

Vikerkaar

11-12/2000

TAGAKIUSAMINE, TSENSUUR JA KIRJANDUS. Valgustusaja "filosoofiline" kirjavara: **markii de Sade**, "Tütarlaste kool", "Filosoof Thérèse". **Charles Baudelaire**'i ärakeelatud luuletused. **Leo Strauss** ridade vahele kirjutamisest. **Karl Marxi** trükidebüüt: märkmeid Preisi tsensuurist. **Maire Jaanus** valust ja varjamisest "Keisri hullus". **Tiina Kirss** tsensuurist ja **Aisopose** keelest. Mis on autor? (**Michel Foucault**). Mida keelatakse siis, kui keelatakse muusikat? (**Tõnis Kahu**). **Valeri Vinogradovi** pildid. ■

ABSOLUT VALERI.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 14. aastakäik.
November-detsember, 2000. Nr. 11-12.

SISUKORD

Charles Baudelaire *Epigraaf keelatud raamatule* 1

Tütarlaste kool ehk Daamiäe filosoofia 2

Filosoof Thérèse ehk Mälestused isa Dirragi ja preili Éradice'i loo heaks 29

D. A. F. de Sade *Justine ehk Vooruse õnnetused* 54

Marek Tamm *"Filosoofilised raamatud"* 17.-18. sajandi

Prantsusmaal 60

Charles Baudelaire *"Kurja lillede"* kuus ärakeelatud luuletust 66

Tõnu Kaalep *Valeri Vinogradov, ohtlik kōdistaja* 80

Karl Marx *Märkmeid uusima Preisi tsensuuriinstruktsiooni kohta* 84

Tiina Kirss *Tsensori katkestus: Keelatud kirjandus, Aisopose keel, hermeetilisus* 109

Lao Strauss *Tagakiusamine ja kirjutamiskunst* 121

Maire Jaanus *Eesti ja valu: Jaan*

Krossi "Keisri hull" 138

Michel Foucault *Mis on autor?* 156

DIXI

Tõnis Kahu *Tulistage klaverimängijat!* 173

VAATENURK

Peeter Künstler *Hando Runnel helges üksinduses* 176

Sirje Olesk *Hääl teisest (paremast?) maailmast* 180

Kadri Tüür

Jalutuskäik akvaariumis 181

Lauri Sommer *Nägemisõpik, mis päris hästi ei paista* 183

Mihkel Samarüütel

Vadi saab viitsa 186

Veiko Märka

Kompost viskiklaasis 189

Anneli Mihkelev

Pilt verbaalses süngis 193

Timo Maran

Ühes suunas voolaja 197

VIKERKAARE SISU 201

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 2000.

Esikaanel:

Valeri Vinogradov. 1999.

Tagakaanel:

Valeri Vinogradov. 1999.

CHARLES BAUDELAIRE

Epigraaf keelatud raamatule

Tõlkinud Märt Väljataga

Pastoraalne, naiivsepoolne,
heauskne mees, sa viska peost
see raamat – asjata loed teost,
mis ihar, morn ja melanhoolne.

Kes õppinud retoorikat
pole koos meister Saatanaga,
see öeldust midagi ei jaga
või näeb siin vaid hüsteeriat.

Kui aga pilk sul kuristikku
ei pelga, loe! – Ehk õpid veel
mind armastama ajapikku.

Hing, keda paradiisiteel
on läbi kannatuste veetud,
mind haletse või ole neetud.

(Épigramme pour un livre condamné)

TÜTARLASTE KOOL

EHK DAAMIDE FILOSOOFIA

Kahes dialoogis

Prantsuse keelest tõlkinud Indrek Koff

Üleskutse tütarlastele

Kaunid ja uudishimulikud preilid! Raamat, mida te käes hoiate, on teie tarkuse kool. Siin on ära toodud põhilised asjad, mida teil on tarvis teada, et teie tulevased mehed teiega rahule jääksid; nende saladuste abil saate te panna mehi ennast armastama ka siis, kui te ilus ei jutu olema, ja nautida sulneid rõõme läbi kogu oma noorusaja.

Teie emad ütlevad, et varjavad teie eest asju, mida teil ühel päeval tarvis läheb, kartuses, et te neid rumalasti kasutada võite. Ent see, mu daamid, pole küll kuigi hea põhjendus. Ja minu arvates peaksid nad lubama teil nende asjadega põhjalikult tutvuda; andes teile nõnda võimaluse valida, mis on hea ja mis mitte, laseksid nad teie aul hoopis eredamalt särama lüüa.

Nõnda, mu kaunitarid, tahan ma loota, et õpite sellest koolist ainult seda, mis teile meelepärane, ja et need teie hulgast, kes tahavad kõigepealt mehele minna, ei kasuta neid näpunäiteid enne õiget aega, kuna aga teised, kellel jagub vähem kannatust ja kes katsetavad oma oskusi varem mõne austajaga, teevad seda osavalt ja vaoshoitult ega näita välja midagi, mis võiks kombekuse ja auga vastuollu sattuda. Au on kaunis asi, mida iga tüdruk peab kalliks pidama nagu oma elu; seda ehet peab ta kandma alati nagu oma kleitigi, ja päris kindlasti ei pea maailm temast lugu, kui ta ei oska piisava osavuse ja vilumusega varjata seda, mida teised teada ei tohi.

Niisiis kutsun ma teid, mu kaunitarid, üles neid näpunäiteid hoolega lugema ja hästi tähele panema, mida Susanne Fanchonile õpetab;

Tõlgitud vlj-st: *Libertins du XVIIe siècle*. Edition établie par Jacques Prévot. Paris, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", 1998. (Katkend teose algusest)

need on äärmiselt peened ja väärtuslikud, sest pärinevad väga vaimsest sulest, ja kirja on need pannud üks meie aja mees, kes oli õukonnas au sees nii oma vaimu kui ka päritolu tõttu. Ainus, mida ta teilt oma tasuta juhtnööride eest palub ja millele loodab, on see, et jutustaksite neid edasi oma sõbrataridele, või kui teil selleks aega ei jätku, siis nemadki sellesse kooli saadaksite.

Dialoogide sisu

Õndsas Louis XIII valitsusajal armus Robinet, ühe Pariisi kaupmehe poeg, kes oli kõigiti kena noormees ning tänu suurele rikkusele isa äris tööd ei tahtnud teha, vaid selle asemel hoopis igasugu kahtlastes seltskondades aega veetis, ühte Fanchoni-nimelisse tüdrukusse, kes oli väga ilus, kuid pisut rumaluke, sest et ta kogu aeg oma ema tiiva all oli kasvanud. Fanchoni ema oli korralik majaproua ja tema juures sai Robinet tüdrukut näha niipalju, kui aga soovis. Noormees varjas oma kirge kaua ning näinud, et tüdruku lihtsameelsuse tõttu tal teda endale võita ei õnnestu, proovis ta nõusse saada ühte teist oma kandi tüdrukut, kel nimeks Susanne. Too oli Fanchonist kogenum, ja kuigi mitte nii ilus, oli ta armuasjades ometi vägagi asjatundlik. Lisaks selgus, et ta oli Fanchoniga ka miskit moodi sugulane, mis plaani õnnestumisele ainult kasuks tuli. Robinet saab Susanne'i kingitustega niikaugemale, et too nõustub oma kusiinile armumõtted pähe panema; tüdruk, noormehele enne seletanud, mida too tegema peab, keerabki Fanchoni oma juttudega tasapisi ümber sõrme ja oskab talle armurõõme – mida ta ise juba ammugi täiel rinnal nautinud on – kirjeldada nii hästi ja annab talle nii meeldivaid ja naiivseid õpetusi, et paneb peagi Fanchoni suu vett jooksuma. Ja lõpuks jääb Fanchon nõusse, et Robinet tuleks salaja talle sulneid armurõõme pakkuma. Vestluse lõppedes saabubki kohe ka noormees, mispeale Susanne lahkub. Robinet leiab oma õpilase voodilt, kus tüdruk teda juba ees ootab; ta naudib koos tüdrukuga kõiki armurõõme ja võtab temalt süütuse. Selline ongi esimese dialoogi sisu.

Teises dialoogis on Susanne mõni päev hiljem tulnud Fanchoni käest aru pärima, kuidas tollel armuasjadega lood on ja kuidas ta enast pärast süütuse kaotamist tunneb. Ta laseb teisel kõigest üksikas-

jalikult jutustada, mispeale tüdrukud, juba hakanud rääkima asjadest, mis neile meeldivad, peatuvad põhjalikumalt kõigel, mis on seotud armastuse ja armumängudega; ja seda tehes esitavad nad nii haruldasi, kõditavaid ja meeldivaid, nii uusi, subtiilseid ja veenvaid küsimusi, et inspireerivad armastust ka lugejas, ja ma olen kindel, et ka kõige peenemad daamid jäävad nende kõnega rahule.

Esimene dialoog

Tegelased: Susanne ja Fanchon

SUSANNE: Tere päevast, Fanchon!

FANCHON: Oi! Tere, armas kusiin, ja tere tulemast! Küll on mul hea meel teid näha! Ja mis tuuled toovad teid siia just sellisel tunnil, kui mu ema pole kodus?

SUSANNE: Tulin ainult selleks, et sind näha, kullake, ja sinuga pisut juttu puhuda, sest mul oli hirmus igav ja ma polnud sind juba nii kaua aega näinud.

FANCHON: Et polnud mind kaua aega näinud? Tõepoolest, pean teilt vabandust paluma. Ehk sooviksite istet võtta? Nagu näete, pole siin kedagi peale minu ja teenijatüdruku.

SUSANNE: Vaene laps, millega sa siin tegeled? Teed tööd?

FANCHON: Jah.

SUSANNE: Vaeseke! See vist ongi sinu peamine tegevus, sest sa ei käi ju majast peaaegu üldse väljas. Naised saavad küll sind su tuppaa vaatama tulla, aga meeste jaoks on see nagu nunnaklooster. Siin ei käi ühtki meest, nagu oleksid nad ilmast otsa lõppenud!

FANCHON: Nii see kahjuks on, kusiin. Aga mida ma nende mees- tega teeksingi, kui mitte ükski neist minu peale ei mõtle? Ja ema ütleb ka, et ma olen meheleminemiseks veel liiga noor.

SUSANNE: Liiga noor! Kuueteistkümnenda-aastane tüdruk, suur ja küps, nagu sa oled! On alles ema! Kui ta sinu õnnele niisama palju mõtleks kui enda omale. Kus on küll emade ja isade armastus ja headus oma laste vastu? Aga mitte seda ei tahtnud ma sulle öelda. Ütle mulle parem, kas oled sa viimati nii lihtsameelne, et arvad, et enne abiellumist ei võigi meestega läbi käia?

FANCHON: Sugugi mitte! See ei ole minu jaoks midagi uut. Ja kas te siis ei tea, et neid käib siin üsna tihti?

SUSANNE: Kes need mehed küll on? Mina siin küll ühtegi ei näe.

FANCHON: Ah et kes nad on? Kõigepealt mõlemad minu onud, siis mu ristiisa härra Beaumont, mu nõbu de la Mothe ja palju teisi.

SUSANNE: Ah nii, või et neid mõtled sa! Need on ju sugulased. Aga mina räägin ometi võõrastest.

FANCHON: Ah et võõrastest! Aga kes on siis du Verger, du Moulin, härra de Lorme ja noor Robinet, keda õieti oleksin pidanud esimesena nimetama, sest tema käib meil üsna tihti ja on mulle ka mitu korda öelnud, et ta mind armastab ja ka igasugu muid asju, millest ma sugugi aru ei saa. Aga mis mul sellest kasu on? Nende mees- tega pole mul sugugi lõbusam kui oma ema või tädi seltsis, kes mind ka vahel naerma ajavad, ja minu pärast parem ärgu käigu nad siin üldse, kui et ma pean nägema kogu seda komejanti, mida nad teevad. Tõepoolest, kui ma nendega vestlen, siis on nad alati hirmus viisakad ja vaatavad mind sellise pilguga, nagu tahaksid mind ära süüa, aga ei ütle mitte midagi mõistlikku. Ja kui nad ära lähevad, siis pole nad oma sõnul rohkem rahul kui tulles; ja millega mina siis rahul peaksin olema? Ma olen sellest kõigest väsinud.

SUSANNE: Aga kas nad ei ütle sulle ka vahel, et sa oled ilus? Ja kas nad ei taha sind suudelda või mõnest kohast puudutada?

FANCHON: Ohoo, ja kuidas veel, armas Susanne! Jumaluke, kes teile seda küll öelda võis? Küllap te lihtsalt oletate või siis pidite küll nende selja taga seisma, kui nad minuga rääkisid, sest tõesti – põhiline, mida nad mulle ütlevad, on see, et ma olen ilus, ning vahetevahel püüavad nad mind suule suudelda ja tahavad käsi mu rinnale panna. Nad ütlevad, et neile see meeldib, aga mina selles küll midagi lõbusat ei leia.

SUSANNE: Ja sa lased neil nõndaviisi talitada?

FANCHON: Muidugi mitte, sest ema ütles mulle, et sellistel asjadel ei tohi lasta sündida.

SUSANNE: Oled sina aga alles süütuke, et sa niimoodi räägid! Ja kõik, mis sa ütled, näitab sinu rumalust.

FANCHON: Mis see siis peab tähendama? On siis ehk midagi, mida ma veel ei tea?

SUSANNE: On veel paljud, millest sa mõhkugi ei tea.

FANCHON: Jumala pärast, öelge siis mulle, misasi see on!

SUSANNE: Vaat mis tähendab, kui kuulatakse ainult ema ja ei pan-da kunagi tähele, mida mehed räägivad.

FANCHON: Ja mis nendel meestel meile siis õpetada peaks olema, kui ometi öeldakse, et nad on nii pahad?

SUSANNE: Minagi sain seda oma suureks rõõmuks üsna hiljuti tea-da. Nad polegi nii pahad, kui sa arvad, kullake, aga sina tead sellest sama vähe, kui pime näeb, ja seni, kuni sa nende seltsi ei leia ja nen-de nõuandeid kuulda ei võta, jääd sa sama rumalaks ja teadmatuks kui praegu ega saa mitte ainsatki rõõmu maitsta. Ütle mulle nüüd, selline nagu sa oled, kogu aeg oma ema seltsis – mis sulle lõbu pakub?

FANCHON: Lõbu? Neid asju on mitu, Susanne. Kui mul kõht tühi on, siis ma söön, kui mul on janu, siis joon, kui uni peale tuleb, siis magan. Ma naeran, laulan, tantsin, keksin ja käin vahetevahel emaga aasal jalutamas.

SUSANNE: See kõik on tore, aga sedasama teevad ju kõik!

FANCHON: Aga kas on siis olemas ka mõni lõbu, mida kõik ei tunne?

SUSANNE: On küll üks, mida sina ei tunne ja mis on parem kui kõik teised kokku, nagu veingi on parem kui jõevesi.

FANCHON: Ma olen teiega nõus, et ma ei tea veel kõike, kusiin, ja ma ei tea ka seda, mis lõbust te räägite, kui te mind selles asjas ei val-gusta.

SUSANNE: Ent kas on siis võimalik, et mehed, kellega sa ju nii sa-geli vestled, eriti härra Robinet, pole sulle sellest sõnakestki rääkinud?

FANCHON: Ma kinnitan teile, et ei, Susanne; kui see on midagi head, siis pole neil jätkunud heldust mulle sellest rääkida.

SUSANNE: Ah et kas see on midagi head! See on kõige parem asi maailmas! Aga mis mind kõige rohkem üllatab, on see, et härra Ro-binet pole sulle sellest rääkinud. Tema, kes on sinusse alati suhtunud õrnemalt kui kõik teised. Küllap sa oled teda kuidagi solvanud.

FANCHON: Aga otse vastupidi, armas kusiin! Ta teab seda väga hästi, ja kui ta õhkab ja kaebleb, siis mina küll selle piina põhjuseks ei saa olla. Ma küsin alati, mis temaga on, ja kinnitan siirast südamest, et tahaksin tema piinade kergendamiseks midagi teha.

SUSANNE: Ahaa, nüüd ma hakkan aru saama, mis teie mõlema mureks on. Aga kui ta sulle ütleb, et ta sind armastab, kas sina siis ei ütle, et sina teda samuti armastad?

FANCHON: Ei, armas kusiin. Sest mis kasu sellest oleks? Kui ma usuksin, et see aitab, küll ma siis ütleksin, aga et sellest miskit kasu pole, siis ei suuda ma seda ka öelda.

SUSANNE: Vaat seda sa valesti teedki, rumaluke, sest kui sa oleksid öelnud, et sa teda armastad, siis oleks ta sulle päris kindlasti näidanud seda lõbu, millest ma tahan sulle rääkida; ja sellepärast polegi ta seda siinemaani teinud, et see tuleb kõne alla ainult siis, kui sa teda armastad.

FANCHON: See on küll imelik, mida te ütlete; et kui mõnda meest nõnda armastada, siis pakub see suurt lõbu. Minule tundub küll, et isegi kui ma armastaksin Robinet'd ja lisaks temale veel sada tuhandet teistki meest, siis ei oleks mul ometi lõbusam kui siis, kui ma neid sugugi ei armastaks.

SUSANNE: See oleks õige ainult sellisel juhul, sa tobu, kui te teineteist üksnes eemalt vaataksite. Aga mis sina siis õige arvad? Aeg-ajalt ikka puudutatakse ju teineteist ka!

FANCHON: Ma ju olengi teda ja teisigi poisse mitu korda puudutanud, aga ma ei ole sellest mingit suuremat lõbu tundnud.

SUSANNE: Sa puudutasid ainult riideid, aga oleks pidanud muudki puudutama.

FANCHON: Halastust, Susanne, ärge piinake mind kauem, kui te mind vähegi kalliks peate, sest ma ei saa enam millestki aru. Öelge mulle otse, mida ma pean tegema, et ennast koos temaga nõnda hästi tunda.

SUSANNE: Et sa ei peaks kauem piinlema, siis tea, et poiss ja tüdruk maitsevad üheskoos kõige suuremaid rõõme, ja ometi ei pea nad selle eest midagi maksma.

FANCHON: Oh, armas kusiin, kui hirmsasti tahan ma juba seda teada saada! Mis see siis ometi on ja kuidas see käib?

SUSANNE: Varu pisut kannatust ja ma räägin sulle kõik. Oled sa kunagi näinud meest, kes on üleni paljas?

FANCHON: Ei, mitte kunagi, olen näinud ainult väikesi poisse.

SUSANNE: Need ei tule arvesse. Poiss peab olema juba suur, vähe-

malt seitsmeteistkümneaastane, ja tüdruk olgu vähemalt viisteist.

FANCHON: Kui nii, siis pole ma tõesti ühtegi poissi alasti näinud.

SUSANNE: Kuula nüüd mind, vaeseke, ma hoolin sinust liialt, et su eest midagi varjata: oled sa näinud mõnd meest vett laskmas? Ja seda asja, millega ta seda teeb?

FANCHON: Seda olen ma näinud küll, kusiin. Ükskord nägin ma tänaval meest, kes pissis seina ääres ja hoidis midagi käes, mida ma õieti ei näinud; ja kui ta nägi mind lähenemas, pööras ta ennast minu poole ja näitas mulle midagi, mis oli nagu valge vorstijupp; mina veel imestasin, et mul endal midagi taolist ei ole.

SUSANNE: Seda parem, sa rumaluke, et sul seda pole, sest siis ei saaks sa seda suurt rõõmu maitsta. Aga ma räägin sulle veel nii mõndagi, mis sind veel rohkem imestama paneb.

FANCHON: Küll ma olen teile tänulik, Susanne. Aga enne tahaksin veel küsida, kas ainult poisid ja tüdrukud saavad seda rõõmu maitsta.

SUSANNE: Kaugel sellest: seda on väga mitut sorti. Kõigepealt on muidugi poisid ja tüdrukud; ja ka härrad ja daamid, mis on sootuks teistmoodi, ja lisaks ka mehed oma naistega. Aga kõiki neid kokku nimetatakse meesteks ja naisteks.

FANCHON: Kas see asi käib neil kõigil ühtmoodi?

SUSANNE: Mehel oma naisega on see hea; kuid mitte nii hea kui teistel, sest see on tavalisem, nagu igapäevane leib; sest just siis, kui seda on raske saada ja seda tehakse harva, on see pisut parem, mistõttu naistel, kui nad on abielus, on alati austajaid, kes teevad nendega seda salaja, sest mehele see ei meeldiks, ja kui ta sellest teada saaks, muutuks ta armukadedaks.

FANCHON: Ja miks see talle ei meeldi?

SUSANNE: See on juba teine lugu ja küllap sa peagi ka kuuled, miks. Aga kui mehel saab oma naisest küll, siis otsib ka tema kedagi teist. Nagu sinu isa, kes pakkus seda lõbu teenijatüdruk Marguerite'ile, kelle te majast välja lõite. Just sellepärast oligi teie majas viimati nii palju kära. Ja su ema, kas sa arvad, et temal pole austajaid, kes käivad temaga salaja lõbutsemas?

FANCHON: Ma ei tea, kusiin. Aga härrad ja daamid, kuidas neil see asi käib?

SUSANNE: Neil on see veelgi parem. Härrad on kenad mehed, kes on abielus või vähemalt naisevõtueas ja kes tahavad naistele lõbu pakkuda, ja Pariis on neid täis; daamid aga on abielunaised või lesed, kes on veel ilusad ja tavaliselt ka rikkad, ning härrad käivad neile lõbu pakkumas.

FANCHON: Te üllatate mind, Susanne. Ja poisid?

SUSANNE: Poistel ja tüdrukutel on see veel kõige parem, sest need on värskemad ja nooremad ning noortele sobibki see asi paremini. Aga kellest me siis võiksime rääkida, et sind harida?

FANCHON: Räägime poistest, sest nendega on lõbu kõige suurem.

SUSANNE: Olgu siis nii. Kõigepealt pead sa teadma, et see asi, millega poisid pissivad, on *till*.

FANCHON: Oi, Susanne, te ju vannute!

SUSANNE: Rahu nüüd, ma ei vannu teps mitte. Küll sa võid alles segada! Pead jätma kõik kahtlused, kui tahad, et ma õpetaksin sulle kõiksugu vaimustavaid asju!

FANCHON: Olgu nii, ma kuulan kõike, mis te iganes ütlete.

SUSANNE: Ma ütlen veel ka *tagumik, tuss, till ja munad*.

FANCHON: Olgu peale!

SUSANNE: Niisiis, see asi, millega poisid vett lasevad, on *till*, ja vahel öeldakse selle kohta ka *liige, vars, kürb, nõel ja armuoda*; ja kui poiss on alasti, siis on näha, kuidas see tal kohast, kus meil on pissimiseks ainult auk, otsekui pika lehmaudarana alla ripub.

FANCHON: Kui huvitav!

SUSANNE: Lisaks ripub selle all kotis kaks kera, mida nimetatakse *munadeks* – aga teiste ees ära seda sõna ütle – ja mis, kui neid katsuma, on kujult nagu kaks suurt hispaania oliivi; ja selle ümber on ilusad krussid karvad nagu tüdrukutelgi ja seda on igast küljest kena vaadata.

FANCHON: Ma saan aru, mida te räägite, Susanne. Aga miks see meestel selline on ja milleks nad seda tarvitavad? See ei saa olla ainult vee laskmiseks, sest muidu poleks neil seda rohkem vaja kui meil.

SUSANNE: Mu kallis Fanchon, just selle asjaga nad meile mõnu teevadki; kui poisile meeldib mõni tüdruk ja kui ta temaga kuskil nelja silma all kokku saab, siis talitab ta nõnda: ta langeb tüdruku ette põlvili ja küsib ülimalt graatsiliselt: “Meeldin ma teile, kullake? Teie olete

mulle küll armas.” Ja seda öeldes vaatab ta tüdrukule kurvalt otsa, nagu tahaks tema pärast endalt elu võtta. Ja kui too vastab: “Jah,” siis tõuseb poiss püsti, võtab ta sülle ja kannab voodi juurde, kuhu ta tema selili pikali paneb; seejärel tõmbab ta tüdrukul seeliku ja särgi seljast ja lükkab tal jalad laiali, ise samal ajal oma püksinööri lahti harutades, et ka ennast paljaks võtta. Ja kui see on tehtud, heidab ta nõnda tüdruku kõhule ja pistab oma pika riista kõige suurema mõnu ja naudingu tüdruku pissimiseks mõeldud auku.

FANCHON: See, mis te räägite, üllatab mind suuresti, kusiin. Sest kuidas ta oma pehme ja lõdva riista auku sisse saab? Ta peab selle ju siis sõrmedega sisse suruma.

SUSANNE: Oh sa rumal! See riist polegi alati nii pehme, kui asi juba sealmaal on. Vastupidi, kui ta tüdrukule oma riista näitab, siis on see hoopis teistsugune kui enne; ta on poole suurem ja pikem, kõva ja kange nagu kepp, ja kui see nõndaviisi õieli on, siis kisub selle nahk kõhu poole ning toob nähtavale pea, mis on nagu suur punane kirss ja mida on väga mõnus puudutada.

FANCHON: Ja kui ta õieli on, nagu te ütlete, kas siis ta pistabki selle tüdruku auku?

SUSANNE: Jah, seda ta teeb, sest teisiti ta ei või. Aga omamoodi mõnus on ka näha, millist vaeva ta seejuures peab nägema, sest riist ei lähe mitte ühe hoobiga sisse, nagu sa võiksid arvata, vaid tasapisi; ja mõnikord on poiss üleni higine, kui terve riist lõpuks sisse saab, sest tüdruku auk on liiga väike; ja seegi on väga nauditav, sest tüdruk tunneb poisi riista, mis tema auku tasapisi paotab ja kõvasti tussi ääri hõõrub, mis tüdrukut õrnalt ja iharalt erutab.

FANCHON: Mina kardaks hoopis, et tüdruk nõnda haiget saab.

SUSANNE: Mitte sugugi, kullake, tal on väga hea olla. Tõsi ta on, et esimene kord, kui till talle sisse torgatakse, tunneb ta kergest kõrvestust, kuna pole sellega veel harjunud; aga pärast see ainult erutab ja pakub kõige suuremat mõnu.

FANCHON: Ja kuidas te nimetate tüdruku auku?

SUSANNE: Ma nimetan seda *tussiks* ja vahel öeldakse selle kohta ka *alumine ots*, *asi*, *auguke*, *karvane auk* jms. Ja kui poiss tüdrukule nõndaviisi teeb, siis öeldakse selle kohta *tilli tussi torkama* või ka et poiss tüdrukut *kepib* ehk *kargab*, ja poisid õpetavad meid seda ütlema,

kui nad meid embavad. Aga vaata, et sa teiste ees selliseid asju ei ütle, sest neid peetakse inetuteks sõnadeks, mida kuuldes tüdrukud peavad punastama.

FANCHON: Küll ma olen ettevaatlik. Ent kuidas poiss selle kõva riista tussi sisse saab?

SUSANNE: Kohe, kui ta on riista tüdruku augu servale saanud, tõukab ta tagumikuga takka, misjärel ta ennast pisut tagasi tõmbab ja siis uuesti peale surub; tüdruk aga tõukab omalt poolt vastu, et riist paremini sisse läheks, kuni see on üleni sees, ja samal ajal tunneb ta, kuidas poiss tema peal olles oma kannikaid liigutab.

FANCHON: Siis ta peab ennast ju kogu aeg ilma vahet pidamata liigutama?

SUSANNE: Nii see on.

FANCHON: Aga kuidas ta ennast nii õigesti ja hästi liigutada saab, kui riist ometi ainult vähehaaval sisse läheb?

SUSANNE: Ta talitab vaat nõnda: vaata, mis liigutusi ma teen; ja kui tüdruk tunneb teda sedaviisi liigutamas, suudleb ta teda suule, puudutab tema kõhtu, tuharaid ja reisi ning nimetab teda armsaks ja kalliks; ja samal ajal tunneb ta poisi tilli, mis läheb tussi sisse nii sulnilt, kui üldse on võimalik ette kujutada.

FANCHON: Susanne, mulle tundub tõesti, et ma tahaksin küll seda tunda saada, millest te siin räägite, ma usun, et see pakuks mulle suurt lõbu; ja ma arvan, et tüdrukud peavad poistele sellise asja eest küll üpris tänulikud olema. Aga kas poisid, kes tüdrukutele lõbu pakkumiseks nii palju vaeva näevad, sellest ise ka mingit mõnu tunnevad?

SUSANNE: Mis sina siis arvad? Muidugi, ja nad näitavad seda ka välja. Kui nad tüdruku peal mõnust värisevad, siis ütlevad nad muudkui: "Ooh, mu armas! Ooh mu kallis, ma suren! ruttu! tule! ruttu!" Ja tüdruku nauding on palju suurem, kui ta näeb, et ka poiss, kellega ta on, suurt lõbu tunneb. Sest kui poiss tüdrukule mõnu teeb, siis peab tüdruk talle ju samaga vastama.

FANCHON: See on muidugi mõistlik, kusiin, ja ma arvan, et tüdrukud hoiavad poisse üpris kaua enda peal; kui see minu teha oleks, ei laseks ma iial endast välja seda riista, mis minu sees nii palju head teeb.

SUSANNE: See pole sugugi nii, nagu sa arvad.

FANCHON: Kuidas see siis käib?

SUSANNE: Mõne aja pärast lõpetatakse asi ära. Pärast aga hakatakse uuesti pihta.

FANCHON: Aga mina arvasin, et see kestab igavesti, lõputult, nii kaua, kui ise tahad, ja et selleks pole vaja muud teha, kui poisi riist auku torgata.

SUSANNE: Siin sa eksid, kusiin. Nii nagu ma sulle nüüd õpetan, on see sootuks parem.

FANCHON: Seletage siis mulle paari sõnaga, kuidas see käib ja miks ta ära lõpetab ja siis uuesti pihta hakkab; ja millest see tuleb, et tüdruk tunneb seda mõnu just siis, kui till on tema tussis, sest ka sõrme-ga võiks ju hakkama saada.

SUSANNE: Kõigepealt pead sa teadma, et poisi riista katab pehme ja sile nahk, millest tüdruk mõnu tunneb, kui seda käega puudutab. Riist on kõva ja seest sooniline ning seda on tunda läbi naha, mis liigub, kui seda üles-alla silitada, välja arvatud pea, mis on õrn ja peen ning sarnaneb, nagu ma juba ütlesin, suurele punasele kirsile. Peast allpool, piki kogu riista, jookseb üks toru, mis näib olevat pingul nagu suur veresoon ja mis ulatub välja peani, kus on väike piklik pragu sama pidi nagu tussil. Mis tüdrukusse puutub, siis ma ei tea, mismoodi temal need asjad on, aga räägitakse, et tal on seespool samasugune riist nagu poisilgi. Ja vaat mis sünnib, kui poiss talle tilli tussi torkab (nii selle kohta öeldakse): tilli nahk läheb kahekorra, sest kõik ei mahu korraga tussi, küll aga läheb sisse terve tilli pea; samal ajal tõukab poiss liiget kogu aeg tagumikuga sügavamale auku ja liige saab muljuda, sest see on liiga suur; sellepärast hõõrub nahk, mis liiget kattis ja mille alt ainult pea välja paistis, seda auku, millest ma rääkisin. Kui ta nõnda tagumikku edasi-tagasi liigutab, et tilli sisse saada, tunneb ka tüdruk, kes vastu tõukab, kuidas poisi nahk ja riist vastu augu servasid hõõruvad; ja kõik see ühes teiste hellitustega pakub neile suurt mõnu. Sel moel hõõrudes ja tagumikku liigutades saavad mõlemad erutatud kerge kõheluse ja kõdituse läbi, mis nende seest tõuseb; selle sunnil hakkavad nad üha tugevamini hõõruma ja aina kiiremini kannikaid liigutama. Samal ajal kõditunne ja ühtlasi ka mõnu aina kasvab ning lõpuks on see nii tugev, et nad aina õhkavad ja saavad rääkida ainult ohkides; nende silmad pilguvad, nad embavad teineteist üha

tugevamini ja näib, nagu oleks hing nende kehast lahkumas. Siis haarab see kõditus neid sel määral, et nad mõnust värisevad ja vappudes oma torudest valla päästavad selle, mis neid nii kangesti kõditas – see on tummine valge vedelik, mille nad sõnulseletamatu naudinguga teineteise sisse lasevad.

FANCHON: See nauding, kallis kusiin, peab küll üpris äge olema, et nad ennast nõnda unustavad. Kuid mis saab edasi?

SUSANNE: Ei midagi. Mõlemad on selle tihiga rahul ja till, mis enne oli püsti, on tussist välja tulles väsinud ja longus.

FANCHON: Kummaline. Ja kas nad siis sugugi ei soovi uuesti alustada?

SUSANNE: Vahel küll, kui till suudluste ja puudutuste jõul jälle püsti tõuseb või kui tüdruk selle käega püsti ajab – siis panevad nad selle veel kord sisse ja neil on jälle sama mõnus.

FANCHON: Ent kuidas tüdruk, kui till longu on vajunud, selle jälle püsti saab?

SUSANNE: Eks ta silita seda õrnalt käega; kui sa ainult teaksid, milleks tüdruku käsi suuteline on ja millist mõnu ta sellega poistele pakkuda võib, jääksid sa üllatusest keeletuks.

FANCHON: Halastust, kallis kusiin, öelge siis ometi, kuidas ja mil viisil see aset leiab.

SUSANNE: See käib vaat nii: mõnikord, kui poiss ja tüdruk on kahekesi ükskõik kas toas või aias ja vestlevad millestki, ei mõtle nad tihti sugugi ei armurõõmule ega lõbule, sest neil on teised mõtted peas, ja poiss tahab enne lahkumist tüdrukut ainult korraks suudelda, lihtsalt viisakusest. Tüdruk aga on asjaga kursis ning kohe, kui ta tunneb poisi suud enda oma vastas, libistab ta keeleotsa vähehaaval poisi suhu ja kõditab tole huuli nii isuäratavalt, et poiss tunneb kihku tõusmas ja palub tüdrukul seda veel teha. Siis võib tüdruk astuda järgmise sammu, mis ka poisile vägagi meelepärast on, ning olles ringi vaadanud ja veendunud, et keegi neid ei näe, pistab ta keele otsekohe poisi suhu. Nõndaviisi poissi suudeldes libistab ta käe läbi püksiaugu poisi riistale; ja kui ta on seda veidi aega hellitanud, läheb pehme riist kõvaks kui kepp. Ja ometi ei oska mitte keegi ütelda, kuidas või mispärast see nii on, sest ta silitab seda ainult kaks-kolm korda, ja poiss, kes seda tunneb, ei saaks isegi tahtmise korral riista tõusmast keelata.

Ja et kõik peab käima järgemööda ja lõbuseaduste järgi, ja kuna tüdruk teab sellest asjast nii mõndagi, siis tõmbab ta riista pärast seda, kui see on püsti tõusnud, püksiaugust välja ja vaatab seda ning silitab siis veel pisut, et poiss oleks täiesti valmis, ja jätab selle siis nõnda püsti-asendisse, et seda hiljem kasutada.

FANCHON: Aah! Aah! Mulle ei jää see kõik ju meelde. Ja kallis kusiin, kas tüdruk peab tõesti kõike seda teadma ja oskama?

SUSANNE: Ja peale selle veel palju muudki. See pole veel kõik, ja kui tüdruk on veidi aega nõnda teinud, pakub ta poisile veel üht mõnu.

FANCHON: Veel?

SUSANNE: Jah, veel. Ta paneb käe munadele, mis poisil riista all ripuvad, ja silitab neid sõrmedega ikka veel ja veel; ja kui ta seda kohta on silitanud, asub ta kannikate ja reite juurde, kudistades õrnalt tema karvades, siis silitab uuesti riista, misjärel selle higist pärlelvav ots pikeneb ja kerkib veelgi ning sarnaneb mehega, kes tahaks oksendada, aga ei suuda. Poisile aga ei tee see mingit valu, otse vastupidi: tal on nii hea, et ta ei saa rääkidagi; ta sirutab ennast ettepoole, et tüdruk aina jätkaks; ta teeb kõik, mis tüdruk ütleb, ning näib, nagu kuulaks ta tüdruku iga liigutust, ja kui vaadata, kui tähelepanelikult reageerib ta nägu igale tüdruku hellitusele, siis tundub, et tüdruk sügab teda tõesti sellest kohast, kus tal sügeleb, ja et ainus, millest ta siin ilmas hoolib, ongi seesama. Aga pärastpoole, kui tüdruk, selle asemel et ise ratsu olla, tema kõhul ratsutab, oh sa heldeke! siis on tal veelgi parem ja see on talle sama magus kui lakkamatu vallapääs.

FANCHON: Küll neid mõnuseid on aga palju! Ei tea, kas suudangi kõiki meelde jätta. Aga kuidas tüdruk selle mõnuleva poisi otsas ratsutada saab?

SUSANNE: Poiss heidab pikali ja tüdruk tema otsa ning hakkab siis ennast liigutama.

FANCHON: Aah! Aah! Jälle üks uus viis: nii et seda sulnist mängu mängitakse siis üpris mitmes asendis?

SUSANNE: Neid on üle saja, mõtle vaid, ja head on nad kõik. Aga küll sa neist veel kuuled, nii palju kui soovid.

FANCHON: Aga miks poisi mõnu suurem on, kui tüdruk tema kõhul ratsutab, kui siis, kui ta ise ratsanik on?

SUSANNE: Ta ütleb, et on tüdrukule selle suure vaeva eest väga tänulik ja et näeb nii paremini, et too on asjast ikka tõesti huvitatud; ta ütleb ka, et tahab alluda puhtast alandlikkusest ega ole väärt pealpool olema; ja tasuks poisi innukuse eest pingutab ka tüdruk suures tänumeeles kõvasti.

FANCHON: Seda ta ju tegema peabki, sest poiss on tema vastu nõnda viisakas.

SUSANNE: Ja nii jätkub see kuni lõpuni, ning ta ei liiguta ennast karvavõrdki ja laseb tüdrukul teha, mida too tahab; tüdruk aga ei saa sellepärast veel vähem mõnu tunda.

FANCHON: Tõepoolest, kallid kusiin, tundub, et see vaev on tüdrukule üsna meeldiv, sest ainuüksi kuulates teie juttu sellest, kuidas ta end sel viisil poisi otsas liigutab, tunnen ma, et mu peopesad on erutusest higiseks tõmbunud.

SUSANNE: Selleks on veel teinegi põhjus, aga sellega oodakem, kuni olen sulle selgitanud asju, mida sa enne teadma peaksid.

FANCHON: Suur tänu, kusiin, et olete lahkelt valmis seda mulle tutvustama. Ent kui me siin juba vestlemas oleme, siis öelge palun, miks mul öösiti tihtipeale see koht (nimelt tuss) kiheleb ja peaaegu üldse magada ei lase? Ma pööran ja keeran ennast ühelt küljelt teisele, aga rahu ei saa ikkagi. Mis ma peaksin tegema?

SUSANNE: Sul oleks vaja üht head suurt ja soonilist tilli, mis torakaks ennast sinu üska ja pritsiks sinna sulnist nektarit, mis su kuuma-
vat kirge rahustaks. Kui aga seda ei ole, siis võid sa sellisel puhul ennast veidi aega sõrmega hellitada; seejärel saadki tunda vallandumise mõnu.

FANCHON: Sõrmega! Ons see võimalik?

SUSANNE: Jaa, keskmise sõrmega, vastu serva, vaat niimoodi.

FANCHON: Seda ma ei unusta. Ent kusiin, kas te ei öelnud mulle, et vahel ka ise seda mõnu naudite?

SUSANNE: Oo jaa, siis kui ise tahan, ja seda pakub mulle poiss, kes mulle meelega järele on.

FANCHON: Tõesti-tõesti, ja ta peab teile tõepoolest meeldima, sest te ju ise ütlete, et teisiti pole see võimalik; imeks pandav! Ja teil on siis ka hea?

SUSANNE: Nii hea, et lausa raske taluda!

FANCHON: Ja kuidas võiksin minagi endale sellise poisi leida?

SUSANNE: Tuleb otsida selline, kellele sa meeldid, kes on peenetundeline ega ütle kellelegi midagi.

FANCHON: Ja mis te arvate, kelle ma võiksin valida, kes võiks mulle sobida?

SUSANNE: Mina isiklikult ei tea ega tunne kedagi sobivamat kui noor Robinet, sest sa meeldid talle ja lisaks on ta ka ilus ja kõigiti meeldiv. Ükskord nägin teda jões ujumas ja ta äratas minus imetlust, sest tal on ilus valge nahk, ta pole ei liiga paks ega liiga kõhn, tal on suured lihastes reied, tugevad laiad nimmed ning ees suur ja võimas vallatute karvadega kaetud riist, ja kõik need jooned annavad tüdruku mõnule palju juurde.

FANCHON: Heldeke, ma ei tea isegi miks, aga ma värisen, teades, et see on nii lähedal. Aga kallis kusiin, kas sellest miskit halba ei juhtu?

SUSANNE: Mis halba, rumaluke? Näed ju, et minuga on kõik korras.

FANCHON: Kuid kas see siis ometi keelatud ei ole?

SUSANNE: Miks see peaks keelatud olema, südameke? See on ju nii mõnus. Ja pealegi ei saa keegi teada, sest kes selle välja räägib? Mina usaldan sind; kas sina siis mind sugugi ei usalda? Ka Robinet ei lähe seda kellelegi ütleva, sest tema on peenetundeline; lisaks on temal sama palju kaotada kui sinulgi, sest siis ta sind ju enam ei näeks ja linnaski ei peetaks temast enam lugu.

FANCHON: Oh häda! Ent kui ollakse abielus (kui nüüd selle peale mõelda), kas mees teeb seda oma naisele äkki harvemini? Ja kui ta viimati teada saab, et keegi teine on naisele seda juba teinud?

SUSANNE: Selle pärast ära küll muretse, sest kui see peaks juhtuma, siis ütlen ma sulle ühe saladuse, kuidas teha nii, et see mehele silma ei paistaks.

FANCHON: Aga kas on teisigi tüdrukuid, kes nõnda teevad? Sest ega nad vist ei söandaks; ja pealegi, kui teada saadaks, siis neid ju enam mehele panna ei saaks.

SUSANNE: Seda, sõbrake, on küll väga raske teada saada, sest see asi käib salaja, ja mitte keegi ei saa teada ei sinu ega minugi kohta. Teevad seda ju üle poolte, ja kui vanemad kellestki teada saavad, siis ei iitsata nad sõnakestki ja panevad ta ikkagi mehele, kes asjast midagi ei tea.

FANCHON: Ja Jumal, kes teab kõik?

SUSANNE: Jumal, kes teab kõik, ei räägi midagi välja ega hinga asjast kellelegi. Õigupoolest polegi see miskit muud kui üsna väike patt, mille mehed oma armukadeduses on välja mõelnud, sest nad tahavad, et nende naine ainult neile kuuluks; ja usu mind, et kui mees- te asemel valitseksid kirikute üle naised, siis oleksid nad kõik hoopis teisiti korraldanud.

FANCHON: Ometi, niipalju kui olen kuulnud mehi oma emaga rääkivat, ei väsi nad kordamast, et nemadki teevad halba nagu meie; ja kui nad oleksid selle seaduse teinud, nagu te siin väidate, kas nad oleksid ta siis loonud sellise, et see nende eneste vastu käib?

SUSANNE: Just sellepärast nad ta välja mõtlesidki, et seda võimalikult palju rikkuda. Kui nad ei oleks täitnud seadust, mille ise välja mõtlesid, oleksid naised ütelnud: “Nonii! Ja mispärast meie halvad oleme, kui mehed sama asja tehes puhtaks jäävad?” Mehed aga toovad enda õigustuseks ette ühe teise põhjuse: nad nimelt ütlevad, et Jumala ees on see täpselt samasugune patt nagu teisedki; ja sellepärast nad teevadki seda pattu aina edasi, ilma et kardaksid suuremat karistust kui siis, kui nad paastuajal muna sööksid. Aga naiste tarvis on nad armurõõmud sidunud auga, et naised mehi alati kardaksid, ja häbiga, mis langeb neile, kes selle au reeglite vastu eksivad ja seetõttu (kui seda teada saadakse) nii mõnestki eelisest ilma jäävad.

FANCHON: Ja kui keegi ei tea?

SUSANNE: Siis on nad sama ausad kui teisedki.

FANCHON: Nii et tegelikult teeb neist ausad naised üksnes usk nende aususesse?

SUSANNE: Just nimelt, ja palju parem on armurõõme nautida, ilma et keegi sellest teaks, sest nõnda ollakse sama ausad kui siis, kui seda tegelikult ei tehta, aga keegi ikkagi arvab, et tehakse. Sest tea – on ka tüdrukuid, kes on väga õnnetud, sest neist arvatakse seda, mida nad tegelikult ei ole, ja see on kõige halvem, mis juhtuda võib. Kui minuga asjalood nii oleks ja kui ma näeksin, et ka kõigest väest püüdes ei suuda ma seda arvamist muuta, siis tahaksin ma selle vähemalt tõeks teha ja tunda rõõmu, mis mulle midagi ei maksa ja midagi hullemaks ka teha ei saa, ja lisaks päästaksin ma suure hulga inimesi selle eest, et nad vale ja halva arvamuse pärast ära neetud saaksid, sest ar-

vamus on ainus asi, mis tõesti halba võib teha.

FANCHON: See on tõesti hästi öeldud – vasta alati kurjale heaga. Ja kui ma oleksin selline tüdruk, kellest te räägite, siis püüaksin ma muidugi laimajaid vaigistada; ent kõige parem, nagu juba ütlesite, on käituda nii hästi, et keegi sellest teada ei saa.

SUSANNE: Muidugi, ja see pole kuigi raske, kui teil on sõber, kes on peenetundeline ja oma vägitegudega ei kiitle, ja kui sa selle eluga pisut kohaned, saad sa tunda lausa kirjeldamatut mõnu. Mis aga puudutab teisi tüdrukuid, siis näed sa neid kirikus, tänaval ja seltskonnas sadu, kes kõik ausad välja näevad, sina aga saad nende üle karistamatult naerda, sest nad ei kujuta ettegi, milline sa tegelikult oled. Nende ees räägid sa, nagu sinusugusele preilile kohane, ainult viisakat ja kombekat juttu; igaüks austab ja kiidab sind, sest varjatud teadmine sellest, mida sa oled salaja kogenud, pakub sulle rõõmu ja rahulolu, mis teeb sind seltskonnas söakamaks ja kõneosavamaks; seetõttu eelistatakse sind ka teistele tüdrukutele, kes suuremalt jaolt on arglikud ja tobedad. Ja vaevalt küll et lõpuks ei leiduks kõigi meeste seas, kes sind armastavad (ja kellele sa näitad end alati rangelt ausana), mitte ainustki, kes ei laseks ennast sisse vedada ja sind naiseks ei võtaks. Sellest hoolimata aga kohtad sina oma armukest avalikes kohtades ja vestled temaga üpris rahulikult, maitstes koos temaga sulnist lõbu, mida pakub nii paljude inimeste petmine; ja kõige parem on selle asja juures see, et pärast jutlemisele ja vestlusele kulunud päeva, kui kõik need jutud ja lahkused on sind parasjagu erutanud, irvitad sa kogu oma hingest sõbrataride lolluse üle, kes veedavad öö üksipäini, ja usaldad ennast armunult mehe käte vahele, kes ka oma hinge sama õrnalt sulle ulatab ja püüab kõigest väest su kirele rahuldust pakkuda.

FANCHON: Ma näen, et teie, kusiin, olete küll õnnelik, ja ootan juba kannatamatult, et saaksin teie eeskuju järgida. Ent kuidas peaksin ma toimima? Seda ma ei tea ja selleks vajan teie tuge ja nõu, ning ma tean, et kui teie mind ei aita, ei söanda ma iial teha seda, mis mul südames on.

SUSANNE: Olgu nii. Kuid kes on sulle kõige rohkem meele järele?

FANCHON: Kui aus olla, siis Robinet.

SUSANNE: Siis tulebki tema peale pidama jääda; tal on kõik, mis ausal mehel olema peab.

FANCHON: Aga kuidas? Mul ei jätku julgust temalt seda küsida.

SUSANNE: Olgu-olgu, ma ütlen talle ise kõik, mis vaja; sina lase aga temal tegutseda. Mis aga peamine: kui te juba koos olete, siis hoolitsege ka selle eest, et edaspidi teineteist tihti näha saaksite, sest see lõbu on nii nakatav, et kui teda kord juba maitanud ollakse, ei taheta pärast enam kuidagi ilma olla.

FANCHON: Ma mõistan teid. Ja millal me alustame?

SUSANNE: Niipea kui võimalik. Kas Robinet sind täna vaatama ei tule?

FANCHON: Ma ootan teda, kusiin, ja peagi on ta siin.

SUSANNE: Siis pole viivitada midagi, vaid tuleb ta kohe ette võtta. Paremat võimalust on raske leida. Su ema on jalutamas ega tule enne õhtut, ja majas on ainult teenijatüdruk. Temale leiame ikka tegevust. Ja kui Robinet tuleb, siis räägin ma talle sinust ja ise lähen minema; kui aga keegi sind küsib, siis lased öelda, et sind pole kodus. See voodi sobib teile suurepäraselt, ja kui kellelegi tundub, et see on segamini, siis ütled, et heitsid korraks pikali. Seda öeldes sa ei valeta, sest kohe, kui ta saabub, sätib ta sind ühel või teisel viisil voodisse.

FANCHON: Jumaluke küll, ma värisen. Ja kui ma pikali olen, kas pean tal siis tegutseda laskma?

SUSANNE: Muidugi pead; ta torkab oma riista sinusse ja teeb sulle mõnu.

FANCHON: Aga siiski, kas pärast ei pea enam midagi tegema, ja kas ma ikka saan seda mõnu nagu teie?

SUSANNE: Kas ma siis ei öelnud sulle juba? Sina tee seda, mis ta sulle õpetab.

FANCHON: Andke mulle andeks, kusiin, ma lihtsalt ei tea sellest asjast midagi. Aga enne kui ta tuleb, rääkige mulle pisut, kuidas teie sõber teile teeb, kui te kahekesi pikali olete, et ma ei oleks päris võhik, kui minu oma mulle sama teha tahab.

SUSANNE: Meeleldi. Tea, et tilli tussi pistmise mõnuga käib koos sada muud hellitust ja armurõõmu, mis seda suurendavad. Ühel ööl pakkus mu sõber mulle enamikku neist; ta pole vist kunagi nii hoos olnud kui sellel ööl.

FANCHON: Aga kui ta teile läheneb, mis ta siis ütleb? Mis ta siis teeb?

SUSANNE: Tavaliselt käib see umbes nii. Ta tuleb minu juurde öösel, kui kõik magavad, kasutades selleks väikest varjulist treppi, ja leiab mind eest voodist, kus ma laman ja mõnikord koguni juba magan. Seejärel võtab ta aega viitmata riided ült ja seab voodijalutsisse küünla ning heidab siis minu kõrvale pikali. Kui ta nõnda veidi aega on ennast soojendanud, võtab ta südame rindu ja küsib: “Kas te magate, südameke?” Siis asetab ta käe mu kõhule ja lausub: “Olen täna nii väsinud, et ei jaksa ennast liigutadaagi.” Seda öeldes kõneleb ta mulle oma vaevadest ja paneb käe mulle rinnale ning jutustab suure himuga nibusid mudides kõigest, mis ta päeva jooksul teinud on. Samal ajal mudib ta ikka mu rindu, kord ühte, kord teist, siis jälle mõlemaid korraga, ja vahel ütleb: “Kui õnnelik ma olen, südameke, et mulle sellist ihutoidust jätkub!” Siis tunnen ma, et ta keerab end ühele küljele ja hakkab hoogu sattuma, ja vahel ütlen talle: “Südameke, sõbrake, hea meelega ma hoopis magaksin, lase olla.” Tema aga teeb, nagu ei oleks mind kuulnudki, paneb käe mulle kõhule ja kui leiab särgiser-va, tõmbab selle üles ja surub käe mu häbemele, mida ta veidi aega sõrmitseb ja silitab. Seejärel paneb ta suu mu suule ja surub keele sisse, siis katsub kannikaid ja reisi, jõuab ringiga tagasi kõhu juurde ning siis imeb rinda. Ja et täiel määral rõõmu tunda (sest talle meeldib väga mind vaadata), tõmbab ta mul teki pealt ja kui särk ette jääb, käsib ta mul selle seljast võtta ja vaatab mind küünlavalguses igast küljest. Seejärel paneb ta oma kõvaks läinud riista mulle pihku ja mõnikord tõmbab mind jõuga enda peale ja hakkab koos minuga vähkrema, nii et kord olen ma peal, kord jälle all, ja pistab oma riista mulle kord reite, kord kannikate vahele, siis suudleb mind jälle suule ja silmile, hüüdes mind aina oma südameks ja hingeaks. Siis aga tuleb ta mulle peale ja lükkab kõvaks läinud tilli mulle tussi ning kargab mind seni, kuni ta seeme mu emaka sisemusse voolab.

FANCHON: Kuidas oli see teine sõna *kargamise* kohta? Juba läks meelest.

SUSANNE: Ta kepib mind.

FANCHON: Ja teil on niiviisi hea?

SUSANNE: Mis sa siis arvad? Seda riista saab aga teise sisse pista üsna mitut moodi, nagu ma temaga ka kogenud olen – kord teeb ta seda minu peal, kord all, kord ühe, siis jälle teise külje pealt, kord

põlvili eestpoolt, siis tagant, nagu teeks mulle klistiiri, kord püsti ja kord istudes. Mõnikord, kui tal on kiire, heidab ta mind pingile, toolile, madratsile või esimesse ettejuhtuvasse kohta. Ja igal puhul on nauding erinev, sest vastavalt asendile, millesse ta mind seab, läheb ta riist minu omasse rohkem või vähem sisse ja sobitub sinna iga kord ise moel. Selle juures ei ole sugugi ebameeldiv vaeva näha, vaid see ergutab meid veelgi enam. Mõnikord, kui me päeval kokku saame ja omavahele jääme, laseb ta mul pea ja käed pingile toetada ning tõmbab kleidisaba kuklani üles. Nii saab ta mind rahulikult vaadata ja silmitseda; ja kartes, et keegi võib meile peale sattuda, ei lase ta pükse alla, vaid tõmbab riista püksiaugust välja ja näitab seda mulle, siis aga läheb vaikselt ukse juurde kuulutama, kas kedagi ei ole; seejärel annab ta sõrmega märku, et ma ei liigutaks ja torkab tilli mulle kannikate alt järsult tussi. Oijaa, ta on mulle sada korda vandunud, et nõnda salaja meeldib talle seda teha palju rohkem kui mingil muul moel.

FANCHON: Küll see võib mõnus olla, kusiin, kui on nii palju võimalusi; neid ma kujutan juba ette, mida te mulle kirjeldasite; ja kuna selle mõnu kogemiseks on vaja leiutada kõiksugu mooduseid, kuidas tilli tussi torgata, siis tundub mulle, et peagi suudaksin ka ise uusi nõkse silme ette manada, sest pole ju olemas inimest, kes fantaasia abiga seda ei suudaks. Aga see pole praegu kuigi tähtis. Ma tahaksin lihtsalt teada, kuidas te veetsite oma sõbraga tolle öö, mil te üheskoos nii mitmel viisil lõbutsesite.

SUSANNE: Aah! See sulnis lugu juhtus minuga eile, ja kohe saad sa kuulda tuhandest armumängust, mida mängivad ainult inimesed, kes teineteist väga armastavad. Tea siis, et mu sõber ei olnud minu juures käinud juba kaks ööd, ja kolmandastki oli osa juba möödas, kui mina ikka kannatamatult ootasin, kuni ta väikese laterna valgel, mis tal tee näitamiseks alati kaasas on, äkki tuppa astus, peites mantli hõlma all maiustusi ja suhkrupuuvilju, mida on hea põske pista.

FANCHON: Ei pruugi vist küsidagi, kas teil oli ka hea meel.

SUSANNE: Siis pani ta oma kandami käest ning nähes, et mina oma alusseelikus ei olnud veel voodisse heitnud, kiskus ta selle sabad kohemaid üles ja heitis mind sõna lausumata pikali ning laskis mul katsuda oma suurt riista, mis oli täiesti kõva; ja vähem kui kümne tõuke pärast kastis ta mind üleni oma armuvedelikuga.

FANCHON: Nii et kõige parem on siis, kui see vedelik välja tuleb, ja enda liigutamisel nähakse kõige rohkem vaeva just selleks, et seda välja saada?

SUSANNE: Just. Ja kui ta oli lõpetanud, heitsin ma kohe voodisse, kuni tema end lahti riietas; ma ei olnud veel silmigi sulgenud (sest tea, et mitte miski muu ei tee nii head und kui see), tundsin ma teda enda kõrval ja kuidas ta mind kirglikult suudles ja oma tilli mulle pihku sättis. Mu uni oli kui peoga pühitud.

FANCHON: Ent kui kaua kulub longu vajunud riistal aega, et jälle sirgu tõusta? Ja kui mitu korda seda ühe öö jooksul tussi torgatakse?

SUSANNE: Ära ometi sega mind kogu aeg! See on igaühel ise moodi, mõistad sa, ja on ka aegu, mil inimene on rohkem erutatud kui mõni teine kord. Vahel on mehi, kes teevad seda kaks korda ilma tilli välja tõmbamata, ja tüdrukule on see üpris mõnus; teised lasevad ennast valla seitse-kaheksa, kümme või koguni kaksteist korda, aga seda on juba raske uskuda, ja tavaliselt piisab tüdruku rahuldamiseks viiest-kuuest korrast. On ka selliseid, kes ei suuda seda teha üle kahekolme korra ja on seejuures kas kiired või aeglased. Tuleb öelda, et neil, kes teevad seda vähem kordi, on rohkem vedelikku ning nad pakuvad ja ka saavad rohkem mõnu. Aga olgu kuidas on nii ühtede kui teistega, tüdruk leiab sellest kõigest igal juhul suurt rahuldust. Ka tüdruku ilu aitab siin palju kaasa ja õhutab meest paar korda rohkem vastu pidama; harjumus aga rikub kõik ära ja poiss tüdineb asjast, kui peab seda tegema alatasa, ja sellisel juhul pole sugugi paha seda teha üks kord igal õhtul ja teine igal hommikul. Vaat seda tahtsin ma sulle selle asja kohta öelda. Ma ei mäleta enam, kuhu ma pooleli jäin, kui sa mind katkestasid.

FANCHON: Sinna, kus ta teie juurde tuli, kui te uinusite, ja oma kange riista teile pihku poetas.

SUSANNE: Ah jaa, tuleb meelde küll. Vaevalt olin tundnud, et see on kõva, kui juba oligi uni kui peoga pühitud; selle asemel hakkasin minagi teda hellitama ja ta kutsus mind oma südameks ja hingeks, ning me vähkresime kaua käsist-jalust põimununa, ja sattusime nii hoogu, et tekk meil pealt maha kukkus; kuna aga toas ei olnud külm, ei kavatsenudki me seda üles korjata; vaid sedamööda, kuidas me aina

enam erutusime, palus ta mul pluusi seljast võtta ja võttis ka enda oma maha ning tegi voodil sada trikki, näidates mulle oma tilli, mis oli kõva. Seejärel palus ta minult luba vabalt vallatleda ning puistas ja külvas põrandale terve hulga roosinuppe ja palus, et ma neid paljana otse keset tuba maast üles korjama hakkaksin; ta keerles ümber minu ja jälgis, kuidas ma toas põlevate küünalde valguses kummardudes ja püsti tõustes mitmesuguseid asendeid võtsin. Ta võidis mind ja ka ennast jasmiiiniõliga üle kogu keha; seejärel läksime voodisse tagasi ja kukerpallitasime seal hoolega, et ennast üles kütta. Seejärel pani ta mind enda ette põlvili ja silmitses igast küljest, silmad joovastusest põlemas. Ta imetles mu kõhtu, seejärel reisi ja rinnanibusid, siis aga pringiks tõmbunud häbet, mis oli ta käe all priske ja kõva, ja ma ei hakka teesklema, nagu need väikesed fantaasiad mulle ei meeldiks. Siis pööras ta mind ümber, imetles mu õlgu, kannikaid, ning seejärel palus mul kätega voodile toetada ja hüppas mulle selga nagu ratsule ja hakkas sõitma; ja kui ta veidi aega nõnda oli ratsutanud, tuli ta hobuse seljast maha, ja mitte külje pealt, vaid otse tagant (ta ütles, et ei karda minu käest kabjahoopi saada), ja nõnda, seades oma liikme minu kannikate vahelt läbi, pistis ta selle mulle tussi. Alguses tahtsin ma püsti tõusta ja tõrkusin vastu, aga tema muudkui palus, anus, vannutas, kuni mul temast kahju hakkas; ma võtsin sama poosi jälle sisse ja tema mõnules edasi, riista mulle sisse lükates ja siis jälle välja tõmmates, milline vaatepilt talle suurt lõbu valmistas. Ja teate, kusiin, see tegi samasugust häält nagu pagari käsi, kui ta selle taignasse surub ja siis äkitselt välja tõmbab, või nagu laste puhkpüss, kui nad on paberkuuli juba torusse pannud ja pulga siis tagasi tõmbavad.

FANCHON: Jumal küll, milline kõlvatus teie mõlema poolt. Ja kas seegi pakkus teile naudingut?

SUSANNE: Ja miks ka mitte? Kui inimesed teineteisest hoolivad, siis meeldivad sellised väikesed vallatused neile ikka ja nad ei väsi teineteist hellitamast, mis aitab neil üheskoos meeldivalt aega mööda saata, ja ka seda asja on pärast veelgi parem teha.

FANCHON: Jätkake siis aga, kui te heaks arvate.

SUSANNE: Lõpuks, kui ta tüdines mind sel viisil hellitamast, läksime sama paljastena, nagu olime, tule juurde, kus ta mind enda vastu toolile istuma seadis; siis võttis ta toanurgast vürtsidega maitsestatud

veini ja suhkrupuuvilju, pakkus neid mulle, ja ma tundsin end imeliselt puhanuna. Samal ajal kui me sõime, oli tema võtnud sisse alandliku ja anuva poosi ning ütles mulle meelitusi, nagu näeks ta mind esimest korda, rääkides kõige õrnemate sõnadega oma kannatustest ja sellest, kuidas ta võib armastusest minu vastu kasvõi surra. Mispeale mul hakkas temast hale ja ma avasin talle oma reied, ning tema, riist peos, surus end nende vahele, öeldes, et tahab selle lihtsalt kindlasse kohta varjule seada. Ning olles seda teinud, hoidis ta rohkem liigutamata mind oma vardas ja me sõime ning jutlesime, ja kui üks asi oli pooleldi söödud, andsime me seda suust suhu teineteisele maitsta. Kui me sellest poosist väsisime, võtsime sisse järgmise, siis jälle järgmise ja nõnda edasi, kusjuures tema mind aina silmitses; ja tundus, et ta pole seda asja veel kunagi teinud ja et ta ei saa iial isu täis. Siis tuli tal uus mõte ja ta võttis laualt klaasi ning valas selle veini täis ja soovis, et mina esimesena jooksin. Ma jõin klaasi tühjaks, misjärel ta selle uuesti täitis ja ka ise põhjani jõi. Nii tegime veel paar korda, kuni meie silmad ihast särama löid ja neist õhkus veel vaid võitluskihku. Nõnda jätsime jutu katki ning ta asus uuesti mind hellitama, võttis mul käe alt kinni ja tõmbas mind üles; ja kui ma püsti olin, tegi ta, nagu hakkaks mind selles asendis kargama ning surus end minu vastu, ise ennast veidike allapoole lastes, samal ajal kui mina end pisut kergitasin; taguotsad hakkasid liikuma, nagu oleks ta till juba mul tussis olnud, kuid nähes, et ebamugava asendi tõttu ei õnnestu seda sisse saada, ütles ta, et teeb seda minu õpetamiseks – et ma oskaksin kannikaid õigesti liigutada, kui me kord kokku saame, ja et mõlema kannika üheaegne ja õigeaegne liigutamine lisab mõnule veelgi võrtsi. Seejärel õpetas ta mulle veel mitmeid asju, mida on enne naudinguhetke ja selle ajal hea teha. Mis veel? Ainus, mis meil puudus, oli peegel, kust saanuksime oma poose paremini jälgida; seetõttu näitas ta mulle oma kauneid ihuliikmeid ja soovis, et ma neid hellitaksin, ning minu puudutused pakkusid talle sama palju mõnu kui see, et tema mind puudutas. Ühesõnaga, ta polnud minu kargamist veel iial nii põhjalikult ette valmistanud; seda ma talle ka ütlesin ja palusin, et ta asja lõpule viiks. Temagi oli juba väsinud suudlemast, silitamast, tuhlamast ja tuulamast, mistõttu ta mind kuulda võttis, ja me ei suutnud enam oma mõnu pidada. Ma võtsin tal käest ja juhtisin voodi juurde, kuhu ise selili

pikali heitsin ja ta endale peale tõmbasin; pistsin ise ta tilli endale juureni tussi; voodi ragises tema tõugetest ja mina surusin kogu jõust talle vastu. Ühesõnaga, me olime üleni lõpmatus liikumises ja kannikaid liigutadeski ei suutnud me enam sügavamale teineteise sisse minna; ma tundsin mõnuga, kuidas ta munad rütmiliselt minu vastu põrkusid. Viimaks surus ta ennast minu vastu ja ütles, et nüüd tuleb suur pauk, mis mulle suurt rõõmu pakub. Vastasin talle, et ta ometi kiirustaks, ja me ütlesime teineteisele üle kahekümne korra: “Mu arm, mu südameke, millal sa ometi tuled?” Siis hakkas ta valla pääsema ja andis sellest märku suudlusega, mille juures ta keele täies pikkuses mulle suhu lükkas. Üle kuue korra saatis ta minusse oma armueliksiiri, ja veel praegugi on mul tunne, et see kestab aina edasi; ta tegi seda väikeste ägedate tõugetega, ja iga tõuke juures pidin ma otsekui surema. Minagi pääsesin nüüd valla, ja selleks et sulle seletada, kui suurt mõnu me tundsim, ütlen sulle, kallid kusiin, et sinagi oleksid ekstaasi sattunud ainuüksi selle nägemisest, kuidas ta minu otsas ohkas ja ägas, kui me oma töö lõpetasime.

FANCHON: Ma mitte ainult ei usu seda, mind valdab ka tunne, mis sarnaneb kaunikesti teie kirjeldusele. Ja kui päris aus olla, siis meeldiks mulle selliste asjade puhul pigem lõppmäng kui kõiksugu ettevalmistused, millest mulle jutustasite.

SUSANNE: Tegelikult on asi täpselt vastupidi. Lõppmäng tuleb igal juhul, mistõttu oma mõnudega tuleb ettevaatlikult ümber käia, kuna ilma piisavate ettevalmistusteta võivad need liiga lühikeseks jääda. Kui mul oleks enne Robinet' saabumist piisavalt aega, siis võiksin sulle veel pisut õpetust jagada.

FANCHON: Aga muidugi, kusiin, kui me juba nendest asjadest räägime, siis viige asi lõpule, et ma saaksin teile üdini tänulik olla.

SUSANNE: Tea siis, et armuasjades eelneb lõppmängule sada tuhat pisikest rõõmu, mida saab maitsta üksnes õigel hetkel, kiirustamata ja tähelepanelikult asja juures olles, sest suudlus on midagi hoopis muud kui puudutus ja pilk sootuks erinev täiuslikust rahuldusest. Ja kõigil neljal on omad erinevused ja liigid. Suudelda võib rinda ja suud ja silmi, ühesõnaga kogu nägu; suudeldes võib ka hammustada, hambad teise ihusse suruda; on keelesuudlus, mis on kõige oivalisem, ja suudlused teistele kehaosadele – piiritu armufantaasia annab kujutlusvõi-

mele tiivad; ja igal suudlusel on oma maitse, mis võib oma uudsuse ja õrnusega pikaks ajaks lõbu pakkuda. Puudutused aga jagunevad kehaosade kaupa ja nendestki saadav nauding on väga mitut laadi. Prink ja ümar rind täidab meeldivalt pihku ning annab aimust muudest rõõmudest, mistõttu till otsekohe tõuseb; pärast rinda minnakse reite juurde, et maitsta teistsugust lõbu: tunda kaht elavat ja lihavat alabastersammast, kui käsi mööda nende külgi jookseb. Ühesõnaga, käsi käib kõikjalt üle: see puudutab ümarat prinki kõhtu, sametist häbet, mille ta pihku võtab ja mida karvadest sakutab, pistes sõrmi tussi avausse, pilutades kuumalt ja tuliselt selle huuli, ning sealt üle puusade jõuab ta kannikate juurde, mis mõjuvad talle otsekui magnet ning tõmbavad teda enda poole nii kangesti, et armuliige sirutub kõvana teda ootava sametise keskpunkti poole. Ka sellel liikmel on omad puudutused, mis talle mõnu pakuvad, ja nii meeldibki talle olla kord daami peos, kord reite, kord tuharate või siis jälle rindade vahel. Kui sa teaksid, milline mõnu on see, kui üks alasti keha surub end vastu teist, kui reied on hellas kaisutuses ühte põimunud otsekui angerjad, ei tahaks sa enam iial midagi muud teha. Mis puudutab armunud pilke, siis pole midagi silmale meeldivamat kui armastatu kaunis keha, tema ihuliikmed ning iharad asendid ja poosid; miski muu ei ole nii erutav kui see vaatepilt, oled sa ise siis vaataja või näitaja rollis; selles leiavad oma väljenduse kõik kired, ja uurides silmale meeldivaid kohti, avaldab hing oma viimsegi saladuse. Sellel hetkel on nii suur õnn vaadata armastatule silma ja pakkuda samas ka ta kehale mõnu – mispeale teda võib vallata häbi või mõni muu tunne –, et ükski inimkeel ei suuda seda väljendada. Suur õnn on ka näidata ennast paljana sellele, keda sa armastad, ning lisaks tekitada temas ka imestust ja hämmingut pildiga, mis pärastpoole talle ainult meeldiv tundub. Seejärel tuleb viimasena rahuldus, ja ta peab kõigepealt esimestele ruumi jätma, sest pärast rahuldumist pole neil enam miskit maitset ega mõnu, vaid nad peavad alati sellele eelnema. See lõplik rahuldus aga hõlmab ja ületab kõiki teisi naudinguid, ning tilli tussi torkamiseks on omad moodused, ja neid on mitmesuguseid: till võib sattuda kas laia või kitsasse tussi (ja igal juhul on parem, kui see on liiga kitsas kui liiga lai); erinevused tulenevad ka ajast ja kohast, kiiremast või aeglasemast liigutamisest, ajast, mis vallandumisele kulub, ning vedeliku hulgast,

mis kaisutustes ja embustes välja valatakse. Ja kõige selle seas, alates esimesest hetkest, mil te hakkasite teineteist suudlema, vaatama, puudutama ja keppima, kuni asja täiusliku lõpuni, peab ruumi jaguma ka tervele hulgale vallatlustele, mis kogu asja ilustavad: armukadedus ja hellad sõnad, iharus ja kombekus, värinad, õrnused, mahe vägivald, tülid, nõudmised, vastused, kannikaliigutused, käehellitused, rambus, kaebed, ohked, raevuhood, tegutsemine, kirg, žestikuleerimine, keha nõtkus ja armukunsti valdamine, käsud, palved, kuulekus, keeldumine ja lõpmata palju teisigi sulnidusi, mida kõiki üheaegselt teha ei ole võimalik. Seda tahtsingi ma sulle öelda, kallid kusiin; ja mõtle siis ise, kas kõiki neid õrnusi ja hellitusi on sulnis tunda saada või mitte, ja kas mul ei tuleks mitte oma saatust tänada, et olen leidnud sõbra, kes oskab neid nii suurepäraselt kasutada ja samas nii mõistlikult käituda.

FANCHON: Muidugi möönan ma, et see on üks raskesti õpitav kunst, kusiin, ja küllap oleks teil veel paljugi öelda, kui peatuksime teiega iga punkti kõigil eripäradel.

SUSANNE: Muidugi, ära arva, et see ongi kõik, ja kui me uuesti kokku saame, loodan sulle uusi asju jutustada. Ent rääkigem veel kord mu sõbrast: muuseas, mis sa temast ka arvad?

FANCHON: Ma ütlen vaid seda, et teil on vedanud ja et küllap olete te selle au ära teeninud, mida ta teile osutab.

SUSANNE: Ei sugugi, südameke, sest mitte tänu minule ei ole ta nii tubli, nagu ta on. Sa ei suudaks iial ette kujutada, kui peenetundeline ta on: inimeste silma all ei julge ta suurest austusest õieti minu poolegi vaadata ja tundub, et tal ei jätkuks söakust mu kleidipalistustki suudelda, sest niivõrd kardab ta mind solvata. Ja ometi tuleb tunnistada, et õigel hetkel oskab ta aukartuse suurepäraselt sinnapaika jätta ja ei ole vallatlust ega nippi, mida ta ei teeks või ei paluks minul teha, et mulle mõnu ja meile mõlemale rahuldust pakkuda.

FANCHON: Oih! Tasa!

SUSANNE: Mis lahti on?

FANCHON: Ooh, kusiin, mu süda peksab, ma kuulen Robinet' samme.

SUSANNE: Ahaa! Väga kena! Ole rõõmus! Mis sa kardad? Ma juba kadestan sind selle õnne ja naudingu pärast, mille osaliseks sa peagi saad! Katsu siiski pisut rahuneda ja sea end valmis, et tema armujanu

kustutada; ma lähen talle vastu. Kuni sa teda oma voodil istudes ja tikkimist teeseldes ootad, ütlen ma talle, kuidas ta peab käituma, et ta sind kuidagi ei ehmataks. Hüvasti.

FANCHON: Hüvasti, kallis kusiin, ma usaldan end teie kätte.

FILOSOOF THÉRÈSE

ehk Mälestused isa Dirragi ja preili Éradice'i loo heaks*

Prantsuse keelest tõlkinud Heete Sahkai

Kuidas, härra, kas te tõsiselt tahate, et ma paneksin kirja oma loo, kas tõesti soovite, et jutustaksin teile müstilistest stseenidest preili Éradice'i ja väga auväärt isa Dirragi vahel, ja teavitaksin teid proua C... seiklustest abt T...-ga, kas palute tüdrukult, kes pole kunagi midagi kirjutanud, selliseid üksikasju, mis nõuavad jutuaine korrastamist? Palute mul maalida pildi, kus need stseenid, millest olen teile rääkinud, ja need, milles oleme osalenud, ei kaotaks midagi oma meelasusest, ja tahate, et metafüüsilised arutlused seejuures säilitaksid kogu oma jõu? Tõepoolest, mu kallis krahv, ma kardan, et see käib üle minu võimete. Pealegi oli Éradice mu sõbratar, isa Dirrag oli mu vaimulik õpetaja, ma võlgnen tänu proua C...-le ja abt T...-le. Kas reedan nii nende inimeste usalduse, kelle ees mul on kõige suuremad kohustused, kuna ühtede teod ja teiste targad mõtisklused avasid mu silmad nooruse eelarvamuste suhtes? Aga kui see näide ja arutus teid õnnelikuks tegid, ütlete te, miks siis mitte aidata kaasa ka teiste õnnele sellesama näite ja arutluse abil? Miks karta kirja panna tõdesid, mis tulevad ka suks ühiskonna hüvangule? Ega midagi, mu kallis heategija, ma ei tõrgu enam vastu: kirjutame pealegi, olgu puhtsüdamlikkus mulle viimistletud stiili eest nende inimeste silmis, kes mõtlevad, ja lolle ma ei karda. Ei, teie õrn Thérèse ei karista teid iialgi keeldumisega, te näete kõigisse tema südamesoppidesse alates kõige õrnemast lapseeast, tema hing laotab end tervenisti lahti nende väikeste seikluste viimsete üksikasjadeni, mis viisid ta otsekui vastu tahtmist samm-sammult naudingu tippu.

* Tõlgitud vlj-st: Thérèse philosophe, ou Mémoires pour servir à l'histoire du P. Dirrag, et de Mademoiselle Éradice. Rmt-s: Oeuvres anonymes du XVIIIe siècle. Paris, Fayard, 1986. (Katkend teose algusest)

Thérèse'i mõtisklused inimeste kirgede päritolu üle

Napakad surelikud! Te arvate, et teie võimuses on summutada kirgi, mis loodus teisse on pannud: need on Jumala looming. Te tahate need kired hävitada, suruda nad mingitesse raamidesse. Arulagedad inimesed! Kas peate ennast siis teiseks loojaks, veel võimsamaks kui esimene? Kas te ükskord aru ei saa, et kõik on nii, nagu olema peab, et kõik on Jumalast, miski pole teist, ja et mõtet on niisama raske luua kui kätt või silma?

Minu elukäik on nende tõdede vaieldamatu tõestus. Kõige varasemast lapsepõlvest peale ei räägitud mulle muust kui voorusearmastusest ja pahede vihkamisest. "Te saate ainult siis õnnelikuks," öeldi mulle, "kui järgite kristlikke ja kõlbelisi voorusi: kõik, mis sellest kõrvale kaldub, on pahe, pahe toob kaasa halvakspanu, ja halvakspanu sünnitab häbi ning selle tagajärjena süümepiinu." Nende õpetussõnade paikapidavuses veendunud, püüdsin ma kuni kahekümne viienda eluaastani heas usus säärase põhimõtete järgi toimida. Kohe näeme, kuidas see mul õnnestus.

Thérèse annab efekujutuse oma ema ja isa käitumisest

Ma sündisin Venceropi¹ provintsis. Mu isa oli tubli kodanlane ja kaupmees ...-st, kenast väikesest linnast, kus kõik pakub rõõmu ja naudingut. Tundub, nagu huvitaks siinset seltskonda ainult kurameerimine. Siin hakatakse armastama samal ajal kui mõtlema ja mõeldakse ainult sellele, kuidas kergemini armurõõme maitsta. Minu ema, kes oli pärit ...-st, ühendas selle Venceropi naaberprovintsi naistele omase elava vaimu venceroplanna õnneliku temperamendiga. Minu isa ja ema elasid kokkuhoidlikult mõõdukast sissetulekust ja oma väikese äri tuludest. Töö nende varanduslikku seisukorda ei muutnud. Isa andis raha noorele leskprouale, poepidajannale naabrusest, oma armukesele, ja emale andis raha tema armuke, rikas aadlimees, kes isa lahkelt oma sõprusega austas. Kõik oli korraldatud suurepäraselt: kumbki

¹ Provence'i ilmne anagramm. (*Väljaandja märkus.*)

(I)

T H E R E S E
P H I L O S O P H E ,

O U

M É M O I R E S

*Pour servir à l'Histoire de D. Dirrag, & de
Mademoiselle Eradice.*

Q U O I, Monsieur, sérieusement vous
voulez que j'écrive mon Histoire ? Vous
désirez que je vous rende compte des
scènes mystiques de Mademoiselle Era-

Tome I.

A

osapool teadis, mis talle on lubatud, ja üksmeelsemat majapidamist pole kunagi nähtud.

Kui selline kiiduväärt asjaajamine oli kestnud kümme aastat, jäi mu ema rasedaks ja tõi ilmale minu. Minu sündimisest jäi talle külge häda, mis oli tema jaoks vahest hullempi kui surm. Sünnituse käigus tehtud pingutus põhjustas rebendi, mis seadis ta ränga vajaduse ette loobuda igaveseks rõõmudest, mis olid mulle elu andnud.

Mu isamaja omandas hoopis teise ilme. Emast sai harras usklik ja kaputsiini hingekarjane asendas minema saadetud markii de ... innukad külaskäigud. Muutunud oli aga üksnes ema loomupärase helluse objekt: paratamatuse sunnil andis ta nüüd Jumalale selle, mida oli varem andnud markiile eelistuse ja temperamendi ajal.

Isa suri, kui olin alles hällis. Ema kolis mulle teadmata põhjustel kuulsasse sadamalinna Volnot'sse². Kõige koketsemast naisest oli saanud kõige mõistlikum, ja võib-olla koguni kõige vooruslikum naine maailmas.

Thérèse'i temperamendi avaldumine seitsmendal eluaastal. Ema tabab ta teolt

Olin vaevalt seitsmeaastane, kui mu hell ema, kes muretses pidevalt mu tervise ja kasvatuse pärast, märkas mind lausa silmanähtavalt kõhnuvat. Kohale kutsuti asjatundlik arst, et temalt mu haiguse kohta nõu küsida: ma sõin isukalt, mul polnud palaviku uitugi, kusagilt ei valutanud, ja ometi kadus mu elavus ja jalad jõudsid mind vaevu kanda. Ema, kes kartis mu elu pärast, ei lahkunud minust enam hetkekski ja võttis mu enda juurde magama. Suur oli tema üllatus, kui ta märkas ühel ööl, kui ma tema arvates magasin, et mu käsi on selle kehaosa peal, mis meid meestest eristab, ja et ma valmistan endale meeldiva hõõrumise teel naudingut, mis on üsna võõras seitsmeaastasele tüdrukule, kuigi väga tavaline viieteistkümneaastaste seas. Ema ei uskunud oma silmi. Ta lükkab teki ja lina vaikselt kõrvale, toob toas põleva lambi, ja ootab kaalutleva ning asja tundva naisena kannatlikult minu

² Touloni anagramm, arvestades *u* ja *v* klassikalist segiajamist (Tovlon). (Väljaandja märkus.)

tegevuse lõpptulemust. See oli selline, nagu olema pidigi: ma hakkasin nihelema ja värisema ja nauding äratas mu üles. Esimese hooga tegi ema mulle korraliku peapesu, ta küsis, kust õppisin ma neid õudusi, mille tunnistajaks ta oli olnud. Vastasin nuttes, et ma ei tea, millega küll olen teda pahandanud, ja et ma ei saa aru, mida ta mõtleb sõnadega *puudutamine*, *sündsusetus* ja *surmapatt*. Vastuste lihtsameelsus veenis teda mu süütuses, ja ma jäin uuesti magama: järgnesid uued kõi distamised ja ema uus hädaldamine. Lõpuks, pärast paari ööd tähelepanelikku vaatlust, polnud enam kahtlust, et see oli mu temperament, mis sundis mind tegema magades seda, mis nii paljudele vaestele nunnadele on leevenduseks ärkvel olles. Võeti vastu otsus mu käed kõvasti kinni siduda, nii et ma ei saanud oma õiseid lõbustusi enam jätkata.

Thérèse'i temperamendi järgmine avaldumine üheksandal eluaastal omavanuste poiste ja tüdrukutega mängides

Peagi sain oma tervise ja endise elujõu tagasi. Harjumus kadus, aga temperament tugevnes. Üheksa-kümneaastaselt olin ma rahutu, mul olid ihad, mille eesmärgi ma ei teadnud. Me kogunesime samaealiste poiste ja tüdrukutega sageli kuhugi pööningule või mõnda kõrvalisse tuppa. Meil olid seal oma väikesed mängud: ühe endi seast valisime kooliõpetajaks, ja iga väiksemagi eksimuse eest sai vitsa. Poisid tegid püksid lahti, tüdrukud käärised seelikud ja särgid üles, uuriti hoolikalt üksteist, oleks te näinud neid viit-kuut väikest tagumikku, mida järgemööda imetleti, paitati ja nüpeldati. See, mida me poistel *tilluks* nimetasime, oli meile mänguasjaks, me katsusime seda ikka uuesti ja uuesti sada korda, võtsime selle pihku, tegime sellest nukkusid, musitasime seda pisikest asjandust, mille otstarbest ja väärtusest meil aimugi polnud. Samamoodi suudeldi meie pisikesi kannikaid. Ainult naudingute keskpunktile ei pööratud tähelepanu. Millest see unustus? Ei tea, aga sellised meie mängud olid, loodus ise juhtis neid ja praegu kirjutades lähtun ma täpsest tõest

Thérèse pannakse üheteistkümneaastaselt kloostriisse ja ta pihib seal esimest korda

Pärast kahte aastat seda süütut kõlvatust pani ema mu kloostriisse. Ma olin siis umbes üksteist aastat vana. Abtissi esimene mure oli mind esimeseks pihiks ette valmistada. Astusin selle kohtu ette ilma kartuseta, sest mu süda oli puhas. Mind kuulas vana kaputsiini hingekarjane, mu ema vaimulik õpetaja, kellele ma vuristasin ette kõik ühe minuvanuse tüdruku lollused ja tembud. Pärast seda, kui olin tunnistanud üles eksimused, milles ennast süüdlaseks pidasin, ütles see hea isa: "Teist saab ühel päeval veel pühak, kui järgite ka edaspidi samamoodi nagu seni neid vooruslikkuse põhimõtteid, mida ema teisse istutab. Ennekõike ärge kuulake liha deemonit. Ma olen teie ema pihhiisa: ta rääkis mulle oma kartusest, et teil on kalduvus ebakarskusele, kõige häbiväärsemale pahele. Mul on hea meel, et ta teie nelja aasta taguse haiguse suhtes eksis. Ilma tema hoolitsuseta, kallid laps, oleks te hukutanud nii oma keha kui hinge. Jah, nüüd olen ma kindel, et puudutused, millelt ta teid tabas, olid tahtmatud, ja olen veendunud, et järelalus, mille ta nende põhjal teie hingeõnnistuse kohta tegi, oli vale."

Pihhiisa sõnadest ehmunult küsisin ma temalt, mida ma siis ometi tegin, et mu ema minust nii halval arvamusel on. Ta oli väga lahke ja seletas mulle hoolikalt kaalutud sõnadega, mis oli juhtunud ja millised ettevaatusabinõud mu ema oli tarvitusele võtnud, et võõrutada mind veast, mille tagajärgi, nagu ta ütles, ma loodetavasti kunagi tunda ei saa.

Need arutelud viisid mu mõtted märkamatuult meie lõbustustele pööningul, millest äsja rääkisin. Puna kattis mu näo, ma langetasin kohkunult silmad nagu inimene, kellel on häbi, ja esimest korda tundus mulle, et meie rõõmudes oli midagi kuritegelikku. Isa küsis, miks ma vaikin ja kurvaks olen jäänud: ma rääkisin talle kõik ära. Milliseid üksikasju ta minult küll nõudis! Minu lihtsameelsus sõnade, asendite ja ülestunnistatud lõbude iseloomu suhtes veenis teda veel kord mu süütuses. Ta mõistis need mängud hukka kirikuteenri kohta tavatu mõõdukusega. Ent tema sõnad andsid piisavalt aimu sellest, mida ta minu temperamendist arvas.

Erakordsed õppetunnid, mida ta saab oma kaputsiinist pihisalt. Ta muutub vooruse musternäidiseks

Paastumine, palvetamine, mediteerimine ja patukahetsusvöö olid relvad, millega ta käskis mul edaspidi oma kirgede vastu võidelda.

“Ärge laske kunagi,” ütles ta mulle, “oma käel ega isegi mitte silmadel jääda peatuma sellele häbiväärsele kehaosale, millega te pissite ja mis pole midagi muud kui õun, mis võrgutas Aadama ja hukutas inimsoo pärispatu läbi. Seal elab deemon, see on tema kodu, see on tema troon. Ärge laske sellel Jumala ja inimeste vaenlasel ennast üllatada. Loodus katab selle kehaosa peagi inetu karvaga, samasugusega nagu see, mis on katteks metselajatele, ja annab selle karistuse kaudu teada, et tema osaks peavad olema häbi, pimedus ja unustus. Veel hoolikamalt hoidke ennast selle lihatüki eest omavanuste poiste küljes, millega te ennast seal pööningul lõbustasite: see on madu, mu tütar, kes viis kiusatusse meie esiema Eeva. Ärgu rüvetagu see salakaval elajas iialgi teie pilke ega puudutusi, sest pole kahtlust, et varem või hiljem ta nõelab ja õgib teid ära.”

“Kuidas! On see tõesti võimalik, mu isa,” küsisin ma suures ärevuses, “et see on madu ja et ta on nii ohtlik, nagu te ütlete? Oh häda! Ta tundus nii hea! Ta ei hammustanud ühtegi mu sõbratari. Ma kinnitan teile, et tal oli kõigest õige väike suu ja mitte ainsatki hammast, nägin seda selgesti...”

“Kuulge, mu laps,” katkestas mind pihhiisa, “uskuge, mida ma teile räägin. Maod, mida teil jätkus hulljulgest puutuda, olid veel liiga noored, liiga väikesed, et saata korda seda kurja, milleks nad on võimelised. Aga nad kasvavad pikemaks ja jämedamaks ja sööstavad teie poole: vaat siis peate kartma selle kihvti toimet, mida neil on kombeks just nagu raevuhoos välja tulistada ja mis mürgitab teie keha ja hinge.”

Pärast veel mõningaid samalaadseid õpetusi saatis hea isa mu lõpuks minema, jättes mu kummalisse hämmingusse.

Ma läksin oma tuppa, kujutlusvõime kuuldust vapustatud, kuid rohkem avaldas sellele mõju mõte veetlevast maost kui need manitsused ja ähvardused, mida ma tema kohta olin kuulnud. Sellest hoolimata tegin ma ausameelselt seda, mida olin lubanud: panin vastu oma temperamendi ponnistustele ja sain vooruse musternäidiseks.

Thérèse'i mõtisklused kahest kirest, mis teda samaaegselt valdasid: jumalaarmastus ja lihalikud rõõmud

Kui palju lahinguid, mu kallis krahv, pidin ma pidama kuni kahekümne kolmanda eluaastani, mil ema mu sellest neetud kloostrist ära võttis! Ma olin vaevalt kuueteistkümnene, kui vajusin rammestusse, mis oli mu meditatsioonide viljaks. Tänu neile olin ma avastanud endas tuntavalt kaks kirge, mida oli võimatu lepitada: ühest küljest armastasin ma siiralt Jumalat, tahtsin kogu hingest teenida teda nii, nagu mulle öeldi, et ta tahab, et teda teenitaks, teisest küljest tundsin endas võimsaid ihasid, mille sihis ma selgusele ei jõudnud. Veetlev madu kangastus lakkamatult mu hinges ja jäi minu tahtest hoolimata sinna pidama, nii ärkvel olles kui magades. Vahel tundus mulle suures erutuses, et ma sirutan tema poole käe, ma silitasin teda, imetlesin tema väarikust ja uhkust, tema kangust, kuigi ma ei tundnud veel tema otsarvet. Mu süda tagus usumatult kiiresti ja oma ekstaasi või unenäo kõrgpunktis, millega kaasnes alati naudinguvärin, ei tundnud ma ennast peaaegu äragi: ma leidsin äkki õuna oma käest, mu sõrm asendas madu. Naudingu ettekuulutusest erutatuna ei suutnud ma mõelda millelegi muule: isegi mu silmade ees paotuv põrgu poleks suutnud mind peatada. Süümepiinad olid võimetud, ma viisin naudingu lõpule!

Millised vaevad sellele järgnesid! Ma otsisin abi paastumisest, patukahetsusvööst ja meditatsioonist, ma uppusin pisaratesse. Need rohud panid mu masinavärgile põntsu ja ravisid mu oma kirest, tõsi küll, hoobilt terveks, aga hävitasid nii mu temperamenti kui tervist. Viimaks langesin ma rammestusse, mis oli mind silmanähtavalt hauda viimas, kui ema mu kloostrist ära võttis.

Pöördumine teoloogide poole inimese vabaduse teemal

Vastake, kavalad või rumalad teoloogid, kes te sepitsete oma tahtmist mööda meie kuritöid: kes pani minusse need kaks kirge, mis mind ründasid, *jumalaarmastuse* ja *lihalike rõõmude armastuse*? Oli see loodus või saatan? Valige. Ent kas te sõandaksite väita, et ükskõik

Erakordsed õppetunnid, mida ta saab oma kaputsiinist pihisalt. Ta muutub vooruse musternäidiseks

Paastumine, palvetamine, mediteerimine ja patukahetsusvöö olid relvad, millega ta käskis mul edaspidi oma kirgede vastu võidelda.

“Ärge laske kunagi,” ütles ta mulle, “oma käel ega isegi mitte silmadel jääda peatuma sellele häbiväärsele kehaosale, millega te pissite ja mis pole midagi muud kui õun, mis võrgutas Aadama ja hukutas inimsoo pärispatu läbi. Seal elab deemon, see on tema kodu, see on tema troon. Ärge laske sellel Jumala ja inimeste vaenlasel ennast üllatada. Loodus katab selle kehaosa peagi inetu karvaga, samasugusega nagu see, mis on katteks metselajatele, ja annab selle karistuse kaudu teada, et tema osaks peavad olema häbi, pimedus ja unustus. Veel hoolikamalt hoidke ennast selle lihatüki eest omavanuste poiste küljes, millega te ennast seal pööningul lõbustasite: see on madu, mu tütar, kes viis kiusatusse meie esiema Eeva. Ärgu rüvetagu see salakaval elajas iialgi teie pilke ega puudutusi, sest pole kahtlust, et varem või hiljem ta nõelab ja õgib teid ära.”

“Kuidas! On see tõesti võimalik, mu isa,” küsisin ma suures ärevuses, “et see on madu ja et ta on nii ohtlik, nagu te ütlete? Oh häda! Ta tundus nii hea! Ta ei hammustanud ühtegi mu sõbratari. Ma kinnitan teile, et tal oli kõigest õige väike suu ja mitte ainsatki hammast, nägin seda selgesti...”

“Kuulge, mu laps,” katkestas mind pihhiisa, “uskuge, mida ma teile räägin. Maod, mida teil jätkus hulljulgest puutuda, olid veel liiga noored, liiga väikesed, et saata korda seda kurja, milleks nad on võimelised. Aga nad kasvavad pikemaks ja jämedamaks ja sööstavad teie poole: vaat siis peate kartma selle kihvti toimet, mida neil on kombeks just nagu raevuhoos välja tulistada ja mis mürgitab teie keha ja hinge.”

Pärast veel mõningaid samalaadseid õpetusi saatis hea isa mu lõpuks minema, jättes mu kummalisse hämmingusse.

Ma läksin oma tupp, kujutlusvõime kuuldust vapustatud, kuid rohkem avaldas sellele mõju mõte veetlevast maost kui need manitsused ja ähvardused, mida ma tema kohta olin kuulnud. Sellest hoolimata tegin ma ausameelselt seda, mida olin lubanud: panin vastu oma temperamendi ponnistustele ja sain vooruse musternäidiseks.

Thérèse'i mõtisklused kahest kirest, mis teda samaaegselt valdasid: jumalaarmastus ja lihalikud rõõmud

Kui palju lahinguid, mu kallis krahv, pidin ma pidama kuni kahekümne kolmanda eluaastani, mil ema mu sellest neetud kloostrist ära võttis! Ma olin vaevalt kuueteistkümnene, kui vajusin rammestusse, mis oli mu meditatsioonide viljaks. Tänu neile olin ma avastanud endas tuntavalt kaks kirge, mida oli võimatu lepitada: ühest küljest armastasin ma siiralt Jumalat, tahtsin kogu hingest teenida teda nii, nagu mulle öeldi, et ta tahab, et teda teenitaks, teisest küljest tundsin endas võimsaid ihasid, mille sihis ma selgusele ei jõudnud. Veetlev madu kangastus lakkamatult mu hinges ja jäi minu tahtest hoolimata sinna pidama, nii ärkvel olles kui magades. Vahel tundus mulle suures erutuses, et ma sirutan tema poole käe, ma silitasin teda, imetlesin tema väarikust ja uhkust, tema kangust, kuigi ma ei tundnud veel tema otsarvet. Mu süda tagus uskumatult kiiresti ja oma ekstaasi või unenäo kõrgpunktis, millega kaasnes alati naudinguvärin, ei tundnud ma ennast peaaegu äragi: ma leidsin äkki õuna oma käest, mu sõrm asendas madu. Naudingu ettekuulutusest erutatuna ei suutnud ma mõelda millelegi muule: isegi mu silmade ees paotuv põrgu poleks suutnud mind peatada. Süümepiinad olid võimetud, ma viisin naudingu lõpule!

Millised vaevad sellele järgnesid! Ma otsisin abi paastumisest, patukahetsusvööst ja meditatsioonist, ma uppusin pisaratesse. Need rohud panid mu masinavärgile põntsu ja ravisid mu oma kirest, tõsi küll, hoobilt terveks, aga hävitasid nii mu temperamenti kui tervist. Viimaks langesin ma rammestusse, mis oli mind silmanähtavalt hauda viimas, kui ema mu kloostrist ära võttis.

Pöördumine teoloogide poole inimese vabaduse teemal

Vastake, kavalad või rumalad teoloogid, kes te sepitsete oma tahtmist mööda meie kuritöid: kes pani minusse need kaks kirge, mis mind ründasid, *jumalaarmastuse* ja *lihalike rõõmude armastuse*? Oli see loodus või saatan? Valige. Ent kas te sõandaksite väita, et ükskõik

kumb neist on võimsam kui Jumal? Kui nad aga talle alluvad, siis oli järelikult Jumal see, kes need kired minusse lubas, see on tema loomine. Aga, vastate teie, Jumal andis teile mõistuse, mis teid valgustab. Jah, aga ta ei tee valikut. Mõistus näitas mulle küll neid kahte kirge, mis mind valdasid, ja just tänu temale taipasin ma seejärel, et kuna olen saanud kõik Jumalalt, siis olen saanud temalt ka need kired kogu nende jõus. Aga seesama mõistus, mis mind valgustas, ei teinud mingit valikut. Aga Jumal, jätkate teie, jättis teid oma tahte käskijaks, te olite vaba otsustama hea või kurja kasuks. Puhas sõnademäng. See tahe ja see väidetav vabadus omavad jõudu ja toimivad üksnes tulenevalt meid valdavate kirgedest ja himude jõust. Näiteks tundub, nagu oleksin ma vaba ennast tapma, aknast alla hüppama. Üldsegi mitte: niikaua kui soov elada on minus tugevam kui soov surra, ei tapa ma ennast ilmaski. Selle või teise inimese võimuses, ütlete te, on anda vaestele, või oma heasoovlikule pihisale, need sada luidoori, mis tal taskus on. See pole sugugi nii: kuna tema soov raha alles hoida on tugevam soovist tarbetut patukustutust saada, jätab ta raha paratamatult endale. Ühesõnaga, igaüks võib endale ise tõestada, et mõistus teeb inimesele teatavaks üksnes selle, kui tugev on tema soov ühte või teist asja teha või vältida ja millised meeldivad või ebameeldivad tagajärjed sellel on. Niisugusest mõistuse poolt omandatud teadmisesest tuleneb see, mida me nimetame *tahteks ja otsustusvõimeks*. Ent tahe ja otsustusvõime alluvad meid valdava kire või iha jõule niisama täielikult, nagu neljanaelane kaaluvihk määrab ära, kummale poole kaldub kaal, mille teises kausis on kõigest kaks naela.

Aga, ütleb mõni targutaja, kes näeb üksnes koorukest, kas ma pole siis vaba jooma lõuna juurde pudelit Burgundia veini või Champagne'i veini? Kas minu võimuses pole siis valida jalutuskäiguks Tuileries' peaaalleed või Feuillants'i terrassi?

Ma olen nõus, et alati, kui hing on otsuse suhtes täiesti ükskõikne, olukorras, kus soov teha ühte asja ja soov teha teist asja on võrdse kaaluga ja täpselt tasakaalus, ei pane me seda vabaduse puudumist tähele: see on kaugus, millelt me ei tee asjadel vahet. Aga toome need asjad natuke lähemale ja me näeme peagi selgelt, milline on meie tegude mehhanism, ja kui saame aru ühest teost, siis saame aru kõigist, sest loodus toimib alati samal põhimõttel.

Meie targutaja istub lauda ja talle serveeritakse austreid: see roog sunnib teda otsustama Champagne'i veini kasuks. Aga, võidakse öelda, ta oli vaba valima Burgundia veini. Mina ütlen, et ei olnud: tōsi, mõni muu ajend, mõni esimesest tugevam soov oleks võinud teda sunnida teist veini jooma. Noh, aga sel juhul oleks see teine soov samamoodi tema väidetavat vabadust piiranud.

Seesama targutaja siseneb Tuileries'sse ja märkab Feuillants'i terras-sil tuttavat kaunist daami: ta otsustab tema juurde minna, kui just midagi muud huvitavat või meeldivat teda pealleele ei vii. Ent ükskõik kumma poole ta valib, alati leidub mingi põhjus või soov, mis sunnib teda vääramatult langetama ühe või teise otsuse, mis kammitseb tema tahet.

Selleks et möönda, et inimene on vaba, peaks oletama, et ta langeb otsuseid ise. Kui aga teda sunnib otsustama selle kire tugevus, mille loodus ja meeletajud temasse panevad, siis ei ole ta vaba, iha suurem või väiksem tungivus sunnib teda otsustama sama vääramatult, nagu neljanaelane kaaluviht kaalub üles kolmenaelase.

Ma palun oma vestluskaaslaselt veel, et ta ütleks mulle, mis takistab teda mõtlemast kõnealuselt asjast samamoodi nagu mina, ja miks mina ei saa teha otsust mõelda sellest nii nagu tema. Ta vastab tõenäoliselt, et tema seisukohad, arusaamad, tunded sunnivad teda mõtlema nii, nagu ta mõtleb. Aga selle mõttekäigu põhjal, mis tõestab talle tema enda peal, et tema võimuses ei ole tahta mõelda nii nagu mina ega minu võimuses tahta mõelda nii nagu tema, peab ta nõustuma, et me ei ole vabad mõtlema nii või teisiti. Kui me aga pole vabad mõtlema, kuidas saaksime siis olla vabad tegutsema, sest mõte on ju põhjus ja tegu kõigest tagajärg? Ja kas saab olla *vaba* tagajärge põhjusel, mis *pole vaba*? Siin on vasturääkivus.

Et selles tões lõplikult veenduda, võtame appi kogemuse tõrviku. Grégoire, Damon ja Philinte on kolm venda, keda kuni kahekümne viienda eluaastani on kasvatanud samad õpetajad. Nad pole üksteisest kunagi lahkunud, nad on saanud sama kasvatus, samasuguse kõlbelse ja usulise õpetuse. Ometi armastab Grégoire veini, Damon naisi, ja Philinte on jumalakartlik. Mis määras ära nende kolme venna erinevad tahtmised? Selleks ei saa olla ei omandatud teadmised ega arusaamine sellest, mis on moraalselt hea ja mis halb, kuna nad on saa-

nud samad ettekirjutused samadelt õpetajatelt. Igaühes neist peitusid seega erinevad alged, erinevad kired, mis määrasid ära need erinevad tahtmised, hoolimata omandatud ühesugustest teadmistest. Läheme edasi: Grégoire, kes armastas veini, oli kõige ausam inimene, kõige toredam kaaslane ja kõige parem sõber, kuni ta polnud joonud, niipea aga, kui ta puudutas seda kuratlikku jooki, sai temast laimaja, keelekandja, tülinorija, ja ta oleks hea meelega oma parima sõbra ja isendagi kõri läbi lõiganud. Kas Grégoire'il oli võimu selle muutuse üle, mis tema tahtega ühtäkki toimus? Kindlasti mitte, sest kainena jälestas ta neid tegusid, mida veiniuimas oli sunnitud toime panema. Mõned lollid aga imetlesid Grégoire'i karskust, kuna ta ei hoolinud üldse naistest, Damoni kainust, kuna ta ei hoolinud üldse veinist, ja Philinte'i vagadust, kuna ta ei hoolinud ei naistest ega veinist, ent sai oma jumalakartlikkusest samasugust naudingut nagu teised. Just nii laseb enamik inimesi ennast petta ettekujutusest, mis neil on inimeste pahe-dest ja voorustest.

Teeme kokkuvõtte. Elundite paigutus, kiudude omadused ning vedelike teatav liikumine määravad ära kirgede laadi ja selle, kui suure jõuga nad meid valdavad, meie mõistust kammitsevad ja tahet määravad nii meie elu kõige väiksemates kui suuremates tegudes. See teebki inimesest kirgliku, mõistliku või hullu. Hull pole vähem vaba kui kaks esimest, kuna ta toimib samade põhimõtete järgi: loodus on alati ühesugune. Oletada, et inimene on vaba ja langetab ise otsuseid, tähendaks teha ta võrdseks Jumalaga.

Thérèse lahkub kahekümne kolme aastasena kloostrist, peaaegu suremas püüetest oma temperamendile vastu panna

Tuleme tagasi minu juurde. Ma ütlesin juba, et kahekümne kolme aastaselt võttis ema mu kloostrist peaaegu surevana ära. Kogu masinavärk oli jõuetu, mu jume oli kollane, huuled sinkjad, ma nägin välja nagu elav luukere. Vagadus oli lõpuks minust peaaegu enesetapjat tegemas, kui ma koju ema juurde läksin. Asjatundlik arst, kelle ta oli kloostrisse saatnud, oli mu haiguse algpõhjuse kohe ära tundnud: see jumalik vedelik, mis pakub meile ainsat kehalist naudingut, ainsat,

mida võib maitsta ilma kibeduseta, see vedelik niisiis, mille voolamine on mõnele temperamendile niisama vajalik kui selle oma, mida me saame söödud toidust, oli valgunud oma õigetest kanalitest välja ja läinud valedesse, ning see oli kogu masina korrast ära ajanud.

Ainsa rohuna, mis võib mu elu päästa, soovitati mu emal otsida mulle abikaasa. Ta rääkis mulle sellest leebelt. Aga eelarvamustest upsakana vastasin ma talle ilma pikemata, et ma ennemini suren kui pahan dan Jumalat nii põlastusväärse olukorraga, mida ta salliks üksnes tänu oma suurele headusele. Mitte mingi jutt ei kõigutanud mind, nõrgaks jäänud loomus ei olnud jätnud mulle mingisuguseid maiseid ihasid, ma mõtlesin üksnes õnnele, mida mulle oli lubatud teises ilmas.

Ta annab ennast Volnot's isa Dirragi juhatuse hoolde ja saab preili Éradice'i sõbraks ja usaldusaluseks

Niisiis jätkasin ma kogu mõeldava innuga oma vagasid harjutusi. Olin kuulnud palju kuulsast isa Dirragist ja tahtsin teda näha. Temast sai mu vaimulik õpetaja, ja preili Éradice, tema kõige hardam patukahetseja, oli varsti mu parim sõbratar.

Nende kahe kuulsa isiku lugu on teile teada, kallid krahv. Ma ei hakka siin kordama kõike seda, mida avalikkus juba teab ja räägib. Ent üks omapärane seik, mille tunnistajaks ma ise olin, võiks teid lõbus-tada ja veenda, et kuigi preili Éradice vabastas end lõpuks täie arusaamisega toimunud selle variseri embustest, siis on vähemalt kindel, et tükk aega lasi ta end tolle pühal liiderlikkusel lolliks teha.

Preili Éradice'is oli ärganud minu vastu kõige õrnem sõprus, ta usaldas mulle oma kõige salajasemad mõtted, meie ühesugune meelelaad, käitumine, vagadus ja võib-olla isegi temperament tegid meist lahutamatud sõbratarid. Vooruslikena oli meie mõlema suurim kirk omandada pühaku kuulsus, koos mõõdutundetult sooviga imesid teha. See kirk valitses tema üle nii suure jõuga, et ta oleks kannatanud märtri kindlameelsusega kõiki mõeldavaid piinu, kui teda oleks pandud uskuma, et need annavad talle võime äratada ellu teine Laatsarus. Ja isa Dirrag oskas lisaks kõigele muule panna teda uskuma kõike, mida ta soovis.

Éradice oli mulle korduvalt teatava edevusega öelnud, et isa on usaldanud kogu tõe üksnes talle, et nende sagedastes eraviisilistes vestlustes tema juures oli isa talle kinnitanud, et tal on jäänud pühaduseni veel ainult mõni samm, Jumal oli ilmutanud seda talle unenäos, millest ta oli kindlalt teada saanud, et Éradice hakkab peatselt suuri imesid tegema, kui laseb juhtida ennast edasi mööda tarvilikke vooruse ja lihasuretuse astmeid.

Kiivus ja kadedus on omased kõigile seisustele, vaga naine aga on neile vahest kõige vastuvõtlikum.

Éradice märkas, et ma olen tema õnne peale kade ja koguni ei taha uskuda seda, mida ta mulle räägib. Tõepoolest, avaldasin jutu peale tema eraviisilistest vestlustest isa Dirragiga seda suuremat imestust, et minu puhul oli ta neid alati vältinud, kui me kohtusime ühe oma patukahetseja, minu sõbratari juures, kellel olid stigmad nagu Éradice'ilgi. Ilmselt ei tundunud minu kurb nägu ja koltunud jume auväärt isale sobiliku toidulauana ega äratanud temas vaimulikuks tööks vajalikku isu. See küttis mu üles: stigmasid pole! Eraviisilist vestlust ei tule. Minu meelelaad lõi välja, ma teesklesin, et ei usu sõnagi. Erutatud Éradice pakkus mulle võimalust juba järgmisel hommikul oma silmaga tema õnne tunnistajaks olla:

“Siis te näete,” ütles ta tuliselt, “milline on minu vaimulike harjutuste jõud ja millise patukahetsuse kaudu hea isa mind suureks pühakuks saamise poole juhib. Ja te ei kahtle enam õnnes ja ekstaasis, mis on nende harjutuste tagajärjeks. Ma soovin, kallid Thérèse,” lisas ta leebemalt, “et esimese imena annaks minu eeskuju teile jõudu kiskuda oma vaim meditatsiooni suure väe abil täielikult lahti mateerist ja pöörata see üksnes Jumala poole!”

Preili Éradice lukustab Thérèse'i kambrisse, kust avaneb vaade tema tuppa, et Thérèse võiks olla oma silmaga tunnistajaks tema harjutustele isa Dirragiga

Järgmisel hommikul kell viis läksin ma, nagu kokku lepitud, Éradice'i juurde. Leidsin ta palvetamast, raamat käes.

“Kohe tuleb pühamees,” ütleb ta mulle, “ja koos temaga Jumal.

Peitke ennast sellesse väiksesse kambrisse, kust võite kuulda ja näha, kui palju on hea Jumal valmis tegema oma vääritu kätetöö heaks meie õpetaja vaga hoolitsuse läbi.” Hetk hiljem koputati vaikselt uksele. Ma lipsasin kambrisse, mille võtme Éradice enda kätte võttis. Käesuurune auk selle kambri uksele, mida kattis vana ja hästi hõre Bergamo vaip, lasi mul vabalt näha kogu tuba, ilma et oleks olnud karta, et mind märgatakse.

Isa Dirrag vaatab üle stigma Éradice'i vasaku tissi all

Hea isa astus sisse:

“Tere, kallid õde Issandas!” ütles ta Éradice'ile. “Püha Vaim ja püha Franciscus olgu teiega!”

Éradice tahtis end tema jalgade ette heita, ent isa tõstis ta üles ja pani enda kõrvale istuma.

“On väga tähtis,” ütles pühamees talle, “et ma kordaksin teile põhimõtteid, millest te terve elu peate kõigis oma tegudes juhinduma. Aga enne rääkige mulle oma stigmadest. Kas see, mis on rinna peal, on ikka endises seisukorras? Vaatame korraks.”

Éradice asutas kohe paljaks võtma oma vasakut rinda, mille all stigma oli.

“Oi, õde, pidage kinni!” ütles talle isa, “pidage kinni: katke oma rind selle taskurätiga (ja ta ulatas talle selle). Sellised asjad ei ole meie vennaskonna liikmete jaoks: piisab, kui ma näen haava, mille püha Franciscus sinna on vajutanud. Ah! see on alles. Väga hea,” ütles ta, “mul on hea meel: püha Franciscus armastab teid endiselt, haav on erepunane ja puhas. Ma pidasin meeles ja võtsin kaasa ka tema püha köiejupi, seda läheb meil järgmiste harjutuste juures vaja.”

Isa Dirragi füüsikaline tõestus, et panna Éradice kaebamata piitsutamist taluma

“Ma ütlesin teile juba, mu õde,” jätkas isa, “et ma tõstan teid esile kõigi oma patukahetsejate, teie kaaslaste seast, sest näen, et Jumal ise

tõstab teid esile oma karja seast, nii nagu päike tõuseb esile kuu ja teiste planeetide seast. Sellepärast ei karda ma avaldada teile tema kõige varjatumaid saladusi. Nagu ma teile ütlesin, kallis õde, *unustage ennast ja laske endal minna*. Jumal tahab inimestelt üksnes südant ja vaimu. Keha unustamine on see tee, mis viib Jumalaga ühinemiseni, pühakuks saamiseni, imede tegemiseni. Pean teile ütlema, mu väike ingel, et meie viimase harjutuse ajal märkasin ma, et teie vaim on ikka veel liha küljes kinni. Kuidas! kas te ei saa siis osaliseltki jäljendada neid õndsaid märtreid, kes kannatasid piitsutamist, piinamist, küpsetamist, ilma et oleksid tundnud vähimatki valu, sest et nende kujutus oli niivõrd hõivatud Jumala auhiilgusega, et neis ei olnud ühtegi vaimuosakesest, mis poleks olnud sellega ametis? See on kindel mehhanism, mu tütar: me tunneme, ja saame aimu kehaliselt heast ja halvast nii nagu ka moraalselt heast ja halvast üksnes meelte kaudu. Niipea kui me tunneme, kuuleme, näeme jne mõnda asja, voolavad vaimuosakesed väikestesse närviõõnsustesse, mis teatavad sellest hingele. Kui teie on piisavalt andumust, et mediteerida armastuse üle, mida te Jumalale võlgnete, ja koguda sel teel kokku kõik teie olevad vaimuosakesed ja suunata need kõik sellele objektile, siis on kindel, et ei jää ühtegi osakesest, mis võiks teatada teie hingele neist hoopidest, mis teie ihule langevad: te ei tunne neid. Vaadake seda jahimeest: tema kujutlust täidab rõõm jälitatava saagi lõksuajamise üle ja ta ei tunne ei okkalisi põõsaid ega ogasid, mis teda läbi metsa tungimisel kriimustavad. Kas olete siis temast nõrgem, seistes ometi tuhat korda huvitavama objekti ees, ja tunnete nõrgukesti piitsahoope, kui teie vaim on kindlalt ametis teid ees ootava õnnega? Selline on proovikivi, mis viib meid imede tegemiseni, selline peab olema täius, mis ühendab meid Jumalaga.”

Isa Dirrag teatab Éradice'ile, et külvab ta üle rõõmujoovastusega püha Franciscuse kõiejupi abil (mis tema valduses on)

“Alustame, mu kallis tütar,” jätkas isa, “täitke hästi oma kohust ja olge kindel, et püha Franciscuse kõie ja teie meditatsiooni abiga lõpeb see vaga harjutus sõnulväljendamatu rõõmujoovastusega. Heitke põlvili,

mu laps, ja paljastage need kehaosad, mis kutsuvad esile Jumala rae-
vu: neile osaks saav karistus ühendab teie vaimu tihedalt temaga. Ma
kordan veel kord, unustage ennast ja laske endal minna.”

Éradice paljastab oma tuharad, et võtta vastu isa Dirragi karistus

Preili Éradice kuuletus otsekohe ilma vastu vaidlemata. Ta põlvitas
palvepingile, raamat ees lahti. Siis tõstis ta üles oma seelikud ja särgi
ning tõi nähtavale kaks lumivalget ning täiuslikult ovaalset tuharat,
mis toetusid kaunilt vormitud kintsudele.

“Tõstke särk kõrgemale,” ütles isa, “see pole hästi... Jah, niimoodi.
Nüüd pange käed kokku ja tõstke hing Jumala poole, täitke oma vaim
mõttega teile töötatud igavesest õnnest.” Siis tõstis isa pingi lähema-
le ja põlvitas sellele Éradice’i taha ja temast natuke kõrvale. Tema rüü
all, mille ta üles tõstis ja vöö vahele pistis, oli suur ja pikk vitsakimp,
mille ta oma patukahetsejale suudlemiseks ulatas.

Isa Dirrag annab talle piiblisalme lugedes vitsa

Tähelepanelikult seda stseeni jälgides täitusin ma püha õudusega ja
tundsin kirjeldamatut värinat. Éradice ei öelnud sõnagi. Isa libistas
tuld pilduvad silmad üle kannikate, mille vaade talle avanes, ning sel
ajal, kui tema pilk oli neile naelutatud, kuulsin ma teda poolihääli
imetlusega ütlemas:

“Ah, kui ilus rind! Kui võluvad tissid!” Siis kummardus ta allapoole
ja tõusis piiblisalme pomisedes aeg-ajalt uuesti üles. Miski ei jäänud
tema liiderlikkuse eest varjule. Mõne minuti pärast küsis ta oma pa-
tukahetsejalt, kas selle hing on sisenenud kontemplatsiooniseisundis-
se.

“Jah, auväärt isa,” ütles too, “ma tunnen, kuidas mu vaim eraldub
lihast ja palun, et alustaksite püha tööd.”

“Sellest piisab,” ütles isa, “teie vaim jääb rahule.” Ta luges veel
mõned palved, ja tseremoonia algas kolme üsna kerge vitsahoobiga

tagumikule. Neile kolmele hoobile järgnes piiblisalm ja seejärel veel kolm veidi tugevamat vitsahoopi.

Isa võtab välja väidetava püha Franciscuse kõie

Pärast viit-kuut piiblisalmi, mida katkestasid seesugused vahepalad, nägin ma suure üllatusega, kuidas isa Dirrag nõõpis lahti oma püksid ja päästis valla leegitseva oheliku, mis meenutas seda saatuslikku madu, millega ma olin ära teeninud oma endise õpetaja etteheited! See koletis oli omandanud kaputsiini poolt ennustatud pikkuse, jämeduse ja kanguse ja pani mu värisema. Tema punetav pea näis ähvardavat Éradice'i imekaunilt ergavaid kannikaid. Isa nägu leegitses.

“Te peate olema nüüd kõige täielikumas kontemplatsioonis,” ütles ta, “teie hing peab olema meeltest eraldunud. Kui mu tütar mu pühasid lootusi ei peta, siis ta ei näe, kuule ega tunne enam midagi.”

Sel hetkel valas see timukas kõik Éradice'i paljastatud kehaosad üle hoopiderahega. Sellest hoolimata ei öelnud Éradice sõnagi, ta näis olevat täiesti liikumatu ja nende kohutavate hoopide suhtes tundetu, üksnes tema kannikad tõmblesid kramplikult, iga hetk pingule tõmbudes ja lõtvudes.

“Ma olen teiega rahul,” ütles isa, kui see halastamatu piitsutamine oli kestnud veerand tundi, “teil on aeg nautida oma püha vaeva vilju. Ärge kuulake mind, mu kallis tütar, aga laske ennast juhtida. Kumardage oma nägu vastu maad: ma ajan püha Franciscuse kõrgeaulise kõiega välja kõik, mis teis on veel ebapuhast.”

Hea isa seadiski ta asendisse, mis oli küll alandav, ent tema kavatuste jaoks kõige mugavam. Veel kunagi pole seda nii ilusti välja pandud: tema kannikad olid paakil ja naudingu kaks teed olid täielikult paljastatud.

Kui see variser oli teda mõne hetke kontempleerinud, niisutas ta süljega seda, mida ta nimetas *kõieks*, ning sõnade saatel, mille toon meenutas kurjast vaimust vaevatu kehast saatanat välja ajava preestri oma, alustas Tema Auväärsus sisestamist.

Ma olin sellises kohas, kus ma ei kaotanud stseenist pisimatki seika: selle toa aknad, kus stseen aset leidis, olid otse minu kambri ukse vas-

tas. Éradice oli pandud põrandale põlvili, käsivarred risti palvepingi astmel ja pea kätele toetatud. Hoolikalt vöökohani üles kääritud särk lasi mul näha poolprofiilis tuharaid ja imekauneid niudeid.

Isa ei suuda valida kahe avause vahel, mida Éradice talle pakub. Ettevaatus otsustab asja ja saab võitu eelistusest

See ihar vaatepilt vangistas auväärse isa tähelepanu. Ta oli samuti põlvili heitnud, patukahetseja jalad tema omade vahel, püksid alla lastud, hirmus köis käes, ja pomises midagi arusaamatut. Ta jäi mõneks hetkeks sellesse õpetlikku asendisse, lastes leegitseval pilgul üle altari käia, ega suutnud ilmselt otsustada, mis laadi ohver tuua. Kaks avaust olid välja pakutud, ta õgis neid silmadega, suutmata valida: üks neist oli tema ametis mehele tõeline maiuspala, aga ta oli lubanud oma patukahetsejale naudingut ja ekstaasi. Mida teha? Mitu korda juba sõandas ta suunata oma instrumendi pea eelistatud värava poole, seda kergelt riivates. Ent viimaks sai ettevaatus eelistusest võitu.

Ta lükkab selle sisse. Tema liigutuste, asendi jne täpne kirjeldus

Seda tuleb tema õigustuseks öelda: nägin selgesti, et Tema Auväärsuse punetav priapos sisenes kanoonilist teed pidi, mille verevad huuled ta oli enne kummagi käe pöidla ja nimetissõrmega ettevaatlikult paokile tõmmanud. Töö algas kolme jõulise tõukega, mille tulemusena pea-aegu pool sisse läks. Ja äkki oleks isa näiline rahu just nagu raevuks muutunud. Milline ilme! Issand küll! Kujutage ette vahus huultega, pärani suuga saatürit, kes aeg-ajalt hambaid kiristab ja hingab nagu inisev härg. Tema ninasõrmed olid puhevil ja tõmblesid, ta hoidis oma käsi nelja sõrme kõrgusel Éradice'i laudjast, kuhu ta nähtavasti ei julgenud neid toetada. Ta sõrmed olid kramplikult harali nagu küpsetatud kuke jalg. Ta pea oli langetatud ja sädemeid pilduvad silmad olid naelutatud tiislile, mille edasi-tagasi käimist ta niimoodi mõõtis, et see tagasi tulles oma pesast välja ei tuleks ja et tema kõht tõukel vastu patukahetseja kannikaid ei puutuks, kuna too oleks võinud järele

mõeldes aimama hakata, kus küljes see niinimetatud kõis kinni oli. Milline vaimuteravus! Ma nägin, et ligikaudu pöidlajämedune osa pühast instrumendist jäi kogu aeg välja ega saanud peost osa. Ma märkasin, et iga kord, kui isa taguots tahapoole liikus, nii et kõis kuni peani oma pesast välja tuli, avanesid Éradice'i kehaosa huuled veidi ja olid nii erepunased, et lummasid pilku. Ma nägin, et kui isa vastupidise liigutusega ettepoole tõukas, siis need huuled, millest paistsid veel ainult neid katvad mustad udemed, pitsitasid nii täpselt noolt, mis tundus neisse justkui neelduvat, et oleks olnud raske öelda, kummale kahest osapoolest kuulus see tiisel, mis näis kinnituvat ühtmoodi nende mõlema külge.

Milline mehaanika! Milline vaatemäng, kallis krahv, minuvanuse tüdruku jaoks, kellel ei olnud sedalaadi müsteeriumidest aimugi! Kui palju erinevaid mõtteid mu peast läbi käis, ilma et ma oleks suutnud ühelegi neist keskenduda! Ma mäletan ainult, et ma oleksin kaksikümne korda peaaegu juba läinud ja selle kuulsa õpetaja jalgade ette viskunud, et vannutada teda tegema minuga sedasama mida mu sõbratariga. Oli see ajendatud jumalakartusest? Oli see ajendatud maisest ihast? Ma ei suuda selles siia maani selgusele jõuda.

Éradice ja isa Dirrag on naudingust oimetud. Tüdruk usub, et talle saab osaks taevane õnn

Tuleme tagasi meie usujüngrite juurde. Isa liigutused kiirenesid, tal oli tegu tasakaalu hoidmisega. Ta oli niisuguses asendis, et moodustas peast kuni põlvedeni S tähe, mille kõht käis Éradice'i kannikate juures horisontaalselt edasi-tagasi. Viimase see kehaosa, mis oli tiislile kanaliks, juhtis kogu tegevust, ning kaks tohutut soolatüügast, mis kõlksid Tema Auväärsuse reite vahel, olid sellele justkui tunnistajateks.

“Kas teie vaim on rahul, mu väike pühak?” küsis ta nagu kuidagi ohatas. “Mina igatahes näen taevaid avanemas, nii rikkalik arm viib mu ekstaasi, ma...”

“Ah, mu isa!” hüüatas Éradice, “milline nauding mind täidab! Jah, ma tunnen taevast õnne, ma tunnen, et vaim on mateerias täielikult

eraldunud. Ajage välja, isa, ajage välja kõik, mis minus on veel ebapu-
hast. Ma näen... ing...leid. Lükake kaugemale... lükake... Ah! Ah!...
hea... püha Franciscus! ärge jätke mind maha! Ma tunnen kö... kö...
kõit... ma ei suuda enam... ma suren!”

Isa, kes tundis samuti kõikvõimsa naudingu lähenemist, kogeles,
tõukas, ähkis, lõõtsutas. Lõpuks olid Éradice'i viimased sõnad talle
taganemismärguandeks ja ma nägin, kuidas uhke madu, kes oli muu-
tunud alandlikuks ja roomavaks, väljus vahusena oma vutlarist.

Kõik tehti kähku korda ja isa, lasknud oma rüü alla, läks vankuval
sammul palvepingi juurde, mille Éradice oli vabastanud. Seal teeskles
ta, nagu asuks palvetama, ning käskis patukahetsejal tõusta, ennast
kinni katta ja tulla koos temaga Issandat tänama talle osaks saanud
soosingu eest.

Mida teile veel öelda, kallis krahv? Dirrag lahkus ning Éradice avas
kambri ukse ja hüppas mulle kaela:

“Ah, kallis Thérèse,” ütles ta, “rõõmusta koos minuga: jah, ma nä-
gin paradiisi avanemas, ma sain osa inglite õnnest. Kui palju naudin-
guid, mu sõbratar, ühe valuhetke eest! Tänu pühale köiele mu hing
peaaegu eraldus mateerist. Sa ju nägid, kustkaudu hea õpetaja selle
mulle sisse pani. Ausõna, mul oli tunne, nagu oleks see mu südameni
tunginud. Veel veidi, ja usu mind, ma oleks igaveseks õndsate riiki
läinud.”

Éradice rääkis sellest veel tuhat korda sellise hääle ja sellise elevu-
suga, et see ei saanud jätta kahtlust talle osaks saanud ülima õnne tõe-
lisuses. Ma olin nii vapustatud, et ei soovinud talle õieti õnnegi. Süda
ärevusest tulvil, embasin ma teda ja lahkusin.

Thérèse mõtiskleb selle üle, kuidas kuritarvitatakse kõige lugupeetumaid asju

Kui palju mõtlemist selle üle, kuidas kuritarvitatakse kõige lugupeetu-
maid asju ühiskonnas! Millise osavusega see mustakuuemees patuka-
hetseja oma häbitu eesmärgini viib! Ta kütab tolle kujutusvõime pü-
hakuks saamise sooviga üles, veenab teda, et selleni jõuab üksnes vai-
mu lahutamiseiga kehast. Sealt jõuab ta vajaduse juurde seda karmi

karistusega järele katsuda: tseremoonia, mis oli sellele variserile kindlasti meelepärane maiuspala ja muutis paindlikumaks tema äratrööbatud jäigastava närvi. “Te ei tohi midagi tunda,” ütleb ta, “midagi näha, midagi kuulda, kui teie kontemplatsioon on täiuslik.” Nii tagab ta selle, et teine ei pööra pead ega näe tema häbitust. Piitsahoovid kannikatele meelitavad vaimu sellesse kehaossa, mida ta kavatseb rünnata, ja kütavad selle üles. Ning abivahend, mille ta on endale hankinud püha Franciscuse kõie näol, mille sisestamine ajavat patukahetseja kehast välja kõik ebapuhta, lubab tal viimaks kartmatult oma kuuleka jüngri vastutulelikkust nautida. Too usub, et jõuab jumalikku, puhalt vaimsesse ekstaasi, samal ajal kui ta naudib kõige himuramaid lihalikke rõõme.

Thérèse annab lühikese ülevaate preili Éradice’i ja isa Dirragi elukäigust

Kogu Euroopa sai teada isa Dirragi ja preili Éradice’i seiklusest, kõik arutasid selle üle, ent vähesed tundsid selle loo tegelikku tagapõhja, millest sai parteitüli M...-de ja J...-de vahel. Ma ei hakka siin üle kordama, mida selle kohta on räägitud: kõik ettevõetud sammud on teile teada, te olete lugenud pamflette ja mõlema poole poolt avaldatud kirjutisi ning teate, mis edasi sai. Siin on see vähene, mida ma asjast omast käest tean lisaks juhtumile, millest ma teile just rääkisin.

Preili Éradice on umbes minuvanune. Ta sündis Volnot’s ja tema isa on rikas kaupmees, kelle juures mu ema sinna linna kolides korteris oli. Ilus kehakuju, erakordselt kaunis ja vaimustavalt valge nahk, ahaatmustad juuksed, imekaunid silmad, Neitsi Maarja ilme. Me olime lapsepõlvesõbrad, aga kui mind kloostriisse pandi, kaotasin ta silmist. Tema suurim kirm oli kaaslaste seast silma paista, endast rääkima panna. See kirm üheskoos loomuomase malbusega sundis teda valima vagaduse kui kõige sobivama tee oma kavatsuse elluviimiseks. Ta armastas Jumalat, nii nagu armastatakse oma kallimat. Kui kohtasin teda uuesti isa Dirragi patukahetsejana, rääkis ta üksnes meditatsioonist, kontemplatsioonist, palvetest. See oli tol ajal linna ja terve provintsi müstikuteseltskonna mood. Tagasihoidlikud kombesid olid toonud talle

juba ammu eriti voorusliku tütarlapse kuulsuse. Éradice'il oli nutikust, aga ta kasutas seda üksnes selleks, et püüda rahuldada oma mõõdu- tundetut himu imesid teha. Kõigest, mis sellele kirele kaasa aitas, sai tema jaoks vaieldamatu tõde. Sellised need nõdrad inimesed on: iga- üht neist valdab üks valitsev kiring, mis kõik teised alla neelab, nad te- gutsevad üksnes sellest kirest lähtudes, see ei lase neil märgata kõige ilmsemaid tõsiasju, mis peaksid aitama seda jahutada.

Isa Dirrag oli sündinud Lõde'is³. Oma seikluse ajal oli ta ligikaudu viiekümne kolme aastane. Ta oli sellise näoga, nagu kunstnikud kaju- tavad saatüreid. Kuigi ta oli erakordselt inetu, oli tema ilmes midagi vaimset. Kõlvatus ja häbitus olid talle silmadesse kirjutatud. Oma te- gudes näis ta olevat pühendunud üksnes hingede päästmisele ja Juma- la ülistamisele. Ta oli kantslis osav, tema üleskutsed ja kõned olid mal- bed ja salvitud. Ta valdas veenmiskunsti. Oma loomupärase nutikuse rakendas ta tervenisti selle teenistusse, et omandada *pööraja* maine, ja tõepoolest, märkimisväärne hulk seltskonnadaame ja neide valisid tema juhatusel patukahetsuse tee.

Nagu näha, piisas isa ja preili Éradice'i iseloomu ja vaadete sarna- susest nende kokkuviiamiseks. Nii et kohe, kui esimene ilmus Vol- not'sse, kuhu tema maine oli jõudnud juba enne teda, viskus Éradice nii-õelda tema käte vahele. Vaevalt olid nad kohtunud, kui nad nägid teineteises sobivaid isikuid üksteise kuulsuse vastastikuseks kasvatami- seks. Éradice oli alguses kahtlemata siiras, aga Dirrag teadis, mida teha: uue patukahetseja kena näolapp veetles teda ja ta aimas, et suu- dab omakorda veedelda ja kergesti petta seda järeleandlikku, õrna ja eelarvamusi täis südant ning vaimu, mis võttis täie kuulekuse ja veen- dumusega vastu naeruväärselt imepäraseid sisendusi ja õhutusi. Juba valmis tema peas plaan, mida ma ülalpool kirjeldasin. Plaani esimesed võrsed tagasid talle piitsutamise näol himura meelelahutuse, ja hea isa harrastas seda juba mõnda aega ka mõnede teiste patukahetsejannade- ga. Sellega olidki tema iharad lõbud nendega seni piirdunud, ent Éra- dice'i prinkide tuharate kuju ja vaelevus kütsid tema kujutlusvõime sedavõrd üles, et ta otsustas kaugemale minna. Suured mehed murra- vad läbi ka kõige suurematest takistustest. See siin mõtles niisiis väl-

³ Tõenäoliselt Dole'i anagramm. (Väljaandja märkus.)

ja püha Franciscuse kõie sisestamise. See reliikvia pidi sisse panduna ajama patukahetsejast välja kõik, mis temas on veel ebapuhast ja lihalikku, ning viima ta ekstaasi. Siis mõtleski ta püha Franciscuse eeskujul välja stigmad. Ta kutsus salaja Volnot'sse ühe oma kunagise patukahetsejanna, keda ta täielikult usaldas ja kes täitis varem täiesti teadlikult ülesannet, mille isa oli määranud mõttes Éradice'ile. Ta arvas, et viimane on liiga noor ja liiga suures vaimustuses imede tegemisest, ega julgenud teda oma saladusse pühendada.

Ta annab üksikasjaliku kirjelduse vahenditest, mille abil isa Dirrag preili Éradice'i võrgutas ja pettis ning kuulsad stigmad tekitas

Vana patukahetseja saabus kohale ja tutvus usutalitustel peagi Éradice'iga, kellesse ta püüdis sisendada erilist austust püha Franciscuse, oma kaitsepühaku vastu. Segati kokku vedelik, mis pidi tekitama stigmadele sarnanevad haavad. Ning suurel neljapäeval pesi vana patukahetseja püha õhtusöömaaja ettekäändel Éradice'i jalgu ning valas neile seda vedelikku, mis avaldaski soovitud mõju.

Kaks päeva hiljem usaldas Éradice vanaeidele, et tal on mõlemal jalal haav.

“Milline õnn! Milline au see teile on!” hüüdis too. “Püha Franciscus andis teile oma stigmad: Jumal tahab teha teist kõige suurema pühaku. Vaatame, äkki on teie küljel ka stigma nagu teie suurel kaitsepühakulgi.” Seejärel pani ta käe Éradice'i vasaku rinna alla, kuhu määris samuti oma vedelikku: järgmisel päeval uus stigma.

Éradice rääkis sellest imest muidugi oma õpetajale, kes kära kartes soovitas tal alandlik olla ja saladust hoida. Seda tegi ta asjatult: kuna Éradice'i suurim kirg oli edev soov pühakuna näida, sai rõõm temast võitu, ta rääkis oma saladusest teistele, tema stigmadest tõusis kära ja kõik isa patukahetsejannad tahtsid samuti stigmatiseeritud saada.

Dirrag tundis, et peab päästma oma maine ja sooritama samal ajal pettemanöövri, mis ei laseks Éradice'il üksinda avalikkuse tähelepanu keskpunkti jääda. Niisiis stigmatiseeriti samal moel veel mõned patukahetsejad. Kõik õnnestus.

Éradice aga pühendus pühale Franciscusele. Tema õpetaja kinnitas talle, et usaldab tole eestkostet täielikult. Ta lisas, et on teinud suure hulga imesid selle pühaku suure köiejupiga, mille üks vennaskonna isasid oli talle Roomast toonud, ja et ta on selle reliikvia abil mitme kurjast vaimust vaevatu kehast kuradi välja ajanud, torgates selle neile suhu või mõnda muusse loomulikku õõnsusesse, olenevalt juhtumist. Lõpuks näitas ta Éradice'ile seda väidetavat köit, mis ei olnud midagi muud kui üsna jäme kaheksa tolli pikkune köiejupp, mis oli vaiguga sisse määritud, et see oleks kõva ja sile. See asus kenasti punasest velluurist tupes, mis oli talle ümbriseks. Ühesõnaga, see oli üks neist nunnade tarbeesemetest, mida nimetatakse *dildoks*. Ilmselt oli Dirrag saanud selle kingituse mõnelt vanalt abtissilt, kellelt ta oli seda nõudnud. Oli sellega, kuidas oli, igatahes pidi Éradice palju vaeva nägema, et saada luba suudelda alandlikult reliikviat, mida isa kinnitust mööda profaanide käed karistamatult puutuda ei tohtinud.

Sel moel, mu kallis krahv, viiski isa Dirrag oma uue patukahetseja sammhaaval nii kaugele, et too kannatas mitu kuud tema häbituid embusi, samal ajal kui talle oma arust sai osaks puhas vaimne ja tae-vane õnn.

D. A. F. DE SADE

JUSTINE EHK VOORUSE ÕNNETUSED

Prantsuse keelest tõlkinud Kristiina Ross

Nõnda möödus kaks aastat, mis Roland veetis oma tavapäraistes kõlvatustes ja mina jõhkra surma hirmsas ootuses, kuni viimaks levis lossis kuulmus, et vähe sellest, et meie isanda soovid on täitunud ja ta on saanud Veneetsias kasutamiseks tohutu hulga väärtpabereid, mida ta oli ihaldanud, talle on antud ka lisatellimus veel kuuele miljonile valerahas, mille eest talle saadetakse väärtpaberid, mida ta saab Itaalias oma äranägemist mööda kasutada; sel kaabakal poleks saanud paremini vedada; ta lahkus rohkem kui kahe miljonilise sissetulekuga, lisaks kindel lootus lisa saada; niisugune oli järjekordne näide, mille Jumalik Ettehooldus mulle oli varunud. Niisugune oli tema järjekordne viis mulle tõestada, et rikkus on ainult kuriteo palgaks ja õnnetus ainult vooruse palgaks.

Nõnda olid lood, kui Roland tuli mulle järele, et kolmandat korda laskuda koopasse. Hakkasin värisema, meenutades, millega ta oli mind ähvardanud, kui me viimast korda seal olime käinud.

“Rahune,” ütles ta mulle, “sul pole midagi karta, asi seisab milleski, mis puudutab ainult mind... Asi seisab ühes omapärases naudingus, mida ma tahan maitsta ja mis ei aseta sind kuidagi ohtu.”

Järgnesin talle. Niipea kui kõik ukSED olid suletud, ütles Roland:

“Thérèse, sina oled ainukene siin majas, kelle hoolde ma julgen enda selles küsimuses usaldada; mul on vaja väga ausat naist... ma ei näe kedagi teist peale sinu, tunnistan, et eelistan sind isegi oma õele...”

Suures hämmingus palun, et ta asja lähemalt selgitaks.

Tõlgitud vlj-st: D. A. F. de Sade, *Justine ou Les Malheurs de la vertu*. Édition établie sur les textes originaux présentée et commentée par Béatrice Didier. Le Livre de Poche; Librairie Générale Française, 1973. (Katkend 2. raamatust)

“Kuula,” sõnab ta, “ma olen nüüd rikas, aga kuidas saatus mind ka pole soosinud, võib õnn mu iga hetk maha jätta; ma võin sisse kukkuda, mind võidakse tabada, kui ma oma rikkusi ümber paigutan, ja kui see õnnetus minuga juhtub, Thérèse, siis ootab mind ees kõis – sama nauding, mida ma olen armastanud naistele pakkuda, saab mu karistuseks; olen veendunud – niivõrd, kuivõrd selles üldse saab veendunud olla –, et niisugune surm on pigem magus kui julm; aga kuna naised, kellel ma olen lasknud kogeda selle algusängistust, pole kunagi tahtnud mulle tõtt rääkida, siis tahan ma iseenda peal seda tunnet proovida. Tahan omaenese kogemuse najal teada saada, kas on täiesti kindel, et selline surve sunnib inimeses, kes selle läbi teeb, erektsiooninärvi esile kutsuma ejakulatsiooni; kui ma olen kindel, et niisugune surm on ainult mäng, siis võin ma seda julgemini trotsida, sest minu oleluse lõppemine ei kohuta mind; minu põhimõtted on sellega kooskõlas, ja kuna ma olen veendunud, et materiaalist ei saa tekkida midagi muud peale materia, siis kardan ma põrgut sama vähe, nagu ma paradiisi ootan; aga mul on hirm jõhkrate surmapiinade ees; ma ei taha surres valu kannatada; ühesõnaga, proovime järele. Sa teed minuga seda, mis mina sinugagi tegin: ma võtan enda alasti, astun taburetile, sina seod kõie, ma erutan end natuke, ja niipea, kui näed, et asi hakkab ilmet võtma, tõmbad sa tabureti ära, ja mina jään rippuma; sa jätab mu niikauaks rippuma, kuni märkad kas minu seemnepurset või valu sümptomeid; viimasel juhul päästad mu sedamaid lahti; vastasel korral aga lased Loodusel toimida ja päästad mu lahti alles pärast seda. Näed nüüd, Thérèse, ma usaldan oma elu sinu kätte, sinu hea käitumise palgaks on sinu vabadus, sinu õnn.”

“Oh, Monsieur,” vastasin mina, “teie ettepanek on pisut ekstravagantne.”

“Ei, Thérèse, ma nõuan seda,” vastas ta lahti riietudes, “aga käitu korralikult; vaata, missugune tunnistus minu usaldusest ja lugupidamisest sinu vastu!”

Mis mõtet oli mul kõhelda? Eks olnud ma tema võimuses? Pealegi näis mulle, et kurja, mida ma korda saadan, saan ma sedamaid heaks teha, hoolitsedes kõigiti selle eest, et Roland ellu jääks; tema elu on minu võimuses, aga missugused ka poleks tema kavatsused minu suhtes, ma tahan selle elu talle kindlasti tagasi anda.

Me asume asja juurde: Roland kütab end paari tavalise hellitusega üles; ta astub taburetile, panen talle kõie kaela; ta tahab, et ma teda samal ajal sõimaksin, et heidaksin talle ette kõiki jõledusi, mis ta oma elu jooksul on korda saatnud; teen seda; peagi ähvardab tema astel Taevast, ta ise annab märku, et tõmbaksin tabureti ära, ma kuuletun; kas usute, Madame, see, mis Roland oli arvanud, osutus täiesti õigeks; tema näole ilmusid ainult naudingu tundemärgid, ja peaaegu selsamal hetkel purskusid võlvi alla kiired seemnejoad. Kui kõik on välja voolanud, ilma et mina oleksin omalt poolt millegagi kaasa aidanud, sööstan ma teda maha võtma, ta langeb minestunult pikali, aga minu hoolsused toovad ta peagi teadvusele.

“Oo, Thérèse!” sõnab ta silmi avades, “see on täiesti kujuteldamatu tunne; see on midagi enam, kui keegi suudaks sõnadega väljendada; tehku nad nüüd minuga, mida iganes tahavad, ma ei karda Themise mõõka.

Kohe sa näed veel kord, Thérèse, et tänulikkuse koha pealt olen ma suur süüdlane,” ütles Roland, sidudes mul käed selja taha, “aga mis teha, kallis, minu eas inimene enam ei parane... Kallis tüdruk, sina andsid mulle elu tagasi, ja mina pole veel kunagi varem sinu elu suhtes nii halbu plaane pidanud; haletsesid Suzanne’i saatust, no näed nüüd! ma saadan su tema juurde; viskan su elusalt hauakambrisse, kus ta hinge heitis.”

Ma ei hakka teile kirjeldama oma olukorda, Madame, te taipate isegi; ükskõik kuidas ma ka nutsin ja oigas, mind ei võetud kuulda. Roland avas saatusliku keldri, ta lasi sinna lambi, et võiksin paremini eristada kõiki laipu, mis seda täitsid, siis pani ta kõie läbi mu käte alt, mis – nagu ma ütlesin – olid selja taha seotud, ja lasi mu selle abil kahekümne jala kõrgusele keldripõhjast ja umbes kolmkümmend jalga allapoole põrandast, millel ta ise seisis; mul oli selles asendis kohutavalt valus, tundus, et mul tulevad käed küljest. Oh, missugune hirm mind küll haaras ja missugune vaatepilt mulle avanes! See laipade lasu, mille keskel ma pidin oma elupäevad lõpetama, ja mille hais ajas mind juba iiveldama! Roland kinnitab kõie üle augu asetatud lati külge, haarab noa ja ma kuulen, kuidas ta ennast erutades mulle ütleb:

“Noh, Thérèse, usalda oma hing Jumala hoolde, oma joobumuse hetkel viskan ma su sinna hauda, matan su igavesse kuristikku, mis

sind ootab; ooh... ooh... Thérèse, oo...”, ja ma tunnen, kuidas mu pähe langevad tõendid tema ekstaasist, ilma et ta oleks õnneks siiski köit läbi lõiganud; ta tirib mu välja.

“Noh,” ütleb ta, “kartsid või?”

“Oo, Monsieur!”

“Niimoodi sa suredki, Thérèse, võid selles kindel olla, ja oli päris lõbus sind sellega harjutada.”

Tulime tagasi üles... Kas pidin ma end haletsema või õnnitlema? Missugune tasu selle eest, mis ma veel kord olin tema heaks teinud! Aga eks võinuks too koletis ju hullematki teha? Eks võinuks ta mult ju elugi võtta? Oh, missugune inimene!

Lõpuks hakkas Roland tegema ettevalmistusi lahkumiseks, viimasel päeval tuli ta südaööl mind vaatama; viskun ta jalge ette, anun teda kõige tungivamate palvetega, et ta laseks mu vabaks ja annaks mulle ka nii pisut raha, nagu ta iganes soovib, et võiksin jõuda Grenoble'isse.

“Grenoble'isse! Kindlasti mitte, Thérèse, sa annaksid meid ju üles.”

“Hästi, Monsieur!” sõnan mina, niisutades tema põlvi oma pisaratega, “töotan teile, et ma ei lähe sinna mitte kunagi, ja et te võiksite selles täiesti kindel olla, suvatsege mind koos endaga Veneetsiasse viia; võib-olla ei kohta ma seal nii julmi südameid nagu oma kodumaal, ja kui te olete kord nii lahke ja mu seal vabaks lasete, siis vannun kõige juures, mis on mulle püha, et ma ei tülitata teid mitte kunagi.”

“Ma ei osuta sulle mingisugust abi, ma ei anna sulle ühtegi *sou'd*,” vastas häbitu kelm jõhkralt; “kõik, mis on seotud halastuse, kaastunde ja tänulikkusega, on minu südamele nii võõras, et isegi kui ma oleksin kolm korda rikkam, kui ma olen, ei nähtaks mind andvat ainsatki eküüd mõnele vaesele; õnnetuse nägemine erutab ja lõbustab mind, ja kui ma ei saa ise kurja teha, siis naudin ma mõnuga seda kurja, mida teeb saatuse käsi. Mul on selle koha pealt omad põhimõtted, millest ma ei kaldu kunagi kõrvale, Thérèse; vaesed on üks osa Looduse korrast; luues inimesed jõult ebavõrdseks, on Loodus meile veenvalt näidanud oma soovi, et ebavõrdsus säiliks isegi neis muutustes, mis meie tsivilisatsioon Looduse seadustesse võiks tuua; viletsate abistamine on Looduse seadustele vastuhakkamine, tema üllate korralduste aluseks oleva tasakaalu rikkumine; see tähendab töötada ühiskonnale ohtliku võrdsuse hüvanguks; see on loiduse ja laiskuse julgustamine,

nõnda õpetatakse vaesed rikaste tagant varastama, kui viimastele peaks tulema pähe oma almustest keelduda, kuivõrd niisugune abi viib vaesed selleni, et nad harjuvad abi saama ilma tööd tegemata.”

“Oo Monsieur, kui karmid põhimõtted teil on! Kas te kõneleksite sama moodi, kui te poleks kogu aeg rikas olnud?”

“Kes teab, Thérèse, igapähe on oma vaade asjadele, niisugune on minu oma, ja ma ei kavatse sellest loobuda. Kurdetakse, et Prantsusmaal on liiga palju kerjuseid; kui ainult tahetaks, siis poleks see varsti enam nõnda; tarvitseks neist seitse või kaheksa tuhat üles puua ja see häbitu tõug oleks peagi kadunud. Riik kui poliitiline tervik peaks neis asjus alluma samasugustele reeglitele nagu füüsiline indiviid kui tervik. Kas inimene, keda parasiidid närivad, laseb neil kaastundest enda peal vegeteerida? Eks juuri me oma aedadest välja umbrohu, mis kahjustab kasulikku taime? Miks siis antud juhul tahetakse teistmoodi toimida?”

“Aga religioon,” hüüatasin mina, “Monsieur, heategevus, inimsus...”

“On komistuskiviks kõigile, kes tahavad saada õnnelikuks,” sõnas Roland; “kui mul on läinud korda oma õnne kindlustada, siis on see sündinud ainult kõigi nende inimese nurjatute eelarvamuste varemelt; ainult irvitades jumalike ja inimlike seaduste üle; tuues nõrga alati ohvriks, kui ta mulle tee peale ette jääb; kuritarvitades üldsuse usaldust; röövides paljaks vaeseid ja varastades rikastelt, olen ma jõudnud ligipääsmatusse templisse, mis kuulub jumalale, kelle auks ma viirukit suitsetan; miks sa minust eeskuju ei võta? Kitsas tee, mis viib tollesse pühamusse, on sinu silme ees sama moodi valla nagu minugi silme ees; on's väljamõeldud voorused, mida sa oled eelistanud, toonud sulle lohutust sinu ohvrite eest? Enam pole aega, sa õnnetu, enam pole aega, nuta nüüd oma eksimuste pärast, kannata, ja kui suudad, katsu leida oma viirastuslike unelmate rüpest seda, millest kultus, mida sa nende viirastuste auks oled pidanud, on su ilma jätnud.”

Nende sõnadega sööstab Roland mulle peale ja ma olen veel kord sunnitud teenima tolle koletise häbituid himusid, keda mul on niigi alust jälestada; arvasin, et sedakorda ta kägistab mu; kui tema kirk oli rahuldatud, haaras ta härjaroosa ja virutas mulle sadakond hoopitüki üle kogu keha, kinnitades, et mul veab, kuna tal pole rohkemaks aega.

Järgmisel päeval enne lahkumist pakkus too õnnetu mees meile jär-

jekordse näite julmusest ja barbaarsusest, mille kohta ei leidu võrdset ei Andronikose, Nero, Tiberiuse ega Venceslause annaalides. Kõik lossis uskusi, et Rolandi õde lahkub koos temaga, ta oli lasknud õe vastavalt riietada; kui ta hakkas hobuse selga istuma, saatis ta õe meie juurde. “Seal on sinu koht, narakas,” ütles ta õele, käskides tal end alasti võtta, “ma tahan, et mu kaaslased mind meeles peaksid, ja jätan neile pandiks naise, kellesse nad uskusi mu kõige enam armunud olevat; aga kuna siin läheb vaja ainult teatud arvu naisi ja kuivõrd mind ootab ees ohtlik teekond, kus mu relvad võivad mulle vajalikuks osutada, siis pean oma püstoleid mõne peal neist lipakaist proovima”; seda öeldes laeb ta püstoli, asetab selle järgemööda meie kõigi rinnale, kuni jõuab lõpuks oma õeni. “Mine, libu,” ütleb ta õele kuuli pähe kihutades, “mine ja ütle kuradile, et Roland, maailma kõige rikkam kaabakas, trotsib kõige häbitumalt nii Taeva kui tema kätt!” Õnnetu tüdruk, kes mitte kohe hinge ei heitnud, viskles veel tükk aega oma ahelates – kohutav vaatepilt, mida jultunud kelm külmavereliselt jälgib ja millest ta end viimaks lahti kisub, et lahkuda meie juurest jäädavalt.

Järgmisel päeval pärast Rolandi ärasõitu muutus kõik. Tema järglane, malbe ja arukas mees, lasi meid sedamaid lahti rakendada.

“See töö ei sobi ju nõrga ja peenetundelise soo esindajatele,” ütles ta meile heasüdamlikult; “niisugust masinat peavad loomad ringi ajama; meie äri on niigi küllalt kuritegelik, ilma et peaksime Ülimat Olendit veel lisaks mõttetute julmustega solvama.”

Ta seadis meid lossi elama ja pani minu, ilma minult midagi nõudmata, täitma kohustusi, mis olid varem usaldatud Rolandi õe hoolde; teised naised olid ametis müntimise juures, mis polnud kahtlemata nii väsitav töö ja mille eest neile pealegi korralikult tasuti – nii nagu mullegi – kaunite tubade ja suurepärase söögiga.

Kahe kuu pärast teatas Rolandi järglane Dalville meile, et tema ametivend on jõudnud õnnelikult Veneetsiasse; ta oli end seal sisse seadnud, realiseerinud oma varanduse ja nautis nüüd kogu puhkust ja õnne, millist ta iganes oli võinud unistada. Tema asemele saabunud mehe saatus pidi aga kujunema hoopis teistsuguseks.

“Filosoofilised raamatud” 17.–18. sajandi Prantsusmaal

Tänapäeva lugejale seostub valgustusajastu eeskätt suurte prantsuse filosoofidega nagu Voltaire, Rousseau, Diderot jt. 18. sajandi prantslasele seostus mõiste “filosoofia” aga sageli hoopis teise valdkonnaga, ning tema lugemislaua konkureerisid filosoof d’Alembert’iga “Filosoof Thérèse” ja Voltaire’i “Candide’i ehk Optimismiga” Sade’i “Justine ehk Vooruse õnnetused”.

Nagu on näidanud 18. sajandi raamatuilma üks parimaid asjatundjaid, ameerika ajaloolane Robert Darnton, ei mõistnud vana korra aegne prantsuse raamatulugeja sõna “filosoofia” all mitte valgustajate loomingut, vaid usuvastast või rõvedat kirjasõna.¹ Erinevatest nimetustest, mida 18. sajandil keelatud kirjanduse tähistamiseks tarvitati, olid just “filosoofilised raamatud” üks kõige populaarsemaid. Tegu on üsna täpse ja tehnilise terminiga, mida kohtab kõige sagedamini raamatukaupmeeste kirjavahetuses. Arhiivides leidub sadade kaupa selliseid kirju nagu see, mille keegi Rouyer saatis oma raamatukaupmehele: “Kui teil on midagi head, uut, huvitavat ja põnevat, ning mõned head filosoofilised raamatud, siis andke mulle sellest teada.” Või nagu see, mille keegi Regnault läkitas ühele Lyoni kirjastajale: “Mind huvitab üldiselt kõik filosoofiasse puutuv, millestki muust ma suurt ei hooli.”² Võime olla täiesti kindlad, et raamatukaupmehed mõistsid väga hästi, millistest raamatutest jutt käib – ikka neist, mida Rousseau vaimukalt nimetas “raamatuteks, mida loetakse ühe käega”.³

“Filosoofilistel raamatutel” oli 18. sajandil selgelt väljakujunenud lugejaskond, oma kindel turg, müügi- ja leviviisid. Robert Darnton leiab, et põhimõtteliselt on võimalik rääkida omaette kirjandusžanrist, mida eristavad nii toonased raamatukataloogid kui politseiraportid.⁴

“Filosoofilised raamatud” hõlmasid igasugust keelatud kirjavara, siin tõlgitud teoskatked mahuvad aga laias laastus kõik pornograafilise kirjanduse määratluse alla. Samas tuleb kohe rõhutada, et mõiste “pornograafia” oli tol perioodil kasutusel hoopis teises tähenduses kui tänapäeval. Ühena esimestest pruugib seda sõna 1769. aastal Rétif de la Bretonne oma teoses *La Pornographe*, kuid tegu pole sugugi mitte tänases tähenduses pornograafilise teosega, vaid hoopis prostitutsiooni reglementeerimisele pühendatud traktaadiga. 18. sajandil ongi “pornograafia” käibel tema etimoloogilises tähenduses (kreeka *pornê* tähendab “prostituuti”) ja seostub prosti-

¹ R. D a r n t o n, *Édition et sédition. L’univers de la littérature clandestine au XVIIIe siècle*. Paris, 1991, lk 12. Teisenenud kujul ilmus sama, algselt prantsuse keeles kirjutatud raamat hiljem ka inglise keeles: R. D a r n t o n, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. New York, 1995.

² R. D a r n t o n, *Édition et sédition*, lk 17.

³ Selle väljendi leiame “Pihtimuste” esimesest raamatust, kus Rousseau kirjeldab oma noorukiea lugemisi ja on tagantjärele tänulik, et tal õnnestus toona pääseda “labaste ja keelatud raamatute” lugemisest: “...ma olin juba üle kolmekümne, kui sain esimest korda pilku heita neile ohtlikele raamatutele, mida üks kena suurilmadaam peab ebamugavateks, kuna neid saab lugeda ainult ühe käega.” Vt J.-J. R o u s s e a u, *Les confession*. Paris, 1959, lk 39.

⁴ R. D a r n t o n, *Édition et sédition*, lk 141. Vt lähemalt: R. D a r n t o n, *The Corpus of Clandestine Literature in France 1769–1789*. New York, 1995.

tutsioonist kirjutamisega.⁵ Traditsiooniliselt jaotatakse 18. sajandi "siivutu kirjandus" kolmeks: erootika, libertinism ja pornograafia. Ometi ei ole nende kolme valdkonna piirjooned kaugeltki aredad ega üheselt määratletud. Hiljuti on prantsuse kirjandusloolane Jean-Marie Goulemot soovitanud kogu selle tekstikorpuse jagada kaheks: pornograafiline kirjandus ja libertiinne kirjandus. Tema hinnangul iseloomustab jämedalt võetuna pornograafilist kirjandust sensuaalsus ja libertiinset kirjandust filosoofilisus. Kui pornograafiline kirjandus kaasab lugemisse lugeja keha, siis libertiinne kirjandus apelleerib eeskätt lugeja vaimule. Goulemot kirjutab: "Pornograafilist ja libertiinset kirjandust eristab lugeja roll tekstide narratiivses strateegias." Ta toob ühtlasi esile pornograafilise teose mõned olulisemad narratoloogilised tunnused: jutustatakse esimeses isikus, jutustus koosneb eraldiseisvatest stseenidest, jutustaja on kahestunud, ta ühtaegu kogeb sündmusi ning näeb ja kirjeldab neid kõrvalt jne.⁶

Kuigi pornograafilise kirjanduse algusajaks võib pidada 17. sajandi teist poolt, Louis XIV valitsemisaega, jääb selle žanri kuldaeg vaieldamatult 18. sajandisse, mil kiirelt kasvab säärase kirjasona hulk ja kirjanduslik tase.⁷ "Mis põhjustas pornograafilise kirjanduse plahvatuse valgustusajastul?", küsib prantsuse kirjanik ja kirjandusteadlane Catherine Cusset, ja vastab ise: "Põhjuseks on valgustusajastu ise. 18. sajandi pornograafia on täieõiguslik osa valgustusliikumisest, mille eesmärk on "paljastada tõde" ja võidelda eelarvamuste ja obskurantismi vastu."⁸

Väga selgelt ilmneb pornograafide ja valgustusfilosoofide tegevuse ühtsus ka selles, et neil on ühine vaenlane – kirik. Mõlemate tekstid on täis pikitud salvavat kriitikat kiriku aadressil ja sestap pole imestada, et ka 18. sajandi kiriku silmis olid valgustusfilosoofia ja pornograafiline kirjandus võrdsetl hukutavad: mõlemad eksitavad lugeja meeli ja populariseerivad materialistlikke tõekspidamisi. Oma 1817. aastal ilmunud teoses "Arutlus halbade raamatute ohtlikkusest" kirjutab kuulus jutlustaja, hilisem akadeemik Massillon: "Ma eristan kaht tüüpi raamatuid: kergemeelsed raamatud ja kõlvatud raamatud; esimesed nõrgestavad vaimu ja jätavad meid ilma jumalikust armust, teised laostavad meie südant ja juhivad inimest uskmatusse."⁹

Pornograafiline romaan oli üks 18. sajandi nõutumaid kaubaartikleid. Robert Darnton on püüdnud mitmesugustele allikatele tuginedes (raamatupoodide kataloogid, konfiskeeritud raamatute nimekirjad, raamatukaupmeeste kirjavahetus, politsei-raportid jne) koostada erinevaid 18. sajandi populaarsemate raamatute nimekirju. Nendest nähtub, et lugejate lemmikuks olid "filosoofilised raamatud", st esmajoones valgustajate keelatud teosed ja pornograafilised romaanid. Käesolevas valimikus tõlgitud "Tütarlaste kool" ja "Filosoof Thérèse" figureerivad sealjuures Darntoni koostatud edetabelite esitsas. Nii leiame "Filosoof Thérèse'i" ühe tolle aja suurima

⁵ J.-M. G o u l e m o t, *Les livres qu'on ne lit que d'une main. Lecture et lecteurs de livres pornographiques au XVIIIe siècle*. Paris, 1994, lk 19–21.

⁶ J.-M. G o u l e m o t, *Toward a Definition of Libertine Fiction and Pornographic Novels*. *Yale French Studies*, nr 94, 1998, lk 133–145.

⁷ Vt lähemalt: *The Invention of Pornography. Obscenity and the Origin of Modernity, 1500–1800*. Ed by L. Hunt. New York, 1993.

⁸ C. C u s s e t, *Les romanciers du plaisir*. Paris, 1998, lk 62.

⁹ Tsit. rmt-st: J. M. G o u l e m o t, *Les livres qu'on ne lit que d'une main*, lk 26.

kirjastuse Société typographique de Neuchâtel (seal trükiti näiteks Diderot' "Entsüklopeedia") edukamate raamatute üldnimekirjast 15. kohalt ja "Tütarlaste kooli" 25. kohalt. Esikohal kõrgub Mercier' utoopiline romaan "Aasta 2440", Rousseau kogutud teosed on seevastu alles 23. kohal.

Žanrite järgi olid 18. sajandil enimõutud (keelatud) poliitilise sisuga teosed; pornograafiline kirjandus hõlmas raamatutoodangust ligemale 13% (kui siia lisada usuvastased teosed, mis olid tihti pornograafilise sisuga, tõuseb protsent 30ni).¹⁰ Need edetabelid kinnitavad ilmekalt, et Prantsuse revolutsiooni päevil kuninga kukutanud ja barrikaadidele tormanud linnarahva fantaasiat ei tohtnud mitte ainult Rousseau või Montesquieu poliitilised traktaadid, vaid ka "Tütarlaste kooli" või "Filosoof Thérèse'i" taolised tekstid.¹¹

*

Nüüd veidi lähemalt kolmest tõlgitud teosest. Esimesed teated "Tütarlaste koolist" (*L'École des filles*) pärinevad 1655. aastast (mis on ühtlasi raamatu tõenäoline ilmumisaasta), mil selle ümber peeti suur kohtuprotsess.¹² Arreteeriti teose levitaja Jean L'Ange, keda kahtlustati ka selle autorluses. Kinnipeetu väitis aga autoriks kellegi Michel Millot'. Nagu sellistel puhkudel sageli, oli kohtuotsus karm: Millot mõisteti tagaselja poomissurma, L'Ange saadeti aga viieks aastaks asumisele. Ometigi ei viidud seda otsust kunagi täide, üsna pea leidsid mõlemad kohtu silmis armu, pälvides vaid sümboolse karistuse. Otsuse muutmise taga tuleb eeskätt näha mõlema süüaluse mõjukaid toetajaid. Kuigi teos määrati hävitamisele, säilis see tänu mõnele Hollandisse saadetud eksemplarile. 1655. aasta protsess ei jäänud sealjuures viimaseks, veel 19. sajandil mõisteti "Tütarlaste kooli" väljaandjaid kohtutes korduvalt süüdi.

"Tütarlaste kool" kuulub paljuski armastuse või elukunsti käsiraamatute traditsiooni. Samas on ta vaieldamatult selle traditsiooni üks äärmuslikke näiteid, iial varem polnud keegi tihanud juhtnöörides nõnda kaugemale ja üksikasjaliseks minna.¹³ "Tütarlaste kooli" iseloomustab väga asjalik ja neutraalne kirjastiil, rõhk on asjade nimetamisel nende õigete nimedega. Kusjuures õigete nimede andmine on otsetee õigete tegudeni. "Tütarlaste kooli" uudne panus erootilisse kirjasonasse on tähelepanu juhtimine naise seksuaalsusele, mis peaks tõstma teose tähendust tänapäeva feministlikus kontekstis. Anonüümse autori üheks eesmärgiks on anda naisele (*resp*

¹⁰ R. D a r n t o n, *Édition et sédition*, lk 172–173.

¹¹ Robert Darnton näeb "filosoofiliste raamatute" laiaulatuslikus levikus üht peamist Prantsuse revolutsiooni puhkemise tegurit, vt nt R. D a r n t o n, *The Literary Underground of the Old Regime*. Cambridge (Mass.), London, 1982, lk 147. Prantsuse ajaloolane Roger Chartier peab seda seisukohta siiski liialdatuks ja leiab, et miski ei luba oletada otsest (küll aga kaudset) seost pornograafiliste romaanide populaarsuse ja prantslaste revolutsioonimeelsuse vahel, vt R. C h a r t i e r, *Les origines culturelles de la Révolution française*. Paris, (1990) 2000, lk 119–121.

¹² Järgnevalt on tuginetud eeskätt Jacques Prévot' "Tütarlaste kooli"-saatesõnale vj-s: *Libertins du XVIIe siècle*. Paris, 1998, lk 1672–1680.

¹³ Selle traditsiooni krooniks võib vahest lugeda Pierre Louÿs' (1870–1925) rmt-t "Kombekuse õpik väikestele tütarlastele koolis kasutamiseks" (*Manuel de civilité pour les petites filles à l'usage des maisons d'éducatons*), mis ilmus postuumselt 1926. aastal.

tütarlapsele) tagasi tema looduslik mõõde, lepitada ta oma keha ja meeltega, vabastada tema ihad ja rõõmud. Märkimist väärib ühtlasi tõik, et pelgalt mõned aastad pärast “Tütarlaste kooli” valmib Molière’il kaks menukat värsskomöödiat “Meeste kool” (*L’École des maris*, 1661) ja “Naiste kool” (*L’École des femmes*, 1662). Kusjuures viimasel on “Tütarlaste kooliga” mitmeid paralleele nii tegelaste kui tegevustiku osas.

Käesolevas valikus on teose kahest dialoogist vahendatud ainult esimene, samuti on välja jäänud mahukas “Müstiline ja allegooriline sisukord” (*Table mystique et allégorique*), mis kujutab teose omamoodi metafüüsulist kommentaari, andes sellele avarama filosoofilise mõõtme. Kui esimene dialoog käsitleb noore Fanchoni pühendamist armusaladustesse, siis teises koolitatakse Fanchonist tõeline hetäär, Susanne’i õpetussõnad muutuvad üha julgemaks ja ekstravagantsemaks; arglikult alanud teoset kujuneb tasapisi tõeline erotoloogia õpik.

“Filosoof Thérèse” (*Thérèse philosophe*), millest siin on tõlgitud alguskatkend, oli üks loetumaid raamatuid valgustusaegsel Prantsusmaal üldse ja pornograafilise kirjanduse menukaim teos kitsamas mõttes. Seda üllatavam on, et tänini ei olda üksmeel teose autorluses. Kõige sagedamini omistatakse seda au markii d’Argensile, kuid võimalikke autoreid on teisigi, nende hulgas kuulus entsüklopedist Denis Diderot. Lahtine on ka “Filosoof Thérèse’i” ilmumisaasta. Enamik uurijaid kaldub siiski eelistama 1748. aastat.

“Filosoof Thérèse” lähtub ühest tõestisündinud loost, mida teose anonüümne autor ei püüagi varjata. Nimelt pälvis 1731. aastal Prantsusmaa avalikkuse tähelepanu Touloni kohtuprotsess ühe jesuiidipaatri Jean-Baptiste Girard’i (romaanis isa Dirrag) üle, keda süüdistati nõiduses, kvietismis ja ennekõike ühe noore neiu Catherine Cadière’i (romaanis preili Éradice) võrgutamises. Girard pääses surmanuhtlusest vaid üle noatera, pälvides üldrahvaliku hukkamõistu.

Võrdlemisi klassikalises kirjavormis kirjutatud “Filosoof Thérèse” koosneb kolmest osas. Esimeses kirjeldatakse Thérèse’i seksuaalset ärkamist, tema esimesi armukogemusi kloostris ja abt T... õpetussõnu noorele neiu. Teises osas vahendab üks endine kurtisaan Bois-Laurier Thérèse’ile oma värvikat elukäiku. Viimases osas tutvume “küpse” Thérèse’i seksuaalse käekäiguga ning tema ja ühe rikka krahvi armuafääriga, kellele ongi raamat adresseeritud. “Filosoof Thérèse’i” tegevus hargneb niisiis libertiinsel kirjasõnal klassikalistes tegevuspaikades: kloostris, bordellis ja buduaris.

“Filosoof Thérèse’i” eripäraks on ühtaegu nii seksuaalse kui intellektuaalse vabamõtleamise kuulutamine. Thérèse hülgab käibivad religioossed tõekspidamised sama innukalt kui rõhutab vajadust tunda oma keha ja selles peituvaid naudingallikaid. Mitte asjata ei tituleeri romaan Thérèse’i “filosoofiks”; teose erootilised stseenid on oskuslikult läbi põimitud peategelase filosoofiliste mõtisklustega, “sensualsus ja metafüüsika täiendavad teineteist”¹⁴.

“Filosoof Thérèse” toob senisesse pornograafilisse kirjandusse varasemast märksa suuremas mahus filosoofilisi elemente, mis leiavad ilmselt kõige eredamat edasiaren-

¹⁴ R. D a r n t o n, Édition et sédition, lk 181.

dust Sade'i teoses "Filosoofia buduaaris" (*La Philosophie dans le boudoir*, 1795).¹⁵

Thérèse võtab "üle [tema] võimete käiva" kirjutustöö ette mitte ainult selleks, et rahuldada oma krahvist kallima vuajeristlikke ihasid, vaid pigem soovist ratsionaalsel moel kaitsta talle kalleid tõesid. Romaani esimese osa üks peategelasi, abt T..., kelle ülesandeks on Thérèse'i seksuaalne harimine, esindab klassikalise valgustusfilosoofi seisukohti: tänu temale õpib Thérèse ennast tundma, mõistab oma keha toimimist, seda, kuidas keha rahuldades siiski selle peremeheks jääda. Catherine Cusset on tabavalt nimetanud abt T... vaateid "valgustatud pornograafiaks"¹⁶.

Erinevalt libertiinese kirjanduse klassikalisest peategelasest, süütust ja rumalast tütarlapselt, kujuneb Thérèse'ist läbinägelik ja teravmeelne neiu, kes alati viib läbi oma tahtmise – ta on "tõeline valgustusajastu tütar", nagu kirjutab prantsuse kirjandusteadlane Philippe Roger.¹⁷ Thérèse keeldub ema ja abikaasa rollist, nähes oma ideaalina emantsipeerunud naist, kes otsib vabana maapealset õnne. See oli omas ajas revolutsiooniline idee, mida kaksikümne aastat hiljem, nagu teravmeelselt täheldab Robert Darnton, kuulutab Ameerika Ühendriikide iseseisvusdeklaratsioon, nimetades inimese peamisteks õigusteks: *Life, liberty, and the pursuit of happiness*.¹⁸ "Filosoof Thérèse'i" mõju laienes ka järgmise põlvkonna libertiinidele, ta oli üks enim tsiteeritud teoseid 18.–19. sajandi pornograafilises kirjanduses. "Filosoof Thérèse'i" kiidab mitmes oma teoses ka Sade ja paigutab selle ühe oma kangelase, Juliette'i suu läbi kogu 18. sajandi *erotica* etteotsa. Ilmselt pole juhuslik seegi, et teoses "Justine ehk Vooruse õnnetused" on nimeategelase varjunimeks Thérèse. Anne Richardot kirjutab põhjendatult: "Mitmeski mõttes ennustab "Filosoof Thérèse" ette Sade'i tulekut."¹⁹

Donatien Alphonse François de Sade'i (1740–1814) looming võlgneb vaieldamatult väga palju eelmiste aastakümnete pornograafilisele kirjandusele, kujutades endast suuresti selle traditsiooni krooni, isegi kui kirjanduslikus plaanis ei märgi Sade'i teosed tingimata uut kvalitatiivset taset.²⁰ Markii de Sade'i "Justine ehk Vooruse õnnetused" on tõenäoliselt üks tema loetumaid teoseid ja selle kallal nägi ta tõenäoliselt ka enim vaeva. Kümne aasta jooksul kirjutas Sade kolmel korral ümber ühte ja sedasama lugu, kasvatades romaani mahu lõppkokkuvõttes kahekordseks ja lisades ning täiendades mitmeid episoode. Esimene versioon Justine'i loost ilmus 1787. aastal anonüümsena, pealkirja all "Vooruse äpardused" (*Les Infortunes de la vertu*).

¹⁵ Vt lähemalt: M. D e l o n, *De Thérèse philosophe à La Philosophie dans le boudoir*. La place de la philosophie. *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte*, nr 1–2, 1983, lk 77–88.

¹⁶ C. C u s s e t, *Les romanciers du plaisir*, lk 74.

¹⁷ Tsit. artiklist: A. R i c h a r d o t, "Thérèse philosophe": les charmes de l'impénétrable. *Eigteenth-Century Life*, kd 21, nr 2, 1997, lk 97.

¹⁸ R. D a r n t o n, *Édition et sédition*, lk 187.

¹⁹ A. R i c h a r d o t, "Thérèse philosophe": les charmes de l'impénétrable, lk 89.

²⁰ Nii kirjutab 18. sajandi "filosoofiliste raamatute" üks parimaid asjatundjaid Robert Darnton: "Lugejana leian ma, et Sade'i looming jääb alla paljudele tema ajastu libertiinsetele kirjandusteostele, kirjandusteostele, mis on tulvil huumorit, ühiskonnakriitikat, filosoofiat ja samavõrd naljavempe kui seksi. Ma ei vahetaks Vivant Denoni 14-leheküljelist meistriteost *Point de Lendemain* isegi mitte kogu Sade'i *oeuvre*'i vastu." R. D a r n t o n, *The Real Marquis*. *New York Review of Books*, 14. jaanuar 1999.

Sellele järgnes neli aastat hiljem täiendatud variant “Justine ehk Vooruse õnnetused” (*Justine ou les malheurs de la vertu*, 1791), mis on kolmest variandist tänapäeval enimloetud. Viimases, 1797. aastal ilmunud versioonis “Uus Justine ehk Vooruse õnnetused, millele järgneb Lugu tema õest Juliette’ist” (*La nouvelle Justine ou les malheurs de la vertu, suivie de l’Histoire de Juliette sa soeur*) arendab autor edasi pahelise Juliette’i seiklusi, kes on oma voorusliku õe Justine’i igakülgne vastand.

Siin avaldatud katke pärineb 1791. aastal ilmunud “Justine’i” teisest osast, romaani esimene osa on Kristiina Rossi tõlkes eesti lugejale tervikuna kättesaadav juba 1993. aastast.²¹

Marek Tamm

²¹ D. A. F. d e S a d e, Justine ehk Vooruse õnnetused. Tlk K. Ross. Tallinn, 1993. Raamat ilmus Teet Veispaku algatatud kirjastuse etf “Bibliotheca Erotica” sarjas, kus jõudsid veel ilmuda kaks Georges Bataille’ teost ja L. von Sacher-Masochi “Venus karusnahas”.

CHARLES BAUDELAIRE

"KURJA LILLEDE" KUUS ÄRAKEELATUD LUULETUST

Kalliskivid

Prantsuse keelest tõlkinud Ain Kaalep

Seljast võetud kõik muu kui oli armsamal,
ei pannud, tundes mind, kalliskive ta ära,
ja nagu mauride orjataridel, tal
ses toreduses näol püsis võidukas sära.

Kui kuulen kliravat pilklikus tantsuhoos
ma seda kividest ja metallist maailma,
siis joobun: armastan neid esemeid, mis koos
nii hulluks ajavad minu kõrva ja silma.

Kui võtta minul ta lubas diivanil end
ja leebe naeratus suurnurkades tal kurdus,
kui mu armastus siis nagu lainete lend,
õrn, sügav, kohisev, ta rannikule murdus.

Mu poole pööratud sirav silmade sõõr,
ta taltsa tiigrina üha vahetas poose,
ja aina ehtisid nii kabadus kui jõõr
uue võluga taas tema metamorfoose,

ja ta jalad ja käed minu pilk läbi käis,
ja ta niuded ei jäänd minu silma eest varju –
nagu võitnud ta nahk, luiknõtke hoiak näis;
ja ta kõht ja ta rind, paar värskaid viinamarju,

tulid kiusama mind kesk hinge rahumaid
veel veetlikumal moel kui põrguinglivägi,
et vaikset üksildust mulle pakkuda vaid
ei suudaks kuidagi ka mõtte klaasist mägi.

Näis, moodne joonistus ainult siduda sai
poisibüstiga nii neid Antiope-puusi –
just tänu pihale oli vaagen nii lai.
Pruuni jume peal mink lõi toone imeuusi!

– Kui välja surnud siis oli väsinud lamp,
polnud toas enam muud kui vaid kaminavalgus;
aeg-ajalt üles lõi leegi kahisev kramp
ja see merivaik-nahk veripunaseks valgus.
(*Les Bijoux*)

Lethe

Tõlkinud Märt Väljataga

Tule mu juurde, hing sünge ja julm,
kardetud kiskja, tiiger laisa moega;
matta su lakka, mis tiheda koega,
tõmblevad käed – see mu ammune ulm.

Leida su seelikuvoltides õdu
oleks vast hea mu valutaval peal.
Närbunud õiena hingaksin seal
oma hääbunud armastuse kõdu.

Uni elustki rohkem veetleb mind!
Surmpehme uni süümepiinad kaotaks
ja läbi une ma suudlusi laotaks
su kehale, millel vasksile pind.

Nii hästi kui su voodi sügav põrgu
mu nuukseid ei summuta miski muu;
on unustuse allikas su suu,
su suudlustest imbub Lethe-jõe nõrgu.

On nüüdsest mul saatust taluda rõõm,
talle alistun kui Jumalast hüütu,
kui vagur märter, süüalune süütu,
kelle piinu suurendab kirelõõm.

Et ometi saaks mu vihavimm rahu,
imen mürgist unustust, rippudes
sinu rinna teravais tippudes,
mille taha süda eales ei mahu.

(Le Léthé)

Temale, kes on liiga rõõmus

Tõlkinud Ain Kaalep

Sinu pilk ja naer sinu suul
päeva pilvedest välja toovad,
nagu kauni maastiku loovad,
kus on mängemas värsked tuul.

Mured peletad oma võlul,
oma rõõmsa tervise väel,
mis kumab su kummalgi käel
ja valendab vastu su õlul.

Üks kirevam teisest tualett
sul üll – selles värvide sajus
poetide tundlikus tajus
on käimas üks lilleballett:

Charles Baudelaire

mis toonide tujukat tarmu
on jagada silmile sul!
Olen hull ma sinust, sa hull,
pigem raevu tundes kui armu!

Vahel, kaotanud jõu ja nõu,
iluaedades leides pagu,
näen päikestki muigavat nagu,
kui valust mul lõhkemas põu.

On ju kevade haljast särast
süda sees mul nii marraskil,
et karistust kandku üks lill
siis Looduse julmuse pärast!

Aralt roomaksin salateel
sinu poole himude hetkel,
sinu aardeid sel öisel retkel
nähes selge sihina eel,

ise nuhelda tahtes kõike
ilmsüütut ja rõõmsat, mis end
sinu sisse on kammitsend,
ja su ihusse teha lõike,

– peadpööritav lust oleks see! –
suure sügava haava, kuhu
nagu kaunisse uude suhu,
oh õeke, mu mürk leiaks tee!
(*A celle qui est trop gaie*)

Lesbos

Tõlkinud Ilmar Laaban

Ladina mängude, kreeka volbuste ema –
Lesbos, kus kivikuumad, melonjahedad
küll helisema öö, küll päeva sädelema
suudlevad suudlused närvad või vahedad,
ladina mängude, kreeka volbuste ema

Lesbos, kus suudlused vikervirdavad aina
nuuksudes, vulksudes kui jõed mis kulgevad
välksalajasina ning kihav-sügavaina
ja kuristikesse viskuda julgevad;
Lesbos, kus suudlused vikervirdavad aina!

Ei vähem tähisõlv sind imetle kui Paphost –
sind, Phryne Phrynet kus tüüna kallistab
ja lemmitäitumust hoovab säravast Sapphost,
et Veenus õigusega teda jallistab;
ei vähem tähisõlv sind imetle kui Paphost –

sind, leitsaööde saar täis raugteid neitsikarju,
sinivarjutet silmil ahtra kiimaga
kes peegelihude küpsi, armunud tarju
üksteisel mõsevad paituste piimaga –
sind, leitsaööde saar täis raugteid neitsikarju!

Platon las kortsutab kulmu, vana ja range –
sulle, rand kus mahedam on päikese paist,
eks suudluste tulvast osaks andustus lange
ja armupeenusist aast-aastalt hõrgemaist!
Platon las kortsutab kulmu, vana ja range.

Saab sulle andeksand neist igavikupiinust
mis vapraid südameid armutult tabavad,
kui eemale neid veab siit igavuseriinust
helk tõotav kauguses maad lembet, vabamat;
saab sulle andeksand neist igavikupiinust!

Ei ükski jumalaist su üle julge mõista
kohut, ei taunida su laupa kahvatut –
oma kuldkaaluga kuidas kaaluda võiks ta
neid übaojasid mida valand su nutt?
Ei ükski jumalaist su üle kohut mõista!

Mis meile tähendab küll seadus heast ja kurjast?
Oo õilsad neitsid, oo arhipelaagi kroon,
ülevust üles keeb sellestki armuurjast
kus taevast, põrgut naerab teie religioon!
– Mis meile tähendab küll seadus heast ja kurjast?

Sest Lesbos kõigi seast on minu valind kiitma
tema õilmeehtes neitsite saladust:
kuulnud ju lapsena müsteeriumiviit ma,
hurja naeruga koos nutt hämar kostab kust ...
Sest Lesbos kõigi seast on minu valind kiitma.

Ja kõrgel Leukasel ma valvan sellest saati
kui vahipost kes haukapilgul päevas-öös
tartaani viisamas, prikki või sõjapaati,
mil väreleb kontuur kauguste sinivöös
– ja kõrgel Leukasel ma valvan sellest saati

et kogeda kas hää, kas andestav on meri,
kas ei küllalt ju lein Lesbosel lasunud
ja koju lõppeks kord ei saabu laineperi
kooljana Sappho, kes teele siit asunud
et kogeda kas hää, kas andestav on meri?

Oo Sappho, mehine poeet ning armastaja —
Veenusest kaunimalt su kaamus kiiranud!
Silm must on lõpetanud sinisilma aja,
valusõõriga ta tumedaks viiranud
on Sappho, mehine poeet ja armastaja!

Kaunimalt Veenusest, kes tõuseb taevatelgil
oma kirkuse tuld rahvaile kallates
ning oma nooruse kuldhiukselisel helgil
suurt isa Ulgumerd võluga vallates
– Veenusest kaunimalt taeva lehvival telgil

on sirand Sappho, kes kuriteo päeval suri,
kui usku mille loonud ise varistas:
ta kehast marmorsest sai isasele uri –
küll ülbe uhmaga too jõhkralt karistas
siredat Sapphot, kes kuriteo päeval suri!

Ja see see päev on millest saadik Lesbos halab,
ei kogu ilmamaa kiitus lohuta tend –
igiöösiti ulg ta kõnnurannal palab,
et tõuseb taevani selle vihurilend!
Ja see see päev on millest saadik Lesbos halab!
(*Lesbos*)

Äraneetud naised (Delphine ja Hippolyte)

Tõlkinud Ain Kaalep

Sulgpadjul lõhnavail kesk rambet lambikuma
ringutas Hippolyte, ilmsüütu veel ja noor,
ent väele sellele küll valmis alistuma,
kelle õrnuste eest ei kaitse ükski loor.

Pilk endal udune kirekeeriste vaevast,
ta otsis, kuhu nüüd ta lapsemaailm jäi,
nagu rändur, kes veel loodab hommikutaevast
keskpäeval leida eest tahapööratud päi.

Paar laiska pisarat ainult ehtimas lauge,
näost ära, ähmi täis, sünk iha rinde all...
Nii võitlusvõimetu näis kätepaargi rauge,
et lisas omalt poolt veel habrast ilu tal.

Ja tema jalutsis teda vaikides valvas,
pilgus paisumas rõõm, tulisilmne Delphine,
metslooma meenutav, kes saaki juba salvas,
nüüd aga silmitseb seda ainiti siin.

Õrnuse kõrval jõud saanud nii oli asu,
triumfrikarikast keelt kastes himuralt,
ise põlvili küll, aga magusat tasu
ülemeelikul moel üha ihates talt.

Ta küsis, kas ses näos, selles vaevases-valges
võiks vastu kajada üks vaikne rõõmulaul,
kas kohta tänule ka on ta ohvri palges,
kas kõlab kaasa see tema viraval laul.

“Mu kallis Hippolyte, kas tõesti selle poole
su süda kaldub siis, et oled andma nõus
puhkenud õied need sa ohvriks tormihoole,
mis vigastada võib neid oma toores jõus?

Minu suudlused on, kui lendleks läbi õhu
suurte järvede peal parv ühepäevikuid,
need raske adrana vagu maasse ei lõhu,
ei meelde tuleta neid sinu armunuid,

kes peale tormaksid kõik allavandujale
täkukapjade väel, pullisõrgade hool...
Mu õeke Hippolyte! pööra ära neilt pale,
sa mu süda, mu hing, mu kõik, mu teine pool;

oma silmi, mis täis on taevast, näha lase!
Ainsama pilgu eest, milles jumalik lumm,
viimse kui naudingu saad minult salajase,
et ulm siis lõputust saaks veelgi lõputum!”

Pead tõstes Hippolyte aga kõneles seda:
“Täna sind, mu Delphine, mind ära lohuta,
ent siiski meel on ränk ja ei saa rahuneda –
pilt öisest ilupeost eks veel mind kohuta.

Nagu kuuluks nüüd võim kes teab mis deemoneile,
kes on ründamas nii nagu mustendav viir,
seks et suruda mind siit neile ummikteile,
mida ümbritseb väär ja verev silmapiir.

Ehk seda tehagi ei tohi inimene,
mida meie? Kui võid, siis hajuta mu õud:
hirmust võpatan siis, kui ütled: “Inglíkene!”
kuid su poole mu suud kisub ikka üks jõud.

Ära vaata mind nii, minu südameõde,
keda armastan ma surmatunnilgi veel,
kui isegi kas või see oleks tõesti tõde,
et oled ootav lõks mu hukatuseteel!”

Delphine, kes raputas oma traagilist lakka,
karjus kui Püütia, kes on trampimas maad,
sest teda kuninglik vihahoog sunnib takka:
“Kuis armastuse ees sa põrgust mõelda saad!

Olgu neetud see vaim, kes tahab pühendada
end armastusele, kuid on nii segi peast,
et arvab: sellega võib siivsust ühendada,
ja kinni hoidma jääb sest lollist mõtteveast!

Kui varjust-soojusest, ööst-päevast tahad teha
ehk midagi, mis üks on müstilises väes,
siis oma kidurat paralüütilist keha,
ei soenda iialgi sa armupäikse käes!

Kui soovid, leiadki ju mõne meesterahva:
kas oskab neitsihing siis karta tooreid suid!
Pärast kannatad küll nagu kalbet ja kahva
ja süümepiinasid ja rindu räsituid.

Siinilmas jääma peab vaid ühe valdja alla!”
Ent lapsuke, kel sees põles päratu piin,
kisendas: “Tunnen nüüd, kuis minus puhkeb valla
üks sügav kuristik – see on mu süda siin!

See siin tuld pursanu, see üles lõkendanu,
see oigav koletis, kelle ihk üha keeb!
Ja sel erinnüsel on kustumatu janu,
kelle tõrviku leek selle palangu teeb.

Et võõral pilgul meid eesriided näha keelaks,
et oleks väsinuil ka puhkust lähedat!
Oh et üleni mind su kõri ära neelaks,
su rinnal tunneksin et hauajahedat!”

Käige siis, käige siis, oh vaesed ohverdatud,
te oma põrguteed, seda igavest teed,
mis sinna alla viib, kus on kõik süüd ja patud
pilduda tuulte käes – ei puhu taevast need

ja nende maruhoost jääb taha puru-paru.
Hullud varjud, teil siht käes ongi enne muid:
ei võta niikuinii enam pähe te aru
ja mõõdab karistus siis ka te naudinguid.

Ei ükski värskel kiir paista läbi te urka,
vaid palavikuõhk mõnest kivide praost
võib sisse imbuda seal hämarasse nurka
ja teie ihugi. See lehkab katkust-kaost.

Oma lõbudes nii te steriilsesse tippu
olete jõudnud koos; kord krimpsu jääb te nahk,
te ihu otsekui vana lahingulippu
laseb laksuda siis tuule tiirane vahk.

Otsige enda jaoks, teie eksijad neetud,
koht eemal inimsoost hundikõrbetes neis,
kus saatust ootamas on hinged halvakspeetud;
vältige lõpmatust, mis täos on olnud teis!
(*Femmes damnées. Delphine et Hippolyte*)

Vampiiri metamorfoosid

Tõlkinud August Sang

Maias maasikasuu näos ahvatlevalt rõõsas,
naine ringutas end kui madu päikselõõsas,
et näha selgesti võis rinnamõhnasid,
ja muskusteravalt ta sõnad lõhnasid:
"Niisked huuled on mul, võivad suudelda nii nad,
et ununevad kõik iidsed inimsoo piinad.
Minu võidukas üsk teeb joobnuks nagu naps,
nii et isegi rauk naerab rõõmsalt kui laps.
Kui mind alasti näed, siis arust ära lähed,
mu kõrval kahvatud on päike, kuu ja tähed.
Mu ees, oh õppind mees, iga tarkus on tumm,

armukunstides muist olen õpetatum.
Minu rindadepaar kõigi meeli peab kabras,
olen tõrges ja hull, olen uje ja ablas.
Minu aseme ees taevaingelgi neab,
et ta loodud on nii, et loobuma must peab.”

Üdi luudest ta mul imes halastuseta,
ja kui ma rammetult ennast pöörasin, et ta
suuandmist vastata, siis äkki mulle näis,
et kõrval lähker on, mis kleepjat mäda täis.
Ma silmad sulgesin täis jälestust ja õudu,
ja kui vaatamiseks ma jälle leidsin jõudu,
siis ei olnudki seal meeste õndsus ja hukk –
tulvil iharat verd lõbujanune nukk,
vaid ma asemel veel ainult luukeret nägin
ja kostis kõrvu sealt mingi kriisk, mingi kägin.
Plekksilt või tuulelipp öötunnil talvekuul
niisugust häält teeb siis, kui tõusma hakkab tuul.
(*Les Métamorphoses du Vampire*)

CHARLES BAUDELAIRE'i (1821–1867) luulekogu “Kurja lilled” (*Les Fleurs du mal*) esmatrükk ilmus 1857. aasta juunis. Esimesed vastukajad raamatule olid pea eranditult vaenulikud. 5. juuli *Le Figaro*'s ilmus mõjuka kirjanduskriitiku Gustave Burdini sulest napp, kuid halastamatu hukkamõist, kus väljendeid valimata põrmustati Baudelaire'i aastakümnetepikkune töö. Eeskätt just tänu sellele sõnavõtule pälvis Baudelaire'i luulekogu Teise keisririigi kohtuvõimude tähelepanu. Juba 7. juulil asuvad kohtunikud uurima Baudelaire'i toimikut, pöörates erilist tähelepanu kolmeteistkümnenele “Kurja lillede” luuletusele, mis eksivat moraalinoüete vastu. 17. juulil kõrvaldatakse müügilt kõik “Kurja lillede” eksemplariid. Kohtuotsus tehakse teatavaks 20. augustil 1857. Baudelaire'ile heidetakse ette avaliku moraalii ja heade kommete teotamist. Talle mõistetakse 300-frangine ja tema kirjastajale 100-frangine rahatravu. Kuue, eespool tõlgitud luuletuse avaldamine keelatakse. Baudelaire ei kaeba kohtuotsust edasi, lootes karistuse leevendamisele. 6. novembril otsustabki justiitsministeerium vähendada rahatravii 50-le frangile. Kirjanduslikes ringkondades toob kohtuotsus Baudelaire'ile eeskätt au ja kuulsust, ta saab mitmeid toetuskirju nimekatelt kirjameestelt (Hugo, Flaubert jt). Meenutagem sealjuures, et pelgalt kuus kuud varem oli sarnastel põhjustel hukka mõistatud Flaubert'i “*Madame Bovary*”. Kuigi Baudelaire pole rahul oma kirjastaja tegevusega, kes selle asemel et luulekogu tiraaž hä-

vitada, piirdub keelatud luuletuste väljarebimisega, on ta peatselt päri üllitama "Kurja lillede" uue versiooni. Sellest 1861. aastal ilmunud raamatust on välja jäetud kõik kuus keelatud luuletust, kuid lisatud on kolmkümmend viis uut. Kuigi "Kurja lillede" põlualused luuletused leiavad korduvalt avaldamist juba 19. sajandi lõpul, tühistatakse 1857. aasta kohtuotsus lõplikult alles 31. mail 1949, mil Prantsuse kassatsioonikohus võtab vastu lakoonilise otsuse, lubades "Kurja lillede" keelatud luuletusi vabalt trükkida ja levitada.

Siinsetest tõlgetest on kolm ka varem ilmunud: "Kalliskivid" ja "Vampiiri metamorfoosid" Loomingu Raamatukogus 35/36, 1967, lk 26 ja 97. Ka "Lesbos" on ilmunud selles valikus, kuid siin on uuesti trükitud Ilmar Laabani 1986. aastal redigeeritud variant, mis on ilmunud raamatus "Oma luulet ja võõrast" (Eesti Raamat 1990, lk 228). Ilmar Laabani "Lethe" tõlge leidub sealsamas, lk 238. "Vampiiri metamorfoosidest" on olemas veel Indrek Hirve versioon "Vampiiri muundumised" (Looming 11, 2000, lk 1678). Ja kõigist luuletustest on nüüd saadaval ka Tõnu Õnnepalu vahendus rmt-s "Kurja õied" (EKSA 2000).

M. T.

TÕNU KAALEP

VALERI VINOGRADOV, OHTLIK KÕDISTAJA

Enamik Valeri Vinogradovi maaliloomingust on puhas akadeemiline kunst. Klassikaline, turvaline, sobilik Viimsi luksuseramutesse ja Hansapanga kontoritesse. Need on head ja rahvusvaheliselt müüvad maalid, nende žanri ja stiili on kerge määratleda, kui vajatakse müügiedu kinnitavat selgitust kunstiteadlaselt; ja nad on ohutud. Võibolla on neid raske mõista peredvižnikute, Evald Okase, Jüri Arraku ja Navitrolla najal kujunenud kunstivaatajail; kuid seda elitaarsemad nad on. Ja see ohutus ja klassikalisisus kaitseb neid pilte; nad võivad mõjuda veidrate mõistatustena, nagu abstraktne kunst kodanlikule publikule ikka on mõjunud, kuid nad ei häiri kedagi.

Sellesse skeemi on raske sobitada Vinogradovi paari viimase aasta töid, kus tema piltide abstraktsesse ja ajatusse vaieldu, ruutude, ristide ja pinnafaktuuride keskele sisenevad järsku inimesed. Nad tulevad ja kätartsevad. Nad tunduvad oma taustade jaoks liiga head. Need on Mart Laar, Edgar Savisaar, Push Up, Jaak Olep, Jevgeni Kogan, Vilja Savisaar. Neid on veel, kõik ei tule meelde. Nad on välja lõigatud seltskonnaajakirjandusest. Nad on ka oma kontekstist välja kistud ja alutatud Vinogradovi maailmale. Nad ei oska uues kohas päriselt käituda ja räägivad, mida sülg suhu toob. *Copy* ja *Paste*

ei ole siiski automaatsed või juhuslikud liigutused, kunstnik valib oma piltidele tegelasi hoolsalt.

Kirjutasin mõni aeg tagasi ühes teises Vinogradovi-arvustuses: "Tšastuška on neljavärsiline lõppriimiline vene rahvalaul, ütleb entsüklopeedia. Tšastuškast lauldakse tavaliselt bajaani või balalaika saatel, spetsiifilise sirge häälega. Tšastuška tegelasteks on tuntud inimesed kas väga lähedalt (naabrid, sugulased) või siis väga kaugelt (Jeltsin või Pugatšova). Ma ei tea, kuidas on tegelikult tšastuškakirjutamise seis Venemaal, sealsed telekanalid aegajalt neid siiski meelelahutussaadetes näitavad." Vinogradovist tulebki nüüd rääkida kui tšastuška-kunstnikust.

Lisaks visuaalsetele tšastuškadele kirjutab Vinogradov ka eeltoodud definitioonile vastavaid tekste, mis on mõnikord pildipinna jutumullis, mõnikord aga täiesti iseseisev looming. Põhiliselt keerlevad need Eesti poliitika ümber ja esitlevad kunstnikku kui terast kõrvaltvaatajat. Oma osa saab ka kunstimaailm, need vihjed on muidugi raskemini tabatavad ja isiklikumad. Kunstimaailma asjust rääkides ei saa päriselt jääda õuenarri sõltumatusse positsiooni; või vähemalt ei usu osa vaatajaid sellesse.

Väga paljud pildid kujutavad Edgar Savisaart. Keskerakonna juhi ümber hõl-

juv müütiline udu ja tema isiku kultus või siis vihkamine teevad tast universaalse kangelase.

Kas tulevikus võimule tulev Keskerakond hakkaks Vinogradovit tsenseerima? Vaevalt küll. Kuigi ta on märklauana kättesaadavam kui näiteks paar aastat tagasi isamaalike kodanike pahameele ja kapo uurimistegevuse objektiks sattunud Raul Meel. Vinogradovil ei ole grandiooset isikumüüti, heroilist minevikku, ta ei ole kunagi teinud midagi avalikku peale oma kunsti ja lõppude lõpuks pole ta eestlane. Rahvapärane partei võib soovi korral alati venelast kritiseerida.

Kunstniku rahvus, päritolu ja akadeemiline kool ei ole aga asjad, mille seljas igavesti sõita annaks. Ma ei ole lugenud arvustust, kus neist poleks Vinogradovi puhul juttu olnud. Ta on ka venelase ja vene kunstnikuna ebatüüpiline. “Vinogradov, keda ma nõnda tundma õppisin, osutus selgelt välja kujunenud iseloomuga, sõbralikuks ja suuremeelseks, otsusekindlaks inimeseks, kes ei kannata mõõdutundetut sentimentaalsuse all, mida tema rahvuskaaslastest nii sageli kiirgab.” Nii kirjutab belglane Roger Pierre Turine. Mulle tundub, et ka kunstnikuna on temas mingit tavalisest selgemat iseseisvust ja internatsionalismi. Võibolla ongi tšastuškad kõige venepärasem osa tema loominguist või teadlik pöördumine sügavamate juurte poole?

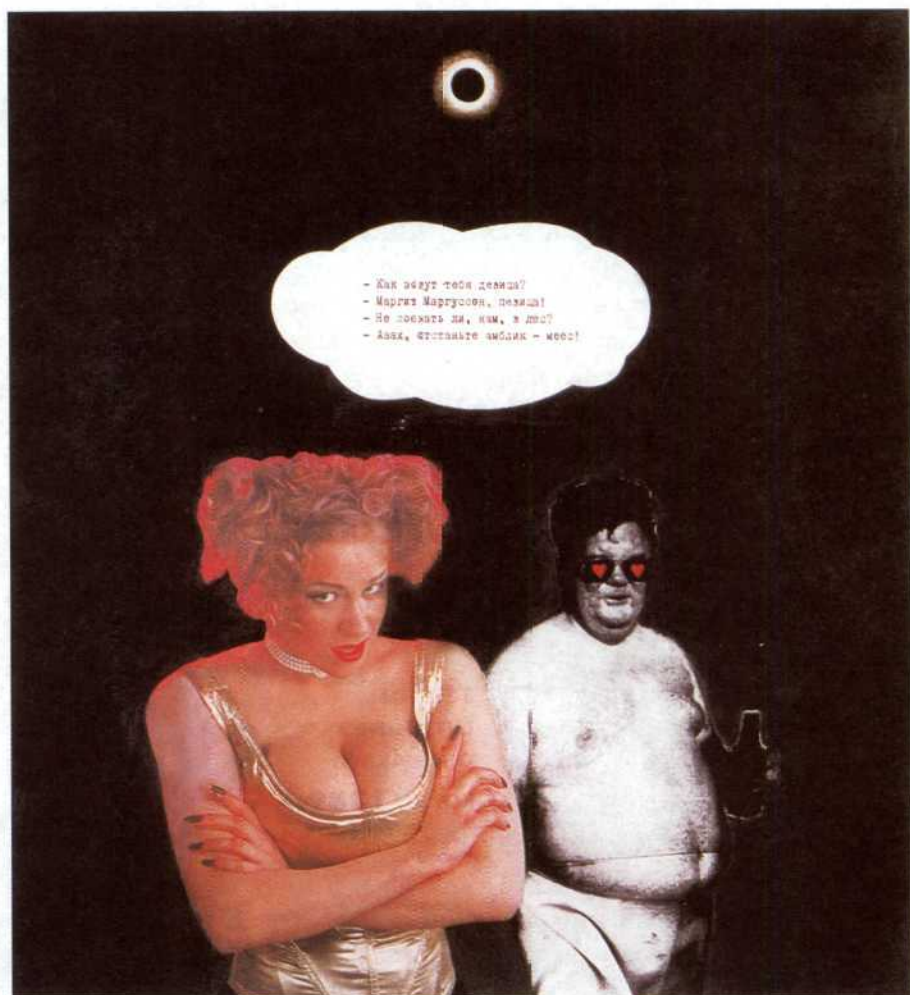
Vinogradovi mäng poliitikute ja ava-

liku elu tegelastega (või nende isikumüütidega, või meediaklišeedega) on omane ennekõike karikaturistile või isegi satiirikule. Kuigi Keskerakonnale lähedalseisvad isikud on öelnud, et tema poliitikataju on ebaadekvaatne. Huumoril ja satiiril pole adekvaatsusega kunagi erilist pistmist olnud; Vinogradovi vaimusugulasteks on Eesti kultuurist ennekõike Rein Paku ja Rainer Sarneti absurdsed fotokoomiksids 90ndate algusest, mis olid ka teostuselt sarnased.

“See on üks allakäinud inimene,” ütleb näitusekülastaja Rakverest. “Ja ta on ju venelane!” Küsimus ongi selles, kas Vinogradovi seda laadi töödest – poliitilistest, elulistest, nimetame neid kuidas tahes – saadakse rohkem aru kui tema traditsioonilisest maailmest. Ega ei saada; või kes saab aru ühest, sel on lootust ka teisega toime tulla. Proovikiviks on siin tema sari “Moodne vene maastikumaal”, kus akadeemilistele vene maastikele on kleebitud *actionit* odavatest pornoajakirjadest. Kas ütleme: “Mida rähgem ja inetum, seda ilusam,” nagu külastaja Rakvere muuseumi külalisraamatus. Või leiame, et see sari on täpne poliitiline kommentaar Venemaal toimuvale?

Valeri Vinogradov poliitilise kunstnikuna on kõdistaja. Kui kõdi on tavaliselt naermaajav või suisa erootiline asi, siis poliitikud ja kultuuriprominendid üldjuhul kardavad kõdi. Me kardame ise ju ka?

Valeri Vinogradov
1999

- Как зовут тебя девица?
- Маргит Маргуссон, певица!
- Не поехать ли, нам, в лес?
- Ааах, отстаньте амблик - меес!

- Как зовут тебя девица?
- Маргит Маргуссон, певица!
- Не поехат ли, нам, в лес?
- Ааах, отстаньте амблик - меес!

Ой, как темно! Боюсь упасть...

Электрификация нужна, плюс власть!

- Ой, как темно! Боюсь упасть...

Электрификация нужна, плюс власть!

KARL MARX

Märkmeid uusima Preisi tsensuuriinstruktsiooni kohta

Meie ei kuulu nende rahulolematute hulka, kes juba enne Preisi tsensuurimääruse ilmumist teatavad: *Timeo Danaos et dona ferentes*¹. Vastupidi, kuna uue instruksiooni järgi on lubatud arutada avaldatud seadusi ka väljendades vaateid, mis ei vasta valitsuse omadele, siis alustamegi kohe instruksiooni endaga. *Tsensuur – see on ametlik kriitika*. Tema normid on kriitilised, ning seega võib neidki kritiseerida, kuna nad on osa kriitikast.

Muidugi võib igaüks vaid tervitada instruksiooni eessõna põhisuunitlust: “Et *juba praegu* vabastada ajakirjandus kohatuist piiranguist, mis ei vasta kõige kõrgematele kavatsustele, on Tema Majesteet Kuningas oma ülimusliku korraldusega kuninglikule ministriumile selle kuu 10. kuupäevast ilmutanud rahulolematust kirjandusliku tegevuse igasuguse sobimatu piiramise puhul ning jaatades otsekohese ja ausameelse publitsistika vajalikkust, taas kohustanud tsensoreid järgima tsensuuriseaduse 2. peatükki 18. oktoobrist 1819.”

Muidugi! Kui tsensuur on paratamatu, siis on aus liberaalne tsensuur seda paratamatum.

Mis võiks kohe teatud hämmastust

tekitada, on osundatud seaduse *kuupäev*. Ta on dateeritud 18. oktoobriga 1819. Kuidas nii? Kas on see seadus, mida olud kitsendama sundisid? Ilmesti mitte, kuna tsensoreile tehakse korraldus vaid “uuesti” temast juhinduda. Niisiis, 1842. aastani seadus kehtis, kuid teda ei rakendatud, sest teda meenutatakse, et “juba praegu” vabastada ajakirjandus kohatuist piiranguist, mis ei vasta kõrgematele kavatsustele.

Seadusele vaatamata allus ajakirjandus praeguse ajani sobimatuile piiranguile – nõnda lubab järeldada sissejuhatus.

Kas räägib see nüüd *seaduse* või *tsensoorite* vastu?

Viimast väita pole meil õigust. Kaks-kümmend kaks aastat toimis seadusevastaselt ametkond, mis hooldas riigi kodanike ülimalt huvi – nende *vaimu*, ametkond, millel on suuremad volitused kui Rooma tsensoreil, kuna ta ei reguleeri mitte ainult üksikisikute, vaid isegi kogu ühiskonna vaimu käitumist. Kas tõesti on mõeldav niisugune järjekindel seadusetus, niisugune kõrgemate riigiametnike jultunud käitumine hästikorrastatud, oma administratsiooni üle uhkust tundvas Preisi riigis? Või valis riik sõgedalt kõige an-

Karl Marx. Werke. Artikel. Literarische Versuche bis März. Text. Dietz Verlag Berlin, 1975. Lk 97–118.

¹ Kardan danaoslasi isegi siis, kui nad toovad kinke (Vergilius).

detumad inimesed kõige vastutavamatele kohtadele? Või on lõpuks Preisi riigi alamal üldse võimatu protesteerida ebaseadusliku tegevuse vastu? Kas tõesti on kõik preisi kirjanikud juba nii harimatud ja rumalad, et nad ei tunne seadusi, mis puudutavad nende eksistentsi; või on nad nii arad, et mitte nõuda nende rakendamist?

Kui paneme kogu süü *tsensoreile*, siis ei kompromiteeri see mitte ainult nende isiklikku, vaid ka Preisi riigi, preisi kirjanike au.

Lisaks sellele oleks tsensorite omavoli rohkem kui kahekümne aasta jooksul *argumentum ad hominem*, et ajakirjandus vajab teisi garantiisid kui sellised üldised ettekirjutused sellistele vastutustundetuile inimestele. See tõestaks, et tsensuuri enda olemuses peitub põhiviga, mida ei paranda mingisugune seadus.

Kui aga tsensorid olid tublid, aga *seadus ei olnud kõlblik*, siis milleks on teda uuesti tarvis võitluseks selle pahe vastu, mille ta ise oli sünnitanud?

Või ehk süüdistatakse institutsiooni enda *objektiivsetes puudujääkides üksikisikuid* – et nad, parandamata asja olemust, ei suutnud luua paranemisenäivust? Niisugune on *näivliberalismi* üldine tava: olles sunnitud tegema järeleandmisi, ohverdab ta inimesi – tööriistu, ning säilitab asja olemuse – institutsiooni. Sellega juhitakse kõrvale pealiskaudse publiku tähelepanu.

Objektiivne vaen muutub isiklikuks. Kujutletakse, et isikute asendamisega muutub ka asi. Pilk kandub tsensuurilt konkreetsetele tsensoritele ja käsukorras progressiivsed väikesed kirjanikud õelutsevad nüüd ebasoosingsusse sattunutega,

kuid samal ajal kummardavad valitsuse ees.

Meie samme kammitseb veel üks raskus.

Mõned ajalehekirjasaatjad oletavad, et tsensuuriinstruksioon ongi uus tsensuurimäärus. Nad eksivad, aga see eksimus on vabandata. 1819. aasta 18. oktoobri määrus tsensuuri kohta pidi toimima ainult ajutiselt 1824. aastani ja ta oleks võinud tänini ajutiseks jäädagi, kui me poleks käesolevast instruksioonist teada saanud, et teda pole mitte kunagi rakendatud.

Ka 1819. aasta määrus oli *ajutine* vahend, ent kui alaliste seaduste kehtestamiseks oli ette nähtud kindel, viieaastane tähtaeg, siis uus instruksioon ei määra mingit tähtaega, pealegi oodati tollal *seadusi ajakirjandusvabaduse kohta, praegu aga tsensuuriseadusi*.

Teised ajalehekirjasaatjad näevad tsensuuriinstruksioonis vana tsensuurimääruse taastamist. Nende eksliku arvamuse lükkab ümber instruksiooni ise.

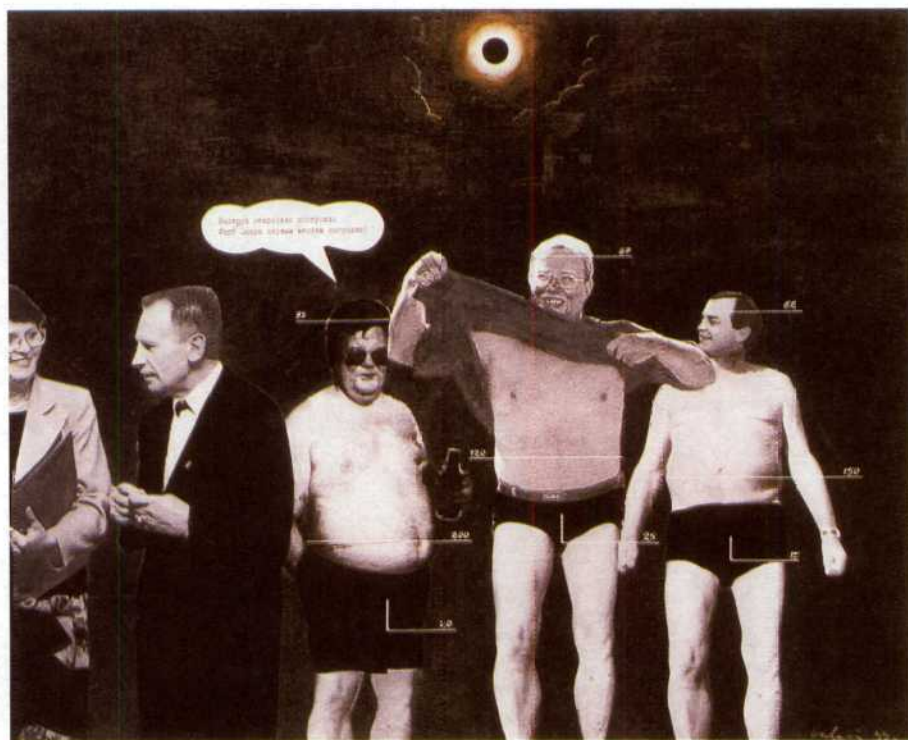
Meie käsitleme tsensuuriinstruksiooni kui eeldatava tsensuuriseaduse *vaimu ennetamist*. Selles me järgime rangelt 1819. aasta tsensuuriseaduse vaimu, mille järgi *seadustel* ja *ettekirjutustel* on pressi jaoks ühesugune tähendus (vt mainitud seaduse XVI peatükki, nr 2).

Aga tuleme tagasi instruksiooni juurde.

“Selle seaduse, nimelt tema 2. peatüki järgi, ei pea tsensuur takistama tõe tõsist ja tagasihoidlikku uurimist, ei pea kirjanikke allutama ebakohastele piirangutele, ei pea takistama raamatute vaba ringlemist raamatuturul.”

Seda tõe uurimist, mida tsensuur ei tohi takistada, iseloomustatakse lähemalt

Valeri Vinogradov
1999

Валерка некрасиво поступил:
Март Лаара первым местом наградил!

Valeri Vinogradov
1999

Сказал мне на собрании Март Лаар:
- Есть у тебя талант и Божий дар!
Давай-ка, Сигне, членами актива,
Спектакль сделай для родного коллектива.
Прилично делай всё - не допускай хальтуры,
Ведь ты - министр... как её... культуры!
Сюжет возьми про молоко и сланцы -
Что-б не ругали критики-засранцы.
Спектакль этот принесёт нам славу:
Вас может даже пригласят в Ля Скалу!
Поэтому хайди антерпренёра:
Доярку ты сыграешь, я - шахтёра!

Сказал мне на собрании Март Лаар:
- Есть у тебя талант и Божий дар!
Давай-ка, Сигне, членами актива,
Спектакль сделай для родного коллектива.
Прилично делай всё - не допускай хальтуры,
Ведь ты - министр... как её... культуры!
Сюжет возьми про молоко и сланцы -
Что-б не ругали критики-засранцы.
Спектакль этот принесёт нам славу:
Вас может даже пригласят в Ля Скалу!
Поэтому хайди антерпренёра:
Доярку ты сыграешь, я - шахтёра!

kui *tõsist* ja *tagasihoidlikku*. Kumbki määratlus ei puuduta uurimuse sisu, vaid rohkem seda, mis asub väljaspool sisu. Algukest peale eemaldavad nad uurimise tõest ja sunnivad tähelepanu pöörama millelegi tundmatule kolmandale. Kuid kas ei kaota tõde silmist uurimus, mis alatasa juhib tähelepanu sellele kolmandale elemendile, mille seadus on teinud õige irriteerivaks? Kas pole tõeuurija esmane kohustus püüda kõigepealt tabada tõde, vaatamata ei paremale ega vasakule? Kas ei unusta ma midagi asja olemusest, kui ma ennekõike ei tohi unustada seda väljendamast ettekirjutatud vormis?

Tõde on niisama vähe tagasihoidlik kui valgus ja kelle suhtes peaks ta seda olema? Kas iseenda suhtes? *Verum index sui et falsi*.² Niisiis, vale suhtes?

Kui tagasihoidlikkus osutub uurimuse iseloomulikuks eripäraks, siis pelgab ta pigem tõde kui valet. Tagasihoidlikkus kammitseb iga mu edusammu. *Ta on uurimisele kõrgemalt (poolt) ettekirjutatud hirm järeluste ees*, ta on kaitsevahend tõe vastu. Edasi: tõde on üldine, ta ei kuulu ainult mulle, ta kuulub kõigile; ta valitseb mind, aga mina ei valitse teda. Mulle kuulub vorm, mis moodustab mu vaimse individuaalsuse. *Le style c'est l'homme*.³ Ja kuidas veel! Seadus lubab mul kirjutada, kuid ma ei tohi kirjutada omaenda stiilis. Mul on õigus tuua nähtavale oma vaimne pale, kuid ma pean ta enne suruma *ettekirjutatud näojoontesse!* Milline aus inimene ei punastaks sellest häbema-

tust nõudmisest ega peidaks oma pead toogahõlma alla? Vähemalt laseb tooga aimata, et see varjab Jupiteri pead. Ettekirjutatud näojooned tähendavad ainult üht: *bonne mine à mauvais jeu*.⁴

Te vaimustute kütkestavast mitmekeesisusest, looduse ammendamatumast rikkusest. Te ei nõua ju, et roos lõhnaks nagu kannike, aga miks tohib siis ülim rikkus – vaim – eksisteerida ainult ühel kujul? Ma olen humorist, kuid seadus näeb ette kirjutada ainult tõsiselt. Ma olen äge, kuid seadus näeb ette, et stiil oleks tagasihoidlik. *Hall hallil taustal* on selle vabaduse ainus lubatud värv. Iga kastetilk, mida säratab päike, küütleb lõputus värvidemängus, kuid vaimupäike, ükskõik misugustes individuaalsetes valguskiirtes ta ka ei heikleks, peab sünnitama ainult üht – *ametlikku valgust!* Vaimu olemuslik vorm on *rõõmusolek, valgus*, teie arvates on aga tema ainsaks õigeks avalduseks *vari*, ta peab end rüütama ainult musta, aga looduses pole ju ainustki musta lillekest. Vaimu olemuseks on *alati tõde ise*, aga mida peate teie ta olemuseks? *Tagasihoidlikkust*. Ainult kerjus on tagasihoidlik, ütleb Goethe, ning niisuguseks kerjuseks tahate te muuta vaimu? Või peab see tagasihoidlikkus olema geeniuse tagasihoidlikkus, millest räägib Schiller? Sel juhul muutke kõigepealt kõik oma kodanikud ja ennekõike kõik oma tsensorid geeniusteks. Kuid geeniuste tagasihoidlikkus pole kaugeltki see, mida kujutab endast harituse keel, millel pole ei aktsen-

² Tõde on iseenese ja vale proovikivi (Spinoza).

³ Stiil, see on inimene (pr. k).

⁴ hea nägu halva mängu puhul (pr. k).

ti ega dialekti, vaid, vastupidi, tema akt-sendiks on asi ja dialektiks selle olemus. Ta unustab tagasihoidlikkuse ja tagasihoid-matuse ja toob esile asja. Vaimu üleüldine tagasihoidlikkus on mõistus, see mõtte universaalne sõltumatus, mis suhtub *igasse asja* nõnda, nagu seda nõuab *asja enda olemus*. Edasi, kui tõsidus ei mahu Tristram Shandy määratluse alla, mille kohaselt ta on keha teesklus, et varjata hinge puudujääke, vaid peab tähistama tõsidust *objekti (enese) suhtes* – siis kaotab kogu ettekirjutus mõtte. Sest ma suhtun naljakasse tõsiselt, kui kujutlen teda nal-jakana; jääda aga tagasihoidlikuks häbematuses – see ongi vaimu kõige tõsisem häbematus.

Tõsine ja tagasihoidlik! Mis püsimatud relatiivsed mõisted! Kus lõpeb tõsidus, kus algab nali? Kus lõpeb tagasihoidlik-kus, kus algab häbematus? Me oleme sõltuvad tsensori *temperamendist*. Oleks niisama ebaõige kirjutada tsensorile ette temperamenti nagu kirjanikule stiili. Kui tahate olla järjekindel oma esteetilises kriitikas, siis keelduge uurimast tõde nii *liigtõsiselt* kui ka *liigtasihoidlikult*, kuna liigne tõsidus on ise koomiline, liigne tagasihoidlikkus aga on kõige kibedam ironia. Lõpuks, lähtekohaks on seejuures *tõde* enda täiesti moonutatud ja abstraktne mõistmine. Kõik kirjanikutöö valdkonnad taandatakse *tõde* üldmõiste alla. Kui jätame isegi kõrvale kogu subjektiivse, ja nimelt asjaolu, et üks ja sama asi saab eri indivi-didelt erineva tõlgenduse ja muudab oma eri küljed niisama erinevaiks vaimseiks karaktereiks, kas siis ei pea *asja, eseme*

enese karakter avaldama mitte mingisugust, isegi kõige tühisemat mõju uurimi-sele? Mitte ainult uurimuse tulemus, vaid ka selleni viiv tee peab olema tõene. Tõde uurimine ise peab olema tõene; tõene uurimine – see on põhjalik, üksikasjalik tõde, mille lahutatud, koost lahtivõetud osad lõppkokkuvõttes liituvad. Ning kas ei pea uurimisviis muutuma koos objek-tiga? Kas siis, kui objekt on naljakas, peab uurimus olema tõsine, kui aga objekt osutub tülikaks, peab uurimus olema tagasihoidlik? Te rikute nii objekti õigust samamoodi, nagu te rikute subjekti õigust. Te mõistate tõde abstraktselt ja muudate vaimu *kohtu-uurijaks*, kes teda *kuivalt protokollib*.

Või on see metafüüsiline tüütus liigne? Ehk tuleb tõde mõista nõnda, et *tõene on see, mida käsib valitsus*, uurimine aga on lubatav ainult kui liigne, tüütu element, mida *etiketi kaalutlustel* siiski ei ole võimalik täiesti kõrvale jätta? Ilmselt nii see ongi. Sest uurimist peetakse juba ette mil-lekski, mis on *vastuolus* tõega, ja niisiis saab ta endale kahtlustäratava saatjana kaasa tõsiduse ja tagasihoidlikkuse, nii nagu ongi sobilik koguduseliikmele hingekarjase palge ees. Valitsuse arusaamine on ainus riiklik mõistus. Tõsi, teatud tingimustes tuleb teha mõningaid järeleand-misi teisele arusaamisele ja tema jutuvada-le, kuid siis peab ta ka tundma, et talle on vastu tulnud ja et loomuldasa on ta õigustühine, nii et tal tuleb olla tagasi-hoidlik ja vagur, tõsine ja igav. Kui Vol-taire ütleb: *tous les genres sont bons, excepté le genre ennuyeux*⁵, siis siin välis-

⁵ kõik žanrid on head peale igavate (pr. k)

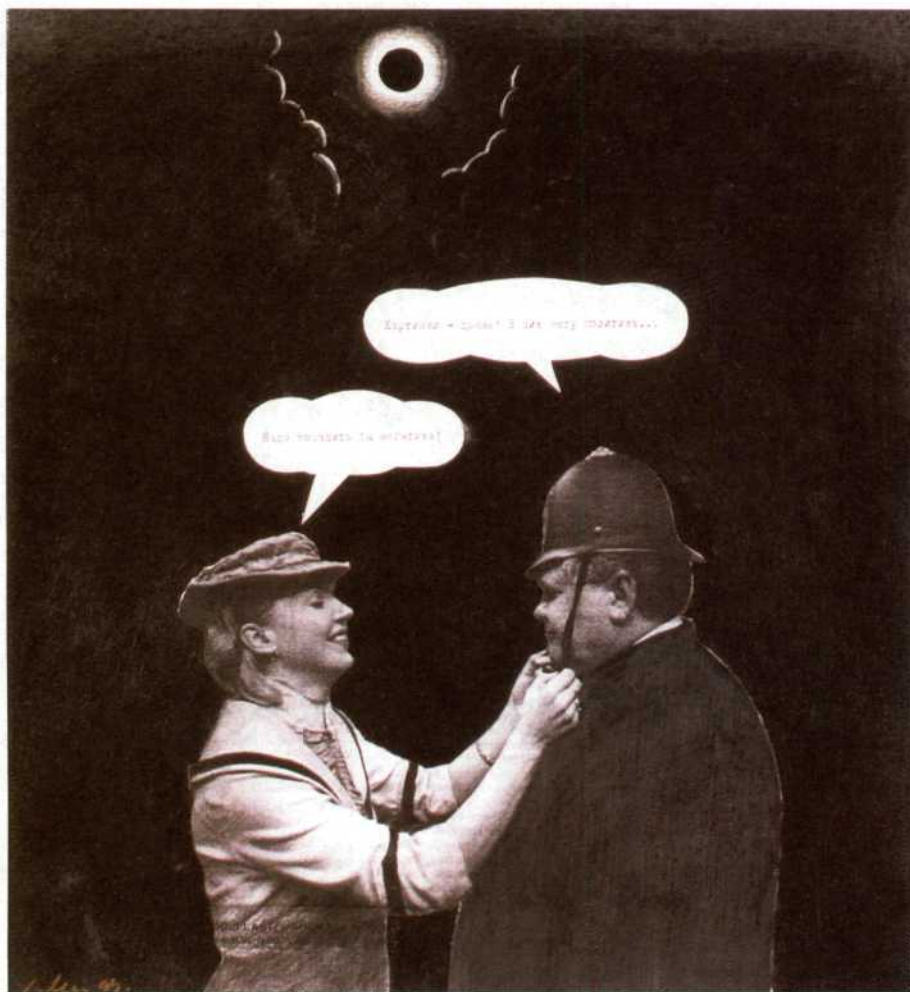
Valeri Vinogradov
1999

Я из Москвы, привёз наган!

Теперь не Коган ты, - Каган!

Valeri Vinogradov
1999

Картинки - дрянь! В них нету позитива...

Надо посадить бы негатива!

tab žanr *ennuyante* igasuguse muu – selle tõenduseks piisab osutamisest “Reini seisuskogu protokollidele”. Miks siis mitte tagasi minna vana hea aja saksa kantseleistiili juurde? Kirjutage vabalt, kuid iga teie sõna kummardagu liberaalse tsensuuri ees, mis laseb läbi nii teie tõsised kui ka tagasihoidlikud arvamused. Ärge ainult kaotage harrast lugupidamistunnet!

Seaduse toon ei rõhuta tõde, vaid tagasihoidlikkust ja tõsidust. Seega äratab kõik kahtlust: nii tõsidus, tagasihoidlikkus kui ennekõike tõde, mille määratlematuse taga näib peituvat väga kindlapiiriline, väga küsitav tõde.

“Tsenatuur,” jätkatakse instruksioonis, “ei pea mitte mingil juhul olema väiklane norimine, mis väljub selle seaduse poolt nõutavaist raamidest.”

Selle seaduse all peetakse eelkõige silmas 1819. aasta määruse teist peatükki, edasi aga osutab instruksioon tsensuurimääruse vaimule üleüldse. Mõlemaid määratlusi on kerge siduda.

Teine peatükk on tsensuurimääruse *kontsentreeritud vaim*, järgmised peatükid aga kujutavad endast selle vaimu edasist liigendust ja veel detailsemat määratlust. Me arvame, et osutatud vaimu parimaks iseloomustuseks võivad sobida tema *alljärgnevad avaldumisvormid*:

VIII peatükk. “S i i a n i Teaduste Akadeemiale ja ülikoolidele antud tsensuurivabadus on nüüdsest *viieks aastaks* kehtetuks tunnistatud.”

§ 10. “*Käesolev ajutine määrus* jääb jõusse tänasest päevast alates viieks aastaks. Enne selle aja möödumist peab Li-

dunõukogu põhjalikult uurima küsimust, kuidas võiks täide saata samalaadi korraldusi *pressivabaduse* kohta, nagu neid on mainitud Liiduakti 18. peatükis; vastavalt sellele järgneb lõppotsus normaalsete *ajakirjandusvabaduste piiride* kohta Sak-samaal.”

Ei saa pidada ajakirjandusele heatahtlikuks seadust, mis kaotab *ajakirjanduse vabaduse* seal, kus ta veel olemas oli, ja teeb ta tsensuuri abil liigseks seal, kus teda oleks olnud vaja rakendada. Edasi, §10 tunnistab otse, et mainitud Liiduakti 18. peatüki asemel *trükkivabaduse* kohta, mis kunagi võib ka teostatav olla, rakendatakse ajutiselt tsensuuriseadust.

*See quid pro quo*⁶ osutab vähemalt sellele, et olukord nõudis ajakirjanduse piiranguid, et määrus on sündinud usaldamatusest ajakirjanduse vastu. See rangus on isegi õigustatav kui ajutine vahend, mis on jõus ainult viis aastat, kuid – kahjuks jäi ta jõusse kahekümne kaheks aastaks.

Juba instruksiooni järgmine rida näitab, kuidas ta iseendale vastu räägib, soovides ühelt poolt, et tsensuuri rakendamine ei väljuks seaduse raamidest, teiselt poolt aga tuleb tsensuuril väljuda oma raamidest: “Muidugi võib tsemor avameelset arvustust lubada ka siseasjadele.” Tsemor *võib*, aga ta ei tarvitse seda teha, see ei ole hädavajalik; juba see ettevaatlik liberaalsus ei vasta mitte üksnes tsensuuriseaduse vaimule, vaid ka tema põhinõudmistele.

Vana tsensuurimäärus ja eriti instruksioonis tsiteeritud 2. peatükk ei luba mitte ainult Preisi, vaid ka *Hiina* asjade *ava-*

⁶kes (mis) selle asemel (lad. k; äravahetamise kohta).

meelset arutamist. Nii Preisi kui ka teiste Saksa liitriikide julgeoleku kahjustamist kommenteeritakse instruksioonis nii: “Siia kuuluvad kõik katsed kujutada *meeldivas valguses ükskõik mis riigis* esinevaid parteisid, mis püüavad kukutada riigikorda.” Kas sel moel on tõesti lubatud *avameelselt* arutada Hiina või Türgi riigiasju? Aga kui juba nii kauged suhted ähvardavad Saksa liidu ebapüsivat julgeolekut, siis kuidas ei ähvarda seda iga laitev sõna tema siseasjade kohta?

Sel moel väljub instruksioon tsensuurimääruse 2. peatüki raamidest ning kaldub liberalismi: *selle kaldumise olemus* selgub edasisest, kuid *vormiliselt* on ta juba kahtlust äratav sedavõrd, kui võrd ta kuulutab end 2. peatüki tulemuseks, millest instruksioon esitab targu ainult *esimese poole*, suunates tsensuri ühtaegu *peatüki enda* juurde – nii läheb instruksioon tsensuurimäärusest kaugemale ka *mitteliberaalse suunas*, lisades *ajakirjanduse vanadele piirangutele* veel *uusi*.

Tsensuurimääruse ülaltsiteeritud 2. peatükis on öeldud: “Tema [tsensuri] eesmärk on mitte lubada seda, mis ei vasta religiooni *üldistele* põhitõdedele, s o l t u m a t a religioosete parteide ja riigis sallitavate sektide arvamustest ja õpetustest.”

1819. aastal valitses veel ratsionalism, mis religiooni all pidas üldjoontes silmas niinimetatud mõistusreligiooni. See *ratsionalistlik vaatepunkt* on ühtaegu tsensuuriseaduse vaatepunkt, mis, muide, on nii ebajärjekindel, et pidades oma eesmärgiks religiooni kaitsmist, asub irreligioossele vaatekohale.

Just religiooni põhitõdede lahutamine tema positiivsest sisust ja vastavalt kind-

last vormist on juba vastuolus religiooni põhitõdedega, kuna iga religioon eeldab, et ta erineb kõigest ülejäänud *võlts* religioonidest oma *erilise olemuse* poolest ning et just tema oma *määratletuses* ongi *tõeline religioon*.

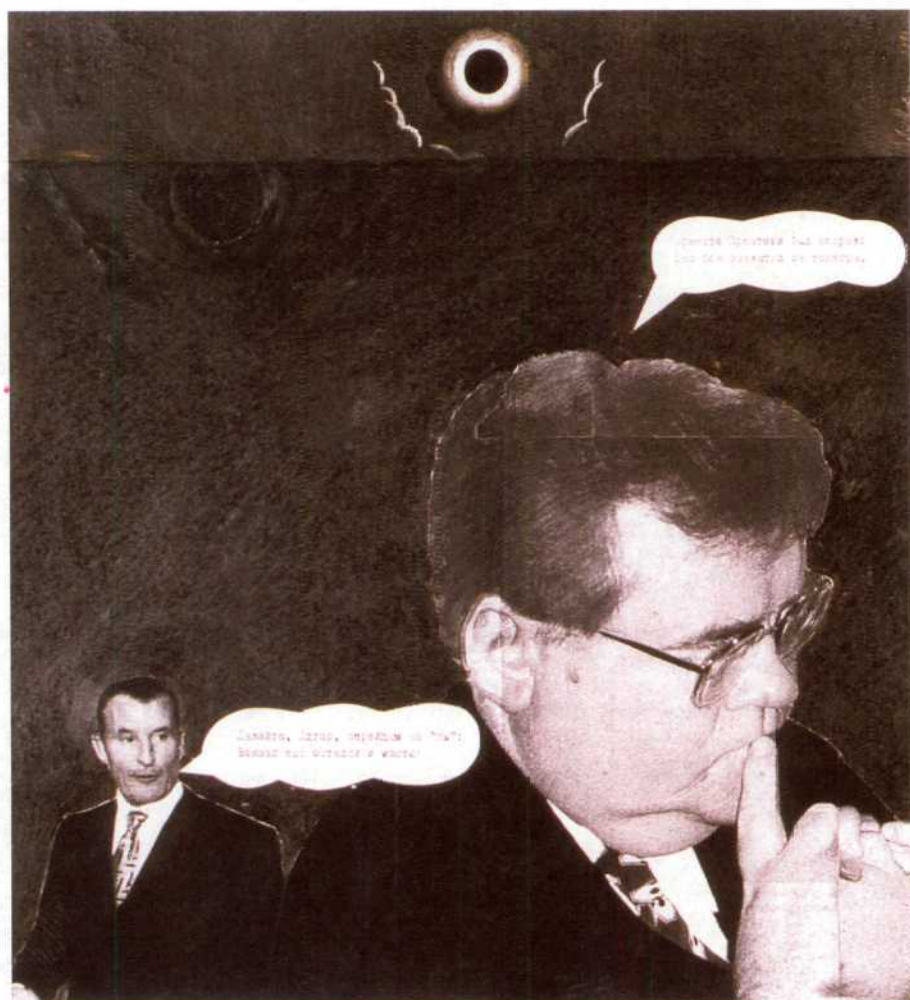
Uus tsensuurinstruksioon jätab tsiteeritavas 2. peatükis vahele *lisapiirangu*, mille järgi mõnel usuparteil ja sektil ei ole puutumatus, aga ta ei piirdu sellega, vaid esitab järgneva kommentaari: “Ei tohi taluda midagi sellist, mis *frivoolses, vaenulikus* vormis vastandub kristlikule religioonile üldse või *teatud sätetele*.”

Vana tsensuurimäärus ei maini sõnagi *kristlikku* religiooni; vastupidi, ta hoiab religiooni lahus kõigest usulahkudest ja sektidest. Uus tsensuurinstruksioon ei muuda mitte ainult religiooni *kristlikuks* religiooniks, vaid lisab ka sõnad: *teatud sätted*. Missugune väärtsünnitis meie kristlikuks saanud teaduselt!

Kes kahtleb veel selles, et ta on sepiitunud ajakirjandusele uued ahelad? Ei saa ju astuda välja religiooni vastu ei *üldse* ega *üksikasjus*. Või arvate, et sõnad “frivoolne”, “vaenulik” muutsid uued ahelad roosivanikuteks? Kui osavalt see on öeldud: *frivoolselt, vaenulikult!* Omadussõna “frivoolne” kehtub kodaniku sündsustunnet, see sõna on üldmõistetav laiale maailmale, tsensurile aga sosistatakse kõrva omadussõna “vaenulik”: nõnda tõlgendatakse seaduses frivoolsust.

Sellest instruksioonist leiame veel hulganisti peenetundelisuse näiteid, kus publiku poole pöörduakse teda punastama paneva subjektiivse sõnaga, tsensuri poole aga kirjanikku tahtmatult kahvatama paneva objektiivse sõnaga. Sellisel viisil võib

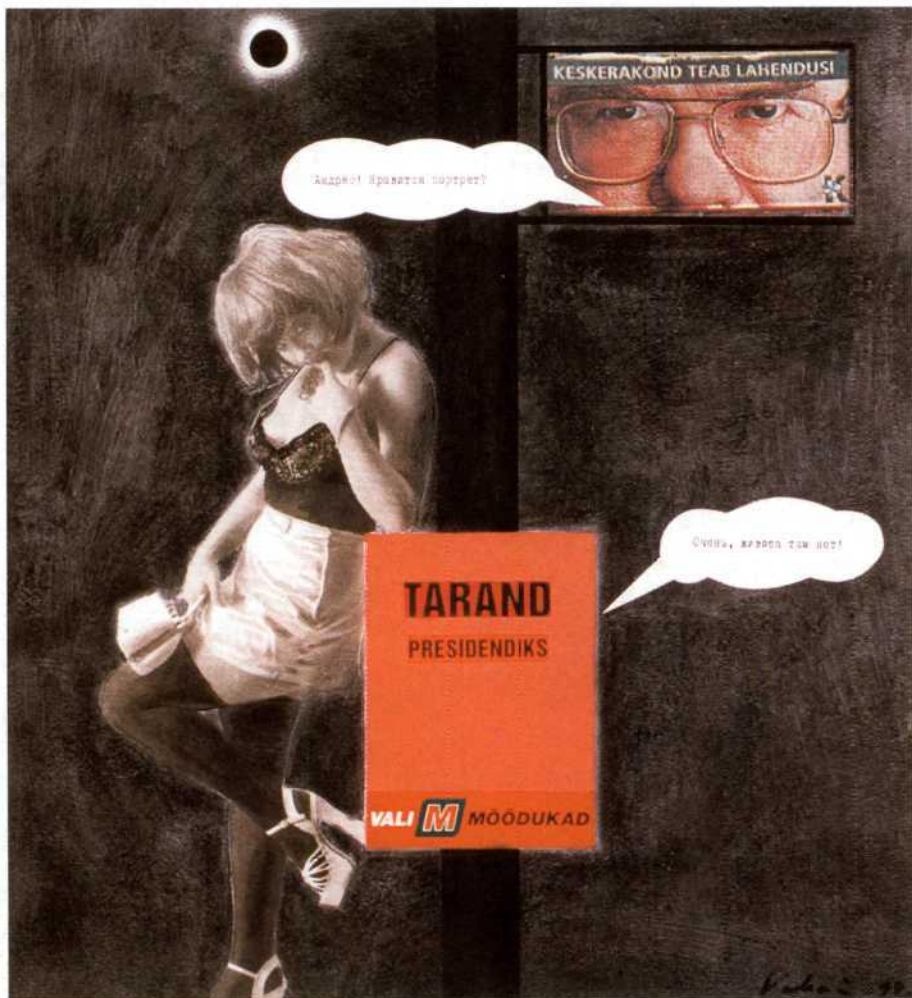
Valeri Vinogradov
1999

Эрнесто Претони был неправ:
Без боя захватил он телеграф!

Давайте, Эдгар, перейдём на "ты":
Вокзал ещё остался и мосты!

Valeri Vinogradov
1999

Адрес! Нравится портрет?

Очень, живота там нет!

muusikat komponeerida ka *lettres de cachet*⁷le.

Ning mis hämmastavatesse vasturääkivustesse mässib end tsensuuriinstruktsioon! Frivoolne on ainult poolik rünnak – niisugune, mis on suunatud nähtuste üksikute külgede vastu, mis pole ei küllalt sügavad ega tõsised, puudutamaks asja olemust; just nimelt kallaletung *ainult erandliku kui sellise* vastu on frivoolne. Kui seetõttu on täiesti keelatud rünnata kristlikku religiooni tervenisti, siis tuleb välja, et lubatud on ainult frivoolsed rünnakud tema pihta. Vastupidi, vaenulikuks osutub rünnak religiooni põhitõdede, tema olemuse ja üksikasjade vastu, kui võrd viimased ongi *olemuse avaldus*. Religiooni rünnata võib ainult *frivoolsel* või *vaenulikul* kujul – kolmandat võimalust ei ole olemas. See ebajärjekindlus, millesse takerdub instruktsioon, on igal juhul ainult *näivus*, kuna see järjekindlusetus rajaneb vaid näivusel, nagu oleks üldse lubatud *mingigi* rünnak religiooni vastu; kuid piisab ühest objektiivsest pilgust, et näha selles näivuses ainult näivust. Religiooni ei saa rünnata ei vaenulikult ega frivoolselt, ei üldse ega üksikasjus, seega teda ei saa *üldse kuidagiviisi* rünnata.

Aga kui instruktsioon, ilmses vastuolus 1819. aasta tsensuurimäärusega, paneb uued köidikud *filosoofilisele ajakirjandusele*, peaks ta olema vähemalt nii järjekindel, et vabastada *religioosne ajakirjandus* vanadest köidikutest, millega teda koormas eelmine ratsionalistlik määrus. See peab ju tsensuuri eesmärgiks ka “võitlust usudogmade fanaatilise ülekandmise vas-

tu poliitikasse ja sellest tekkiva *mõistete-segaduse* vastu”. Uus instruktsioon, tõsi küll, on nii arukas, et vaikib oma *kommentaaris* selle punkti maha, kuid sellele vaatamata kasutab ta seda 2. peatükki *tsiteerides*. Mida kujutab endast usudogmade fanaatiline ülekandmine poliitikasse? See tähendab kuulutada riigi määravaiks kriteeriumideks eriomases sisus usudogmad, see tähendab teha usu *eriline olemus riigi mõõdupuuks*. Vanal tsensuurimäärusel oli voli eirata seda mõistete sasipundart, sest ta lubab kritiseerida üksikut konkreetset religiooni, usulahu teatud sisu. Kuid vana määrus tugines lamedale, pealiskaudsele, teie poolt põlatud ratsionalismile. Teie aga, kes te olete rajanud oma riigi ka üksikasjus *usule* ja *kristlusele*, teie, kes te olete *kristliku riigi* tulised kaitsjad, kuidas võite te soovitada tsensuuril seda mõistete sasipundart vältida?

Poliitiliste ja ristiusu põhimõtete ärasegamisest sai *ametlik usutunnistus*. Selgitame mõne sõnaga seda ärasegamist. Kui jutt on kristlusest kui tunnustatud religioonist, siis leiate oma riigis katoliiklasi ja protestante. Nii ühed kui teised esitavad riigile samasuguseid nõudmisi, nagu neil on ka ühesugused kohustused riigi ees. Eemaldudes oma usulistest lahk-arvamustest, nõuavad nad ühtmoodi, et riik oleks poliitilise ja õigusliku mõistuse teostuseks. Teie aga soovite kristlikku riiki. Kui teie riik on ainult luterlik, siis muutub ta katoliiklase jaoks just nimelt niisuguseks kirikuks, kuhu ta ei kuulu, mille ta hülgab kui ketserliku, kiriku,

⁷ kuninglik vangistuskäsk (pr. k).

mille seesmus on talle vastuvõetamatu. Vastupidisel juhul on meil tegemist samaga. Kui te aga kuulutate oma riigi eriliseks vaimuks kristluse põhivaimu, siis lahendate küsimuse, mida kujutab endast kristluse põhivaim, ikkagi oma protestantlike vaadete alusel. Te määrate kindlaks, *mida kujutab endast kristlik riik*, ehk küll viimane aeg on teid õpetanud, et mitmed riigiametnikud ei oska teha vahet usulise ja ilmaliku vahel, riigi ja kiriku vahel. Mitte *tsensurid*, vaid *diplomaadid* pidid seesuguse mõistete segaduse üle pidama läbirääkimisi, mitte langetama otsuseid.

Lõpuks te võtate omaks ketseri vaatepunkti, kui hülgate tuntud dogma kui mitteolulise. Kui te aga nimetate oma riiki kristlikuks üldjoontes, siis koos sellega te tunnistate diplomaatilisel põiklevas vormis, et *ta ei ole kristlik*. Niisiis, te kas keelate üldse religioonil sekkuda poliitikasse – kuid seda te ei taha, kuna te ei taha rajada riiki vabale mõistusele, vaid usule; religioon ongi teie jaoks *olemasoleva üleüldine sanktsioon* – või te lubate religiooni *fanaatilise* kaasatõmbamise poliitikasse. Laske religioonil poliitikaga tegeleda *omamoodi*. Kuid seda te jälle ei soovi: religioon peab toetama ilmalikku võimu, seda endale allutamata. Kui te juba lülitate religiooni poliitikasse, siis *ilmaliku* võimu igasugune, ükskõik milline katse kindlaks määrata, kuidas peab religioon osalema poliitikas, kujutab endast vaieldamatut usuvastast omavoli. See, kes püüab end siduda religiooniga religioosuse tõttu, peab andma talle kõigis küsimustes otsustamisõiguse. Või peate te religiooni all silmas *teie enda isikliku piiramatu võimu ja riikliku tarkuse kultust?*

Veel teiselgi kujul satub uue tsensuuriinstruktsiooni *tõsiusklik vaim* vastuollu vana tsensuurimääruse *ratsionalismiga*. Viimane peab tsensuuri eesmärgiks ka selle mahasurumist, “mis solvab moraali ja häid kombeid”. Instruktsioon toob selle koha ära tsitaadina 2. peatükist. Kui aga instruktsioon oma kommentaaris religiooni suhtes sisaldab mõningaid lisandusi, siis moraali osas on mõndagi välja jäetud. *Moraali ja heade kommete* solvamine muutub “sündsuse, tavade ja kombekuse” rikkumiseks. Me näeme, et *hävib moraal kui moraal*, kui *niisuguse maailma printsii*p, mis allub omaenda seadustele, ning olemusliku asemele tulevad välised ilmingud, *poliitilik sündsus, konventsionaalne kombekus*. Osuta au sellele, kes seda väärt on – selles näeme tõelist järjekindlust. Just kristlik seadusandja ei saa *kuulutada moraali* sõltumatuks valdkonnaks, mis on omaette püha, kuna ta kuulutab moraali seesmise üleüldise olemuse religiooni valduseks. Sõltumatu moraal solvab religiooni üldprintsiipe, religiooni erimõisted aga on vastuolus moraaliga. Moraal tunnistab ainult omaenda üleüldist ja arukat religiooni, religioon aga tunnistab ainult omaenda erilist positiivset moraali. Niisiis, tsensuuril tuleb selle instruktsiooni järgi hüljata mõttehiiglased moraalivallas, nagu Kant, Fichte, Spinoza, kui usutunnistusega inimesed, kui inimesed, kes solvavad sündsust, tavasid ja kombekohast käitumist. Kõik need moralistid lähtuvad moraali ja religiooni printsiipiaalsest vastuolust, kuna *moraal* rajaneb inimvaimu autonoomial, religioon aga tema *heteronoomial*. Nendelt tsensuuri ebameeldivatelt uuendustelt,

mis avalduvad moraalse südametunnistuse lõtvumises ühelt ja religioosse südame-tunnistuse rangemaks muutumises teiselt poolt, siirdume palju rõõmustavamate asjade, *järeleandmist* juurde.

“Siit järeldub eriti, et teosed, milles kuulub hindamisele riiklik juhtimine ter-venisti või tema üksikuis harudes ja milles arutletakse ilmunud või veel ilmuvate seaduste üle nende seesmise väärkuse järgi, tuuakse esile vead ja puudused, osutatakse parandamisvõimalustele või tehakse parandamissetpanekuid – need teosed ei tohi olla keelatud selle asjaolu tõttu, et nad pole kirjutatud valitsuse vaimus, kui nende esituslaad on viisakas, *tendents* aga *riigitruu*.” Uurimuse tagasi-hoidlikkus ja tõsidus – see nõue on ühi-ne uuele instruksioonile ja määrusele tsensuuri kohta, kuid instruksioon peab samavõrd ebapiisavaks esituse sündsust kui sisu tõsidust. Tema jaoks saab põhi-liseks kriteeriumiks *t e n d e n t s* – enam-gi, see on teda läbiv mõte, samal ajal kui määrukses isegi ei leidu sõna “*tendents*”. Milles seisneb see *tendents*, sellest ei räägi midagi ka uus instruksioon, kuid missu-guse tähenduse ta *tendentsile* omistab, seda näitab järgnev lõik:

“Seejuures eeldatakse *tingimata*, et valitsuse ettevõtmiste suhtes väljendatud arvamuste *tendents* ei oleks vaenulik ega pahatahtlik, vaid heasoovlik; ning tsen-sorilt nõutakse head tahet ja mõistmist, et ta suudaks teha vahet ühe ja teise vahel. Seoses sellega peavad tsensorid pöörama samuti erilist tähelepanu trükiste vormile ja toonile ega või lubada nende trükki-mist, kui nende *tendents* on kirglikkuse, ägeduse ja pretensioonikuse tõttu kahjulik.”

Niisiis langeb kirjanik *kõige kohutava-ma terrorismi* ohvriks, ta allutatakse *kaht-lustamise jurisdiktsioonile*. *Tendentsisea-*dused, seadused, mis ei paku objektiivseid norme, on terroristlikud seadused, sarna-selt neile, mida mõtles välja hädas olev riik Robespierre'i ajal ja riigi rikutus Roo-ma keisrite ajal.

Seadused, mille põhikriteeriumiks ei ole *tegevus kui niisugune*, vaid tegutseva isiku *mõttelaad*, on vaid *seadusetuse po-sitiivsed sanktsioneeritud*. On parem kõigil habemed maha lõigata, nagu seda tegi üks Vene keiser tema teenistuses ole-vate kasakate abil, kui võtta habeme ma-halõikamise kriteeriumiks kaalutlus, miks ma habet kannan.

Ainult sedavõrd kui ma end *avaldan*, kuivõrd ma astun tegelikkuse valdkonda, astun ma seaduseandjale alluvasse võimu-valda. Peale *minu tegude* pole mind sea-duse jaoks üldse olemas, ma pole üldse tema objekt. Minu tegevus – see on ainus, mille kaudu seadus mind kinni hoiab, sest see on ainus, milleks ma nõuan eksistee-rimisõigust, *õigust reaalsusele*, ning selle kaudu satun ma *käibiva õiguse* võimusesse. *Tendentsiseadus* aga ei karista mitte ainult seda, mida ma teen, vaid ka seda, mida ma mõtlen, minu tegevusest *sõltu-mata*. Järelikult solvab ta kodaniku autun-net, on salakaval lõks, mis ohustab mu olemasolu.

Ma võin kui tahes palju keerutada ja põigelda, see ei muuda kuigivõrd asjade seisu. Minu olemasolu on võetud kahtluse alla, minu kõige sisimat olemust, minu individuaalsust peetakse *millekski halvaks*, seepärast *arvatakse minust halvasti* ja *selle arvamuse eest* mind karistatakse.

Seadus ei karista mind selle lubamatu eest, mida ma teen, vaid lubamatu eest, mida ma ei tee. Sisuliselt kannan ma karistust selle pärast, et minu tegevus ei ole *seadusevastane*, kuna ainult sellega sunnin ma armulikku, heasoovlikku kohtunikku pöörduma minu *halva mõttelaadi* poole, mis on sedavõrd mõistlik, et end mitte avaldada.

Seadus, mis karistab mõtteviisi pärast, *ei ole riigi poolt kodanikele antud seadus*, vaid see on *ühe partei seadus teise partei vastu*. Tendentsi pärast jälitav seadus hävitab kodanike võrdsuse seaduse ees. See ei ole ühendav, vaid lahutav seadus, kõik lahutavad seadused aga on reaktsioonilised. See pole seadus, vaid *privileeg*. Ühel on õigus teha seda, mida teisel ei ole õigust teha, ja mitte sellepärast, et tal puuduksid selleks objektiivsed omadused – nõnda näiteks ei ole laps võimeline sõlmima lepinguid –, vaid ainult sellepärast, et tema heasoovlikkus, tema mõtte-laad on pandud kahtluse alla. *Kõlbeline riik* eeldab oma liikmeilt *riiklikku mõtte-laadi*, isegi kui nad *asuvad opositsiooni riigiorganiga, valitsusega*; kuid niisuguses ühiskonnas, kus *üks organ* peab end riikliku mõistuse ja riikliku kõlbluse ainuvaldajaks, niisuguses valitsuses, mis põhimõtteliselt vastandab enese rahvale ja seetõttu peab *oma riigivaenulikke mõtte-laadi* üldkäibivaks, peab seda normaalseks mõtteviisiks – seal mõtleb politiseeriva kildkonna must, ebapuhas südametunnistus välja tendentsiseadusi, *kättemaksuseadusi*, mis karistavad selle mõttelaadi eest, mida tegelikult järgivad ainult valitsuse liikmed. Meelusseadused rajanevad põhimõttelagedusel, moraalilagedal, toorelt

asjalikul ühiskonnamõistmisel. Nad on ebapuhta südametunnistuse pealetükkiv karje. Ning kuidas rakendatakse ellu taolist seadust? Vahendite abil, mis on veelgi nõrdimust tekitavamad kui seadus ise: *nuhkide* abil või siis provisoorse kokkuleppe põhjal kahtlustada terveid kirjan-dussuundi, mille puhul tuleb muidugi jälle välja nuhkida, missugusesse suunda kuulub antud indiviid. Sarnaselt sellele, kuidas tendentsiseaduse *seadusandlik vorm on vasturääkivuses* sisuga; sarnaselt sellele, kuidas seaduse välja andnud valitsus astub raevukalt välja selle vastu, mida ta endast ise kujutab, st riigivastase mõttelaadi vastu – just niisamuti on ju valitsus igal üksikjuhul oma seaduste suhtes nagu *pea peale pööratud maailm*, kuna ta kasutab topeltnõuet. Mis ühele on õigus, see on teisele õiguserikkumine. *Juba valitsuse poolt väljaantavad seadused ise kujutavad endast selle täielikku vastandit, mida nad seaduseks peavad.*

Uus tsensuuriinstruktsioon on samuti takerdunud sellesse dialektikasse. Tä satub vastuollu, kui ta kohustab tsensoreid tegema kõike seda, mida ta ajakirjanduse puhul peab hukkamõistetavaks riigivastaseks tegevuseks.

Nõnda keelab instruktsioon kirjanikel kahtlustada üksikute inimeste või tervete klasside mõttelaadi – ja sama hingetõmbega lubab tsensoreil jagada kõik kodanikud kahtlasteks ja mittekahtlasteks, heasoovlikeks ja pahatahtlikeks. Ajakirjanduselt ära võetud kriitikaõigus saab riikliku kriitiku igapäevakohustuseks; kuid asi ei piirdu selle pahupidipööramisega. Ajakirjanduse raames kujutas riigivastane element oma sisult endast midagi

erandlikku, vormilt aga midagi üldist – üldise arutelu objekti.

Kuid nüüd on kõik pea peale pöörad. Erandlik esineb nüüd *oma sisu poolest seaduslikuna*, riigivastane aga kui riigi arvamus, kui riiklik õigus; oma vormi poolest aga esineb riigivastane element kui midagi erandlikku, mis pole kõigile valguskiirtele kättesaadav, ja päevavalguse käest on ta aetud riikliku kriitika kantseleisse. Nõnda tahab instruksioon kaitseda religiooni, ise aga rikub kõigi religioonide kõige üldisemat põhiprintsiipi – subjektiivse mõttelaadi pühadust ja puutumust. Jumala asemel kutsub ta südame üle kohut mõistma tsensoori. Nõnda keelab ta üksikisikuid solvavad väljendused ja au haavavad arutlused, allutab teid aga iga päev tsensoori solvavale ja teie au määri-vale otsusele. Nõnda tahab ta kaotada pahatahtlikelt ja halvasti informeeritud inimestelt tulevad kuulujutud, ning koos sellega sunnib tsensoorit usaldama taolisi kuulujutte, usaldab nuhkimise pahatahtlike ja halvasti informeeritud inimeste hooleks ja kannab otsustamise objektiivse väärtuse sfäärist subjektiivse arvamuse ja meelevaldsuse sfääri. Nõnda ei tule riigi kavatsusi panna kahtluse alla, instruksioon aga lähtub just riigivastastest kahtlustustest. Nõnda ei pea end hea välimuse all varjama mingisugused kurjad kavatsused, instruksioon ise aga varjab end petliku välimuse taha. Nõnda püüab ta tõsta rahvustunnet, ning samal ajal tugineb ise rahvast alandavale vaatekohale. Meilt nõutakse käitumist kooskõlas seadustega, nõutakse seaduste austamist, ning samal ajal peame au sees pidama niisuguseid asutusi, mis asetavad meid väljapoole

seadust ja asendavad õiguse omavoliga. Me peame sedavõrd tunnustama isiksuse printsiipi, et usaldada tsensoorit, vaatamata tsensooriinstituudi täielikule puudulikkusele; teie aga rikute sedavõrd isiksuse printsiipi, et ei otsusta tema üle tegude põhjal, vaid selle mulje põhjal, mis teil on kujunenud tema arvamustest, tema käitumismotiividest.

Te nõuate tagasihoidlikkust, seevastu aga lähtute ennekuulmatust taktitusest, nimetades mõned riigiteenrid südame-mõtete lugejaiks, kõiketeadjaiks, filosoofideks, teoloogideks, poliitikuiks, Delfi Apolloniks. Ühest küljest kohustate meid jultumusest lugu pidama, teiselt poolt aga keelate meile jultumuse. On tõepoolest jultumus omistada üksikindiviididele liigitäius. Tsensoor on üksikindiviid, ajakirjandus aga kehastab endas liiki. Meile kirjutate te ette usaldamist, ja usaldamatusse annate te seaduse jõu. Te olete oma riigiasutustest nii heal arvamusel, et teete vaesest surelikust ametnikust pühaku ja lasete tal teha võimatust võimaliku. Kuid te ei usalda niigi palju oma riiklikku organismi, et kardate eraisiku isoleeritud arvamust, kuna vaatate ajakirjandusele kui eraisikule. Teie arvates puuduvad ametnikel täiesti isiklikud motiivid, nad justkui saaksid tegutseda viha kandmata, kiretult, piiratuse ja inimlike nõrkusteta. Aga impersonaalset – *ideesid* – kahtlustate te selles, et nad on tulvil isiklike salasepitsusi ja subjektiivset alatust. Instruksioon nõuab ametnikeseisuse piiritut usaldamist ja lähtub piiritust usaldamatusse mitteametnike vastu. Kuid miks ei peaks me tasuma samaga? Miks ei peaks me pidama kahtlaseks just seda ametnikeseisust?

Karl Marx noorpõlves

Sama lugu on karakteriga. Eelarvamusteta inimene peab juba ette suhtuma suurema lugupidamisega selle kriitiku karakterisse, kes esineb avalikult, kui sellesse, kes tegetseb salaja.

See, mis on üldse halb, jääb halvaks alati, kes poleks ka tema kandja, olgu see eraisikust kriitik või valitsuse poolt ametisse pandu, kuid viimasel juhul sanktsioneeritakse halba kõrgemalt poolt ja teda peetakse millekski paratamatuks selleks, et teha teoks head altpoolt.

Tendentsitsensuur ja tsensuuritendents – niisugune on uue liberaalse instruksiooni pakutud kingitus. Keegi ei mõista meid hukka selle eest, et me suhtume mõnesuguse usaldamatusega tema järgnevatesse sätetesse.

“Avaldamisele ei kuulu solvavad väljendid ja üksikisikute au teotavad arvamused.” Ei kuulu avaldamisele! Oleks hoopis parem, kui selle härdasüdamelisuse asemel solvav ja auhaavav arvamus objektiivselt defineeritaks.

“Seesama kehtib ka üksikisikute või” (oluline “või”!) “tervete klasside meelsuse kahtlustamise, *parteinimede* kasutamise ja isiklike kallaletungide kohta.” Järelikult on lubamatu ka liigitamine kategooriate järgi, kallaletungid terveile klassidele, parteiliste hüüdnimede kasutamine. Kuid nagu Aadamgi peab inimene kõigele nime andma, et see kõik saaks tema jaoks eksisteerida; on ju parteide nimetused poliitilisele ajakirjandusele hädavajalikud kategooriad, kuna:

“Nagu arvab doktor Sassafras, tuleb meil igale haigusele, et teda ravida, anda kõigepealt nimi.”

See kõik puudutab isiksusi. Kuidas siis

käituda? Üksikisikut ei tohi rünnata; niisama vähe võib rünnata klassi, midagi üldist, ka kõlbelist isikut. Riik ei taha – ja selles on tal täielik õigus – mitte mingisuguseid solvamisi, isiklikke rünnakuid. Kuid selle vaevalt märgatava “või” abil taandatakse ka üldine isiklikuks. “Või” abil tuuakse vaatevälja keskpunkti üldine, aga väikese “ja” kaudu saame lõpuks teada, et kogu jutt oli ainult isiksustest. Üllatava kergusega viib see niisuguse tulemuseni, et ajakirjanduselt on ära võetud igasugune kontroll ametnike kui niisuguse institutsiooni üle, mis eksisteerib kui teatud klass indiviide.

“Kui tsensuur hakkab toimima nende suuniste kohaselt 1819. aasta 18. oktoobri tsensuurimääruse vaimus, siis on sellega tagatud korralikule ja avameelsele publitsistikale piisav mänguruum ning võib loota, et tänu sellele tärkab suurem huvi isamaaliste asjade vastu ja kasvab rahvustunne.”

Me tunnistame, et korralikule, tsensuuri seisukohast korralikule publitsistikale antakse nende suuniste järgi rohkem kui küllaldane mänguruum – väga õnnestunult on valitud ka sõna “mänguruum”, kuna siin avaneb avar ruum manglevale, end akrobaatiliste hüpetega löbustavale ajakirjandusele –, kuid kas võimaldatakse niisugune mänguruum ka avameelsele publitsistikale ja kas leidub talle seal kohta, selle üle las otsustab läbinägelik lugeja. Mis puutub lootustesse, mida instruksioon väljendab, siis võib muidugi tõsta *rahvustunnet* ka selles mõttes, kuidas tõstab kätte toimetatud nõör türgi rahvustunnet; kas aga läheb samavõrd tagasihoidlikul kui tõsisel ajakirjandusel korda ergutada huvi isamaalikkuse vastu, see on

küsimus, mille jätame tema enda lahendada; kõhnukest ajakirjandust hiniiniga üles ei poputa. Võib-olla aga omistame toodud lõigule liiga tõsist tähelepanu. Ehk tabame ta mõtte paremini siis, kui näeme temas paljast oga roosivanikus. Võimalik, et selle liberaalse konksu otsa on riputatud väga kahemõttelise väärtusega pärl. Vaatame lähemalt. Kõik sõltub kontekstist. Rahvustunde tõstmine ja huvi äratamine isamaalikkuse vastu, millest oma ootusi avaldades kõneleb toodud koht, muutuvad sordiini all *käsuks*, milles peitub *uus sundus* meie vaestele tiisikushaigetele *päevalehtedele*.

“Sel teel võib loota, et poliitiline kirjandus ja ajakirjandus mõistavad paremini oma otstarvet, et nad koos palju rikkalikuma ainevalla hõlvamisega võtavad omaks palju väarikama tooni ja peavad edaspidi kohatuks spekulereerimist oma lugejate uudishimul sisutihjade, välisajalehtedest võetud uudistega, mis pärinevad pahasoovalikelt või halvasti informeeritud kirjasaatjatelt, kuulujuttude ja isiklike rünnakutega – see on suund, mille vastu tsensuur on kutsunud kahtlemata abinõusid tarvitusele võtma.”

Instruktsioon loodab, et sel teel mõistavad poliitiline kirjandus ja ajakirjandus paremini oma otstarvet *etc.* Kuid *paremat äratundmist* ei saa ette kirjutada; neid vilju tuleb alles oodata, ning lootus jääb lootuseks. Instruktsioon aga on liiga praktiline, et rahulduda lootuste ja vagade soovidega. Sisendades ajakirjandusele *uu*e lohutuse^{na} lootust tema olukorra paranemisele tulevikus, jätab heatahtlik instruktsioon ühtlasi pressi ilma õigustest, mida ta kasutab praegu. Paremat lootes kaotab

ta selle, mis tal veel olemas on. Temaga juhtub nii nagu vaese Sancho Panzaga, kellelt õukonnaarst võtab viimase toidu, et kõhukorratused ei segaks tal nagu kord ja kohus täita talle hertsogi poolt pandud kohustusi.

Ühtlasi ei või me mööda lasta juhust, et kutsuda preisi kirjanikku üles sedalaadi korralikku stiili omandama. Eessõnas on öeldud: “Sel teel võib loota, et.” Sõnast “et” sõltub terve rida määranguid: et poliitiline kirjandus ja ajakirjandus mõistavad paremini oma otstarvet, et nad omandavad palju väarikama tooni *etc*, *etc*, et nad hakkavad ebaväärikaks pidama sisutihje, välislehtedest laenatud materjale *etc.* Kõik need määrangud kuuluvad veel lootuste valdkonda, kuid lõpetus, mida lahutab eelnevast *mõttekriips*: “suund, mille vastu tsensuur on kahtlemata kutsunud abinõusid tarvitusele võtma”, vabastab tsensuri igavast ülesandest oodata ära ajakirjanduse loodetav paranemine; pigem annab ta talle õiguse vastumeelne ilma pikemata maha tõmmata. *Sisemine ravikuur* asendub amputeerimisega.

“Et aga sellele eesmärgile lähemale jõuda, on tarvis uute ajakirjade lubamisel ja uute toimetajate kinnitamisel käituda suure ettevaatusega, et ajakirjandus oleks usaldatud täiesti laitmatute meeste hoolde, kelle teaduslik võimekus, positsioon ja iseloom on nende püüdluste ja nende tõsise mõttelaadi garantiiks.” Enne kui pöördume üksikasjade poole, teeme ühe üldist laadi märkuse. Uute toimetajate, niisiis üldse tulevaste toimetajate kinnitamine on täielikult tehtud sõltuvaks “suurest ettevaatlikkusest” – jutt on mõistagi *riigi ametiisikute*, tsensuuri ettevaatlikkusest

–, samal ajal kui vana tsensuurimäärus jättis toimetajate valiku – vähemalt teatud garantiide korral – väljaandja hooleks.

“Peatükk IX. Kõrgemal tsensuuriametil on õigus teatada ajakirja väljaandjale, et esitatud toimetaja ei kuulu nende hulka, kes sisendavad vajalikku usaldust, ning niisugusel juhul on väljaandja kohustatud leidma kas teise toimetaja või, kui ta soovib alles jätta vana, andma tagatise, mis on kindlaks määratud meie ülalmainitud riigiministeriumide poolt nimetatud Kõrgema Tsensuuriameti ettepanekul.”

Uues tsensuuriinstruktsioonis avaldub hoopis teist laadi sügavus, võib isegi öelda, et vaimu *romantika*. Sel ajal kui vana tsensuurimäärus nõuab väliseid, proosalisi ja seega seadusega kindlaks määratavaid tagatiseid, niisuguseid tagatiseid, mille korral oleks lubatav ka sobimatu toimetaja, jätab instruktsioon ajakirja väljaandja ilma *igasugusest oma tahtest*; instruktsiooni kohaselt juhatab valitsuse ettenägelik tarkus, ametkonna suur ettevaatus ja vaimne läbinägelikkus seesmiste, subjektiivsete, väliselt määratlematute omaduste juurde. Kui aga määramatus, delikaatne tundlikkus ja subjektiivne romantiline eksaltatsioon kanduvad *puhtvälisesse* ainult selles mõttes, et väline juhuslikkus ei avaldu enam oma proosalises kindlaksmääratuses, vaid mingis fantastilises nimbuses, kujuteldavas sügavuses ja toreduses, siis vaevalt suudab ka instruktsioon vältida seda *romantilist saatust*.

Ajakirjanduse toimetajad – aga selle kategooria alla võib kanda kogu žurnalistika – peavad olema täiesti laitmatud. Selle täiusliku laitmatuse garantiina nimetab instruktsioon kõigepealt “teaduslik-

ku võimekust”. Ei teki vähimatki kahtlust selles, kas võib tsensooril olla teaduslikku võimekust otsustada iga liiki teadusliku võimekuse üle. Kui Preisimaal elab niisugune trobikond valitsusele teadaolevaid universaalgeeniusi – igal linnal on vähemalt üks tsensoor –, siis miks ei astu need entsüklopeediliste teadmistega mehed üles kirjanikena? Kui need ametnikud, ülivõimsad oma arvukuselt ja võimsamad veel oma teadmiste ja geniaalsuse poolest, äkki püsti tõuseksid ja oma raskusega surnuks muljuksid need haledad kirjanikud, kes kirjutavad ainult mingis ühes žanris ja sedagi ilma, et nende võimeid ametlikult tunnustataks, siis sellega tehtaks ajakirjanduse vassingutele hoopis kiiremini lõpp kui tsensuuri vahendusel.

Miks vaikivad need suurte kogemustega mehed, kes võiksid nagu Rooma haned oma kaagutamisega päästa Kapitooliumi? Nad on väga tagasihoidlikud inimesed. Teadusüldsus neid ei tunne, see-eest tunneb neid valitsus.

Ja kui need mehed kord juba niisugused on, keda ei ole leidnud ükski riik, kuna mitte ükski riik ei ole tundnud terveid klasse, mis koosneksid ainult universaalsetest geeniustest ja kõiketeadjatest, kui palju geniaalsemad peavad siis olema veel need, kes niisugused mehed välja valisid! Mis salateadust nad valdavad, et suudavad ametnikele, kes teadusriigis tundmatud, anda atestaate universaalsete teaduslike võimete kohta! Mida kõrgemale me tõuseme sellel *intelligentsibürokraatia* redelil, seda imelisemaid inimesi me kohtame. Kas tasub riigil, kellel on niisugused korüfeed, teha neist puudustest tulvil ajakirjanduse valvureid, kas on otstar-

bekas madaldada täiuslik vahendiks ebatäiusliku vastu?

Mida rohkem te niisuguseid tsensoreid ametisse määrate, seda rohkem parane misväljavaateid te võtate pressiriigilt. Te kõrvaldate oma sõjaväest terved, et teha neist haigete ravijad.

Lööge vaid, nagu Pompeius, jalaga vastu maad ning igast valitsushoonest hüppab välja soomussärgis Pallas Athena. Nõrguke ajakirjandus variseb põrmu ametliku ajakirjanduse ees. Valguse olemasolust piisab, et väärata pimedus. Laske oma küünlal põleda, ärge peitke teda vaka alla. Puuduliku tsensuuri asemele, mille täisväärtuslikkus tundub teilegi kahtlane, andke meile – sest piisab ainult teie käsust – tasalülitatud ajakirjandus, mille eeskuju on juba aastatuhandeid olemas *Hiina* riigis.

Kuid kas pole *teaduslik võimekus* ajakirjanikele ainus vajalik tingimus, vaimu määratlemine, mitte privileegide soosimine ega konventsionaalne nõue; kas ei tulene see asjast enesest, mitte isikust?

Kahjuks katkestab tsensuuriinstruktsioon meie panegüürika. Nõudmise kõrvale tagada teaduslik võimekus asub *hoiaku ja karakteri* nõue. Hoiak ja karakter!

Karakter järgneb nii vahetult hoiakule, et tundub koguni, nagu tuleneks ta tervest hoiakust. Alustame seepärast *hoiakust*. Ta on ju nii tihedasti surutud teadusliku võimekuse ja karakteri vahele, et tahes-tahtmata hakkad kahtlema tema puhtas südametunnistuses.

Teadusliku võimekuse *üldine* nõue – kui *liberaalne!*, hoiaku *erinõue* – kui *ebaliberaalne* see on! Teaduslik võimekus ja hoiak koos – kui *näivliberaalne!* Kuivõrd

teaduslik võimekus ja karakter on väga ebamääraseid, hoiak seevastu väga määratletud, siis miks ei peaks me siit järeldama, et vastavalt vältimatule loogikaseadusele hakkab ebamäärane tuginema kindlapiirilisele, saades temalt sisu ja toetuse? Kas oleks see niisiis sensori suur eksijäreldus, kui ta tõlgendaks instruktsiooni nõnda, et *hoiak* ongi see *väline vorm*, mille kaudu ühiskonnas avalduvad teaduslikud võimed ja karakter, seda enam et tänu oma sensoriseisusele on tema arvamus ka riiklik arvamus. Selle tõlgenduseta pole üldse tabatav, miks ei ole kirjaniku teaduslik võimekus ja karakter piisav tagatis, miks on tema hoiak kolmas vajalik garantii. Kas aga satuks tsensor konflikti iseendaga, kui need garantiid poleks omavahel seotud või kui nad üldse koos ei esineks – missuguse vailiku peaks ta siis tegema? Valida on aga vaja, sest ajalehti ja ajakirju tuleb ju toimetada! Ilma hoiakuta võivad teaduslik võimekus ja karakter tunduda tsensorile problemaatilised nende ebamäärasuse tõttu, nagu peaks teda ka imestama panema, kuidas võivad need omadused olla hoiakust lahus. Kas tohib tsensor seevastu kahelda karakteris ja teaduslikkuses seal, kus hoiak on olemas? Sel juhul usaldaks ta riiki iseendast vähem, vastasel juhul usaldaks ta rohkem kirjanikku kui riiki. Kas võib tsensor olla nii taktitu, nii ebalojalane? Seda ei maksa loota ja, mõistagi, keegi seda ei loodagi. Kuna hoiak on *kaheldavate juhtumite* puhul määrav, siis on ta *absoluutselt otsustav kriteerium*.

Niisiis, kui varem sattus instruktsioon konflikti *tensuurimäärusega* viimase ortodoksia pärast, siis nüüd satub ta temaga

vastuollu oma romantilisuse tõttu, mis on alati ühtlasi tendentsiluule. *Rahakautsjoni* asemele, mis kujutab endast proosalist, tõelist tagatist, tuleb ideeline garantii, viimane aga muutub *reaalseks* ja *individuaalseks* hoiakuks, omandades maagilise simuleeritud tähenduse. Samuti muutub ka tagatise tähendus. Mitte väljaandja ei vali toimetajat, keda ta käendab ametivõimude ees, vaid ametivõimud valivad *talle* toimetaja, keda nad ise käendavad. Vana määrus ootab toimetaja töid, mille eest vastutab ettevõtja rahaline kautsjon. Instruksioon aga ei räägi toimetaja *tööst*, vaid tema isikust. Ta nõuab teatud kindlat individuaalsust, mille tagab *väljaandja raha*. Uus instruksioon on niisama pinnapealne nagu vana määruski; aga kui viimane oma iseloomule vastavalt asja proosaliselt määratleb ja piirab, annab instruksioon puhtjuhulikule näiva tähenduse ja väljendab puhtindividuaalset üldisuse paatosega.

Kui aga toimetaja puhul annab romantiline instruksioon kõige pealispindsemale kindlapiirilisele kõige tundelisemale ebamäärasuse tooni, siis tsensori puhul annab ta kõige laialivalgumale ebamäärasusele range kindlapiirilise tooni.

“Samamoodi ettevaatlik tuleb olla ka tsensorite nimetamisel: tsensoriamet tuleb usaldada ainult läbiproovitud mõttelaadi ja *võimetega* meestele, kes on täielikult usaldusväärsed, nagu see amet eeldab; niisugustele meestele, kes on ühtaegu *heasoovlikud* ja teravmeelsed ja oskavad lahus hoida vormi asja olemusest ja takti ilmutades loobuda kahtlustest juhtudel, kui kirjutatu mõte ja *tendents* iseendast ei õigusta neid kahtlusi.”

Hoiaku ja karakteri asemele, mida nõutakse kirjanikult, astub siin läbiproovitud mõttelaad, kuna hoiak on juba iseendast olemas. Veel rohkem väärrib tähelepanu see, et kui kirjanikult nõutakse *teaduslikku võimekust*, siis nõutakse tsensorilt täpsemalt määratlemata võimeid. Vana määrus, mis on koostatud ratsionalistlikus vaimus, välja arvatud poliitikaküsimused, nõuab 3. peatükis “*teaduslikult haritud*” ja koguni “*valgustatud*” tsensoreid. Mõlemad hinnangud on instruksioonist välja jäetud, ning kirjaniku *võimekuse* asemel, mille all peetakse silmas teatud kindlaid, välja kujunenud ja reaalsuseks muutunud võimeid, astuvad tsensori puhul esile vaid *võimekuse eeldused*, võimekus üldse. Niisiis võivad *võimekuse eeldused* tsenseerida *tegelikku võimekust*, kuigi on ilmne, et oma loomu poolest peaksid nad olema teineteisega vastupidi suhestatud. Vaid möödaminnes tähelepanu lõpuks, et tsensori võimekuse objektiivset sisu ei ole lähemalt määratletud ja see muudab tema karakteri igal juhul *kahemõtteliseks*.

Edasi, tsensoriamet tuleb usaldada meestele, “kes *vastavad täielikult* sellele austavale usaldusele, mida see amet eeldab”. Pole mõtet lähemalt analüüsida seda pleonastilist näivmääratlust valida ametisse mehed, kellest võib loota, et nad *vastavad täielikult* sellele austavale usaldusele – muide, väga täielikule usaldusele –, mida neile osutatakse.

Lõpuks, tsensorid peavad olema mehed, “kes on ühtaegu *heasoovlikud* ja teravmeelsed ja oskavad *lahus hoida* vormi asja olemusest ja takti ilmutades loobuda kahtlustest juhul, kui teose *mõte* ja

tendents iseendast ei õigusta neid kahtlusi”.

Eespool seevastu kirjutab instruksioon ette:

“Seoses sellega” (nimelt tendentsi uurimisega) “peavad tsensoredid pöörama erilist tähelepanu trükkimiseks ettenähtud teoste keele vormile ja toonile ning mitte lubama nende trükkimist, kui nende tendents on vaenulik kirglikkuse, ägeduse ja pretensioonikuse tõttu.” Niisiis tuleb tsensoreil kord *otsustada tendentsi üle vormi põhjal*, kord *vormi üle tendentsi põhjal*. Kui varem kadus tsensuuri jaoks täiesti *sisu* kui kriteerium, siis nüüd kaob ka *vorm*. Kui ainult tendents oleks hea, siis ei ole ju *vormikomistustel* mingit tähtsust. Ärgu paistkugi teos silma ei erilise tõsiduse ega tagasihoidlikkusega, olgu ta tulvil teravust, kirglikkust ja pretensioonikust – kes hakkab hirmu tundma *konarliku väliskülje* pärast? Tuleb ju osata vahet teha *vormi* ja *olemuse* vahel. Määratluste igasugune näivus tuli ületada ning instruksioon ei saanud lõppeda teisiti kui *täieliku vasturääkivusega iseendale*, kuna kõik see, millest tendents tuli alles üles leida, määratletakse sellesama tendentsi enda kaudu ja peab olema temast endast tuletatud. Patrioodi ägedus on püha usinus, tema kirglikkus on armastaja tundlikkus, tema pretensioonikus on andunud osavõtlikkus – liiga mõõtmatu selleks, et olla mõõdukas.

Kõik *objektiivsed* normid on ära langenud, kõik taandub isiklikule suhtumisele, ning garantiiks jääb ainult tsensori *taktitunne*. Mida võib tsensor rikkuda? Takti. Taktitus ei ole aga mingi kuritegu. Mis seatakse ohtu kirjaniku poolele? Tema eksistents. Missugune riik on eales pan-

nud tervete inimklasside eksistentsi sõltuvusse üksikute ametnike taktitundest?

Veel kord, *kõik objektiivsed normid on ära langenud*; kirjaniku poolt vaadatuna on tendents viimne temalt nõutav ja talle etteantav sisu, tendents esineb siin objektina vormitu arvamuse näol; subjekti kvaliteedis, kui arvamus arvamuse kohta, taandub tendentsi tsensori taktile ja on tema ainus norm.

Kui aga tsensori omavoli – aga õigus paljale ja tingimusteta arvamusele kujutab endast omavoli – on instruksioonist tulenev järeldus, mis on hoolikalt varjatud objektiivsete määratluste maski taha, siis, vastupidi, sama instruksioon väljendab täie teadlikkusega *Ülempresiidiumi* omavoli, kellele ilma pikemata kuulub täielik usaldus, ning see *ülempresidendile* osutatud usaldus on viimane *pressigarantii*. Niisiis, tsensuuri kui niisuguse olemus rajaneb politseirüügi ülbel ettekujutusel oma ametnikest. Ühiskonna arukust ja head taset ei peeta võimeliseks lahendada lihtsamaidki asju, seevastu arvatakse, et ametnikud suudavad teha isegi võimatut.

See põhihäda läbib kõiki meie institutsioone. Nõnda näiteks esinevad kriminaalprotsessis kohtunik, süüdistaja ja kaitsja *ühes ja samas isikus*. See ühendamine on vastuolus kõigi psühholoogiaseadustega. Kuid ametnik asub ju psühholoogiaseadustest kõrgemal, ühiskond aga madalamal. Võiks veel nõustuda ebarahuldava riikliku printsüübiga, andestamatuks osutub ta aga siis, kui ta pole küllalt aus olemaks järjekindel. Ametnike vastutus peaks olema niivõrd mõõtmatult kõrgem ühiskonna vastutusest, kuivõrd ametnikud on seatud kõrgemale ühiskon-

nast; ning just siin, kus üksnes tagajärg suudab õigustada printsiipi, et anda tal- le õiguslik alus tema valdkonna sees, just nimelt siin temast loobutakse, just nimelt siin rakendatakse otse risti vastupidist printsiipi.

Ka tšensor on süüdistaja, kaitsja ja kohtunik ühes ja samas isikus; tšensori- le on usaldatud *vaimu valitsemine*, tšensor *ei kannu vastutust*.

Tšensuur võiks saavutada ajutise lojaal- suse, kui ta oleks allutatud *korralistele kohtutele*, mis pole muidugi nii kaua või- malik, kuni puuduvad objektiivsed tšen- suuriseadused. Halvim abinõu oleks aga allutada tšensuur tšensuurile endale – ülempresidendile või kõrgeimale tšensuu- rikolleegiumile.

Kõik see, mis kehtib pressi ja tšensuuri vahekordades, laieneb ka tšensuuri ja kõrgema tšensuuri vahekordadele ja kir- janiku vahekorrale ülemtsensoriga, kui- gi siia on lisatud *vahelüli*. See on sama vahekord kõrgemal tasandil, hämmastav eksitus – jätta asi samaks ja püüda inimes-

te asendamise teel tema olemust muuta. Kui *sunniriik* tahaks olla lojaalne, siis hävitaks ta iseenda. Iga punkt nõuaks samasugust sundi ja avaldaks samasugust vastutoimet. Ülemtsensuuri tuleks oma- korda tšenseerida. Et seda surnud ringi vältida, otsustatakse olla ebalojaalne ning seadusetuse sfäär avaneb nüüd kolman- dal või 99ndal astmel. Ametnikeriik aga, kes ähmaselt tunnetab seda vahekorda, püüab kõigest jõust tõsta seadusetuse sfää- ri nii kõrgele, et ta kaoks pilgu alt, ning arvab siis, et seadusetust polegi.

Tšensuuri tõeliseks *raviks* oleks tema *likvideerimine*, sest asutus ise on kõlbmatu ja institutsioonid valitsevad inimeste üle. Meie arvamus võib olla õige või mitte. Igal juhul *saavutavad* preisi kirjanikud *uue instruksiooni kaudu* kas *reaalsema* või *ideaalsema vabaduse* – t e a d l i k k u s e.

*Rara temporum felicitas, ubi quae velis sentire et quae sentias dicere licet.*⁸

Saksa keelest tõlkinud Pärt Lias

Artikliga “Märkmeid uusima Preisi tšen- suuriseaduse kohta” (“Bemerkungen über die neuesten preussische Zensurinstruktion”) alustas Karl Marx 1851. aastal oma kogutud teoste väljaandmist. Artik- kel on Karl Marxi esimene publikatsioon. Kirjutatud 1842. aasta 15. jaanuari ja 10. veebruari vahel, avaldati see Šveitsis alles 1843. aasta veebruaris kogumiku “Anek- dote zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik” 1. köites. Kogumiku andis välja saksa publitsist, vasakhegeliaanlane

ja radikaal Arnold Ruge (1802–1880); peale K. Marxi artiklite sisaldab see Bruno Baueri, Ludwig Feuerbachi, Arnold Ruge jt töid. Artiklis tõstatatud küsimus pressi olukorrast Preisimaal oli erakordselt ak- tuaalne. Preisi valitsuse uus tšensuuriinst- ruksioon 24. detsembrist 1841, mis sõna- des ei toetanud kirjandusliku tegevuse pii- ramist, tegelikult mitte ainult ei säilitanud tšensuuri privileegid, vaid ka võimendas neid.

P. L.

⁸ Harva esinev õnnelik aeg, kui võid tunda, mida tahad, ja rääkida, mida tunnend. (Tacitus)

TIINA KIRSS

TSENSORI KATKESTUS.

Keelatud kirjandus, Aisopose keel, hermeetilisus

Oma esmakordselt 1993. aastal avaldatud essees *Emerging from Censorship* väidab Lõuna-Aafrika kirjanik J. M. Coetzee, et riiklik ehk ametlik kirjandustsensuur ning autorlus selle sõna institutsioonilises tähenduses sündisid samaaegselt – varamoodsal ajal. Mõlema eeltingimuseks oli trükitehnoloogia kasutuselevõtt: “Enne trükitehnika leiutamist oli Lääne kultuur ümberkirjutamiskultuur [*scribal culture*] ning see ei loonud ega juurutanud arvamust, nagu võiks kirjutamise kaudu pürgida kuulsuse poole ja seda ka saavutada.” Varsti pärast trükikunsti leiutamist hakati lisama raamatutele autorinimesid, osutades sellega nii autori kommertsiaalsetele kui ka legaalsele õigustele ja kohustustele avaldatud teksti suhtes. Foucault’*d* järgides toonitab Coetzee, et enne kui autoriõigused 18. sajandil seadusteks vormistati, oli n-ö vahepealse lahendusena oluline roll tsensuuril – sundimaks kirjutajat aktsepteerima autorlust kui legaalset mõistet ning alluma võimu poolt määratud tingimustele.

Riiklik tsensuur – mis tahes ajastul või valitsemiskorra all – loob Coetzee arvates eeldused, et kirjandussituatsioon is võib tekkida õhustik, mida kõige tabavamalt iseloomustab sõna “paranoia”. Viimast nimetab ta omakorda “diktatuuride ja ebakindlate režiimide patolo-

giaks” (lk 34). Paranoia toimet kirjutajale iseloomustab Coetzee psühhoanalüütilise paradigma kaudu: “Laenan ühe elemendi Freudi loovuseteooriast: teatud laadi loovus nõuab tahtlikku kooselu omaenda mina küllaltki primitiivsete osadega, nende osade ohjamist ning ka ekspluateerimist” (38). On ilmne, et selline tegelemine oma sisemiste minadega eeldab teatavat privaatsust, kuigi on oma loomult ühtlasi “transaktsiooniline” – hõlmab vastastikust dialoogi imaginaarsete (ehk figuratiivsete) adressaatidega, kes samuti kuuluvad autori sisemuses pesitsevasse (issanda) “loomaaeda”. Üks säärase adressaadi võimalikke kehastusi on “armastatu kuju” (*the figure-of-the beloved*), mis osutab seega taas kirjutamise kui psühholoogilise protsessi intiimsusele. Niisiis: kui kahekõnelise armastatuga astub juurde või sekkub sellesse teine adressaat, tsensor, läheb keerule sisedraama kiiresti rööpast välja. Tsensor, järeltab Coetzee, on “vahelesegav lugeja, lugeja, kes vägivaldselt surub end kirjutamistransaktsiooni intiimsesse kotta, tõukab lugeja-armastatu kõrvale ning loeb su sõnu halvaks panuga” (38). Mida rohkem püüab autori teadvus tseenseerivat imaginaarset lugejat alla suruda, seda võimsamaks ning võimukamaks too muutub.

Asudes vaatlema tsensuuri avalikku

funktsioneerimist, toob Coetzee omakorda näiteid tsenseeriva asutuse või isiku paranoiaast. Kuulsaim neist, millele ta oma kogumikus *Giving Offense* pühendab eraldi essee, on Ossip Mandelštami ood Stalinile. Mandelštami represseerimine järgnes 1933. aastal kirjutatud ning ainult suuliselt levinud lühiluuletusele, mille keskpunktis on türann, kes oma ohvrite surmast rõõmu tunneb nagu grusiin, kes sööb vaarikaid. Ehkki tekstis Stalinist otsesõnu ei nimetatud, oli analoogia muidugi kergesti dešifreeritav. Kui 1934. aastal Mandelštami korter läbi otsiti, luuletust ei leitud, kuid sellegipoolest luuletaja arreteeriti. Stalin aga helistas Pasternakile ning tahtis teada, kes Mandelštam on, küsides tungivalt, kas Mandelštam on "meister". Pasternaki vastuse peale, et Mandelštam on tõepoolest asendamatu, seega meister, karistati Mandelštami kohese surmanuhtluse asemel pikaajalise sisepagendusega Voronežis. Mõni aasta hiljem avaldati Mandelštamile survet, et ta kirjutaks luuletuse režiiimi, täpsemalt Stalinile kiituseks, millele Mandelštam lõpuks järele andis. (Lugu sellega teatavasti veel ei lõppenud, siinses kontekstis on tähtsad just need tõigad.)

Oma analüüsis seostab Coetzee need kaks momenti – Stalinile küsimuse, kas kahtlusalune luuletaja on "meister", ning nõude, et see kirjutaks ülistuslaulu režiiimile. Luuletajat, kes on meister, pole mõtet füüsiliselt surmata, kuna ta sõnal on peaaegu et maagiline jõud, mida autori märtrisurm isegi võimendaks. Eriti kultuurides, kus on veel alles suuline baas või traditsioon, on "meistri sõnal" vägi sisendada ideid ja külvata laiali mõtteid. Riik

(ehk diktaatorist riigipea) kadestab seda autoriteeti ning ihaldab endale (43). Näiliselt leebele karistusele, mis saab osaks autorile kui kodanikule, järgneb teine karistus, mis tungib sadistlikult kunsti põhiläteteni ning nimetab ümber – nõuab, et kunstnik ise oma käega, oma suu läbi nimetaks ümber –, kes on meister. Kunstniku või kirjaniku puhul ei seisne tema lõplik alandamine ning murdmine niisiis mitte selles, et ta end süüdi tunnistas ja vastavatele kohtudokumentidele alla kirjutaks nagu tuhanded teised Stalinile represseeritud, vaid et ta oma sulega tunnistas, kes on tegelikult meister.

Analoogilise näite toob Coetzee seoses Lõuna-Aafrika luuletaja Breyten Breytenbachiga, kes 1972. aastal avaldas afrikaanikeelse luuletuse "Kiri lihunikule võõrsilt", kus ta nimepidi loetleb Vorsteri režiiimi piinaohvreid, kelle surma eest kohus pole kedagi süüdi mõistnud, ning paneb vastutuse Vorsterile enesele, kasutades sealjuures obstsõönseid võrdlusi. Luuletus keelati Lõuna-Aafrikas ära, kaks aastat hiljem Breytenbach arreteeriti ja sunniti lõpuks esitama kohtu ees Vorsterile avalikku vabandust ning tembeldama oma luuletust "labaseks ja laimavaks". Nii nagu Mandelštami puhul, "õpetas" kohus ka Breytenbachile, kes on tegelik meister.

Kolmanda näitena, mida Coetzee küll ei nimeta, võiks tuua saksa kirjaniku Ernst Jüngerit, kes oma seisukohtadelt ja ellusuhtumiselt oli Hitleri-meelne ning püsis Hitleri ametlikus soosingus. Siis aga tekkis tal eetilise tõrge, ta loobus kohast Reichstagis ja keeldus laskmast end valida Preisi Kunstide Akadeemiasse (Dichter-

akademie), võttes hoiaku, mida ta oma päevikutes on nimetanud sisepaguluseks (*innere Emigration*). Tema sõja eelõhtul 1939. aastal avaldatud opositsioonimeelne romaan "Marmorjärsakul" (*Auf den Marmorlippen*) on tõlgendatav võtmeromaanina, mille metsavahist tegelasel Oberförsteril on selged paralleelid Hitleriga. Jüngerl puhul jäi aga pauk tulemata: raamatust ja Jüngerl *casus*'est kanti küll ette Hitlerile enesele, kuid mõistatuslikel "riiklikel põhjustel" otsustas too jätta autori kriitilise hoiaku eest karistamata ning raamatugi keelustamata. Võiks väita, et arusaamatutel põhjustel tsensori karistusest ilmajäämine on kohati isegi parim väetis kirjutaja paranoiale, mis võib lõppeda loova vaimu lõpliku paralüüsi või hulluksminemisega. Jünger ise eitas oma raamatu staatust "poliitilise allegooriana" nii Hitleri režiimi ajal kui ka sõjajärgsetel aastatel, mil liitlased pakkusid talle võimalust võtmeromaanis sisalduvad paralleelid avalikult omaks võtta ning õigeks tunnistada. Sellest (nagu ka osavõtust denatsifitseerimisprotsessist) keeldus Jünger kategooriliselt. Oma päevikusissekandes 8. maist 1945 on ta kirjutanud, et Oberförsteri kui romaanitegelase võimalikud prototüübid olid nii Göring, Stalin kui ka Bismarck. Seetõttu keelustati "Marmorjärsakul" hoopiski liitlaste poolt ja Jüngeril tuli mõnda aega oma teoseid kirjastada Šveitsis. (Lähemalt kirjutab sellest kõigest oma Jüngerl-raamatus Wolfgang Kaempfer.)

Mandelštami, Breytenbachi ja Jüngerl (aga ka Pasternaki, Sinjavski, Solženitsõni) juhtumid on avalikult lavastatud draamad, kus keskseks kujukaks on tsensori-

kuues diktaator ise, kes mõnikord (näiteks Jevtušenko puhul) võib kutsuda autori välja lausa isiklikuks kõrgetasemeliseks ja nüansirohkeks kirjanduslikuks malepartiiiks. Tavalisemad, argiselt hallid stsenaariumid realiseeruvad aga autori kokkupuudetes bürokraatlike instantsidega, mis on iseloomulikud tsensuuri "normaliseerumise" aegadele. Need kokkupuuted ei väljendu mitte ainult tekstide keelustamises, vaid ka toimetaja "sõbralikes" eelhoiatustes sõnastust siin-seal pisut pehmemdada, teatud tekstiga "praegu" mitte riskeerida jne. Siin pole enam tegemist põnevelge kassi ja hiire mänguga, vaid pigem autorisse nii kassi kui hiire funktsioonide sisendamisega, ükskõik kui pikkamööda või kui subtiilses vormis. Coetzee manatud tumedakuulise, kurjustava vahelesegaja asemele astuvad hoopis udusemad kujud sisemisest "loomaaiast", kelle kollektiivset toimet on tihti nimetatud "enesetsensuuriks".

Ungari kirjaniku Miklós Haraszti essee "Sametvangla" (*The Velvet Prison*, 1987) järgi on tsensuur Stalini-järgsel ajastul küll pehmem, kuid psühholoogiliselt ohtlikum, kuna nüüd pole enam sihiks kohelda autorit mitte riigi potentsiaalse ohvriks, vaid hästitoidetud koduloomana ("*company artist*"). Kirjaniku sõbraliku ümberkasvatamise tagajärjeks on tema taltumine, mille käigus kirjaniku ja režiimi vahekord muudetakse pöördumatult heteronüümseks. Ei vaimsest sõltumatusse ega ka pealesunnitud ja dramaatilises diktaatori käe suudlemisest pole enam juttu.

Tsensuuri vaatlemine autorluse kui institutsiooni ajaloo kaudu pole aga ainus

võimalik lähenemisviis. Tasakaalustavalt – võttes väikese vastumürgina autori ülerõhutamise vastu arvesse ka Foucault' käsitlust autori surmast – mõjub teksti või diskursusekeskne analüüs. See näitab, et tsensuurialuses kirjandussituatsioonis tekivad tingimused uute diskursiivsete võimaluste väljaarendamiseks. Kui uskuda Vladimir Nabokovit, siis kõige üldisemas plaanis võib tsensuuris näha “metafoori ema”. Mil määral arenemine metafoorsuse suunas kirjanduskeelele hästi või halvasti mõjub, on keeruline küsimus, kuid Nabokov kaldub arvama, et keel muutub tsensuuri surve tagajärjel varjundirikkamaks. Vene vanasõna “hunte on vaja, et hirve heas vormis hoida” kehtivus siin on ehk siiski vaieldav ning suunab diskussiooni tagasi autorluse ja paranoia temale. Teisele tsensuuri tingimustes viljakaks kujuneda võivale diskursiivsele vormile viitab mõiste “Aisopose keel”. Selle mudeliks on metafoorselt paljulubav narratiivne lühivorm, mille üheks lähemaks sugulaseks on piiblist tuttav “tähendamisõna”.

Alternatiivse nägemuse on eesti kirjanduse põhjal tabavalt sõnastanud Hasso Krull, nimetades nõukogudeaegset kirjandussituatsiooni “veealuseks kirjanduseks”. Sealjuures toetub ta Deleuze'i ja Guattari “vähemuskirjanduse” mõistele, mis omakorda tuleneb Kafka loomingu analüüsist. Vähemuskirjanduse tunnusemärgid on keele deterritorialiseerumine, poliitilise dimensiooni vahetu lähedus ja kollektiivne sõnakasutus. Põnevaim aspekt Krulli essees on topeltkaanoni hüpoteesi küsimärgistamine. Aisopose diskursuse praktiseerijad – Kross, Runnel, Rummo,

Üdi, Luik – ei ole ainsad, kelle kirjutatu kohta võib rakendada “vähemuskirjanduse” näitajaid. Krulli sõnutsi peitub vähemuskirjanduse pesi paljudes tekstides; see levib “kolloidaalselt” läbi kirjanduse. On selge, et Krulli teoreetilist mudelit rakendades on nõukogude eesti kirjandusloo läbitöötamine hoopis keerulisem väljakutse ning see ei saa enam piirduda tsensuurile reageerivate diskursuste identifitseerimisega, nende stiililise iseloomustamisega ning teoste vastava lahterdamisega. Lahustuksid ka piirid Aisopose keele ning seda kandvate žanrite ümber; Aisopose diskursuski dekonstrueeritaks, ilmneksid selle konstruktsiooni transaktsioonilised (kui minna korra tagasi Coetzee mõttemaailma) ning nõukogude ajal toimunud nihked võimu-vaimu ökosüsteemis.

*

Sellegipoolest tasuks lähemalt vaadelda paari katset luua Aisopose keele kirjeldavat poeetikat, kuna need on tihedalt seotud ajalooliselt spetsiifilisel taustal väljakujunenud lugejaskondadega. Teadliku lugeja roll tsenseeritud kirjandussituatsioonis ei seisne ju pelgalt soovis maiustada keelatud viljaga ning viimase oskuslikus hankimises ja levitamises, vaid ka vastavas hermeneutilises praktikas, kui mitte meisterlikkuses.

Võtame kaks kardinaalselt erinevate teoreetiliste lähtekohtadega uurimistööd, mis üritavad Aisopose keelt (Aisopose diskursust) süstemaatiliselt kirjeldada ehk modelleerida. Annabel Pattersoni monograafiad Inglismaal 17. sajandil toimunud kuninglikust tsensuurist (*Censorship and*

Interpretation, 1988; *Fables of Power*, 1991) tuginevad tekstispetsiifilistele *casus*'tele ning teevad nende abil kindlaks tsensuuri ja tsenseeritava kasutuses oleva "mitmetähenduslikkuse mänguruumi". Selles mängus olid lugejad suuremal või väiksemal määral pädevad nii sees- kui ka väljaspool öukondlikke ringkondi, osates identifitseerida tekstis leiduvaid kodeeritud löike ning neid vastavalt dešifreerida. Teadlik, praktilise "lugemiskooli" omandanud ning diferentseerunud lugejaskond interpreteerib tekste, paigutades need pingeteljele autori kui poliitiliselt vastutava subjekti ja kuningliku autoriteedi (ehk seda esindava tsenseeriva asutuse) kui adreassaadi vahel. Kui mõni tekst ajuti rikub autori eesõiguste ja kuningliku autoriteedi vahel valitsevat dünaamilist tasakaalu, siis muutuvad sellistel puhkudel määratud avalike karistuste stsenaariumid omakorda märgiliseks – sümboliteks ja embleemideks edaspidistes poliitilise maiguga tekstides. Tekstoloogilise analüüsi kaudu näitab Patterson, kuidas intertekstuaalsed viited klassikalistele tekstidele, lahtiütlemised ja mööndused annavad teadlikule lugejale märku topeltregistrist ning moodustavad seega sissepääsukoodi, mille abil lugejale avaneb teksti teine, provokatiivsem tähenduskiht. Näiteid on Pattersonil varuks nii "privaatsetest žanritest" (lüürika, erakirjad) kui ka nn "avalikest žanritest" (*royal romance*, näidend, jutlus).

Oma teise uurimuse *Fables of Power* pühendab Patterson vaid ühele žanrile, vaadeldes poliitilise valmi traditsiooni Inglismaal varamoodsal ajastul. Valmi žanriteoreetiliseks määratlemiseks valib

ta tee Hegeli ja Vōgotski vahel. Hegel oli alavääristanud valmi kui "kaudset" kirjandusliiki ("*mere wit*"), mis ei küüni tõelise kunsti tasemele, kuna viimane nõuaks sümboli ja referendi ühtimist alateadvuses. Vōgotski formalistlik lähenemisviis nägi valmis "sihiliku repressiooni" instantsi, milles toimib "formaalne printsüüp, mis reguleerib energiajaotust". Pattersoni arvates ei tule kumbki vaatepunkt päriselt toime alltekstiga, mis läbib Aisopose valme – alltekstiga, mis tegeleb eelkõige võimuvahekordadega. Valmide interpreteerimine peaks arvesse võtma "elavat seost ajalooa".

Alustanud John Lydgate'ist, väidab Patterson, et 16. sajandi lõpus toimus oluline nihe valmi kui žanri kasutusvõimalustes: "16. sajandi viimastel aastakümnetel loodi Inglismaal tingimused Aisopose keele soodustamiseks selle avaramas, moodsamas tähenduses, nimelt paindliku ja üha uueneva metafooridesüsteemina, kus metafoor asendab tegelikke sündmusi, isikuid või poliitilisi põhimõtteid, mida võib sellistena identifitseerida, aga võib ka identifitseerimata jätta" (52). Seda nihet jälgib Patterson Sidney, Spenseri ja Drydeni loominguga, tuues näiteid ka Shakespeare'i "Coriolanusest". Aisopose valmide tõlgete ning muganduste kaudu loodi kõigepealt kujundite leksikon ehk koodisüsteem, mille kaudu võimuvahekordi sai hõlpsasti märgistada. Üks laiema levikuga kujund sellises leksikonis oli sümbol, mis seostas inimkeha ja sotsiaalpoliitilist tervikut (*the belly and its members*). Samas aga väljendus Aisopose valmide kaudu ka teine, metapoeetiline funktsioon, mis rõhutas valmi kui

niisuguse sobilikkust ja kasulikkust poliitilise diskursusena. Siinjuures raamis 17. sajandi esimesel poolel kirjutatud inglise poliitilisi valme Aisopose kui antiikaja autori kuju, keda kujutati füüsiliste puuetega kreeka päritolu orjana, kes pealegi kannatas kõnehäirete all. See müütiline Aisopos esindas kõiki rõhutuid ja allasurutuid, kes kavalalt kasutasid “emantsipeerivat teravmeelitemist” (*emancipatory wit*). Ühtlasi oli selline verbaalne vaimukus kui kõnestrateegia tihedalt seotud kehaliste funktsioonide metaforiseerimisega. 17. sajandi inglise ümberjutustustes Aisopose eluloost on esiplaanil groteskse välimusega Aisopos, kes heidab kahemõtteliselt nalja söögi ja väljaheite teemadel, tuletades nii meelde Bahtini kehalikkusekäsitust. Barlow’ 1678. aasta väljaandes jutustatakse, kuidas orjaseisuses Aisopos olevat määratud kokaks oma peremehe filosoof Xanthuse poolt korraldataval pidusöögil ning kuidas ta siis otsustanud kõikideks käikudeks pakkuda keelt – põhjendusega, et keel on niihästi võrratu filosoofia vahendaja kui ka laimu ja valelikkuse sepikoda. Keelest saab toitu seega nii keha kui vaim, ning filosoof ei tohiks end oma kehast kõrgemaks pidada. Kavala kalambuuriga alandatakse ülivaimne filosoofist orjapidaja sellesamale kehalisuse tasandile, kuhu kuuluvaks ta on tavatsenud pidada oma orja, kellelt ta ei eelda ei vaimsust ega vaimukust. Lugeja võis sellest metafoorist järeldada nii mõndagi keele funktsioneerimise kohta poliitilises diskursuses. Tänu metapoetilistele kommentaaridele – ja eriti Aisopose eluloo juurdekirjutustele ning interpolatsioonidele – laiienes valmi

žanriline potentsiaal seda loovalt tarvitatel autoritel niisiis tublisti: valm oli nüüd midagi enam kui pelk kujunditekogum esitamaks võimuvahekordi allegooriliste loomakujude kaudu. Patterson järeldab, et “valmi toime maailmas ei põhine mitte kaasaegsete probleemide pookimisel traditsiooniliste vormide külge, vaid struktureeritud analoogial mineviku ja oleviku vahel” (83).

Just tänu oma spetsiifilisele taustakirjeldusele, žanrimääratlustele ning tähelepanelikule tekstoloogilisele analüüsile, mis metodoloogiliselt võlgneb palju uushistoritsismile, on Pattersoni “tsensuurihermeneutika” rakendatav ka võrdlevalt, erinevates kultuuriruumides ning kirjandussituatsioonides. Näiteks võiks Pattersoni valmianalüüsi ja selles olulist rolli mängiva “struktuurilise analoogia” kontseptsiooni kasutamine anda põnevaid tulemusi ka Jaan Krossi ajalooliste romaanide tõlgendamisel Aisopose diskursusena.

Venemaalt eksiili siirdunud teadlase Lev Lossevi 1984. aastal avaldatud monograafia 20. sajandi vene kirjandusest esitab Aisopose keele semiootilise mudeli, püüdes teha selle keele stiililist inventuuri ehk koostada tema kirjeldavat poeetikat. Lossevi järgi on Aisopose keel “metastiil”, mis võimaldab tekstis esineva “semantilise puude” kaudu märgistada viidet sotsioliitilisele kontekstile. Aisopose keel ilmutab end teksti struktuuris kahte liiki tunnusjoontena, mida Lossev nimetab “ekraanideks” (*screens*) ja “märgistajateks” (*markers*). “Ekraanid” koosnevad sellistest stiilivõtetest, mis Aisopose keelt varjavad; “märgistajad” seevastu pigem

juhivad lugeja tähelepanu Aisopose keele kohalolule. Teadlik lugeja tunneb teksti struktuurist ära, et tal tuleb lüünk ise täita, hankides selleks konteksti umbes samal moel, nagu lahendaks ta rahvasuus ringlevat mõistatust. Seevastu tsensor, kes loeb püüdlilikult sõna-sõnalt, otsides ideoloogilisi vigu või seadusevastast sisu, läheb Aisopose keele õnge, nähes aisoposlikus tekstilõigis vaid esteetilist puudujääki. Näitena toob Lossev Bella Ahmadulina luuletuse "Pärtliöö". Aisopose keele jõud on tema tropoloogilises lokaalsuses; stiilirepertuaaris teeb Lossev vahet n-ö "autoloogiliste" troopide (nt võrdkuju) ja "metaloogiliste" troopide vahel. Viimasesse kategooriasse kuuluvad allegooria, paroodia, perifraas, ellips, järsud muudatused keeleregistris, *reductio ad absurdum*, *non sequitur* ja tsitaadid. Autoloogilised troobid jätavad vähe ütle mata ning sobivad paremini ühe Aisopose keelele vastanduva diskursiivse võimalusega – satiiriga; metaloogilised seevastu pakuvad suuremaid võimalusi lünkade ehk "hõredate kohtade" loomiseks tekstis, mille taga täitub tekst mitmetähenduslikkusega.

Lossevi Aisopose keele poetika peamiseks nõrkuseks võiks lugeda mudeli üldist staatilisust ning diakroonilise mõõtme vähest väljaarendatust. Isegi kui piirdudagi vaid 1960.–70. aastate vene lüürikaga, võib oletada, et Aisopose keele diskursus on seal elavam ja muutlikum, kui Lossevi poolt tsiteeritud näited lasevad paista. Annabel Pattersoni uurimus veenab, et Aisopose keel peab olema kameeleonlikult nõtke ning kontekstuaalselt paindlik. Lossevi käsitluse teise nõrkusena võiks nimetada, et tema analüüsi läbivaks

tsensorikehastuseks on juhm, puine tähenärija, kes ei saa pihta ei naljale ega sõnamängule. On aga ju nii Stanisław Baranczak kui Czesław Miłosz väitnud ja ilmekalt näidanud, et tsensor võis olla ka haritud, teravmeelne lugeja, kellel ei pruukinud puududa mängurlus ega hasarditunne.

Coetzee, Pattersoni ja Lossevi teosed iseloomustavad eri vaatenurkadest seda kirjanduslikku kommunikatsioonisituatsiooni, kus tsensuur mängib olulist transformeerivat rolli autori, teksti ja teksti adressaadi suhetes, mõjutades nii loomisprotsessi kui ka retseptiooni. Ka oma stiililiste erijoonte poolest esindavad need kolm autorit teatud kindlaks kujunenud lähenemisviise tsensuuri ning keelatud tekstide problemaatikale. Coetzee essee kogus räägivad kaasa nii tema keeleteadlase- ja semiootiku- "mina" kui ka ta enese rohkem kui kolmekümneaastane kirjanikukogemus. Pattersoni ja Lossevi profiilid on teadlase omad. Kuid oma eriala territooriumil püsides hoiab Patterson ikka ühe silma ka vene ja idaeuroopa kirjanduse hermeneutilisel horisondil. Lossev nimetab oma monograafia eessõnas, et ta valis välise, kuid mitte sisemise paguluse, ning vene rahvusest haritlase pagulassituatsioon poststalinistlikul ja eelgorbatšovlikul ajastul seletab nii mõndagi ka tema tsensuuri ja Aisopose keele vaheliste suhete käsitluse struktuurist.

*

Siinse sissevaate tsensuuri poolt "häiritud" kirjandussituatsiooni võiks lõpetada kahe

konkreetses näitega. Neist üks esindab piirisituatsiooni, milles tsensor ning autor eksisteerivad vaid virtuaalselt ja kaudselt ning tekst kaob mitmeks aastakümneks varjusurma nagu merre heidetud pudelpost, teine aga näitab metafoorse keele sündi ja surma kõikenägeva tsenseeriva aparatuuri käte vahel.

Karl August Hindreyle oli tema "Iru päevik", mille käsikirjast murdosaline väljavõte ("Sügis 1946") jõudis lõpuks lugejani 1996. aastal, ellujäämisabinõu traagilise nähtamatuse tingimustes. Tuntud autoril on tulnud pugeda peitu seinaprakku, arvatavasti lõplikult, kuid ta keeldub tardumast, hoolimata kõnekatest sümboolsetest assotsiatsioonidest kohavaimuga – Iru ämmaga. Vilets füüsiline tervis ja vaimne surutis loovad tekstifaktuuri, milles domineerivad argised detailid ilmastikust, toidust, kütuse muretsemisest, pärast jalutuskäiku märgadest jalgadest, rõhutades "päeviku" etimoloogilist alg tähendust – annus sõnu nagu annus leiba ehk "päevanorm". 13. oktoobriga 1946 dateeritud pikas sissekandes, kus on kirjas ka ülestähenduste kellaajad, kirjutab Hindrey kella poole kaheksa paiku: "Päike töötab homseks ilusat ilma. Milleks? – Olen pesu pesnud täna. Õielt laenanud petroli ja pannkooke küpsetanud, kohvi keetnud, priimusega maadelnud kannatlikult, kui toas liiga palju suitsu oli. Siis kustutasin lõpuks – oli ka tühi juba. Kuid kohv oli siiski joodav. Nii et kõht sai täis. Joon teda ilma suhkruta nüüd varsti parema meelega kui magusalt" (55–56).

Kirjutamissituatsiooni möödapääsmatu avalikkus vanadekodus, kus puudusid omaette tuba ja võimalused psüühiliseks

eraldumiseks, elamine valenime ning variisiksuse maski taga tekitavad vajaduse üdini privaatsesse keele järele. Selle keele hermeetilisus tuleneb muuhulgas ka rohketest viidetest oma varem kirjutatud teostele, nii "Minu elukroonikale" kui ka romaanidele ja novellidele. Lisaks – et kaitsta nii teksti kui selle valdajaid – kustutab Hindrey tekstist kronoloogilisi jälgi, pannes sissekannetele valesid kuupäevi ja tehes hilisema ajalise rekonstruktsiooni peaaegu et võimatuks. Ometi ei võimutse Hindrey teksti patogeenide seas sugugi mitte paranoia, vaid võnkuv, meeleheitele lähenev masendus.

Coetzee metafoor "sisemisest loomaaiast" sobib Hindrey päevikuteksti iseloomustamiseks nagu kinnas käte. Tekstile heidab oma pika varju Hindrey vana vaidlusvastase, armastatud-vihatud ülemuse Jaan Tõnissoni isik. Pärast Tõnissoni surma tunneb Hindrey end mõneti vabamana klaarimaks oma sisemisi suhteid, projektsioone, konflikte Tõnissoniga. Oluline osa on Hindrey teksti kujunemises ka "armastatu kujul", intiimsel adressaadil, kelle kehatuseks on päeviku tegelik valdaja ja ühtlasi selle ainus kaasagne lugeja Olli Olesk, varjunimega Päivä.

Biograafilises plaanis oli Hindrey hiliste elupäevade kiindumus igati rüütellik. Iru varjusurmaolekus täitis Päivä ka mütoloožiast tuttavat Ariadne rolli, aidates kirjanikul toime tulla oma umbse hingelabürindiga. Päevikus leiavad ülesmärkimist Päivä külaskäigud ja kirjad; tema tulemist ja minemist vaagimine toob teksti omakorda painava rütmi: "Nii arvan ma ka mõistvat Päivät. Ainult et kergem oleks, kui ma selle üle ei peaks nii

palju juurdlema. Ja mõne teise asja üle. Oleks kergem, kui see poleks probleem, vaid läbipaistvalt selge esimesel hoobil. Ma olen nimelt niipalju pidanud mõtlema, millest tulevad tema täielikud ja poolikud lubamised ja siis puuduvad täitmised. Ning mina arvan nüüd, kui ka veel juurde arvame välised takistused, et ka tema ei taha end muuta. Et ka temal on vaistlikult sees mingi muretuse joon, mida ta maha ei taha murda. Tal on hää lubada. Sest ta loodab, et saab täita..." (54).

Hoopis teisel tasandil esineb Päivä kui "armastatu kuju" Pakkuli-episoodis 6. novembriga 1946 dateeritud sissekandes – nägemuslikus mälupildis, mida Hindrey juba seda sisse juhatades "visiooniks" nimetab: "Ning mõttes päikse käes pruunilt paistvat küngast vaadates visioon: Kõnnime Päiväga Pakkulis." Lugu ise on eredalt fotograafiline mälestuskangastus, mis spontaanselt hargneb lüürilisest kirjastushetkest. Päivä on selles anakrooniline juurdemõeldis, fantaseeritud tege lane nooruspõlve mälumaastikul, sobitundes sinna aga sedavõrd, et mitteteadlik lugeja võib tema juuresolekut reaalseks ja mitte fiktiivseks pidada. Emotsionaalselt on Päivä jutustuse keskmes, on vahendaja ehk meedium, mille kaudu mälupilt ilmutub. Stseeni ülesehitus, narratiivi kulg ning Päivä vahendajaosa selles vääricksid kindlasti palju pikemat psühhoanalüütilist käsitlust. Kui piirduda aga Pakkuli-episoodi funktsiooniga päeviku tekstis, siis on siin tegemist eelkõige ravivahendiga, vastumürgiga igavusele ning kahtlemisele eneses ja loova kirjatöö võimalikkuses. Jutustuse lõpul eemaldub Hindrey kirjelatud stseenist analüütilisse mõtiskluse

loova kirjutamisprotsessi üle, koheldes iseennast kui eksperimendialust: "Nii kaugele ulataski see hetkeline viirastus, milles kirjeldamatu harmoonia põhjal ridastusid sähvatusse kiirusega pildikesed. Mis hiljem tuli, kui oli üldse piir nägemuse ja juba teadliku soovi pildistamisega, seda ma kuidagi ei oska eritleda. Ainult üksikud märgusõnad veel: Öhtu... loen kõigile ette muinasjuttu..." (30). Iru päevikut lugedes on selge, et kirjutamine neis rasketes tingimustes vanameistril sageli ebaõnnestub, äpardub; puudub selleks vajalik emotsionaalne tasakaal ja õige keskendumisvõime. Pakkuli-episoodis pühitseb Hindrey üht oma harva läbimurret, kuid asetab selle omakorda nõudliku enesekriitikalubi alla: ehk õnnestub aru saada, kuidas see nüüd, just täna võimalik oli, et saaks säärast keemilist tasakaalu saavutada ka teinekord?

Autori ainelisi ja poliitilisi kirjutamistingimusi arvestades on Iru päevik "privaatne" tekst, millel puuduvad igasugused väljavaated lugeja kätte jõudmiseks ning mis esialgu üritab jõuda vaid üheainsa lugejani. Tekstina on ta juba ette keelatud, kodeeritud, peidetud ja fragmentide kaupa kaitsevärvi ümbrisesse mähitud. Lähemalt vaadates aga on siin tegemist pahupidi ehk sissepoole pööratud avalikkusega, mis küll ei ühti reaalse lugejaskonnaprojektsiooniga, kuid milles lugejaskonda asendavad kahe poolusena Tõnisson kui harjumuspärane, nüüd meenutuste kujul taas esile manatav väitluspartner minevikust ning Päivä – tundelisele häälestav käskjalg vankuvasse ja ebakindlasse tulevikku. Tõnissoni ja Päivä kujude vahele kootakse tihe intertekstu-

aalne kangas, kuhu mahuvad omaenese trükiavaldatud tekstide sisu uued läbikaalumised, meelespüsiv ja vähesel määral kättesaadav lugemus. Vilunud autor ei saa lahti oma avalikust mina-projektsioonist, mida markantseimal kujul esindab tema viieköiteline ilukirjanduslik debüüt “Minu elukroonika” (1929–1931). Selles mõttes võiks Hindrey Iru päeviku puhul rakedada ka Lynn Z. Bloomi mõistet “avalik erapäevik” (*public private diary*), mis on “kunstiliselt vormitud võimaliku lugejaskonna jaoks”. “Erapäeviku” tunnusmärkideks seevastu on taustinformatsiooni puudumine, ajaliste ettehaarete vähesus ning autori mina-projektsiooni ebaolulisus (28). Hingeröntgen, mida Iru päevik võimaldab, muudab nähtavaks väärtusliku jälje loova inimese kirjutamisprotsessist, transaktsioonilisest sisedraamast, ning annab ühtlasi kimbu kummalisi võtmeid kogu Hindrey loomingusse.

*

1987. aastal Rumeeniast põgenenud sakslase Herta Mülleri 1994. aastal avaldatud romaan *Herztier* (inglisekeelse tõlke pealkiri *The Land of Green Plums*, “Roheliste ploomide maa”, märgistab teose hoopis teise võtmekujundiga) on subtiilselt teostatud allegooria totalitaarse režiimi hirmupsühholoogiast ja tsensuurist.

Peategelaste elamis- ja kirjutamisvõimaluste määramisel saab otsustavaks kohe romaani alguses toimuv jutustaja toakaaslase Lola enesetapp ning tema poolt maha jäetud päevikukäsikiri – s.o isiklik eneseväljendus ning seega privaatse kõne

ja keelatud teksti paradigmaatiline näide. Selgub, et sel käsikirjal on oma külgetõmbejõud: tema ümber tekib neljast noorest koosnev sõpruskond, keda omavahel seob Lola käsikirja ühine peitmine ja alleshoidmine – kõigepealt tuttava suvilas kaevukaane all. Suvilas aga juhtub olema hulgaliselt keelatud kirjandust, mis teeb asjaosalistest (nii igaühest eraldi kui ka kollektiivina) võimude huviobjekti. Suvila võtigi vajab omakorda peitmist. Pärast kooli lõpetamist suunatakse jutustaja ning ta kolm sõpra Edgar, Kurt ja Georg igaüks isekanti, kus neist igaühel on jälitaja kannul ja kus neid kordamööda “juhusliku” ajagraafiku järgi üle kuulatakse. Omavahel sidet pidada saavad nad ainult kirja teel: leiutatakse mõistukõne ehk salakeel, kus igal punktil ja komal on oma tähendus, kindlad märksõnad on hoiatuks ning kirjade vahele poetatud juuksekarvad tunnismärgiks, kas kirja on avatud ja postitsensuuris loetud. Ka tegelevad nad kõik luuletamisega; jutustaja kutsutakse ülekuulamisele, kus talle antakse ette kirjas tsiteeritud sõpruseemaline luuletus ning ta peab seda rõvedalt moonutatud kujul deklameerima. Ülekuulamiste abil viiakse kõik neli sõpruskonna liiget psühholoogiliselt piiriseisundisse, kus ainsateks võimalusteks jäävad kas enesetapp või siis põgenemine piiri taha, mille üritamine on samuti eluohtlik.

Iseenesest on romaanis esitatud totalitaarse režiimi fenomenoloogia küllaltki tavaline ning sellise riigikorra all elanud lugejale tuttav; Lääne lugejal aga võimaldab Müller teha otsest tutvust sellisele režiimile iseloomuliku patoloogilise argihirmuga (*Angst*), Coetzee poolt kirjelda-

tud püsiva paranoilise hingeseisundiga, mida riik tahtlikult süvendab.

Lisaks kajastub aga Mülleri tekstis veel üks oluline tasand, nimelt etniline viha rumeenlaste ja saksa vähemuse vahel. Saksa külakultuuri lammutamine ja lämmatamine ning selle protsessi jäljed kummitavad kaasa romaani maagilis-realistlikus folkloorikäsituses, millega on seotud nii võtmekujundina toimiv "südameelajas" kui ka ebausku roheliste (ebaküpsete) ploomide mürgisesse toimesse (seda mürgist vilja söövad nõrkemiseni riigiametnikud ja valvurid). Ent Müller ei käsitle noid saksa kultuuri jälgi nostalgiliselt ega sentimentaalselt. Pigem moodustab saksa kultuuri folkloorivaramu teatava iroonilise leksikoni põhialuse, mis vastandub riiklik-ametlikule keelepruugile, aga ka ühele teisele folkloorikihistusele – viimasesse kuuluvad näiteks rahvasuus liikuvad kuulujutud Ceaușescu müütilistest haigustest ja raviotstarbel sooritatud välisreisidest. Riigivaenulikus rühmituses osalemises süüdistatavat jutustajat alandatakse ülekuulamisele tema etnilise kuuluvuse kaudu. Ka enesetapu sooritanud Lola pärines saksa kogukonnast.

Romaani esimene ja viimane lause on identsed: "Kui me vaikime, lausus Edgar, siis muutume talumatuks, ja kui me räägime, teeme end narriks" (1 ja 242). Mülleri jutustaja keel on maagiline, kaasakiskuvalt kaunis ja luuleline, viidates hüperreaalsusele, mis sadestub argielus leiduvate asjade ja inimeste vahele, ning lubades seostada seda teksti teistes kultuurkondades viljeldud "maagilise realismi" mõistega. Selle lüürilise keele mitmetähenduslikkuse eksploateerimine erineva-

tes tegelaste vahel loodavates suhtlussituatsioonides – kirjades, nui poolt ukse tagant pealtkuulatavates vestlustes, jaltuskäikudel peetavates kõnelustes – mõjub kui etüüd Aisopose keele kasutusvõimalustest. Seda keelt iseloomustab lõputu ja pöördumatu vihjelisus. Juba romaani alguslehekülgedel tarvitusele tulevad märksõnad ja lühivõrdlused – kott (sõnu ja surma), kleidivõõ, aken, pätkel, kõis, habemeajaja, küünekäär, lambad, melonid, mooruspuu – ringlevad eri kontekstides, ületades suvaliselt ning näiliselt takistamatult, unenäolise kergusega, keeleregistritevahelisi piire.

Kas "sõna" on seega "vaba"? Kas Aisopose keel on õnnestunud, tabamatu kodeering, suletud sõpruskonna salakeel, milles on võimalik väljendada "subjektiivset autentsust" – kui laenata Christa Wolfi üht lemmikformuleeringut – ning autentset sõprust? Või on sellise keele rahutu ringlemine ning tabamatus hoopis märk kommunikatsiooni võimatusest, kus ankruteta sõnad märgistavad nii vaikimise kui rääkimise võimatust? Ühest küljest moodustab see keele lüürilisus saateheli romaani julmale tegevustikule, millele Lääne lugeja ilmselt aldis on – meenutagem siinkohal ablasi huvi Viivi Luige "Ajaloos ilu" tõlgete "esteetiliselt julma" keelepruugi vastu. Samas aga on *Herztier*'is tegemist vaid omamoodi lüürilise kummituse ehk "tühja lüürikaga", kuna luuleline keelepruuk on siin pelgalt püsiva tähenduseta märkide jada, pidev pagemine ajas ja ruumis. Liiatigi tunnevad võimuinstantsid Aisopose keelt juba tema lõhnast ja maigust nagu verekoerad, ning isegi kui nad ei suuda seda dešifreerida, koguvad

nad selle näidised paksu toimikusse ning kui toimik täis saab, karistavad selle keele tarvitajaid – mitte ainult seespool riigipiire, vaid jälitades neid edaspidigi, pagulaspõlves. Lõppkokkuvõttes ei leevenda lüürika paranoiat, vaid isegi süvendab seda.

Herta Mülleri romaan, tema mainekate kirjandusauhindade saamisel peetud kõned, ta novellistika ja esseistika väärivad lähemat uurimist ka seoses “Ida-Euroopa” postkommunistliku ajastu ühiskondlike ja poliitiliste realiteetide vahendamisega Läände. Mülleri tekstides leiab kajastuse nii idapoolne “lääneihalus” kui läänepoolne tagantjärele ennastõigustav “idaihalus”. Tsensuuri ja Aisopose keele lavastamine on osa peegelmaastikust, mida sellised protsessid omavahel jätkuvalt loovad.

Kas kehastub tsensor Mülleri romaan Lääne lugeja ettekujutuses poliitilise politsei ülema kapten Pjelenana, s.o arhetüüpse tumedas kuues mehena, kelle isiklik sekkumine autori sisedialoogidesse katkestab ning moonutab neid, või pigem anonüümse bürokraatiamasinana – see on lõppkokkuvõttes ehk isegi vähem oluline kui kummastki tuleneva argihirmu ja paranoia loomus ja “anatoomia” (meenutades 17. sajandi psühholoogilisi käsitlusi nagu Robert Burtoni *Anatomy of Melancholy*). Täiendades autori- ehk loomingu- psühholoogilist lähenemisviisi, aitab valmi Aisopose keele ja teiste tsensuritingimustes leiutatavate ning rakendatavate diskursiivsete võimaluste kirjeldav poeetika ning hermeneutika kahtlemata lammutada toda näivalt monoliitset vastandipaari “vaba” ja “ikkes kirjanik”, ning

võimaldab ka paremini mõista “Aisopose lugeja” kujunemist ning toimet tsensuurialuses kirjandussituatsioonis.

Kasutatud kirjandus:

Bloom, Lynne Z. “I Write for Myself and Strangers”: Private Diaries as Public Documents. Rmt-s: *Inscribing the Daily: Critical Essays on Women’s Diaries* ed. S. L. Bunkers and C. A. Huff. University of Massachusetts Press, 1996.

Coetzee, J. M. *Giving Offense: Essays on Censorship*. University of Chicago Press, 1996.

Haraszti, Miklos. *The Velvet Prison: Artists Under State Socialism*. Trans. K. and S. Landesmann. New York, 1987.

Hindrey, K. A. *Iru päevik. Sügis 1946*. Tallinn, 1996.

Kaempfer, Wolfgang. *Ernst Jünger*. Stuttgart, 1981.

Krull, Hasso. Humanism ja valgustus: Murrang Eesti kirjandusideoloogias eelmisel kümnendil. *Akadeemia* 1991, nr 8, lk 1676–84.

Loseff, Lev. *On the Beneficence of Censorship: Aesopian Language in Modern Russian Literature*. München, 1984.

Müller, Herta. *Herztier*. Rowohlt Verlag, 1994.

Patterson, Annabel. *Censorship and Interpretation: The Conditions of Writing in Early Modern England*. University of Wisconsin Press, 1988.

Patterson, Annabel. *Fables of Power: Aesopian Writing and Political History*. Duke University Press, 1991.

LEO STRAUSS

TAGAKIUSAMINE JA KIRJUTAMISKUNST*

See, et pahe on sageli osutunud vaimu emantsipeerijaks, on üks kõige alandavamaid, kuid ka kõige vaieldamatumaid ajaloofakte.

W. E. H. Lecky.

Paljudes maades, mis on oma sada aastat nautinud samahästi kui täielikku avaliku diskuteerimise vabadust, on see nüüd alla surutud ja asendunud sundusega viia kõik mõtteavaldused kooskõlla vaadetega, mida valitsus kohaseks peab või tõsimeeli usub. Säärase surve või tagakiusamise mõju mõtlemisele ja tegudele vääriks ehk mõningat vaatlust.¹

Suur osa rahvast, võibolla koguni enamik nooremast põlvkonnast², hakkab võtma valitsuse toetatavaid vaateid tõena, kui mitte kohe, siis ajapikku. Kuidas on neid veendud? Ja kustmaalt tuleb mängu ajategur? Neid ei ole veendud sunni- viisiliselt, sest sundus ei tekita veendumust. See lihtsalt sillutab veendumusele

teed, kuna vaigistab vastuväited. See, mida nimetatakse mõttevabaduseks, seisneb väga paljudel juhtudel – või praktilisel tasandil isegi kõigil juhtudel – võimaluses valida kahe või enama vaate vahel, mille on esitanud üks pisike inimvähemus – need, kes on avalikud kõne- ja kirjamehed.³ Kui säärane valik välistatakse, siis hävitatakse see ainus vaimse sõltumatu- se liik, milleni paljud inimesed võiksid küündida, ja see on ka ainus liik mõttevabadust, millel on poliitilist tähtsust. Tagakiusamine on seega vältimatu tingimus, et nn *logica equina* [hobuloogika] tööle hakkaks. Hobuste poolt juhitud Parmenidese ja Gulliveri Houyhnhnmide arvates ei ole võimalik ütelda, või vähemalt mõistuspäraselt ütelda, “seda, mida ei ole”: st valed on kujuteldamatud. Säärane loogika ei ole omane üksnes hobustele ja hobuste poolt juhitud filosoofidele, vaid ka paljudele tavainimestele, ehkki natuke teisel kujul. Nad küll mõnaksid,

Persecution and the Art of Writing. Chicago-London: The University of Chicago Press, 1988. (Artikli esmatrükk: Social Research, November 1941, lk. 488-504).

¹ *Scribere est agere*. Vt Sir W. B l a c k s t o n e, Commentaries, IV rmt, 6. ptk; vrd M a - c h i a v e l l i, Discorsi, III, 6 (I Classici del Giglio, lk 424-426), ja D e s c a r t e s, Arutlus meetodist, VI, algus.

² “Sokrates: Kas sa tead, kuidas saab neid veenda seda lugu uskuma? Glaukon: Mis puutub neisse enestesse, siis mul pole aimugi, kuid ma tean, kuidas seda korraldada nende laste ja nende järglaste ja üleüldse tulevaste aegade inimeste puhul. Sokrates: ... Ma enam-vähem taipan, mida sa silmas pead.” – P l a t o n, Riik, 415 c6-d5.

³ “Mõistlikkus seisneb valimises” on Miltoni “Areopagitica” keskne tees.

et muidugi inimesed ka valetavad. Kuid lisaks sellele, et valel on lühikesed jalad, valed ei kannata kordamist – rääkimata pidevast kordamisest – ja seega peab väide, mida pidevalt korratakse ja millele kordagi vastu ei räägita, olema tõene. Teine arutlusviis kinnitab, et tavainimese väide võib küll olla vale, kuid vastutava ja lugupeetud inimese, seega iseäranis just vastutaval või kõrgel positsioonil oleva inimese väited on moraalselt tõsikindlad. Need kaks arutlusviisi viivad järeldusele, et seisukoht, mida riigijuht pidevalt kordab ja millele kunagi vastu ei vaielda, on absoluutselt tõsikindel.

Siit tuleneb, et kõnealustes maades ei ole võimalik kõiki inimesi, kelle mõtlemine ei järgi hobuloogika reegleid, teisisõnu, kõiki neid, kes on võimelised tõeliselt iseseisvaks mõtlemiseks, panna aktsepteerima valitsuse toetatud vaateid. Niisiis ei saa tagakiusamine välistada iseseisvat mõtlemist. See ei saa isegi välistada iseseisvate mõtete väljendamist. Sest kehtib ju tänapäevalgi nii nagu kaks tuhat aastat tagasi tõsiasi, et tõerääkimine headele ja usaldusväärsetele tuttavatele või täpsemini, arukatele sõpradele, on üpris ohutu üritus.⁴ Tagakiusamine ei suuda takistada isegi heterodoksse tõe avalikku väljendamist, sest kui iseseisva mõtlemisega inimene toimib ettevaatlikult, on tal võimalik oma vaateid avalikult väljendada, ilma et ta seejuures kahju kannataks. Ta võib oma vaateid ilma endale ohtusid kaela tõmbamata avaldada isegi trükis, juhul kui ta oskab kirjutada ridade vahele.

Väljend “ridade vahele kirjutamine”

osutabki siinse artikli teemale. Sest tagakiusamise mõjul on kõik heterodokssete vaadetega kirjamehed sunnitud arendama välja erilise kirjutamistehnika ja sedasama tehnikat me “ridade vahele kirjutamisest” kõneldes silmas peamegi. Väljend on ilmselgelt metafoorne. Igasugune katse väljendada selle tähendust mittemetafoorses keeles tähendaks avastada *terra incognita*’t, ala, mis on seni ajani kaardistamata ja pakub avaraid võimalusi ülimalt intrigeerivaks ja oluliseks uurimistööks. Liialdamata võib öelda, et peaaegu ainsad eeltööd, mis võiksid selle ala uurijale teed juhatada, on maetud antiikretoorikute teostesse.

Pöördudes tagasi oma teema juurde, võtkem üks lihtne näide, mis minu arvates ei ole sugugi nii reaalsusekauge, kui esmapilgul paistab. Meil pole raske ette kujutada, et mõni totalitaarses riigis elav ajaloolane, sealse ainupartei üldrespekteeritud ja usaldusväärne liige, võib hakata oma uurimistöökäigus kahtlema religiooniloo ametlikus tõlgenduses. Keegi ei takistaks teda publitseerimast kirglikku rünnakut vaateviisi vastu, mida ta nimetaks liberaalseks. Muidugi peaks ta enne rünnakut seda liberaalset vaateviisi kirjeldama; ta kirjeldaks seda rahulikult silmapaistmatul ja pisut igaval moel, mis paistaks igati loomulikuna; ta kasutaks palju tehnilisi termineid, esitaks mitmeid tsitaate ja omistaks kohatut tähtsust väheolulistele detailidele; säärases pedantselt väiklases nääkluses paistaks ta otsekui unustavat inimkonna püha sõja. Aga jõudes viimaks oma argumendi tuumani,

⁴ P l a t o n, Riik, 450 d3–e1.

Leo Strauss

paneks ta kirja kolm-neli lauset tolles täpses ja eredas stiilis, mis kõidaks nende noormeeste tähelepanu, kes armastavad mõelda. Too keskne lõik esitaks vastaste vaateid selgemini, vastupandamatult ja halastamatumat, kui neid on liberalismi kõrgaegadel iganes esitatud, sest ta heidaks vaikselt kõrvale kõik need liberaalse usutunnistuse totrad vohandid, mis on lisandunud ajastutel, kui liberalism on juba läbi löönud ja seega tõntsiks muutunud. Mõtleb noor lugeja silmaks esmakordselt keelatud vilja. Ajaloolase rünnak, tema teksti põhiosa, koosneks valitseva partei pühateose või -teoste kõige mürgisemate ütluste mürgistest laiendustest. Intelligentne noor mees, kes oma nooruse tõttu oli seni olnud nendest mõõdutundetutest ütlustest pisut kütkestatud, tunneks nüüdsest nende vastu vaid tülgastust, ja pärast keelatud vilja maitsmist tunduksid need isegi tüütud. Lugeses raamatut teist ja kolmandatki korda, avastaks ta autoriteetide tsitaatide paigutusest veelgi tähenduslikke lisandusi neile vähestele täpsetele avaldustele, mis esinevad raamatu üpris lühikese esimese osa keskel.

Niisiis tekitab tagakiusamine erilise kirjutamistehnika ja seega ka erilise kirjandusliigi, milles tõde kõigi oluliste asjade kohta esitatakse üksnes ridade vahel. Säärane kirjandus ei ole määratud kõigile lugejatele, vaid üksnes usaldusväärsetele ja intelligentsetele lugejatele. Sellel on kõik erasuhtluse eelised ilma viimase suurima puuduseta, et see jõuab ainult kirjutaja tuttavateni. Sellel on kõik avaliku kommunikatsiooni eelised ilma selle suurima puuduseta, milleks on autorit ähvardav karistus. Kuidas aga on autoril võima-

lik sooritada säärane imetegu: kõnelda oma publikatsioonis vähemusele ja samas vaikida oma lugejate enamuse ees? Niisuguse kirjanduse eeltingimus väljendub aksioomis, et mõttevabad inimesed on hoolitud lugejad ja ainult mõtlevad lugejad loevad hoolikalt. Seega peab autor, kes tahab pöörduda ainult mõtleivate inimeste poole, kirjutama nii, et ainult väga hoolikas lugeja saaks ta raamatu tähendusest aru. Ometigi võib ju vastu väita, et leidub ka tarku inimesi ja hoolikaid lugejaid, kes pole usaldatavad ja annaksid autori võimukandjatele üles. Õigupoolest olekski säärane kirjandus võimatu, kui Sokratese õpetuses, et voorus on teadmine ja mõtlevad inimesed on seega usaldusväärsed ja mitte õelad, poleks terake tõtt. Teine aksioom, millel on küll tähendust ainult niivõrd, kui võrd tagakiusamine jääb õiguslike protseduuride raamesse, ütleb, et normaalselt intelligentne hoolikas kirjutaja on intelligentsem kui kõige intelligentsem tšensor. Sest tõestusekoorem lasub tšensoriga. Tema või prokurör on see, kes peab tõestama, et autor pooldab või on väljendanud heterodoksseid vaateid. Selleks peab ta näitama, et teose mõningad kirjanduslikud puudused ei ole juhuslikud, et autor on mõnd mitmetähenduslikku väljendit kasutanud tahtlikult või mõne lause meelega halvasti moodustanud. Ühesõnaga tšensor peab tõestama niihästi seda, et autor on üldiselt intelligentne ja hea kirjutaja – sest see, kes komistab tahtlikult, peab ju siiski valdama kirjutamiskunsti –, kui ka seda, et kirjutades talle süüks pandavaid sõnu oli autor oma võimete harilikul tasemel. Kuid kuidas seda tõestada, kui isegi Homeros aeg-ajalt komistab?

II

Iseseisva mõtlemise allasurumist on minevikus ette tulnud päris sageli. Oleks mõistlik oletada, et varasemad ajastud sünnitasid proportsionaalselt niisama palju iseseisva mõtlemisvõimega inimesi, kui neid on tänapäeval, ja et vähemalt mõned neist ühendasid arusaamise ettevaatlikkusega. Seega saab küsida, kas ehk pole mõni mineviku suurtest kirjameestest kohandanud oma kirjandustehnikat tagakiusamise ohust tulenevate nõuete järgi ja esitanud oma vaateid kõigi tollal oluliste küsimuste kohta ainuüksi ridade vahelt.

Üks võrdlemisi hiljutine areng ajaloo-uurimises on tekitanud mõningaid harjumusi, mis takistavad meil selle võimaluse ja sellega seotud küsimuste tõsisemat kaalumist. Esmapilgul tundub see areng tulenevat järgmiste printsiipide üldisest aktsepteerimisest ja sagedasest rakendamisest. Nõuti, et iga minevikuperioodi tuleb mõista tema enese kaudu ega tohi hinnata talle võõraste mõõdupuude järgi. Iga autorit tuleb nii palju kui võimalik tõlgendada tema enese kaudu; autori tõlgendamisel ei tohi kasutada ühtki sellist vähegi olulisemat terminit, mida ei saa otsesõnu tema keelde tagasi tõlkida või mida ta ei kasutanud ning mis tema aja üldisesse pruuiki ei kuulunud. Autori vaadete ainus tõesena aktsepteeritav tõlgendus peab kasvama välja autori enese eksplitsiitsetest avaldustest. Viimane printsiip on otsus-

tav: see näikse inimteadmisesfäärist *a priori* välistavat varasemate kirjameeste niisugused vaated, millele on vihjatud üksnes ridade vahel. Sest kui autor ei väsi igal oma raamatu leheküljel eksplitsiitset kinnitamast, et *a* on *b*, ehkki samas ridade vahel vihjab, et *a* ei ole *b*, siis nüüdisaegne ajaloolane nõuab ikkagi eksplitsiitseid tõendeid, mis näitaksid, et autor uskus, et *a* ei ole *b*. Niisuguseid tõendeid pole aga võimalik anda ja nüüdisaegne ajaloolane jääb vaidluses peale: ta võib igasuguse ridade vahelt lugemise kõrvale lükata kui meelevaldse oletamise või, kui ta on laisk, siis aktsepteerib seda pelga intuiitivse teadmisenäna.

Nende printsiipide rakendamisel on olnud tähtsaid tagajärgi. Tänapäeval veel mäletatakse aegu, mil Bodini, Hobbesi, Burke'i, Condorcet' jt kuulsaid mõtteavaldusi silmas pidades arvati, et moodsa poliitilise mõtlemise ning kesk- ja antiikaja poliitilise mõtlemise põhikontseptsioonide vahel valitseb oluline erinevus. Käesolevale põlvkonnale on aga üks meie aja kuulsamaid ajaloolasi väitnud, et "vähemalt 2. sajandi juristidest kuni Prantsuse revolutsiooni teoreetikuteni on poliitilise mõtlemise ajalugu olnud järjepidev; muutudes küll vormilt ja teisenedes sisult, on see oma põhikontseptsioonidelt jäänud ikka samaks".⁵ Kuni 19. sajandi keskpaigani arvati, et Averroës oli igasuguse religiooni vastu. Pärast Renani edukat rünnakut selle tänapäeval keskaegseks legendiks nimetatava seisukoha vastu peavad

⁵ A. J. Carlyle, A History of Mediaeval Political Theory in the West, I. 2. tr. London, 1927, lk 2.

nüüdisaja õpetlased Averroëst lojaalseks, isegi tõsiusklikuks moslemiks.⁶ Varasemad kirjamehed arvasid, et vanakreeka arste iseloomustas “religioosse ja maagilise mõtlemise alavääristamine”. Üks hilisem kirjamees aga väidab, et “hipokraatilised arstid võtsid teadlastena omaks üleloomulikkuse dogma”.⁷ Lessing, üks kõigi aegade sügavamaid humaniste, kelles olid haruldasel kombel ühinenud õpetatus, maitsekus ja filosoofilisus ning kes oli veendunud, et on olemas tõdesid, mida ei tohi ega saagi väljendada, uskus, et kõik vanaaja filosoofid hoidsid lahus oma eksoteerilist ja esoteerilist õpetust. Pärast seda kui suur teoloog Schleiermacher oli tavatult meisterliku argumentatsiooni varal kinnitanud, et on olemas üks ja ainult üks Platoni õpetus, taandus antiikfilosoofide esoteerilisuse küsimus Aristotelese “eksoteeriliste kõnede” tähendusele; ja selle kohta väidab üks suuremaid nüüdisaja humaniste, et Aristotelesele salaõpetuse omistamine “on ilmselgelt hiline leiutis, mille juured on uuspütagoor-

likus vaimulaadis”.⁸ Gibboni järgi Eusebios “tunnistab kaudselt, et ta on rõhutanud kõike seda, mis tuleb kasuks religiooni hiilgusele, ja maha vaikinud kõik selle, mis võiks religiooni häbistada”. Ühe tänapäeva ajaloolase järgi on “Gibboni hinnang, nagu olnuks Eusebiose “Kiriku ajalugu” jämedalt erapoolik, ise üks eelarvamuslik seisukoht”.⁹ 19. sajandi lõpuni uskusid mitmed filosoofid ja teoloogid, et Hobbes oli ateist. Tänapäeval lükkavad paljud ajaloolased selle seisukoha vaiki-
misi või otsesõnu tagasi; üks kaasaegne mõtleja, kes möönab küll, et Hobbes ei olnud just päris religioosne inimene, on täheldanud sellegipoolest tema töodes uskantiaanliku religioonifilosoofia piirjooni.¹⁰ Montesquieu uskus ise, nii nagu ka mõned ta kaasaegsed, et tema “Seaduste vaimul” on hea või lausa suurepärase põhiplaan; Laboulaye arvas ikka veel, et teose ülesehituse näiline segasus ning selle muud näilised kirjanduslikud puudujäägid tulenesid tsensuurist või tagakiusamisohust. Üks kõige väljapaistvamaid poliit-

⁶ E. R e n a n, Averroës et l'Averroïsme. 3. tr. Paris, 1866, lk 292 jj; L. G a u t h i e r, La théorie d'Ibn Rochd (Averroës) sur les rapports de la religion et de la philosophie. Paris, 1909, lk 126 jj ja 177 jj; vrd sama autori “Scolastique musulmane et scolastique chrétienne” (*Revue d'Histoire de la Philosophie*, II; 1928, lk 221 jj ja 333 jj).

⁷ L. E d e l s t e i n, Greek Medicine in its Relation to Religion and Magic. *Bulletin of the Institute of the History of Medicine*, V, 1937, lk 201 ja 211.

⁸ L e s s i n g, Ernst und Falk, 2. dialoog, ja: Leibniz von den ewigen Strafen. Rmt-s Leibniz, Werke. (Peterseni ja v. Olshauseni editsioon.) XXI, lk 147; F S c h l e i e r m a c h e r, Platons Werke. Berlin, 1804, I kd, 1, lk 12–20; W. J a e g e r, Aristotle. Oxford, 1934, lk 33; vt ka Sir A. G r a n t, The Ethics of Aristotle. London, 1874, I, lk 398 jj, ja E. Z e l l e r, Aristotle and the Earlier Peripatetics. London, 1897, I, lk 120 jj.

⁹ J. T. S h o t w e l l, The History of History, I. New York, 1939, 356 jj.

¹⁰ F. T ö n n i e s, Thomas Hobbes. 3. tr. Stuttgart, 1925, lk 148; G. E. G. C a t l i n, Thomas Hobbes. Oxford, 1922, lk 25; R. H ö n i g s w a l d, Hobbes und die Staatsphilosophie. München, 1924, lk 176 jj; L. S t r a u s s, Die Religionskritik Spinozas. Berlin, 1930, lk 80; Z. L u b i e n s k i, Die Grundlagen des ethisch-politischen Systems von Hobbes. München, 1932, lk 213 jj.

tilise mõtte ajaloolasi tänapäeval väidab aga, et “selles ei ole tõtt-õelda just palju temaatilist sidusust ja asjakohatu materjali hulk on hämmastav” ja et “ei saa öelda, et Montesquieu “Seaduste vaim” oleks hästi organiseeritud”.¹¹

See näidete valik, mis pole päris suvaline, osutab, et tüüpiline erinevus varasemate ja hilisemate vaadete vahel ei tulene üksnes ajaloolise eksaktsuse arengust, vaid ka intellektuaalse kliima sügavamast muutusest. Viimastel aastakümnetel on üha suurem hulk inimesi revideerinud või kõige täiega hüljanud selle ratsionalistliku traditsiooni, mis oli varasemate vaadete ühishinimetajaks ja üpris mõjukas veel 19. sajandi positivismis. Kas ja mil määral tuleb seda muutust pidada progressiks või languseks – see on küsimus, millele ainult filosoof oskaks vastata.

Ajaloolasel lasub tagasihoidlikum kohustus. Tema peaks täie õigusega nõudma lihtsalt seda, et hoolimata kõigist muutustest, mis vaimses kliimas on toimunud või toimumas, jätkataks ajaloolise eksaktsuse traditsiooni. Seega ei aktsepteeri ta meelevaldset eksaktsuskriteeriumi,

mis võiks välistada inimteadmise vallast *a priori* kõige tähtsamad minevikufaktid, vaid ta võtab omaks sellised tõsikiindluse reeglid, mis juhivad ta uurimistöõde teema tuuma poole. Niisiis järgiks ta näiteks selletaolisi reegleid: ridade vahelt lugemine on rangelt keelatud kõigil juhtudel, kus see oleks vähem eksaktne kui sellest hoidumine. Õigustatud on ainult niisugune ridade vahelt lugemine, mis lähtub autori eksplitsiitsete avalduste eksaktsusest kaalumisele. Enne kui mingi mõtteavalduse tõlgendus võiks pretendeerida adekvaatsusele või isegi korrektsusele, on tarvis täielikult mõista konteksti, milles see mõtteavaldus esineb, kogu teose kirjanduslikku iseloomu, samuti selle põhiplaani. Kirjakohast pole lubatud mõõda minna ega parandada selle teksti, enne kui pole täielikult läbi kaalutud kõiki mõistlikke võimalusi selle mõistmiseks sellisel kujul, nagu see kirjas seisab – üks neist võimalustest on näiteks, et kirjakoht on irooniline. Kui kirjutamiskunsti meister komistab nii rängal moel, mis teeks häbi isegi intelligentsele keskkoolipoisile, on mõistlik oletada, et need koh-

¹¹ G. H. S a b i n e, A History of Political Theory. New York, 1937, lk 556 ja 551; F. M e i n e c k e, Die Entstehung des Historismus. München, 1936, lk 139 jj ja 151, märkus 1; É. L a b o u l a y e, Introduction à l'Esprit des Lois. Rmt-s: Œuvres complètes de Montesquieu. Paris, 1876, 3. kd, lk xviii jj. Laboulaye tsiteerib selles kontekstis olulist kohta d'Alembert'i kirjutisest “Éloge de Montesquieu”. Vt ka Bertolini “Analyse raisonnée de l'Esprit des Lois” (sealsamas, lk 6, 14, 23 jj, 34 ja 60 jj). D'Alembert'i, Bertolini ja Laboulaye' märkused seletavad lihtsalt sedasama, millele viitab Montesquieu ise, kirjutades näiteks eessõnas: “Kui soovitakse tabada autori kavatsusi, siis on võimalik neid leida vaid teksti esitusviisi kiuste. See, mis on hämar lihtlugejale, ei ole seda neile, keda autor silmas pidas, kusjuures tahtlik hämarus ei olegi tegelikult hämarus. Hr. de Montesquieu, kes soovis esitada mõningaid olulisi tõdesid, mille täpne ja vahetu väljaütlemine oleks võinud lugejaid asjatult haavata, jätkus ettevaatlikkust need tõed ära peita, varjates neid selle süütu võtte abil nende eest, kellele nende lugemine kahju oleks võinud teha, ilma et need samal ajal tarkadele kaotsi oleksid läinud.” Mõned “rektor” Xenophoni kaasaegsed uskusid samuti, et “see, mis on kaunilt ja meetoodiliselt kirjutatud, ei ole kaunilt ja meetoodiliselt kirjutatud” (Cynegeticus, 13.6).

makused on kavatsuslikud, iseäranis veel siis, kui autor ise – kui tahes põgusalt – arutleb tahtlike kirjutamiskomistuste võimalikkuse üle. Draama või dialoogi autori vaateid ei tohi ilma eelneva tõestuseeta samastada vaadetega, mida väljendab mõni ta tegelane, või nendega, millega kõik ta tegelased või kõik sümpaatset tegelased nõus on. Autori tõeline arvamus ei pruugi tingimata kattuda ka sellega, mida ta väljendab oma töö suurimas hulgas lõikudes. Ühesõnaga: eksaktsust ei tohi segi ajada tahtmatuse või võimetusega näha puude taga metsa. Tõeliselt eksaktne ajaloolane lepiks tõsiasjaga, et vaidluses pealejäämine või praktiliselt kõikidele oma õiguse tõestamine on midagi muud kui mineviku suurte kirjameeste mõtete mõistmine.

Seega on võimalik, et ridade vahelt lugedes ei saavuta õpetlased täielikku üksmeelt. Kui seda võtta etteheitena ridade vahelt lugemise kui niisuguse vastu, siis saab omakorda vastuseks tuua etteheite, et ka praegusel ajal üldkasutatavad meetodid ei ole viinud üldisele või isegi mitte ulatuslikule üksmeelele väga olulistes punktides. Möödunud sajandi õpetlased kaldusid lahendama kirjanduslikke probleeme, lähtudes autori teose või tema mõtlemise geneesist. Vasturääkivused või lahknevused ühe raamatu piires või sama autori kahe raamatu vahel pidid eelduse kohaselt tõendama, et autori mõtlemine on muutunud. Kui need vasturääkivused ületasid teatava piiri, otsustati mõnikord ilma igasuguste väliste tõenditeta, et üks teostest ei saa olla ehtne. Säärase menetluse maine on viimasel ajal mõnevõrra langenud, praegu on paljud õpetlased kir-

jandusliku traditsiooni suhtes konservatiivsemad ning pelgalt tekstidesisesed tõendid ei avalda neile enam nii suurt muljet. Ometigi pole traditsionalistide ja kõrgema kriitika vaheline konflikt veel kaugeltki lahendatud. Traditsionalistid võivad olulistel juhtudel näidata, et kõrgem kriitika ei ole oma hüpoteese sugugi tõestanud; aga isegi kui kõik kõrgema kriitika pakutud vastused peaksid lõpuks valeks osutama, siis küsimused, mis kandsid ta traditsioonist eemale ja ahvatlesid katsetama uusi lähenemisviise, ilmutavad tihti teadlikkust neist raskustest, mis tüüpilise traditsionalisti und sugugi ei häiri. Adekvaatne vastus kõige tõsisematele nende küsimuste seast nõuaks metoodilist refleksiooni varasemate aegade suurte kirjameeste kirjandustehnika üle, sest enamasti on tegemist tüüpiliste kirjanduslike probleemidega nagu teose põhiplaani segasus, vasturääkivused ühe teose piires või sama autori kahe või enama teose vahel, tähtsate argumentilülide väljajätmine jne. Säärane refleksioon ületab paratamatult moodsa esteetika ja isegi traditsioonilise poeetika piirid ning sunnib minu arvates uurijaid varem või hiljem võtma arvesse tagakiusamise fenomeni. Ma mainiksin veel üht sellesama tõsiasja aspekti: mõnikord me täheldame, et mõne suure mineviku kirjamehe puhul lähevad omavahel konflikti tema traditsiooniline, pealiskaudne ja doksograafiline tõlgendus ning intelligentsem, sügavam ja monograafilisem tõlgendus. Mõlemad on võrdsest eksaktsed, sedavõrd kui mõlemad on kasvanud välja kõnealuse kirjamehe eksplitsiitsetest mõtteavaldustest. Paraku kaaluvad ainult vähesed inimesed täna-

päeval võimalust, et traditsiooniline tõlgendus võib kajastada autori eksoteerilist õpetust, sellal kui monograafiline tõlgendus jääb poolele teele autori eksoteerilise ja esoteerilise õpetuse vahel.

Moodne ajaloo uurimine, mis kujunes välja ajajärgul, mil tagakiusamine oli pigem ähmane mälestus kui elav kogemus, on vastustanud või isegi lammutanud varasemat kalduvust lugeda suuri autoreid ridade vahelt või omistada rohkem kaalu nende teoste põhiplaanile kui neile vaadetele, mida nad on kõige rohkem korranud. Igasugune katse taastada varasemat lähenemisviisi nüüdsel historitsismiajastul põrkab kokku probleemiga, milliste kriteeriumide järgi eristada õigustatud ja õigustamatuid ridade vahelt lugemisi. Kui on tõsi, et tagakiusamisohu ja ridade vahele kirjutamise vahel on paratamatu korrelatsioon, siis leidub ka tarvilik negatiivne kriteerium: uuritav raamat peab olema kirjutatud tagakiusamisajastul, s.o ajal, mil seaduse või tava abil oli kehtestatud mingi poliitilist või muud laadi ortodoksia. Üks positiivne kriteerium oleks säärane: kui selge vaimuga võimekas autor, kes tunneb täielikult ortodoksset vaateviisi ja kõiki selle harusid, läheb vargsi ja justkui möödaminnes vastuollu ühega selle vaateviisi tarvilikest eeldustest või järeldustest, mida ta muidu igal pool mujal eksplitsiitselt tunnustab ja toetab, siis on igati mõistlik kahtlustada, et ta vastustab ortodoksset süsteemi kui niisugust ja me peame kogu ta raamatu uuesti läbi uurima, palju suurema hoole

ja vähema naiivsusega kui varem. Mõnel juhul leidub meil isegi eksplitsiitseid tõendeid, mis osutavad, et autor on esitanud oma vaateid kõige tähtsamate teemade kohta ainult ridade vahel. Niisugused mõtteavaldused aga ei esine tavaliselt raamatu eessõnas ega teistes väga silmatorkavates kohtades. Mõningaid neist ei ole isegi võimalik märgata, rääkimata mõistmisest, senikaua kui jääme selle vaateviisi piiresse, mis viimase kolmesaja aasta vältel on tagakiusamise, sõnavabaduse ja avameelsuse küsimuses valitsevaks saanud.

III

Termin “tagakiusamine” hõlmab mitmesuguseid nähtusi, kõige julmematest vormidest, mille näiteks on Hispaania inkviitsioon, kuni kõige leebemateni, nagu seltskondlik tõrjutus. Kirjanduse või intellektuaalse ajaloo seisukohalt kõige tähtsamad vormid asuvad nende kahe äärmuse vahel. Näiteid nendest võib leida Ateenast 5. ja 4. sajandil eKr, mõnel varase keskaja islamimaal, 17. sajandi Hollandis ja Inglismaal ning 18. sajandi Prantsusmaal ja Saksamaal – kõik need on suhteliselt liberaalsed ajajärgud. Kuid piisab põgusast pilgust Anaxagorase, Protagorase, Sokratese, Platoni, Xenophoni, Aristotelese, Avicenna, Averroëse, Maimonidese, Grotiuse, Descartes’i, Hobbesi, Spinoza, Locke’i, Bayle’i, Wolffi, Montesquieu, Voltaire’i, Rousseau, Lessingi ja Kanti¹² eluloole, mõnel juhul isegi põgu-

¹² Kanti puhul, kelle juhtum on lausa klass omaette, märgib isegi C. E. Vaughan – ajaloolane, kes muidu nii vähe kahtlustab ja kahtleb: “Meil võib tekkida isegi kahtlus, et Kant mängis

sast pilgust nende raamatute tiitellehele, ning me märkame, et nad on vähemalt mõne aja oma elust olnud tunnistajaks teatavale tagakiusamisele, kombatavamale kui lihtsalt seltskonnast väljatõrjumine, või kannatanud selle all ise. Samuti ei tohiks me eirata tõsiasi, mida sugugi kõik autoriteedid piisavalt ei rõhuta: usuline tagakiusamine ja juurdlemisvabaduse piiramine ei ole üks ja seesama. On olnud aegu ja maid, kus olid lubatud igat liiki või vähemalt väga mitmesugused kultusvormid, kuid vaba juurdlemine mitte.¹³

See, millise hoiaku võtavad inimesed avaliku diskussioonivabaduse suhtes, sõltub otsustaval määral nende suhtumisest rahvaridusse ja selle piiridesse. Üldjoontes olid eelmoodsad filosoofid selles küsimuses pelglikumad kui moodsad filosoofid. Ligikaudu pärast 17. sajandi keskpaika hakkas üha suurem hulk tagakiusamise all kannatanud heterodoksseid filosoofe avaldama raamatuid mitte üksnes

selleks, et esitada oma ideid, vaid ka soovist anda panus tagakiusamise kui niisuguse ärakaotamise. Nad uskusid, et vaba uurimistöö kimbutamine ja selle tulemuste avaldamise keelamine on midagi juhuslikku, riikliku ühiskonna vildaka ülesehituse tagajärg, ja et üldise pimeduse kuningriiki on võimalik asendada üleüldise valguse vabariigiga. Nad igatsesid aega, mil rahvariduse edenemise tulemuseks muutuks võimalikuks samahästi kui piiramatult sõnavabadus, või – kui selguse mõttes liialdada – aega, mil keegi ei kannataks mingit kahju mis tahes tõe kuuldasamise pärast.¹⁴ Nad varjasid oma vaateid üksnes sel määral, et end nii hästi kui võimalik tagakiusamise eest kaitsta; kui nad oleksid olnud sellest veelgi subtiilsemad, siis oleksid nad läinud vastuollu oma eesmärgiga valgustada üha suuremat hulka inimesi, kes pole potentsiaalsed filosoofid. Seetõttu on nende raamatuid ridade vahelt lugeda võrdlemisi lihtne.¹⁵

lugejaga peitust ja tundis esoteerilist sümpaatiat Revolutsiooni vastu” (Studies in the History of Political Philosophy. Manchester, 1939, II, lk 83).

¹³ Vt H. S. Reimaruse “fragmenti” “Von Duldung der Deisten” rmt-s: Lessing, Werke. (Peterseni ja v. Olshauseni editsioon.) XXII, lk 38 jj.

¹⁴ Küsimuse, kas see äärmuslik eesmärk on saavutatav muudes kui vaid kõige idüllisemates tingimustes, on meie ajal esitanud Archibald MacLeish kirjutises “Post-War Writers and Pre-War Readers” (*Journal of Adult Education*, 12. kd, juuni 1940) järgmises sõnastuses: “Võib-olla ei tohiks kirjanikud, kes ei ela just kõige harmoonilisematel ja rahulikumatel aegadel, endale lubada täieliku siiruse, ülimalt meeleheite ja sügava kahtluse luksust. Ma ei tea.”

¹⁵ Ma pean silmas iseäranis Hobbesi, kelle tähtsust ülalkirjeldatud arengus on raske üle hinnata. Seda mõistis selgesti Tönnies, kes rõhutas eriti oma kangelase kaht ütlust: “Paulatim eruditur vulgus” (Lihtrahvast õpetatakse aegamööda) ja “Philosophia ut crescat libera esse debet nec metu nec pudore coercenda” (Et filosoofia kasvaks, peab ta olema vaba, mitte hirmutatades ega häbistades peale sunnitud) – F. T. ö n n i e s, Thomas Hobbes, lk iv, 195. Hobbes ütleb samuti: “Õpetuste ärakeelamine ei tee muud kui ühendab ja ärritab, s.o suurendab neisse juba uskujate viha ja jõudu” (English Works, Molesworthi väljaanne, VI, lk 242). Kirjutises “Of Liberty and Necessity” (London, 1654, lk 35 jj) kirjutab ta Newcastle’i markiisile: “Pean tunnistama, et kui võtame arvesse suurimat osa inimkonnast, mitte sellisena, nagu see olema peaks, vaid nagu see on ..., siis tuleb mul tunnistada, et selle küsimuse üle

Varasemat tüüpi kirjameeste hoiak oli põhimõtteliselt teistsugune. Nead uskusid, et “tarku” ja “lihtrahvast” lahutav lõhe on inimloomuse juurde kuuluv põhifakt, mida ei mõjuta mitte mingi rahvahariduse progress: filosoofia või teadus on oma põhiolemuselt “väheste” privileeg. Nad olid veendunud, et enamik inimesi suhtub filosoofiasse kui niisugusesse kahtlustavalt või lausa vihkab seda.¹⁶ Isegi kui neil ei olnud ühegi konkreetse poliitilise leeri poolt midagi karta, oleksid need, kes lähtusid säärasest eeldusest, jõudnud järeldusele, et filosoofilise või teadusliku töö avalik esitamine on võimatu või ebasoovitav, ning seda mitte üksnes mingil teatud kindlal ajal, vaid alati. Nad peavad varjama oma arvamusi kõigi eest peale filosoofide, püüdnud kas hoolikalt valitud õpilasarühma suulise õpetamisega või käsitledes kõige tähtsamaid teemasid “põgusate vihjete”¹⁷ kaudu.

Kirjatööd on loomulikult ligipääsetavad kõigile, kes oskavad lugeda. Seega võis filosoof, kes oli valinud teise tee, üksikasjalikumalt esitada üksnes selliseid arvamusi, mis olid sobilikud mittefilosoofilisele enamusele: kõik ta kirjutised pidid

olema rangelt võttes eksoteerilised. Need arvamused ei pidanud olema igas suhtes tõega kooskõlas. Olles filosoof, s.o vihates “valet hinges” rohkem kui midagi muud, saaks ta ise väga hästi aru, et säärased arvamused on kõigest “tõelähedased lood”, “õilsad valed” või “tõenäosed arvamused”, ning töö väljajärutamise selle poeetilise ja dialektilise esitusest jättis ta filosoofiliste lugejate hooleks. Kuid ta satuks vastuollu oma eesmärgiga, kui ta selgelt osutaks, millised tema mõtteavaldused väljendavad õilsat valet ja millised veel õilsamat tõde. Filosoofiliste lugejate jaoks teeks ta ju rohkemgi kui küllalt selleks, et pöörata tähelepanu tõsiasjale, et ta ei tõrgu pajatamast valesid, mis on õilsad, või lugusid, mis on pelgalt tõesarnased. Vähemasti kirjandusloolase seisukohalt ei ole tüüpilise eelmoodsa filosoofi (keda on raske eristada eelmoodst poeetist) ja uusaegse filosoofi vahel märkimisväärsemat vahet kui erinevus nende hoiakutes “õilsate (või õiglaste) valede”, “vagade pettuste”, “*ductus obliquus*’e” [kaude juhutamise]¹⁸ või “tõe ökonoomia” suhtes. Iga sündsast moodsat lugejat kipuks šokeerima pelk oletuski, et suurmees võis

arutlemine pigem haavab kui parandab nende vagadust, ja seega, kui tema kõrgeausus (piiskop Bramhall) poleks minult selle kohta vastust küsinud, siis ma poleks seda ka kirjutanud, ja ma kirjutan seda üksnes lootuses, et teie ja tema kõrgeausus hoiate selle enda teada.”

¹⁶ Cicero, *Tusculanae Disputationes*, II, 4; Platon, Phaidon, 64 b, Riik, 520 b2–3 ja 494 a4–10.

¹⁷ Platon, *Timaios*, 28 c3–5, ja *Seitsmes kiri*, 332 d6–7, 341 c4–e3 ja 344 d4–e2. Et ülalmainitud vaade võib olla kooskõlas demokraatliku usutunnistusega, ilmneb kõige selgemini Spinoza puhul, kes ei pooldanud mitte üksnes liberalismi, vaid ka demokraatiat (*Tractatus politicus*, XI, 2, Bruderi väljaanne). Vt ka ta “*Tractatus de intellectus emendatione*” (14 ja 17), samuti “*Tractatus theologico-politicus*” (V 35–39, XIV 20 ja XV lõpp).

¹⁸ Sir Th. More, *Utopia*, esimese raamatu viimane osa.

suurt enamikku oma lugejaist teadlikult petta.¹⁹ Ometi, nagu üks liberaalne teoloog on kord märkinud, olid need kavala Odysseuse jäljendajad võibolla lihtsalt meist siiramad, kui nimetasid “õilsaks valetamiseks” seda, mida meie nimetaksime “oma ühiskondliku vastutuse arvesevõtmiseks”.

Niisiis sisaldab eksoteeriline raamat korraga kaht õpetust: hariva iseloomuga rahvalikku õpetust, mis on esiplaanil; ja kõige tähtsamat teemat käsitlevat filosoofilist õpetust, millele vihjatakse üksnes ridade vahel. Samas ei saa eitada, et mõned suured kirjamehed on esitanud teatud tähtsaid tõdesid üsna avalikult, kasutades oma suuvoodrina mõnd halva mainega tegelast: sellega nad näitasid, et ei kiida kõnealuste tõdede väljendamist sugugi heaks. Niisiis on oma kaalukas põhjus sellel, miks me leiame mineviku suurimast kirjasõnast nii palju huvitavaid kuradeid, hulle, kerjuseid, sofistid, joomareid, epikuurlasi ja veiderdajaid. Ometigi pole need raamatud tõeliselt suunatud ei mittefilosoofilisele enamusele ega täiuslikule filosoofile kui niisugusele, vaid noormeestele, kellest võivad alles saada filosoofid: potentsiaalseid filosoofe tuli rahvalikelt arusaamadelt, mis on praktilistel ja poliitilistel eesmärkidel mõõda-pääsmatud, samm-sammult juhtida tõeni, mis on üksnes ja puhtalt teoreetiline, teejuhiks olid seejuures mõningad pealetük-

kvalt enigmaatilised tunnusjooned rahvaliku õpetuse esituses – põhiplaani sega-sus, vasturääkivused, pseudonüümid, varemõeldu ebatäpsed kordused, veidrad väljendid jne. Niisugused jooned ei häiri nende und, kes ei näe puude taga metsa, kuid neile, kes näevad, mõjuvad need ülesraputavate komistuskividena. Kõik säärased raamatud on sündinud küpse filosoofi armastusest enda sugu kutsikate²⁰ vastu, kellelt ta omakorda vastuar-mastust ootab: kõik eksoteerilised raamatud on “armastusest sündinud kõned”.

Eksoteeriline kirjandus eeldab, et on olemas põhitõed, mida ükski sünnis mees avalikult ei kuulutaks, sest need teeksid kahju paljudele inimestele, kes haavununa püüaksid loomuldasa omakorda rünnata ebameeldivate tõdede kuulutajat. See eeldab teisisõnu seda, et uurimisvabadus ja uurimistulemuste avaldamise vabadus ei ole põhiõigusena garanteeritud. Niisiis seostub säärane kirjandus oma olemuselt ühiskonnaga, mis ei ole liberaalne. Seega võidakse küsida, mis kasu võiks sellest olla tõeliselt liberaalses ühiskonnas. Vastus on lihtne. Platoni “Pidusõõgis” võrdleb Alkibiades – see avameelse Ateena avameelne poeg – Sokratest ja tema kõnesid teatud skulptuuridega, mis väljastpoolt on väga inetud, kuid mille sees on kõige kaunimad kujutised jumalikest asjadest. Mineviku suurte kirjameeste teosed on isegi väljastpoolt väga kaunid. Kuid ome-

¹⁹ Üsna ulatuslikult on see (Augustinuse sõnul) “magna quaestio, latebrosa tractatio, disputatio inter doctos alternans” kõne all Grotiusel (De Jure Belli ac Pacis, III, I ptk, § 7 jj, ning eriti § 17, 3). Vt ka muu hulgas Pascali üheksandat ja kümnendat “Provintslase kirja” ja Jeremy Taylori “Ductor Dubitantium’i” (III rmt, 2. ptk, 5. reegel).

²⁰ Vrd P l a t o n, Riik, 539 a5–d1, ja Sokratese apoloogia, 23 c2–8.

tigi on nende nähtav ilu sulaselge inetus võrreldes nende varjatud aarete iluga, mis ilmutab end alles pärast väga pikka, mitte kunagi hõlpsat, kuid alati meeldivat tööd. Ma usun, et seda alati rasket, kuid alati meeldivat tööd ongi filosoofid silmas pidanud, kui on kõnelnud hariduse ka-

sust. Nad tundsid, et haridus on ainus vastus igipainavale küsimusele, poliitilisele küsimusele *par excellence*: kuidas lepitada korda, mis ei ole rõhumine, vabadusega, mis ei ole minnalaskmine?

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Sündinud ortodoksses juudi perekonnas Saksamaal Kirchheimis 1899. aastal, oli inimliku olukorra paradoksaalne iseloom, mille avamisele pühendab Leo Strauss (1899–1973) kogu oma järgneva intellektuaalse elutegevuse, talle juba algusest peale sünni- ja loomupärane. “Lõplikke, suhtelisi probleeme saab lahendada; lõpmatu, absoluutseid probleeme lahendada pole võimalik. Teisisõnu, inimesed ei saa iialgi looma ühiskonda, mis on vaba vastuoludest. Igati näib, et juudi rahvas on valitud rahvas vähemalt selles mõttes, et juudi probleem on inimliku probleemi kui ühiskondliku e poliitilise probleemi kõige ilmsemaks sümboliks.” Nii kirjutab Strauss oma 1962. aasta eessõnas Spinoza religioonikriitikale (1930), ning sealt võib leida ka järgmise autobiograafilise märkuse: “See uurimus Spinoza Teoloogilis-poliitilisest traktaadist on kirjutatud aastatel 1925–28 Saksamaal. Autoriks oli noor juut, sündinud ja kasvanud Saksamaal, kes avastas enda teoloogilis-poliitilise hädaolukorra haardest.” Teoloogilis-poliitilise probleemi ja selle tähenduse teadvustamine on tagantjärele tarkus – tarkus, mis saabub alles aastate ja hoolika lugemise järel ning mis tunnistab viimaks, et “ma mõistsin Spinozat liiga sõnasõnaliselt, sest ma ei lugenud teda piisavalt sõnasõ-

naliselt”. Strauss hakkab lugema sõnu, kannustatuna veendumusest, et moodsa filosoofia probleemid fokuseeritakse just selle viisiga, kuidas loetakse. See lugemisviis omakorda muutub aga teda ümbritsevatele üha vähem ja vähem arusaadavaks, võõrandades ta valdavatest intellektuaalsetest ringkondadest pea täielikult. Tema järeldused tunduvad pöörsed ja skandaalsed, tõlgendused näivad põhinevat perverssel tähelepanul detailidele. Kirjutised ületavad igasugused akadeemilised standardid mitte üksnes oma sisu, vaid juba ka vormi poolest. Tõesti, kelles ei tekitaks võõristust või vähemalt hämmeldust see viis, kuidas Strauss asub näiteks avama Machiavelli Arutluste varjatud kavatsust (Mõtteid Machiavellist, 1958): “Pikim peatükk (III 6) on umbes 72 korda pikem kui lühim peatükk (I 48). On veider, et pikim peatükk on peatükk, mis kannab lühimat pealkirja (kaks sõna), mis raamatus üldse esineb; teisest äärmusest leiame me kaks peatükki (I 55, III 30), mille pealkirjad koosnevad kolmekümne viiest sõnast. Kolmekümmend üheksa pealkirja sisaldavad pärisnimesid; kolmekümne seitsmel juhul on mainitud inimesed või ühiskonnad antiiksed, ühel juhul (I 12) on nad modernsed, ning ühel juhul (III 36) nii antiiksed kui modernsed. Sellega on seotud tõsi-

asi, et ainult kolmkümmend kolm pealkirja viitavad minevikule ajavormi kaudu, milles nad on väljendatud.”

Poliitiliseks tõsiasiaks aga (alguse juurde tagasi pöördudes) on vahepeal saanud Weimari-Saksamaa üha kiirenev allakäik ja sellega seoses juudi probleemi – mis on, kordame, teoloogilis-poliitiline probleem – üha aktuaalsemaks muutumine. Seda probleemi ei aita siin lahendada ei Heine ega Herzl, ei liberaalne assimilatsioon ega poliitiline sionism. Maal, kus juudid olid hellitanud suurimaid ilmalikke lootusi, pidid aga tagajärjena kannatama kõige hirmsamat tagakiusamist, demonstreeris liberalismi saamatus oma äärmuslikul kujul liberalismi kui sellise läbikukkumist ning vajadust poliitiliste ja religioossete alternatiivide järele. Spinoza-raamat oli veel põhinenud eeldusel, mida toetas jõuliselt valitsev eelarvamus, et tagasipöördumine modernismi-eelse filosoofia juurde ei ole võimalik. Nüüd aga sunnib liberalismi kriis Weimari vabariigi näitel Straussi kahtlema terves liberaalses poliitilises traditsioonis ning radikaliseerib tema poliitilise kriitika kogu moodsa ajaloolise teadvuse ja selle kultuurimõiste kriitikaks (moodne liberalism ongi oma olemuselt “kultuuriline maailmanägemus”). Liberaalse demokraatia poliitiline kriis on seega tegelikult fundamentaalse intellektuaalse kriisi tagajärg, mida peegeldab suuresti liberaalse hariduse allakäik (viimast on oma (kuri)kuulsas raamatus Ameerika vaimu sulgumine ilmekalt analüüsinud üks Straussi tuntumaid õpilasi Allan Bloom). Kõik eelnev on omakorda seotud poliitilise filosoofia hääbumisega: moodsal ajastul “on see, mis algselt oli poliitiline filosoofia, muutunud ideoloogiks” (Linn ja inimene, 1964). “Meie ajastu vaimuks” on Teadus ja Ajalugu; “neil kahel moodsa maailma võimul on

lõpuks õnnestunud hävitada poliitilise filosoofia enese võimalikkus” (Mis on poliitiline filosoofia?, 1959) ja asendada see tingimatu relativismiga. Fakti ja väärtuse eristamine kui domineeriv intellektuaalne trend ning loomuse/looduse (nature) allutamispüüed, sealhulgas loomuõiguse teadmise võimalikkuse eitamine, on jõudnud oma loogilise lõpuni, milleks on nihilism e “võimetus astuda välja tsivilisatsiooni eest kannibalismi vastu” (Loomuõigus ja ajalugu, 1953). See ongi Straussi põhisisüüdistus: mõistus on hävitanud usu ja avanud sellega tee barbarismile. Just positivism ja historicism (millesse esimene paratamatult suubub) tuimestasid Euroopa moraalse närvi 1933. aastal, paralüüeerides sellega nii mõtlemise kui tegutsemise. Põhjalik, minevikku suunatud ümbermõtlemine osutub antud situatsioonis lausa eluliselt hädavajalikuks.

Orientatsiooni muutus leiab oma esimese väljenduse, ja seda sugugi mitte juhuslikult, Straussi kommentaarides tulevase Reich'i algusaastate “kroonijuristi” Carl Schmitti võimsale liberalismivastasele poleemikale Poliitilise mõiste (1932). Schmitti ürituse teeb tähendusrikkaks juba see, et ta ei esine oma ready-made illiberaalse teooriaga, olles ühena vähestest taibanud liberaalse mõtte hämmastavat mõjujõudu. Kuid just tema poleemilisus, mille mõistmisaluseks saab olla ainult “konkreetne poliitiline eksistents” (Schmitt), takistab liberalismi horisondi ületamist; Schmitti liberalismi kriitikat pärsib “liberaalse mõtlemise süstemaatika” (Strauss); niisiis saab selline poleemiline positsioon olla üksnes provisoorne. Liberalismi tõeliselt radikaalne kriitika on võimalik üksnes selle liberalismi-eelse moraalse horisondi taastamise kaudu, millelt Hobbes pani omal ajal aluse liberalismile, ning seda saab

teostada üksnes Hobbesi adekvaatse mõistmise aluselt. (Hobbesi poliitiline filosoofia: selle alus ja genees ilmub muuseas aastal 1936). Liberaalse horisondi ületamiseks tuleb Straussi järgi taastada kohuse (duty) esmatähtsus poliitilises elus e teisiti öeldes, tuleb taastada Seaduse algupärane, modernismi-eelne tähendus. 1935. avaldatud uurimuses Filosoofia ja seadus (mille alapealkirjaks Panuseid Maimonidese ja tema eelkäijate mõistmiseks) viitab Strauss "poliitika ja teoloogia (metafüüsika) paratamatule seosele, mille otsa me juhuse tõttu komistasime". (Võis selleks õnnelikuks komistuskiviks osutada Schmitt oma teosega Poliitiline teoloogia, 1922/1934?) Igatahes tahab Strauss äratada ununenud, keskaja filosoofias käibinud arusaama religioonist mitte kui "kultuurisfäärist", vaid kui Seadusest. Ilmutusel on juutide ja moslemite jaoks seaduse (torah, shari'a) iseloom – erinevalt kristlikust skolastikast, kus see põhineb usutunnistusel või dogmaatikal – ning pühaks doktriiniks on Jumaliku Seaduse õiguslik tõlgendamine (talmud, fiqh). Seadus viitab siin ühiskondlikule korraldusele, mis reguleerib ja määrab mitte ainult tegusid, vaid ka mõtteid ja arvamusi; ilmutus ise on seega täiuslik seadus, täiuslik poliitiline korraldus. Nendel tingimustel saab Platoni filosoof-valitsejast ühemõtteliselt prohvet ning filosoofiline tegevus muutub iseenesest kahtlaseks ettevõtmiseks. (Moses Maimonides ja Judah Halevi lähtuvad mõlemad arvamusest, et olla juut ja olla filosoof on teineteist välistavad. Spinoza aga ütleb otsekoheselt: juudid põlastavad filosoofiat.)

Modernismi projekt võtab liiga kergekäeliselt omaks arusaama mõtte ja ühiskonna e filosoofia ja poliitika harmooniast. Ekslikult arvatakse, et filosoofial

on alati olnud teatav poliitiline või ühiskondlik staatus; tegelikult on filosoofid olnud enamikul aegadel ühiskonna silmis kahtlane ja kaheldav inimgrupp. Tõesti, kristluses muutub filosoofia ametlikult tunnustatud (teoloogilise) õppekasvatuse lahutamatuks osaks ning seetõttu unustatakse kergesti, et tegelikult on lüksus alustada Aquino Thomase kombel küsimusega, kas filosoofiline distsipliin vajab enda kõrvale püha doktriini – kus püha doktriini tuleb õigustada filosoofia tribunali ees (Summa theologia). Maimonidese olukorras on see mõeldamatu, tema peab põhjendama filosoofia õigust Seaduse põhjalt. Filosoofia ametlik tunnustamine kristlikus maailmas allutab ta kristlikule eestkostele ja järelevalvele, selal kui islami-juudi maailmas on ta sunnitud säilitama oma privaatse iseloomu ja seega ka seesmise vabaduse. Filosoofia staatus islami-juudi maailmas sarnaneb ses suhtes – ja seda sarnasust märkasid ka mõtlejad ise – filosoofia staatusega klassikalises Kreekas: filosoofiline tegevus on olemuslikult privaatne ja transpoliitiline, ning al-Farabi 10. sajandil lihtsalt kordab Platoni sõnu, öeldes, et Kreeka linnas on filosoofia alati tõsisel hädahohus (lisades, et ühildumine religioosse kogukonna arvamustega, milles ollakse üles kasvanud, on tulevase filosoofi jaoks paratamatu kitsendus). Just soov vältida teravat vastasseisu filosoofilise tõe ja üldtunnustatud arvamuse vahel – vastasseisu, mis päädis Sokratese hukkamise ja avaliku arvamuse skandaaliga tema õpetuse suhtes – sunnib Platonit arendama kirjutamisstrateegiat, mis teeb temast varjamiskunsti suurmeisteri ning ajendab Straussi väitma, et "lugedes Politeia't ei kuule me Platonit kunagi".

Nendest kaalutlustest hakkabki arenda tähelepanu selle viisi suhtes, kuidas eelnevate ajastute heterodokssed mõtle-

jad oma raamatuid kirja panid. Straussi kokkupuude keskaja islami ja juudi filosoofide (al-Farabi, Averroës, Maimonides jt) kirjutistega paneb ta järeldama, et paljud filosoofid teevad hoolikalt vahet "tõese" e esoteerilise õpetuse ja "ühiskondlikult kasuliku" e eksoteerilise õpetuse vahel.

Viimane on mõeldud olema kättesaadav pea igale lugejale ja väljendab avalikke tõekspidamisi, poliitilisi või religioosseid; esoteeriline õpetus aga on ligipääsetav üksnes hästi treenitud ja hoolstatele lugejatele, kellel on võimeid püsiavaks ja keskendunud tekstianalüüsiks. Strauss avastab, et mõistuse ja ilmutuse kooskõla oli Maimonidese ja al-Farabi avalik õpetus, sellal kui nende varjatud õpetus sedastas, et nende kahe vahel valitseb radikaalne ja vääramatu vastuolu – mõistuse õpetused on ilmutuse õpetustega täiesti ühtesobimatud ning kumbki pole võimeline teise pretensioone täielikult ümber lükkama. Tuleb teha valik. See on nende mõtlejate kohaselt kõige olulisem inimest puudutav probleem. Sarnasele järeldusele jõuab lõpuks ka Strauss: "Vastavalt Piiblile on tarkuse alguseks hirm Issanda ees; vastavalt kreeka filosoofidele on tarkuse alguseks imestus. Me oleme seega juba algusest peale sunnitud valima, võtma seisukoha" (Uurimusi platonlikust poliitilisest filosoofiast, 1983). Oma karjääri lõpus väljendab Strauss veendumust, et Lääne intellektuaalse ajaloo keskme (või seda läbiva närvi) moodustab konflikt piibelliku ja filosoofilise arusaama vahel heast elust. See on konflikt Ateena ja Jeruusalemma – mõistuse ja usu, tarkusearmastuse ja luule, inimese ja linna vahel.

Ühiskond põhineb arvamusel, filosoofia aga on püüd asendada arvamus teadmisega. Filosoofia on seega paratamatult subversiivne ja väljakutsuv selle us-

kumuste tuuma suhtes, mis teevad tsiivilühiskonna võimalikuks. Eeldus, millel rajanevad Straussi tõlgendused antiikaja autorite kohta (Thukydides, Aristophanes, Xenophon, Lucretius – isikud, keda on harva, kui üldse, poliitiliste mõtlejatena tõsiselt võetud), on vahest kõige selgemini sõnastatud järgnevalt: "Arvamus on üks ühiskonna elemente; filosoofia e teadus on püüd seda elementi, milles ühiskond hingab, lagundada, ning kujutab endast seetõttu ohtu ühiskonnale" (Unustatud kirjutamisviisist, 1954). Straussi avastus võib näida üksnes kurioose ajaloolise faktina, umbes nagu hieroglüüfide lugemaõppimine, kuid on filosoofiliselt tähendusrikas, sest peegeldab täiesti erinevat arusaama mõistusest ja selle suhtest tsiivilühiskonnaga: filosoof peab käituma mõistlikult, kui ta ei taha õõnestada seda poliitilist korraldust, mis on filosoofilise elu jaoks hädavajalik.

Ei Rousseau ega Nietzsche ei põhjustanud terrorit ega natsismi, kuid selles, mida nad ütlesid, ning viisis, kuidas nad seda ütlesid, oli midagi, mis tegi võimalikuks nende väärtõlgendamise teatud poliitiliselt relevantset viisil. Straussi arusaam poliitilise filosoofi kutsumusest on, et "tõeliselt õiglase inimese nagu Sokrates kohuseks ei saa olla nõrgemate inimeste meeleheitel viimine korra ja sündsuse võimalikkusest inimlikes asjades, kõige vähem veel nende puhul ... kes võivad kanda teatavat avalikku vastust".

Tark suudab taluda tõde, kuid selleks on ta kohustatud lugema ridade vahelt. Kunst kirjutada ja rääkida erinevatel tasanditel nii, et rakendada "lihtsad hinged" hea asja teenistusse, kindlustades valdava enamuse ühiskondlikult tervistavaid arvamusi, kuid paljastades samas märkamatu autori ühiskondlikult oht-

likke mõtteid vähestele valitutele, on vajalik poliitilistel põhjustel. Selline taotluslik kamuflaaž on filosoofia enesekaitse vahendiks. See on ainumõeldav vorm, milles filosoofia saab poliitilises kogukonnas avalikkuse ette tulla. See on filosoofia poliitiline aspekt – see on “poliitiline” filosoofia; olles osa poliitikast, peab ta ka toimima poliitilisel moel. Seetõttu ongi poliitilise filosoofia algupäraseks teemaks linn ja inimene – filosoof, kelle tarkus on võimeline juhtima riiki, ja riik, mis võib sellest tarkusest kasu saada üksnes kaudselt ja vähehaaval.

Võttes mõistuse ja usu vahekorra üldse arutluse alla, oleme me juba otsustanud Ateena kasuks. Kuid intellektuaalne ateism, kui iganes veenvalt ta ennast ka ei esitaks, ei suuda ometigi varjata tõsiasja, et tema aluseks on uskumusel põhinev tahteakt, mis sellisena on saatuslik igasugusele filosoofiale. Väljapääs olukorrast puudub, küll aga on meil võimalik vältida vaimu sulgumist – sedavõrd, kui me püsime avatuna kõige olulisemale, filosoofiaga samaaegsele küsimusele: quid sit deus?

*

1932. aastal lahkus Strauss Saksamaalt, et sinna enam praktiliselt mitte kunagi tagasi pöörduda. 1937. emigreerub USA-sse, kus õpetab New School for Social Research'is (1938–48) ja Chicago ülikoolis (1948–68). Oma viimased eluaastad veedab Strauss St. John'i kolledžis (Annapolis, Maryland), mille range rõhuasetus filosoofia klassikutele ja “suurte raamatute” õppekavale teeb sellest paigast Straussile väerika sihtpunkti. Olles Ameerika akadeemilises elus üks vihatumaid persoone, jätab Strauss endast maha terveid põlvkondi ebatavaliselt pühendunud õpilasi. Teda iseloomustatakse kui konservatiivi, kes “jutlustas vaimse aristokraatia sõnumit egalitarismist haaratud natsioonile”, ning kui väljapaistvat õpetlast, kes “teadis nii palju rohkem oma kolleegidest, et nood pidasid teda lihtsalt ebakompetentseks”. Strauss kui üksildane mõtleja ja Strauss kui vääramatu akadeemilise kultuse juht saab olema tema irooniline vastus algsele inimlikule dilemmale.

Jüri Lipping

MAIRE JAANUS

EESTI JA VALU:

Jaan Krossi "Keisri hull"

...ning surma ei ole enam, ei ka
leinamist, ei ka kisendamist, ei ka valu
ole enam...

Ilm 21, 4

Valus vaevlev keha

Nii nagu klassikalises tragöödias, on ka Jaan Krossi romaani "Keisri hull" keskmes valus vaevlev keha.¹ Kõige olulise-

mast valustseenist jutustatakse saunas. Saun, see põhjamine emaüsk, eestlaste ajalooline sündimis- ja suremispaik, aitab oma soojuse ja turvalise suletusega üht-aegu nii valujuttu valla päästa kui ka selle mõju talutavamaks muuta, sest valul on mäluga teatavasti üpris keerukad suhted. Enamik meist ei taha valu mäletada; selle asemel tahame hoopis mõnu meenutamisest mõnu tunda.

¹ Maire Jaanus, Estonia and Pain: Jaan Kross' "The Czar's Madman". *Journal of Baltic Studies*, Vol XXXI, No 3 (Fall 2000). Lk 253–272. Artikkel põhineb Georgetowni ülikoolis 17. Balti Uuringute Konverentsil 17. juunil 2000. aastal peetud ettekandel. Autor on artiklit eestikeelse väljaande tarvis täiendanud.

¹ Minu valukäsitlus lähtub eelkõige Jacques Lacani ideedest. Kuid olen saanud tuge veel kahest väärt raamatust: D. B. Morris, *The Culture of Pain*. Berkeley, 1991; E. Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. Oxford, 1985.

David Morrise raamat on suurepärane ja ajalooliselt ülevaatlik käsitlus eri vaatenurkadest ja lähenemisviisidest valule. Autor vastandab end meditsiinikesksetele püüdlustele valu ohjeldata ja usub, et ka teistsuguseid, mittemeditsiinilisi meetodeid, tehnikaid, funktsioone ja eesmärke ei tohiks ära põlata. Elaine Scarry raamat käsitleb hiilgavalt suurt hulka küsimusi (vt minu retsensiooni: M. Jaanus, Elaine Scarry, "The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World". *Critical Texts*, Spring/Summer 1986, lk 25–28), kuid ei pööra tähelepanu psüühhoanalüütilisele mõõtmele. Scarry arusaam valust on eeskätt imaginaarne ja sümboolne. See eeldab, et valu on kõrvaldatav. Tema lähtetees eirab seda keerukamat laadi dialektikat, mis organismis samaaegse ja osaliselt teineteisega kattuva mõnu ja valu vahel valitseb ning mis võib muuta valu ihaldusväärseks ja mõnu millekski, mida välditakse. Scarry jaoks on kõigepealt olemas vajadus valu leevendada ja siis järgneb kultuuri sellesuunaline pingutus. Niisiis otsib ta eelkõige materiaalseid ja empiirilisi vastuseid ja lahendusi kehalisele valule ning allutab keha ja selle afektid marxistlik-hegellikule dialektikale. Keha kui organismi puhul see toimib, sest materiaalsed ja kultuurilised tooted leevendavad kehalist valu. Ja see toimib ka Imaginaarsele, sest tegelikud kujutlussaadused rahuldavad imaginaarsust ja selle nõudmisi. Aga asjaolule, et psüühiline valu tuleneb teadmisesest (nimelt surmateadmisesest), mille toob meieni just keel, ja et seetõttu on teda osalt võimalik leevendada üksnes Sümboolses, Scarry käsitlus tähelepanu ei pööra.

Schlüsselburgi üksikkongis, keisri kõige hullemas vangi- ja piinakoopas, on Timotheus von Bocki oraalselt vägistatud raudvõtmega (*Schlüssel*), mis oli "üle poole küünra pikk"² ja millega talle suhu taoti, sest ta oli valjusti välja karjunud, mida mõtles ja millesse uskus. Piinamisest jääb suhu lahtine haav ja Timo kaotab kõik hambad peale purihammaste. Piinatakse ikka seda ihuliiget, mis on piinajat pahandanud. Vargal raiutakse otsast käed. Epigrammi pärast lõigatakse keel suust (98). Klassikalises tragöödias kohtame selliseid valu kannatama mõistetud paiku kehal nagu Oidipuse veritsevad silmavad, Philoktetese mädanev jalg ja Prometheuse maks, mida õgitakse. Suu kui erogeense avatsooni piinamine on oma põhiolemuselt rünnak söömis- ja kõnelemiskoha, toidu ja sõnade asupaiga, (nii keha kui selle hinge) ellujäämise topelttee vastu. Siinne haav mõjutab nii rääkimist kui mitterääkimist, nii vaikimist kui keelt³ ning on seotud ka maternaalsega, algse emaarmastuse ja seksuaalsuhetega. Niisiis on sel haaval tihe seos meie nii sotsiaalses kommunikatsioonis kui ka armastussuhetes kujuneva identiteediga.⁴

Võti surutakse Timo suhu, et see lukku keerata, sundida vaikima tema kõnet, mõtteid ja tundeid. Tolles oraalset vägistamise stseenis on sadism suunatud just nimelt *keelelise* objekti vastu, nii selle kehalise asupaiga kui ka libidinaal-emotsionaalse jõu vastu, mis avaldub Timo karjete valjuses, järelejätmatuses ja vaigistatuses. Piinamine muudab Timo hambutuks, võimetuks "vastu hammustama", nagu ta seni on teinud – kirglike sõnadega, kriitilise idealismiga, oma hinnangute ja süüdistustega, vaimse ja emotsionaalse intensiivsusega, mis olid talle noorusest peale omased ja mida oli süvendanud ta valgustuslik-romantilistest pürgimustest kantud haridus.⁵ Suhu keeratud võtme sümbol tähistab Timo kahekordset vägistamist, füüsilist ja verbaalset. Valust on vaeatud nii ta keha kui vaim.

Kui füüsiline piinamine on jäänud seljajataha, siis füüsiline haav ja murtud hambad on Timo jaoks kõige tühisem probleem. Nagu ta jutustajale tunnistab, teeb talle vaeva just jätkuv psüühiline valu. Ta on ikka veel mõtetest pöörane. Vanglas püüdis ta mõtelda võõrastes keeltes, et mitte oma hinge paljastada. Aga need

² J. K r o s s, Keisri hull. Tallinn, 1978, lk 176. Edaspidi viited sellele vlj-le tekstis. (Artikli originaal tsiteerib tõlget: J. K r o s s, The Czar's Madman. Trans. A. Hollo. New York, 1993.)

³ Romaanis antakse kaks vastandlikku töötust, mis iseloomustavad ka nende andjaid: Timo töötab rääkida keisrile tõtt, Jakob töötab vaikida oma õele. Jutustuse kestel õpib Timo kõnelema tõtt ebakommunikatiivse hullumeelsuse "vaikuses". Jakob õpib, et on tõdesid, mis tuleb päästa ajaloo võimaliku vaikimise eest, ning otsustab jätta oma päevaraamatu Timo pojale.

⁴ Suutsooni analüüsi kohta niihästi Freudil kui Lacanil vt: M. J a n u s, Inhibition, Heautoscopy, Movement in the Freudian and Lacanian Body. *Literature and Psychology*, XXXVI, 4, 1990, lk 1–26.

⁵ Vt nt tormilist kosimisstseeni (14–15) ning väitlust, kus ta kaitseb kristlikku rüütliajastut (ajajärku, millega ta end identifitseerib) ja mõistab hukka kaasaegse saksa aadelkonna moraali (38–40).

enesejärelevalve- ja enesetsensuurikatsed luhtusid. Vastu tahtmist valdasid teda “mõttetulvad” ning “pildid ja mõisted”, mida oli “nii pööraselt palju”, et ta tundis end “nagu uppuja kärestikus” (174). Ta suust tulid “väitetulvad”, enamasti adresseeritud puuduvale keisrile enesele. Võti, mis nii kohutavalt haavas ta keha, ei lukustanud ega hävitanud ta mõistust, kuid muutis, korraldas ümber ja intensiivistas üle igasuguse piiri selle tegevust. Ta ei söanda Eevale rääkida, “kui ränka pingutust see [talt] nõuab. N o r m a a l n e olla” (177) –, s.o et tema vaimu ja mõistust ründavad endiselt sundideed ja -nägemused. Dialoog keisriga, millest viimane keeldus, jätkub ikka veel – piinarikkalt korduva sisedialoogina. Tagasilükatud ja toimumata jäänud kommunikatsioon pöördub ikka ja jälle tagasi, et mingitki vastust saada, kuid asjata. Pealegi on keiser Aleksander juba surnud.

Neli iha: vaikida ja kõnelda, tõde ja vale

Hiljem saame teada, et Timo on leiutanud uue viisi tšensoritest pääsemiseks, peites oma mõistlikkuse vaimuhaiguse taha. Tema vanglajärgsed käsikirjad, mis mõneks ajaks jutustaja valdusse satuvad (ja lõpuks kaotsi lähevad – kas varastatakse või hävitatakse), on kirja pandud mõistuse ja hullumeelsuse topeltkeeles. Igal leheküljel, teatud kindlas kohas, nagu jutustaja märgib, leidub üks mõttekas lause, kuid see on istutatud keset mõttetust (262–264). Ometi on need sulaselged mõttetused arukad ja sihipärased – nad

on metoodiline riugas, et eksitada irratsionaalset ja sõgedat režiimi, selle paranoilist järelevalvet tema kirjutiste üle. Timo võtab omaks kohanenud ja mõõduka, kuid siiski mitte kompromisliku hoiaku, ja esineb hulluna, et kirjutada edasi asju, mida ta peab mõistlikuks. Mis juhtub üksikisiku või terve rahvaga, kui ta on sunnitud elama säärases kahekeelsuses nagu Eesti viiekümne kommunistliku kolonisatsioonista jooksul, ja kuidas see üle elatakse – see on juba laiem küsimus.

Esimene raamat, mida Timo pärast vanglast vabanemist raamatukogust soovib, on Thomas More'i “Utopia” (32). Selle võtmelise viitega tõmbab Kross paralleeli Inglismaa usurevolutsiooni aegse suurkriisi ning keisrite ja – selle jätkuna – kommunistide diktatuuri all elanud Eestimaa vahel. Ühtlasi osutab Kross sellega ka nihkele Timo hoiakus: varasem kompromissitu hoiak – mis oli filosoofiliselt puritaanlik ja idealistlik nägemus “t õ e s t täies alastuses” (100) nagu More'i Raphaelilgi, nõudes, et isegi kuningatele tuleb kõnelda tõtt ja ainult tõtt, – asendub More'ile enesele omase realistlikuma ja pragmaatilisema hoiakuga, mida too ise irooniliselt nimetab “viisakaks filosoofiaks”:

“Ja et olla sinuga aus, siis ei saa ma [More] tõesti soovitada sellist suhtlusviisi või niisuguste nõuannete jagamist, mille puhul on kindlalt teada, et neid niikuinii kuulda ei võetaks ega järgitaks. Sest kuidas saab nii imelik informatsioon olla kasulik või kuidas saab seda taguda nende peadesse, kelle mõistuses on juba täiesti vastupidised veendumused? Selline koolifilosoofia ei tekita tõrget sõprade oma-

vahelises lähedases suhtluses, kuid kuningate nõukodades, kus arutatakse ja otsustatakse suuri asju suure mõjuvõimuga, pole niisugustel asjadel kohta.

Seda ma mõtlesingi, ütles ta [Raphael], kui mainisin, et kuningate juures pole filosoofial kohta.

Tõepoolest, ütlesin mina [More], säärasel koolifilosoofial ei ole, mis mõtleb, et kõik sobib kõikjale. Kuid on olemas ka üks teine filosoofia, viisakam filosoofia, mis tunneb, nagu öeldakse, oma mänguvälja, ja järgides käsilolevat näidendit, mängib sündsalt oma osa, lausumata midagi kohatut ja viisipäratut. Seda filosoofiat peadki sa kasutama... Sest tõstes üles küsimusi, mis kuidagi antud teemasse ei puutu, ajad sa paratamatult nurja ja rikud käsiloleva mängu, olgugi et need teemad, mida sina esitad, võivad olla paremad. Mis osa sa iganes oled enda kanda võtnud, seda mängi nii hästi, kui suudad, ja kasuta seda kõige paremini ära.”⁶

More ise ei jäänud lõpuni kindlaks “Utoopias” soovitatud mõõdukusele. Ta ei surnud küll selle eest, mida ta ütles, vaid selle eest, mida keeldus ütlema. Ta vaikus ja tema vaikimine arvati riigireetmiseks. Kuninga teenistuses kaotas ta kogu oma vabaduse, isegi vaikimisvabaduse. Timo enesetsenseerimismeetodi puhul võimaldavad hullumeelsusse peidetud arukad laused tal realiseerida oma õiguse kõnelda ja neid lauseid ümbritsev arutuseväli tagab talle õiguse vaikida. Ta on selgeks õppinud selle, mida More oli irooniliselt nimetanud “viisakamaks filosoofiaks”, aga Timo puhul tuleks seda

nimetada hullumeelseks filosoofiaks või hullumeelse mõtlemise paradoksiks. See “hullumeelne mõtlemine” ei nõua utoopilisel, raphaelilikul moel taga kogu tõtt, vaid pigem mängib oma osa etteantud näidendis nii, et natukenegi tõest võiks alles jääda.

Noor Timo arvas, et suudab tuua päevalgele eheda tõe. Seejuures lähtub ta romantilisest ja naiivsest veendumusest, et tema ise kui autonoomne valgustuslik-romantiline isiksus võib usaldada oma südametunnistuse ja mõistuse õiglust ja ammendavust. Ta hukkamõistud ja hinnangud tulenevad kategoorilistest imperatiividest ning abstraktsetest printsiipidest ja ideedest. Nagu Raphaelil, pole temalgi sugugi diplomaatiameelt, mis oli omane More’ile, kes soovitas Raphaelil võtta asju nii, nagu nad on. Talle ei jää küll päris märkamata, kui kaalukas osa on teda ümbritseval sotsiaal-poliitilisel ja õiguslikul reaalsusel, kuid selle asemel et kaaluda mõnd praktilisemat, kompromissivalmimat ja kannatlikumat teed oma sihtide saavutamiseks, on ta varmalt valmis kangelaslikuks ohvriks ja karistuseks (62–63). Timo hakkab mõistma, et eesti talumehe näivalt loomupärasest vaikivast hoiakust on oma iva, kuid ta kujundab selle kangekaelse, tõrksa vaikimise ümber oma pealtnäha hullumeelsete kirjatööde “vaikimiseks”, vältides niimoodi karistust – More’i vaikimine, mis kõneles mõnes mõttes selget keelt, seda ei suutnud.

Timo saavutuseks on uue ja originaalse eetika leiutamine, mis ühendab endas mõistuse ja hullumeelsuse, kõnelemise ja

⁶ Th. More, *Utopia*. New York, 1965, lk 46–47.

vaikimise, inimsoo kaks teineteisele vastukäivat, kuid hädavajalikku õigust: õiguse sõnavabadusele ja õiguse vaikimisvabadusele. Ühtlasi mõistab Timo, et need kaks inimesele üliolulist vabadust on seotud veel kahe inimõigusega: õigusega kõnelda tõtt ja õigusega valetada. Tema viimased käsikirjad näitavad, et ta on jõudnud arusaamisele, et tõtt on võimalik rääkida üksnes valede ja hullumeelsuse varjus. Ta avastab, et valetaminegi on õigus, paratamatus ja isegi tõde. Lacan juhib tähelepanu asjaolule, et käsku, mis keelab meil valetada, ei oleks olemas, kui meis ei oleks sügavat sisemist ajet valetada. (Puuduks ju vajadus niisuguse tabu või seaduse järele, mida mitte keegi ei tahaks rikkuda.) Lacan osutab ka sellele, et inimene kaitseb end psüühilise haigetsaamise eest teatavat laadi mitteteadliku hädavalega, mis tegelikult on sümptomaatiline viis kõnelda tõtt. Kõige põhjanevam mitteteadlik vale puudutab surma. See vale on ülioluline mitteteadlik akt, mille rajaneb sümbolisatsioon.

Sina ei pea mitte valetama, ütleb käusõna, aga luulekirjandus, kõik kirjutatu, kogu keel tegelikult valetab, kõigepealt juba seeläbi, et on fiktiivne ja abstraktne võrreldes reaalse asjade maailmaga. Ja kui Lacani sõnul "Seadus "sina ei pea mitte valetama" sisaldab võimalust vales kui kõige fundamentaalsemat iha", siis kunst – just sellega, et ta on fiktsioon – niihästi rikub seadust (mis keelab meil valetada) kui ka rahuldab üht fundamentaalset iha, nimelt iha valetada:

"Äsi on selles, et kõne ise ei tea, mida ta ütleb, kui ta valetab, ja teiselt poolt selles, et ka valetamises kõneleb osalt tõde. Veelgi enam, selles seaduse ja iha vahelises antinoomilises funktsioonis, mis on tingitud kõnest, peitub ürgne autoriteet, mis teeb kõigi kümne käsu seast just selle inimolu nurgakiviks nii, et see inimolu hakkab pälvima meie austust."⁷

"Keisri hull" ilmus 1978. aastal, süngel koloniseerimise ja hirmuvalitsuse ajastul, mis tähendas, et Kross pidi avalikustama oma ellujäämiseetikat nõnda, et kõik oleksid kaitstud: ta ise kui autor ja kui jutustaja, ta lugejad ja kriitikud. Ja Kross sai sellega hakkama. Ta jättis avatuks võimaluse, et kõik siin on lõppkokkuvõttes irooniline, kahemõtteline, üksnes lõputu rodu küsimusi ikka sel igivalnal tõe-teemal, nagu 1) kas on võimalik kõnelda tõtt? 2) mis vormis on võimalik tõtt kõnelda? 3) mis vormis on võimalik seda vastu võtta ja kuulda? Nõnda siis laseb Kross oma jutustajal küsida:

"Kas hull saab seda kirjutatud olla?

Kas normaalne inimene saab seda oma keisrile näkku paisata?

Aga kui keiser on võtnud normaalselt inimeselt tõe rääkimise vande?

Kui keiser on võtnud normaalselt inimeselt normaalse valetamise vabaduse?

Ah, üksnes hull annab selle oma keisri ees käest ära...?!" (282).

Ülim iroonia peitub muidugi selles, et ka kunstnik ise on täpselt nagu hull, kelle kutsumuseks on kõnelda tõtt ja kelle avalikustatud tõde langeb paratamatult re

⁷ J. L a c a n, Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis. Ed. J.-A. Miller. Trans. D. Potter. New York, 1992, lk 82.

žiimi kätte. Kuid Kross on kunstnik, kes valitseb oma kummaliselt vaba ja fiktsionaalset meediumi sedavõrd, et paneb selle kõnelema tõdesid ja valesid, nii nagu ta heaks arvab. Ja nõnda on Kross suutnud luua “imeharuldase riika” (kui kasutada Coleridge’i väljendit), mis on valu ning tõe ja vale paradoksaalne “naudingute taevas”.

Võim ja trauma, ängistus ja kannatus

Võim ja trauma on alati käinud käsikäes. Trauma tähendab inimest või rahvast katvate haprate tsivilisatsioonikihtide purunemist. Võim võib subjekti sümboolse väe ja staatuse järgitult maatasta teha niisama kiiresti kui pommid linna. Kui meilt röövitakse meid koos hoidvad sümboolsed ja imaginaarsed samastumisalused, nagu nimi, rahvus, kodakondsus, keel, sugu, elukutse, konstitutsioonilised ja seaduslikud õigused, meie veendumused ja meie perekonnad, siis seisame silmitsi oma tühistatud isedusega, näeme, et meie olemuseks on eimiski. Krossi romaan ei viita säärasele tühjusele kui millelegi, mis asuks väljaspool meid ennast, nagu oli kombeks enne moodsat ajastut, näiteks kreeka oraaklitel, – see asub meis, meie kehaes. Tühjuse omaksvõtt tähendab omaks võtta meie olemust, milleks on vajadus, tahtmine, iha, pigem eimiski ajutine saamine millekski kui tema täitumine millegagi. Suult ja oraaklit oodatakse sõnumit. Ti-

mo sõnumiks on kuuekümmne-leheküljeline memorandum imperaatorile (94–101), viiekümne neljast punktist koosnev Venemaa konstitutsiooni visand (120) ning vanglajärgsed käsikirjad. Nende kirjutiste säilimise korral on päästetud midagi ka tema sümboolsest identiteedist ja inimlikust ihast.

Piinaja või sadisti pettumine oma ohvris toob sageli kaasa viimase surma, kuid enamasti on piinaja ja sadisti püüdluseks tekitada ohvrile trauma. Psühhoanalüütilise suunitlusega traumateooria võtmeküsimuseks, mis on lõppkokkuvõttes saanud ka postmodernse aja põhimureks, on see, kuidas tuleb inimene toime oma tühistatud isedusega, oma desümboliseerituse ja deimagineeritusega ning äärmise, leevendamatu ängistusega, millele see tühjus ukse avab. Lacani jaoks on ängistus vaieldamatu märk kokkupõrkest registri-ga, mida ta nimetab Reaalseks.⁸ Siiski tähendab isegi ängistus juba sammukest eemale tühjuses viibimise totaalset abitu- tusest ja täielikust segadusest.⁹

Timo reageerib traumale korduvate sõnatulvadega; nii jääb ta aktiivseks, selle asemel et passiivselt alistuda. Timo räägib, kuidas “...väited hakkavad tihenema ja võtavad kuju. Kui geomeetrilised vormid... Süllogismid muutuvad treppideks... Teesid kerkivad nagu treitud kivi- sambad” (174). Tema mõtete õudne tardedmine ja kivistumine on ta ülisuure hingetrauma sümptomiks. Erinevalt Niobest, ei kivistu Timo puhul mitte keha, vaid

⁸ Reaalse-käsitluse kohta vt lisaks: M. J a a n u s, *The Ethics of the Real in Lacan’s Seminar VII. Literature and Psychology XXXXII*, 1–2, 1997.

⁹ J. L a c a n, *Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis*, lk 304.

vaim. Ta mõtlemisprotsessid muutuvad ehitus- ja kiviraiumistööks, milles “teesid kerkivad nagu kivisambad”. See on pelutav nägemus mõtlemisest kui meeleehtlikust ponnistusest ja katsumusest. See mõttetöö toimub viimse piiri peal, pidevas lakkamisohus, millele aitab vastu seista üksnes hullumeelne annus veelgi enam mõtlemist. Nii nagu ülemäärasele pingutusele sunnitud keha, saab ka vaim tõrjuda surmaohtu *ainult* üha uuesti alustatava tegevusega, mis ainsana aitab mõistust veenda iseenda eksisteerimises.

Need Timo kivist teesid, peaaegu liikumatu mõistetearhitektuur, aga ka ta meeleto karjumissund (mis väldivad teadvuse kontrolli ja sel moel, nagu ta teab, hävitavad teda) on mitteteadlikult motiveeritud vajadusest kehtestada kontroll ja saavutada kindlus, peatada oma paanika, mõtelda iseendast ja oma identiteedist pelgalt kartesiaanlike vaimuharjutuste ja kordamise varal – tohutu ülepingutuse varal, mis on teatavas mõttes hullus (kui lähtume klassikalisest aristotellikust määratlusest, et hullus on kõrvalekaldumine keskmisest, mõõdukast). Kuid lihtviisilise ellujäämisvajaduse kontekstis on see üks ebamõõdukalt hiilgav taktika, mis on sündinud harukordsest ja hämmastavast enesekaemusest ning enesetundmisest.

Aktiivne vaimne kannatamine tähendab siiski juba väljatulekut sellest lausabitusest, mis on sisemise tühjuse tingimus, samuti lausängistusest, mis tuleneb absoluutse ohu tajumisest. “Kannatamine on

stasis,” ütleb Lacan, “mis kinnitab, et see, mis on, ei saa pöörduda tagasi tühjusse, millest ta on esile tulnud.”¹⁰ Teisisõnu, kannatamine tähendab juba võimet ängistust traagiliselt taluda. Lacani süsteemi kohaselt on tegemist tungiga ning tungid on aktiivsed, tsirkulaarsed ja refleksiivsed. Kuna kannatamine on tung, siis asub ta teispoole ängistust, ning olgugi et ta on piinarikkalt ennastkordav ning vastuvõtlik surma külgetõmbejõule, tähendab ta sellest hoolimata aktiivset võitlust surma vastu ja on seetõttu võrreldes pelga ängistusega juba sublimatsiooni väga algeline vorm.

Timo ei käi lõplikult alla (ehkki kahe vangla-aasta järel hakkab ta seisund kiiresti halvenema) ega kivistu, sest ta jätkab monotoonset ringikujulist liikumist ümber iseenda või ümber selle, mis temast alles on jäänud ja mis Lacani terminites oleks Timo ise kui jääkobjekt või kui “objekt väike a”. “Objekt väike a” (mis võib olla kas ihatud või kardetud psüühiline objekt) alati kas langeb, on langemas või ähvardab langeda, kuid tiirlev tung hoiab teda vaos umbes samamoodi, nagu gravitatsiooniseadus hoiab vaos planeete. Teisisõnu: ängistus on kabuhirmus langemine, tung enesehävituse poole, kannatamine aga üha korduv, ringiratast mõtlemine või kulgemine – tungi tagakülge, iha uuesti alata.¹¹ (Et kehale liikumist anda, jookseb Timo oma vangikongis sõna otseses mõttes ühel kohal ringi, tähenduslik on see, et need jooksuringid

¹⁰ J. L a c a n, Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis, lk 261.

¹¹ Sealsamas, lk 212.

kulgevad ümber suure – kas tõelise või kujutletud – klaveri.) Seega on tung kui aktiivsuse või energia elementaarne, füüsilis-emotsionaalne tähistaja ühtaegu nii liikumine kui seisak, nii ringkäik kui *stasis*. Tähistaja on binaarne ja korratav, erinevalt lõpmatust ängistusest, mille binaarne või mis tahes polaarne vastand puudub. Niisiis puhta ängistusega võrreldes on isegi kannatamises raasuke mobiilsust ja järelikult ka vabadust.

Ma eelistasin pealkirjastada oma artikli “Eesti ja *valu*”, mitte “Eesti ja *piin*” (viimane sõna tähendab samuti valu ja tal on kaastähendus, mis viitab otseselt piinamisele)¹², sest ma arvan, et eesti kultuur, isegi selle veel kirja panemata filosoofia seisneb suurel määral teadmises selle kohta, kuidas “piin”, akuutne valu ja piinamisega seonduv ängistus, muundub kannatuseks. Me oleme ellu jäänud, sest oleme teadnud, kuidas valu kannatuseks muuta. Mulle tundub, et meie veel kirjapanemata filosoofiagi peaks hõlmama usku valusse kui radikaalsesse tõesse, mis on võrdväärne mõnu tõega. Radikaalses mõttes pole valu midagi sellist, mis tuleneks pelgalt välismaailmast, loodusest, meie kehadest ja meie suhetest teiste inimeste ning ühiskonnaga – neist peapõhjustest, mida loendab Freud oma teoses “Ahistus kultuu-

ris”¹³ –, vaid see on midagi, mis asub väljajuurimatult meie sees ja allutab meid endale. See on loomulik, vältimatu kokkupõrge kurjusega, mida me peame õppima muundama ja sublimeerima, kuid mida kõrvaldada me ei suuda.

Oma essees “Eesti dekoloniseerimine” kõneleb Jaan Kaplinski eesti keele koloniseerimisest ja meie julgusepuudusest, mis võivad teha võimatuks algupärase eesti filosoofilise mõtlemise.¹⁴ Aga kui eesti oma mõtlemine võiks ühel päeval kirja pandud saada, siis minu kujutluses koonduks see väga paljuski lacanliku Reaalse ümber või põhineks selle kaasamisel. Võib-olla meie eripärast kogemust ei oleks saanudki süstematiseerida või selle üle teoretiseerida enne Lacani Reaalse ilmumist, kui arvestada, et eesti kultuur on ise suuresti Reaalse läbitöötamise saadus. Kindlasti on see nõnda Krossi tekstide puhul, kust ilmneb, et subjektil on lisaks lepingule ühiskonnaga oma vajaduste ja seaduslike õiguste kaitseks ka leping Reaalsega, iseenesega kui pelga “objektiga väike a”, jääkobjektiga, ning oma surma ja libidinaalse ökonoomiaga.

Kurjus ja valu metafoorid

“Kurjus on eksiarvamus,” ütles Mary

¹² Teised sõnad, mille kõrvaltähendus viitab eri liiki valule, oleksid: *vaeu, kannatus, karistus, nuhtlus, hool*. Vrd inglise *torment, affliction, hardship, vexation, toil, labour* ja prantsuse *karistuse*-konnotatsiooniga *peine vs douleur*; saksa keeles oleksin ma oma pealkirja valinud pigem sõna *Leid* kui *Schmerz*.

¹³ S. F r e u d, *Civilization and its Discontents*. Trans. J. Strachey. New York, 1962, lk 24. (Eesti k-s: S. F r e u d, *Ahistus kultuuris*. Sealpool mõnuprintsiipi. Tlk K. Läänemets. Tallinn, 2000.)

¹⁴ J. K a p l i n s k i, *Eesti dekoloniseerimine*. Eesti vajab paganlikke ekstremiste, usub Jaan Kaplinski. *Eesti Ekspress* 23.02.2000.

Baker Eddy. Klassikaline tragöödia ega Freudi-Lacani psühhoanalüüs pole sellega nõus. Kui Odysseus küsib Kirkelt, kuidas tulla toime Charybdise ja Skylla kurjusega, sõitleb Kirke teda soovi eest surematu kurjusega võidelda. Kirke ütleb, et selle kurjusega ei saa sõdida, sellest saab vaid hoiduda:

*Meeletu mees! Kas ikka siis veel sõjavaevu
ja taplust
ihkad sa nii? Surematute eeski ei taandu?
Sa tea siis:
ei surelikkude soost ole Skylla see, vaid
surematu,
Ei teda tõrjuda või. Pääs aimus on – tõtata
pakku.¹⁵*

Meid eristab Homerosesest see, et meie maailm kaldub nägema radikaalset kurjust mitte ontoloogilise ja teoloogilisena, vaid pigem antropoloogilisena, sotsiaalsena, ajaloolisena, või siis rea ületamatute subjektiivsete paradoksidenä (nagu arvab psühhoanalüüs). Stalini ja Hitleri surmalaagrid esindavad vägagi maist, inimlikku kurjust. Küsimus on siis selles, mil moel seista vastu selle lõppematu maise kurjuse radikaalsusele. Oma "Avakõnes", huvitavas mõtiskluses Kurjast, käsitleb Joseph Brodsky seda, kuidas kurjust on võimalik häirida tema suhtes liialdatud vastutulelikkust ilmutades. Ta jutustab loo

vene laagrivangist, kes käsutati puid lõhkuma kella seitsmest hommikul kuni kella neljani pärastlõunal, aga kes tegi seda katkestamatult kaksteist tundi, isegi lõunasööki vahele jättes, kella seitsmeni õhtul. Selle vangiga teguviisi, kommenteerib Brodsky, viis kurjuse "liialduse läbi absuradini; kurjus muutub absurdiks, ta nõudmised kohtavad ülevoolavat vastutulekut, mis võtab valutegemiselt väärtuse. See seab ohvri üpris aktiivsesse ossa, vaimse pealetungi positsioonile. Võit, mis siin võimalikuks saab, pole moraalne, vaid eksistentsiaalne."¹⁶ Absurdne vastutulelikkus aitab paljastada kogu ürituse mõtetust ja naeruväärsust, käsitlusaluses romaanis paljastab see ka Timo edasise järelevalve all hoidmise mõttetuse, eriti kui too juba otsustab vabatahtlikult edasi jääda, ning näitab, kui absurdne on surmatoova türannivõimu nii pingeline tegelemine millegi pelgalt sõnalise ja kirjapaneduga. Muidugi on nii Krossi kui Brodsky kangelasedki sunnitud teesklema ja korda saatma naeruväärseid, mõttetuid ja näivald hullumeelseid tegusid, et eksitada paranoilist järelevalvet ja eelkõige, et tegetsemise kaudu säilitada oma indenteeti.

Nagu antiiktragöödiagi, tõi Freud mängu surmatungi, mitteteadliku tahte meid, mis võib anda määratud, nii loovaid kui koletislikke tulemusi, ja komp-

¹⁵ H o m e r o s, Odüsseia. Tlk A. Annist. Tallinn, 1963, lk 163 (XII, 116–120). (Artikli originaal lähtub ingliskeelsetest tõlgetest: The Odyssey of Homer. Trans. R. Fitzgerald. New York, 1963, lk 212–213; The Odyssey. Trans. A. Cook. New York, 1974, lk 165. Erinevalt eesti tõlkest on neis Skylla ja Charybdis pandud otsesõnu esindama "(surematut/igavest) Kurjust". Tlk. märkus.)

¹⁶ J. B r o d s k y, Less Than One. New York, 1999, lk 389. (Eesti k-s: J. B r o d s k i, Avakõne Williamsi kolledžis 1984. Tlk D. Kareva. Looming 1988, nr 10, lk 1378.)

litseeris sellega kõik varasemad monistlikud arvamused kurjast, mis olid eitanud kas kurjuse reaalsust üleüldse või siis selle primaarsust, omistades esmatahtsuse heale ja käsitades kurjust headuse puudumisenäna või selle väärastumise, hukkamise tagajärjena (nt Augustinus). Andes mõista, et elu ise võib eelistada surma, ja väites, et mõnuprintsiibi jõuvali ei ole midagi primaarset, vaid see graviteerub hävingu ümber, tabas Freud niihästi tõsi-asja, et kurjus on läbinisti subjektiivne, kui ka kurjuseprobleemi kogu sügavust, selle väljajuurimatust ja seega ühtlasi eetika tegelikku põhiküsimust.¹⁷ Mõnu ning korrastavad ja ühendavad erootilised tungi-d, nende iha armastuse ja loova sümbolisatsiooni järele on meie *arengu* keskmes, aga nad on väga ebakindlad ja võivad kergesti muutuda ihaks haiget teha ja hävitada. Miks säärane mitteteadlik käänne hävingu ja kurjuse poole toimub, see on seni seletamatu mõistatus, meie vabaduse mõistatus, kuid vastuseks sellele käändele on alati vastupanu – vastupanu, aktsepteerimise ja mõistmise kujundid, tugev iha positiivse pöörde järele, mõnu ja armastuse positiivne käänne. Headus ja ilu on seotud mõnuga, nii nagu ka tõde. Tappes mõnu, tapetakse ühtlasi ilu, headus ja tõetahe.

Brodsky ei räägi otseselt mitteteadvuslikust, aga kui ta ütleb, et “nii pakubki Kurja vastu kindlaimat kaitset äärmine individualism, mõtlemise ootamatus, veidrus; kui soovite – ekstsentrilisus”¹⁸ (ja ma lisaksin siia koomika, meeletuse, hul-

lumeelsuse ja kõik liialdused), siis tuleb mängu mitteteadvuslik – kui usume, et meie originaalsus ei tulene teadlikest, vaid mitteteadlikest ihadest. Brodsky näide viitab, et tungi loogika on liialduse loogika. Täiesti ilmne on see mõnu puhul: mõnu on “korrata!”-loogika, aditiivne loogika. Pole kahtlust, et mõnu nõuab kordamist, alalhoidmist, suurendamist ja pikendamist. Säärane liialdus häirib ja raputab teadvust ning just sellepärast on tal mõju. Ehkki me vajame samapalju kui mõnu metafoore ka valu metafoore, tähistajaid ja kujundeid, on viimaseid luua ja avastada palju raskem ning me ise avaldame nende loomisele vastupanu. See vastupanu lähtub surmatungist ja selle halvavast jõust. Silmapaistvaid näiteid metafoorselt võidust valu üle pakub klassikaline tragöödia ja ristisurmaga tipnev Kristuse kannatuslugu.

Paigallend: eetika ja vabadus

Krossi teksti põhikujundiks on lukust lahti või lukku keeramine, avamine või sulgemine, pagemise või paigalejäämine, põgenemine või võitlemine. Otsesõnu väljendub see probleemis, kas Timo ja Eeva saavad riigist põgeneda, ning selles, kuidas Timo viimasel hetkel tehtud otsus paigale jääda põgenemisplaani nurjab. Aga selle pindmine tegevuskoodi all on filosoofiline ja eetiline küsimus vabadusest kui iha ja seaduse vastasmõjust. Mis on see Timo isiklik, omaenese seadus, millele tal tuleb kuuletuda, ja mis on see tema

¹⁷ J. L a c a n, Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis, lk 104.

¹⁸ J. B r o d s k y, Less Than One, lk 385. (Eesti k-s: *Looming* 1988, nr 10, lk 1376.)

iha, mida ta ei tohi hävitada? Ja – arvestades seda ihaparadoksi, mis on ta põhi-olemuseks – kuidas ta suudab teha valiku, mis ühtaegu vabastab ta ja kohustab teda olema see, kes ta on?

Timo otsus jääda ja jätkata kirjutamist hullumeelsuse kattevarjus aimab juba ette Krossi hilisemat tähteost “Paigallend” ja selle keskset metafoori, mis osutab staatilisele sublimateerimisele ehk lendamisele, ihkamisele, fantaseerimisele või kirjutamisele ühe koha peal. “Paigallend” on valus metafoor, sest see kujund viitab linnule, kelle põhitegevust kammitsetakse või piiratakse. Kuid selles kujutluspildis sisaldub ka mõnu, kuna lendamine on loomult vabaduse, nii ruumilise kui erootilise vabaduse võrdpilt unenägudes ja unistustes. See on nii sisemine kui väline vabanemine kehast. Niisiis on lendamine, isegi ainult piiratud ruumis ja kammitsetud kujul, ometi võimalus jaatada oma olemust – inimlik tung enesesümboliseerimise, armastuse ja eetilise mõtlemise poole, mis on inimese erioigus ja tema unikaalse olukorra tagajärg.

“Paigallend” on järjekordne kujutluspilt tungist, mis ajab ringi oma “objekti väike a”, oma kättesaamatut ihaobjekti. See nii-öelda seiskunud kirk ei tähenda toimuva ratsionaliseerivat eitust ega hinge tuimestamist, mis kaotaks nii mõnu- kui valutunded, vaid jätkuvat kirglikku vastuvõtlikkust ning selle, mis jääb ja mis on, psüühilist ja eksistentsiaalset läbitöötamist, ilma et saaks loota mingile väljapoolsele abile.¹⁹ Võimalus lennata pelgalt

paigal tähendab vabale linnule kannatust. Siiski pole see kannatamine ristil, vaid lennates. “Paigallend” on uus kannatusemetafoor ja asendab sellisena kristlikku ristilöödu-metafoori, millel oli nii silmapaistev koht “Keisri hullus” ja Timo mõtetes.

Timo äkiline otsus põgenemisest loobuda, mis tabab ka teda ennast üllatusena, ja see lõpuni mitterahuldav, osaline seletus, mis ta sellele pakub (kuna see ongi seletamatu), annab tunnistust tema vabadusest ehk mitteteadvusliku valu ja mõnu mõistatuslikust ja vabast mängust temas. Tema äkkotsus tõuseb pinnale ajast, mida Lacan nimetab Reaalseks ajaks. See on aeg, mil kerkib esile mitteteadvuslik ning katkestab meie kronoloogilised ja teadlikud kavad. Timo otsuses on truuksjäämist valule, kuid selles on ka mõnu. On kõnekas (kui meenutada tema oraalset piinamist), et see mõnu on just maitsmismõnu, oraalne mõnu, pihlakamarjade kirbe maik – “ma ei saa *ka nende marjade pärast* mitte kuskile minna...”. Kuid see maitse märgib ka samastumist ja liitumist ühe teise “vangiga”, krahv von Pahleniga, kes jääb samuti paigale ja ütleb, et see, mis hoiab teda põgenemast, on tema pome-rantside, kõige põhjapoolsemate Euroopas, vihakas maitse. Nende marjade irratsionaalseks “põhjuseks” on Timo ürgalge, iidne kiindumus mõrusse maitseesse, millessegi, mis ei oleks üksnes puhas mõnu. Ja see maitseaisting on talle teejuhiks tema ainulaadse iha poole:

“...mul olid seal puuotsast pihlaka-

¹⁹ Kriitiliseks stseeniks on siin see, kui kangelane saab aru, et välismaailm ei vasta tema meeleheitlikele appikutsetele.

marjad pihus ja ma pistsin neid enese märkamata suhu...”

Ta tõmbas pihlakamarjakobara taskust ja tõstis selle Eeva suu ja silmade juurde: “Näe, seesama – ” Ta pani käe ümber Eeva kukla ja pigistas oma näo vastu naise nägu, toores kollakaspunane marjakobar vastu mõlema suud – – – Ta ütles: “Ja ma sain aru: tehke minuga mis tahes – ma ei saa ka nende marjade pärast mitte kuskile minna...” (270).

Ta alistub neile marjadele, vastupanuta, endastmõistetavalt nagu oma esimesele toidule, oma esimesele asupaigale, oma esimesele ihale, millesse ta on kaotanud iseenda, nagu keele ja subjektiksolemise koormast ennastunustavalt vabanenud objekt. Rahuldunud nõnda, nagu üksnes ürgne vajadus või iha saab meid rahuldada, kaotab ta tegevusaje; see, millesse ta eelnevalt on investeerinud, enam ei loe. See pihlakas on elu ja ettemääratud elu, sest see on vili; see on viljaks küpsenud elu ning küpsema ja vilja kandma paneb ju ühendus, armastus. Niisiis ta pöördub Eeva poole, nii nagu ta oma usalduslikus armastuses on ikka teinud. Ja nii nagu Timo reageerib võimalikule ilmajäämisele

oma kodumaast vastupanu ja ahastusega, nii avastab ja taipab ta taas kord, mida ja keda ta armastab. Ka kired juhivad tõe juurde ja toovad kindlust ja rahu. Nagu Lacan ütleb: “Ma küsin, kas pole mitte-teadliku kalduvuse äratundmisest tulenev rahu märksa tõelisem kui teda ahistav konflikt?”²⁰ Konfliktne iha minna või jääda laheneb äkilises otsuses jääda ning lõbusus ja rahu, mis selle otsusega kaasnevad, kõnelevad Timole, et just see on tema enese tõeline iha.

Ometi esindab Timo – just nagu “raudnael keiserriigi ihus” – ka valu käsitamatust, kõrvaldamatust ja unustamatust. Selle “raudnaelana” muudab ta küsitavaks võimuparadigma, mis toetub piinamisele, julmusele, traumale ja mille eesti keeles võtab kokku üksainus sõna – *vägivald*: “Aga minu jaoks on ainuõige olla seal, kus mind sunnitakse olema! O l l a s e a l – kui raudnael keiserriigi ihus...” (269). Sel hetkel ei ole ta tegelikult enam sunnitud sinna jääma – ta *valib* jäämise, et kuuletuda omaenese sisemisele seadusele ja saatusele. Ja ta teab, et annab järele tumedale ajele iseendas, sest ta ütleb, et kui ta üldse kusagile läheks, siis mitte Šveitsi,

²⁰ J. L a c a n, *Ecrits*. New York, 1977, lk 118.

²¹ Šveitsile Irkutski, kannatuste ja piina paiga eelistamine näitab veel kord Timo vastuvõtlikust surmatungile ja kartmatust selle ees, kuid jagu ei saaks see surma kutse temast tõenäoliselt kunagi. Ta on valmis oma eesmärgi nimel valu tundma ja kannatama ning seega taluma surma lähedust, kuid enesetapukalduvusi ei paista tal olevat. Vangistuses arvas Timo, et enesetapp tähendab nõrkust ja allaandmist: “Petronius tapab enese keisri käsul... Mispärast on nad nii nõrgad?! Mispärast annavad nad alla?! Vastu pidada... Kuuekümnelt kaheksas ring...” (140). Jakob peab võimalikuks, et Timo võis end tappa, püüdes tegelikult “tappa” valu (kogu oma valu lugu), mis võis temas vastupandamatult esile kerkida hetkel, mil ta taipas, et hingelis-vaimses mõttes on ta oma poja kaotanud impeeriumivõimule. Sel hetkel kuulutab ta, et on kaotanud (ehk andnud koos oma pojaga ära) ka oma mehise elujõu, oma libidinaalse tule ja mõnuisu (kõik need varjatud tähendused võivad olla piibu mehelikul sümbolikal): “Ei piipu, ei poega...” (328). Surm oleks siis meeleheiteakt, usu ja lootuse katast-

vaid kuhugi Irkutski taha, s.o Baikali järve äärde impeeriumi teises otsas, Mongoolia piiri lähedal.²¹ Raudnaela-metafoor kinnitab tema samastumist kannatuse ja idealismiga, oma sõjameestest ja kristlastest esivanematega, kes olid tulnud Eestisse seda ristiustustama (see aga, nagu ta varem on öelnud, on ainus asi, mis annab talle tunde, et tal on õigus siin maal olla). See on edasiarendus tema nartsissistlikust kehalisest fantaasiast, mis seondub teenimise ja eesmärgitundega. Sellest siis tema samastumine sõduriga, kes kuuletub kategoorilisele imperatiivile mitte kunagi lahingust põgeneda (268), ja siit saab veel kord kinnitust tema samastussuhte von Pahleniga, kes väitis, et välismaale lähivad need, kes tahavad kätte maksta, need aga, kes tahavad midagi tähtsat, jäävad koju. Need samastumised moodustavad osa Timo imaginaar-sümboolsest identiteedist ning töötavad sisimas vastu tema identiteeditusele ja enesekaotusele mõnus.

Naela-kujund pakub Timo jaoks teist laadi mõnu kui marjad. See on sümboolne mõnu, sest see kujund annab ta sihitule kannatamisele ja valule mõtte. Täendus ja eesmärk, mille see kujund talle annab, tulevad assotsiatsioonist ristilöömisega. Selles kujundis aga on tema kõigest nael ja kannatavaks kehaks on tegelikult Vene impeerium või selle keiser. Timo keha

kokkukulamisele impeeriumi või eeskätt keiser Aleksandri kehaga annab tausta üks ta iseäralik vanglahallutsinatsioon. Too hallutsinatsioonistseen näitab selgesti, et Timol on keiser Aleksandriga tugev samastumis- ja peegeldussuhe. See isanda-orja suhe on nii idealiseeritud ja romantiseeritud, et see varjutab nii isanda kui ka kogu suhte tõelise loomuse. Timo kujutleb, et Aleksander kannatab asjade pärast, mis ta on oma sõbrale teinud, ja et keiser mõtleb ta peale (124).

Timo kujutleb, et Aleksander tuleb ta vangikongi, laskub põlvili ja palub Kristust, et too võtaks keisri südametunnistusest koorma, milleks Timo talle on, ja paneks Timo paluma talt andeks oma üleastumiste pärast (125–126). Aleksander on Timole see hädavajalik teine, kellele ta toob oma ohvri, see hävimatu tugi, millel tema valudraama püsib.²² See suhe säilib visalt, sest et teine kunagi ei vasta. Tegelikult ihkab Timo ise seda, mida paneb oma hallutsinatoorses stsenaariumis ihkama Aleksandri. Nägemuses, et Aleksander mõistab vajadust pojale andestada ja palvetab selle eest, väljendub Timo enese soov. See on tüüpiline identifikaatsioonidraama agressioonist ja süütundest, vihkamisest ja süüteo lunastamisest, ohverdusest ja domineerimisest. Sellest stseenist on välja loetav Timo sügavaim

roofiline varing, tähistades kõige selle äkilist ja lõplikku kokkukulakumist, mis oli moodustanud Timo identiteedi. Jutustaja kujutluses sündiv rekonstruktsioon Timo mõrvamisest Lamingi käe läbi on siiski usutavam, ja seda mitmel põhjusel – aga eriti kuna see toob meelde ühe varasema, pineva ja lõpetamata jäänud stseeni nende kahe vahel (50–53). Surma ümbritsev kahemõttelisus (mis on samuti kaitsev vormivõte) annab Jakobile võimaluse kasutada veel üht õigust: õigust mitte teada: “Ja üldse: ajalugu ajalooks ja tõde tõeks – inimesel peab olema õigus nõuda südamerahu asemel vähemalt oma tükikest teadmatust!” (329).

²² J. L a c a n, Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis, lk 261.

imaginaarne vajadus – janu inimliku ja vennaliku armastuse järele. See inimlikustatud, kristlik kujutuspilt varjab brutaalset võimusuhet. Just säärane idealiseeritud kujutus kogu kurjuse äkilisest ümberkujunemisest ja lõpust on leidnud oma ülima väljenduse Ilmutusraamatu nägemuses igasuguse valu lõpust. Lacani Realse-kategooria seisukohalt on see võimatu ning Krossigi tekst kritiseerib seda ja räägib sellele vastu. Kuid säärane peegelstseen on Timo jaoks isiklikult ja psühholoogiliselt tähtis, sest selle abil saab ta imaginaarselt teise kaudu ja teisena “üles tõusta”. Sügava transferentsi toimel suudab Timo taas näha iseennast kannatajana kristlikus ja inimlikus kontekstis (mis kaitseb teda selle ebainimliku tegekkuse vastu, kus ta viibib). See on imaginaarne tasakaalu saavutamise akt.

Hiljem mõistab Timo, et “tema keiser Aleksandri portree” oli vaid egoistlik viis päästa end süütundest keisririigi tegeliku olukorra pärast. See oli nartsissistlik enesepuhastusakt, millega ta projitseeris “Sinale” selle, mida tahtis “Mina” (et too teine langeks põlvili, paluks andeks, tunneks muret), ja mis paljastab kõik need väärlootused ja nõudmised, mis “Minal” “Sinale” olid. Timo ütleb, et ta uskus keisrisse, kuid ta uskus seda, mida tahtis uskuda – et keiser on tema enese ideaalne ego, selline, nagu ta ka ise ei ole, vaid ainult tahaks olla. Usk loob usalduse ja vastastikuse suhte, kuid antud juhul on mõlemapoolsus niihästi imaginaarne kui ka suureliselt kõrk ning need vähesed märgid, mis toidavad Timo kujutlust, nagu oleks ta keisrile tähtis, – sigarid ja šokolaad (122), klaver, makstud võlg,

Georgi kiire edutamine, pojale võimaldatud haridus – võivad samahästi olla mõne sadisti või hullu veidrused (81).

Asi, millest Timo nähtavasti kunagi ei loobu, on talle algusest peale omane arvamus, et tema usk keisrisse, millest ta nüüd *teab*, et see polnud õige, *oleks võinud* olla õige, ning et sel juhul oleksid ta kirjutised võinud ajalookäiku muuta. Selles veendumuses avaldub Timo seesmine, mitteteadlik valik uskumise kasuks. Ja Timo valik, mis eelistab usaldust kahtlemisele, on vastupidine jutustaja omale. Seda valikut toetab sügav veendumus, et inimeste vahel parajasti eksisteeriv põhimõtteliselt agressiivne isanda-orja suhe kujutab endast pigem erootilist kui pelka võimuvõitlust ning võib muutuda teistsuguseks, võrdväarsusel, kaastundel ja osavõtlikul eneseteadvusel põhinevaks suhteks (s.o romantiliseks *Mitgefühl*’i ja *Einfühlung*’i suhteks). Riigipoliitiline nägemus naelast ja impeeriumi kehast on nägemus üksikisiku tähendusrikkusest poliitilis-sotsiaalses kollektiivis ning vajadusest, et üksikisik oleks nael ehk valuallikas kurjuse poliitilises kehas, isegi kui see toob kaasa valu üksikisikule endale. Kui mõõname, et sõnad võivad haavata ja keel suudab haiget teha, et meil on olemas mittekehaline allikas kogemaks ja valmistamiseks valu (nimelt aju keekekus ise), siis on selleks raudnaelaks kokkuvõttes Timo kirjatöö.

Kui jutustaja küsib, kes oli Timo vastane lahinguväljal, vastab Timo, et keiser ja türannia, mida too esindas. Ja kui siis jutustaja jätkab: “Aga Timo... kas sul oli siis selles lahingus ka mingisugust, noh... l o o t u s t?”, ütleb Timo enesekindlalt:

“Oli küll. Selle lootuse peale oligi minu asi rajatud. (...) Sest ma lootsin – et ta ei kannata välja. *Et keiser ei kannata välja.* (...) et ta (...) niimoodi – pikkamööda – tapab – oma kunagist sõpra” (123). Timo kui kristliku romantiku lootus põhines eeldusel, et sade'ilikku tapmislõbu pole olemas, et *iha* mõrvata realselt ei eksisteeri.

Kristuse kannatav keha leiutati selleks, et peatada talumatu ja lõputu kannatamine, mis on tingitud surmast. Selle mõtteks oli rahuldada üht universaalset iha – surmatuseiha. Ristiusu revolutsiooniline pöördumine kannatava keha poole võimaldas teha kehast kujundi, mis tähistab surmale seatud piiri, nii nagu soovitakse panna piiri ka võimule. Timo kannatab naelana keisririigi kehas, et peatada poliitilise võimu sadismist tingitud lõputu kannatamine, ja see on samuti üks iidne ja sügav iha. Kristuse kannatavat keha kasutati selleks, et varjata valus vaevlevat keha, surmale määratud keha. Seega sai ristilöömisest tühjust kattev kujund või fantasm. Lacan nimetab ristilöömist “sadmisi apoteosiks”²³, tunnustades samal ajal seda kui suurepäraselt vastust hingevalule ja surmateadmisele – kui vastust, mis on õigusega rajatud kehale, mis on ju surma toimumispaik. Nimi Timotheus tuleb meelde kristlaste juhti ja Pauluse kaastöölist, kellele on adresseeritud kaks Pauluse kirja. Aga kuna Timo teenistus on endiselt suunatud surnud keisrile, siis on tema saatuseks kannatada ja olla risti

löödud, ilma et keegi teine, elav isand teda iganes lunastaks või lohutaks. Oma piinamises ei näe Timo üksnes enese julma ja mõttetut hävitamist türannia poolt; ta näeb selles katsumust, proovilepanekut, heitlust teiste sellesarnaste väljakutsete ajaloolises kontekstis. Hiiob, ka üks sedasorti kannatajaid, suutis lahti öelda oma ihast tähenduse järele ja alistuda müsteeriumile alles siis, kui lõpuks Jumal ise temaga tormituules kõrvagakuuldavalt kõneles.²⁴ Timol puudub säärane Jumal või müsteerium, millele alistuda, ja siiski ta alistub, kuid iseendale, omaenese olemismüsteeriumile, oma mitteteadlikule valikule ja saatusele.

Niisiis selles, mis tundub talle “pealesunnitud” tegevusena, avaldub eelkõige tema sisemine seadus, kõlbeline seadus, mis alatasa nõuab mõne mõnu ohverdamist. “Valu,” ütleb Lacan, “on eetilise teo korrelatiiv.”²⁵ See seadus seisneb mingi mõnu ohjeldamises, edasilükkamises või kastreerimises. Oma algupäralt on see objekti alistumine paljale sõnale, reaalsuse tühjendamine selle elavast meelelisusest. Lacan nimetab alistumist isiklikule ja mitteteadlikule eetilisele seadusele alistumiseks “kogetud ihale”, ihale, mis meil tuleb omaks võtta, kuigi see ei ole täielikult meie õnne hüvanguks. Timo puhul on tegu läbianalüüsitud ihaga reformide ja muudatuste järele, mille kohta ta juba ette teab, et see ei leia rahuldamist, ja ta näeb, et seda ei vii täide ka tema militariseerunud ja distsiplineeritud poeg.

²³ J. L a c a n, Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis, lk 262.

²⁴ D. B. M o r r i s, The Culture of Pain, lk 145.

²⁵ J. L a c a n, Seminar VII: The Ethics of Psychoanalysis, lk 108.

“Kogetud iha” tähendab, et Timo sõna otseses mõttes taaskogeb oma algset iha ja kinnitab seda uuesti radikaalselt deidealiseeritud ja deheroiseeritud kujul.

Marja- ja naela-metafoori abil tunnistab Timo end objektiks. Ta tunnistab objekti suveräänsust subjekti suveräänsuse ees. Enne ja pärast keelt me oleme objekt, või pole sedagi – oleme pelgalt jääkaine. Mõista ja tunnistada seda tõsiasi tähendab ühtlasi tunnistada keele seadust ja ka selle tagakülge, milleks on mõttetus, tähendusetus, surm ja kõik muu, mida me ei valitse, kuna see asub teispool keelt. See vaevaga kättetulnud mõistmine kutsub esile silmapilkse alistumise Reaalse registrele – mida õigupoolest tähendabki Timo loobumine oma suveräänsusest sümboolse subjektina. Kui alistutakse täielikult enese tühistamisele, siis on võimalik otstast alata. Ainult nõnda saab “üleštõusmine” avalduda tegelikus, tavapärasel elus.

Stseen, milles Timo keeldub põgenemast, jaatab mitteteadvusliku ilu ja näitab, kuidas selle äkiline ilmsikstulek toob teadvusele kingiks vabaduse, ja isegi kui see kink on paradoksaalne iha, niihästi piinarikas kui ka mõnupakkuv, jõutakse selle kaudu iseendani, omaenese seaduseni. Mari ja nael toovad nähtavale iha paradoksi Timos. Nendes peitub tema muutunud, uus meeletervis ja teadlikkus. Säärase vabaduse tulvamine meisse on olemuslik vastumürk skeptilisele või nihilistlikule nägemusele eksistentsist kui millestki surelikust, tähtsusetust ja ettemääratust. Kultuur, mis sulle inimese determinismi või materialismi piiridesse ning taandab

ta millegi saaduseks, sotsioloogilis-ajaloolis-ökonomilis-kultuuriliseks konstruktsiooniks, ei suuda seletada selliseid kujusid nagu Eeva, kes on “liiga terviklik” (221), “orjavits impeeriumi põues” (333), ja Timotheus von Bock, tema hull mees. Niisugune kultuur ei suuda seletust anda sellele peidetud vabale tegevusjõule, mis ei ole vaba vanas, heroilises, teadlikus tähenduses nagu Kanti mõistuslik vaba tahe, mida täielikult valitsetakse. Sel mõistatuslikul, käskimatul subjektiivsel kogemusel, mida Timo endas kannab, selle eredusel ja üllataval mõjujõul tema ja ta lähikondsete üle on palju suurem võim, kui mis tahes väljaspoolne kogemus suudaks talle avaldada.

Valu, usk ja kultuur, jutustaja ja kordumine

Ei saa uskuda üksnes mõnusse. Tuleb uskuda ka valusse. Ei saa uskuda üksnes headusse ja tõesse. Tuleb uskuda ka kurjusse ja valesse. Kross on meie kannatuste, meie koloniseerimise ja meie ellujäämise suurim kroonik. Ta tuletab meile meelde, et küsimused valust, kurjusest ja valetamisest on tähtsad, sest sellel, mida nende kohta arvatakse, hoiakul, mida nende suhtes võetakse, on fundamentaalne tähendus kultuurile, järgmistele põlvkondadele edasiantavale.

Kas trauma ja valu kuuluvad orjaelu juurde, nagu arvas Marcus Aurelius? Kas valu on märgiks vabaduse kaotamisest ja tarkuse minetamisest, nagu õpetasid stoikud?²⁶ Juhul kui stoikutel oli õigus, tuleks

²⁶ D. B. Morris, *The Culture of Pain*, lk 162.

arvata, et Kristuski minetas tarkuse, kui lasi end risti lüüa. Kristuse soostumine valuga aga just tähendabki, et ta eitab roomalikku ideed, nagu oleks valu orjus ja valukannatav keha lüüasaanud keha. Seoses Kristusega toimus klassikalises valu- ja mõnuparadigmas revolutsioon, nii nagu ka seoses de Sade'iga; esimene tõestas, et valureaktsiooni võib muuta tugev usk, teine – et sedasama suudab tugev iha. Timo elu kujutab endast veel üht uut pööret valu ja kannatuse ajaloos.

Vaimne uuestisünd, nagu Michael Dash on näidanud Kariibimaade puhul, ei nõua üksnes mineviku ülekohtu või vaimsete kaotuste uut ülekordamist, vaid ka rõhuasetust koloniseeritud kultuuri ellujäämis-, kohanemis- ja esiletõusmistehnikatele, mis tooks kaasa vabanemise protesti paljast negatiivsusest.²⁷ Eesti keeruka ellujäämiskultuuri piiritlemiseks ja käsitlemiseks tuleb jälgida dominantkultuuri poolt esile kutsutud kontrakultuuri, mille rolliks on olnud vastupanu meid ümbritsevatele traagilistele oludele, ja analüüsida eriti selle väikesi mõnusid ja valusid.

Kultuur saab oma energia uute metafooride ja uue teadlikkuse esiletulekust. Timo ja Eeva viimaseks ja otsustavaks saavutuseks ongi see uus teadlikkus, mis tekib jutustajas. Masing ütles kord: "... armastus on kõigest vägevam. (...) Aga mitte ainult. M i s see teine asi on, mille peale sa toetad, pole mulle päris klaar. Arvatavasti filosoofia" (23). See uue

teadlikkuse ilmumine ongi just täpselt too filosoofia ehk Jakobi, jutustaja viimane "filosoferimine". Jakobis hakkab korduma, ehkki mitte nii dramaatilisel ja selgel kujul, Timo elu sisemine tähendus. Teatavas mõttes võtab ta üle Timo valu. Nagu Timo, hakkab ta kannatama oma mõtete käes ja võimetuse käes neid valitsema (291), ning pideva leigemata laadi ängistuse käes. See, et Jakob on mitteteadlikult omastanud Timo kannatuste- ja eriti missioonikoorma, ilmneb selgesti Jakobi samastumisunenäos ristilöömisest, kus jääb ebaselgeks, kes on see, keda hakatakse risti lööma, kas tema või Timo (249–250).

Jakob teab, et suhetes vägivaldavõimuga on võimalikud põgenemine, konformism, kollaboratsioon, dissidentlus või protestiks enesesttõmbumine, mida võim hästi ära ei seedi. Alguses Jakob teatavas mõttes "põgeneb" või tõmbub endasse Timo põhiprobleemi eest: okupatsiooni-, kolonisatsiooni-, järelevalveprobleemi eest ning kitsenduste, ebaturvalisuse, paranoia ja varjamisvajaduse eest, mis sellega kaasnevad. Ta taganeb tavaellu, koduse kodanliku eksistentsi suhtelisse ohutusse, naise, laste, kodu ja juurviljaia juurde. Ta jookseb üle harilikuse, argipäeva, suhtelise probleemituse poolele. Ta püüab pageda Baltikumi rahvaste koloniseerituse kogu probleemi eest.

Kui Timo keeldub põgenemast, ütleb ta pahaselt, et Timo tahtis hävitada impeeriumi, kuid hävitas seesamemel iseenda

²⁷ M. D a s h, *Marvellous Realism: The Way Out of Negritude. Rmt-s: The Post-Colonial Studies Reader*. Ed. B. Asheroft, G. Griffiths, H. Tiffin. New York, 1995, lk 199.

(205). Lõpptulemusena hakkab ta siiski taipama, et võib-olla on tema ise ainus, kes midagi endas hävitas, nimelt armastuse. Jakob hülgas naise, keda ta armastas, kuna selle isa oli aimatavalt Timo äraandja (ja hiljem võib-olla ka tapja – 328–329), kuid hiljem selgub, et sama mees on ühtaegu ka *selle* naise isa, kellega Jakob lõpuks abiellus. Püüdes ära hoida reetmist, reedab ta oma kõige lähedasema iha; ta reedab selle, mida armastab, samas kui Timo julges vapralt armastada talurahva seast pärit naist – ning Jakobi õde trotsis niisama vapralt kõike ja kõiki, et Timot vastu armastada. Jakob hakkab tunnistama, et tema armastus Jette vastu oli “kõige suurem armastus, mida ma olen tundnud. Nõnda suur, et iga kord, kui see mulle meelde tuleb, tõuseb siamaani midagi minu sees rõõmsalt elevile ja vaibub siis – kuidas ütelda – magusa pistega” (290). Hüljates Jette, kaotas ta midagi, mis oli pannud teda end elusana tundma. Ta avastab, et tema tühistatud, tõkestatud ja kuhtunud ihad on jätnud endast maha valu, mis on õõnes-

tanud ta iseduse ja jätnud temasse tühjuse. Ta jõuab alandliku arusaamani, et tema enese ihaleva keha või kehastunud iseduse häääl on üle ta ettevaatlikkuse, kahtluse ja arukuse häälest. Ta hakkab ka aru saama, et ei suuda sellest mitteteadvuse häälest vabaneda; Jette jääb elama tema unenägudes. Kui Jakobi esimene poeg oma ilmaletulekupäeval sureb – päeval, mis on ühtlasi Timo sünnipäev (271), – saab Jakob aru, et ta peab tegutsema, tegema midagi peatamaks surma ning Timo ja ta enese kogemuse kaotsimineku.

Lõplik eetiline vastutus otsuse eest, mida teha Timo ja omaenese kirjapanekutega, jääb jutustaja kanda. Jakob otsustab anda Timo käsikirjad Eevale ja oma päeviku Timo pojale (334–335). Kuid ei tema ega meie saa romaani lõpus teada, kas on mingit lootust, et Timo poeg seekord kõik kirjapanekud lõpuni läbi loeb või mitte – nagu ta ei teinud seda eelmisel korral (306–308), kas ta hävitab või unustab need kirjaread või võtab need oma hingeasjaks.

Inglise keelest tõlkinud Kajar Pruul

MICHEL FOUCAULT

MIS ON AUTOR?*

Ma usun – olemata küll täiesti kindel –, et selle filosoofiaseltsi ette on kombeks tuua juba lõpetatud tööde tulemusi, et neid siis teie uurimise ja kriitika hooleks usaldada. Kardan, et see, mida mina teile täna pakun, on paraku liialt kõhnavõitu, et teie tähelepanu väärida: see, mida ma tahaksin teile esitada, on projekt, katse analüüsiks, mille põhijooni ma ka ise alles ähmaselt näen, kuid mulle näis, et pingutades end neid teie ees jälgima, paludes teil neid hinnata ja parandada, loodan saada “tõelise neurootikuna” kahekordset kasu: kõigepealt säästa oma alles olematu töö tulemusi teie vastuväidete karmusest ning teiseks, võimaldada sel tööil oma sünnihetkest peale osa saada niihästi teie moraalsest toetusest kui ka teie nõuanne- test.

Ning tahaksin pöörduda teie poole veel teisegi palvega: ärge olge mulle pa-

hased, kui kuulates teid peatselt mulle küsimusi esitavat, tunnen seejuures ikka veel – ning iseäranis siin – puudust ühest häälest, mis on mulle seniajani asendama- tu; kindlasti te mõistate, et see, kelle häält ma siin paratamatult kuulda püüan, on mu esimene õpetaja¹. Lõppude lõpuks rääkisin ma oma algsest tööplaani- st kõigepealt just temale; kindlasti oleks mul väga vaja olnud, et ta olnuks mulle toeks ka selle projekti esimesel proovilepanekul ja aidanuks mind veel kord mu ebakind- luses. Nii või teisiti, kuivõrd millegi puu- dumine ongi diskursuse lähtepunktiks, siis palun leppige, et eeskätt pöördun ma täna õhtul just tema poole.

Teemat, millest ma panin ette rääkida, “Mis on autor?”, tuleb mul ilmselt teie ees pisut õigustada.

Kui otsustasin käsitleda seda võib-olla veidi veidrat küsimust, siis kõigepealt

* Michel Foucault, *Qu'est-ce qu'un auteur?* Rmt-s: M. Foucault, *Dits et écrits 1954–1988*, I. Édition établie sous la direction de Daniel Defert et François Ewald. Paris, Gallimard, 1994, lk 789–821.

Esmatrükk: M. F o u c a u l t, *Qu'est-ce qu'un auteur?* *Bulletin de la Société française de philosophie*, 63e année, n° 3, juillet-septembre 1969. 1970. aastal esitas Foucault selle ette- kande Buffalo ülikoolis (N.Y.) muudetud versioonis, mis avaldati trükis 1979. aastal Ühend- riikides. Hiljem on Foucault andnud loa mõlema versiooni taasavaldamiseks – *Bulletin de la Société française de philosophie*' oma ilmus psühhooanalüüsiajakirjas *Littoral* (nr 9, juuni 1983) ja Buffalo ettekandel põhinev “Foucault Reader'is” (Ed. P. Rabinow. New York, 1984). *Vikerkaar*e tõlge järgib prantsuskeelset versiooni, kuid loobutud on sissejuhatavatest teesidest ettekandele *Société française de philosophie*'s järgnenud arutelu protokollist.

¹ Jean Hyppolite (1907–1968). (*Siin ja edaspidi toimetuse märkused.*)

sellepärast, et teha mõningast kriitikat sellele, mida olen juhtunud varem kirjutama. Ning tulla tagasi rea ettevaatamatuste juurde, mida olen juhtunud toime panema. “Sõnades ja asjades” üritasin analüüsida ulatuslikke sõnamasse, laiu diskursusekihistusi, mis ei liigendu välja niisuguste tavapärase üksuste pinnal nagu raamat, teos või autor. Rääkisin “loodusloost” või “rikkuste analüüsis” või “poliitilisest ökonoomiast” üleüldiselt, ja sugugi mitte teostest või kirjanikest. Ometi kasutasin kogu selle teksti jooksul naiivselt, see tähendab meelevaldselt, autorinimesid. Rääkisin Buffonist, Cuvier’st, Ricardost jne ning panin need nimed toimima piinlikult kahemõttelisel viisil. Nii et õigustatult sai selle kohta esitada kaht liiki vastuväiteid ja nõnda ka tehti. Ühelt poolt on mulle öeldud: te ei kirjelda Buffoni ega kogu tema loomingut nii, nagu peab, ja seda, mida te Marxi kohta ütlete, on Marxi mõtlemise seisukohalt abitult vähe. Need vastuväited olid silmanähtavalt põhjendatud, aga ma kahtlen, kas nad olid minu töö puhul päris asjakohased, sest minu jaoks ei olnud küsimus Buffoni või Marxi kirjeldamises ega selle taastamises, mida nad ütlesid või tahtsid ütelda: mina püüdsin lihtsalt leida reegleid, millest lähtudes nad olid kujundanud teatud hulga mõisteid või teoreetilisi üksusi, mida nende tekstides kohata võib. Esitati ka teine vastuväide: te loote, öeldi mulle, koletuid perekondi, te viite kokku nii silmanähtavalt vastandlikud nimed nagu Buffon ja Linné, te panete Cuvier’ Darwini kõrvale ning eirate seejuures kõige

ilmselgemaid sugulussidemeid ja loomulikke sarnasusi. Selgi korral ütleksin, et vastuväide ei paista olevat kohane, kuna ma pole kunagi üritanud koostada vaimsete isiksuste sugupuud, ei ole tahtnud luua 17. ja 18. sajandi teadlase või naturalisti intellektuaalset portreed ega moodustada mingit perekonda, ei püha ega väärastunud, ma püüdsin lihtsalt kindlaks teha – ja see oli palju tagasihoidlikum ülesanne – erinevate diskursiivsete praktikate toimimistingimusi.

Sel juhul, küsite te minult, miks kasutasin ma “Sõnades ja asjades” autorite nimesid? Polnuks vaja neid kas üldse kasutada või siis tulnuks määratleda viis, kuidas neid on tarvitatud. Arvan, et see vastuväide on küll täielikult õigustatud: olen püüdnud arvestada sellest tulenevaid täpsustusi ja järeldusi ühes peatselt ilmuvast tekstis²; püüan seal määratleda selliste suurte diskursiivsete üksuste staatust nagu need, mida nimetatakse “looduslooks” või “poliitiliseks ökonoomiaks”; esitasin küsimuse, milliste meetoditega, milliste vahenditega oleks võimalik neid tuvastada, piiritleda, analüüsida ja kirjeldada. See ongi esimene osa mõne aasta eest alustatud ja nüüdseks lõpule viidud tööst.

Aga esile kerkib uus küsimus – autori küsimus – ja sellest tahaksingi nüüd teile kõnelda. Autori mõiste kujutab endast tähtsat individualiseerumishetke teadmiste, kirjanduse, samuti filosoofia ja teaduse ajaloos. Isegi tänapäeval, kui kirjutatakse mingi mõiste või kirjandusžanri või filosoofiatüübi ajalugu, vaadeldakse neid üksusi endiselt suhteliselt nõrkade, teise-

² Viide raamatule “Teadmiste arheoloogia” (*L’Archéologie du savoir*, 1969).

järguliste ja fakultatiivsete piiritlustena võrreldes tolle esmase, tugeva ja peamise üksusega, milleks on autor ja teos. Jätan kõrvale – vähemalt tänaõhtuses ettekandes – autori isiku ajaloolis-sotsioloogilise analüüsi. Kuidas autor individuaalseeris sellises kultuuris nagu meie oma, milline staatus talle anti, millisest hetkest alates asuti näiteks taotlema autentsust ja tegelema atribuutsiooniga, millisesse väärtussüsteemi autor paigutati, mis ajast peale hakati kangelaste elulugude asemel jutustama autorite elulugusid, kuidas tekkis see kriitika põhikategooria “inimene ja tema looming” – kõik see väärib kindlasti analüüsimist. Praegu aga tahaksin käsitleda ainult autori ja teksti suhet, viisi, kuidas tekst viitab sellele kujule, kes asub, vähemalt näiliselt, temast väljaspool ja elneb talle.

Lähteteema sõnastuse laenan Beckettilt: “Mis tähtsust on sellel, kes räägib, ütles keegi, mis tähtsust on sellel, kes räägib.” Arvan, et selles ükskõiksuses tuleks märgata nüüdisaegse kirjutuse üht põhilist eetilist printsiipi. Ma ütlen “eetlist”, sest see ükskõiksus ei ole niivõrd tunnusjoon, mis iseloomustaks viisi, kuidas räägitakse või kirjutatakse; ta on pigem immanentne reegel, mille järele ikka ja jälle haaratakse, mida kunagi lõpuni ei rakendata, printsiip, mis ei märgista kirjandust kui tulemust, vaid valitseb tema kui praktika üle. See reegel on liiga tuntud selleks, et teda siin pikalt analüüsida; piirdugem tema eripära määratlemisega kahe suure põhiteema kaudu. Kõigepealt võib öelda, et tänapäevane kirjutus on vabanenud väljenduse teemast: ta osutab ainult iseenele ja siiski ei käsitata teda

sisemuse [*intériorité*] vormina; ta samastatakse omaenese laiali laotunud välimusega [*extériorité*]. See tähendab, et ta on märkide mäng, mille reeglid lähtuvad rohkem tähistaja enese olemusest kui tähistatavast sisust. Kuid kirjutus paneb selle reeglipärasuse piirid pidevalt proovile; seda reeglipärasust omaks võttes ja sellega mängides astub ta sellest kogu aeg üle ja pöörab seda pidevalt ümber; kirjutus kulgeb nagu mäng, mis vältimatult rikub oma reegleid ning väljub seega oma piiridest. Kirjutus ei tähenda kirjutamisžesti manifesteerimist või ülistamist; siin pole tegemist subjekti naelutamise ja keelde; pigem püüab kirjutus avada teatud ruumi, milles kirjutav subjekt lakkamatult kaotsi läheks.

Teine teema on veelgi tuttavam, selleks on kirjutuse sugulus surmaga. See seos pöörab ümber ühe tuhandeaastase teema; kreeklaste jutustus või eepos oli määratud jäädvustama kangelaste surematust, ning kui kangelane oli valmis noorelt surema, siis selleks, et tema sel kombel pühitsetud ja surma poolt õilistatud elu saavutaks surematuse; jutustus oli tasuks selle surmaga leppimise eest. Teisalt oli araabia jutustuse – ma pean silmas “Tuhandet ühte ööd” – motivatsiooniks, teemaks ja ettekäändeks samuti surmast hoidumine: räägiti, jutustati kuni varahommikuni, et surma eemale tõrjuda, et lükata edasi seda lõpuhetke, mis pidi sulgema jutustaja suu. Šahrazadi jutustus on mõrva meelega tagakül, see on öödepikkune pingutus hoida surma olemasoluringist väljas. Säärane käsitus jutustusest või kirjutusest kui millestki, mis on kutsutud surma tagasi tõrjuma, on meie kultuuris läbi teinud

muutuse; kirjutus on nüüd seotud ohvriga, elu enese ohverdamisega; vabatahtliku kustutamise, mida ei peagi esitama raamatutes, vaid mis viiakse täide kirjaniku enese eksistentsis. Teos, mis pidi tooma surematuse, on nüüd saanud õiguse tappa, olla oma autori mõrtsukas. Vaadake Flaubert'i, Prousti, Kafkat. Aga siin on veel midagi: see kirjutuse suhe surmaga avaldub ka kirjutava subjekti individuaalsete tunnusoonte kustumises. Kõikvõimalike lõksude ja takistuste kaudu, mida ta rajab enese ja selle vahele, mida ta kirjutab, eksitab kirjutav subjekt kõik jäljed oma erilisest individuaalsusest; kirjaniku tunnusemärgiks pole enam midagi muud kui tema puudumise ainulaadsus, ta peab kirjutamismängus olema surnu rollis. Kõik see on teada ning juba tükk aega on kriitika ja filosoofia seda autori kadumist või surma avalikult tunnistanud.

Ma pole sellegipoolest kindel, kas on ikka hoolikalt arvesse võetud kõiki tagajärgi, mida see tõdemus kaasa toob, ja selgelt hinnatud selle sündmuse ulatust. Täpsemalt öeldes, mulle näib, et teatud hulk mõisteid, mis on tänapäeval määratud autori privileeeritud positsiooni asendama, tegelikult takistavad seda muutust, põikleivad selle eest kõrvale. Võtaksin vaid kaks sellist mõistet, mis minu arvates on tänapäeval erakordselt tähtsad.

Kõigepealt teose mõiste. Öeldakse tõepoolest (ning see on jälle üks tuttav tees), et kriitika pärusmaa ei ole mitte välja tuua teose suhet autoriga ega tekstide abil rekonstrueerida mõnd mõtet või kogemust; pigem peaks kriitika uurima teose struktuuri, arhitektuuri, tema sisemist vormi ja tema sisemiste suhete mängu. Ometi tuleb

kohe püstitada küsimus: "Mis on teos? Mis on see kummaline üksus, millele osutatakse nimetusega "teos"? Mis algosadest ta koosneb? Kas teos pole mitte see, mille on kirjutanud see, kes on autor?" Nagu näha, tekib siin probleeme. Kui individid ei ole autor, kas saab siis seda, mida ta on kirjutanud või öelnud, mida ta on oma paberitele jätnud või mis on meieni jõudnud tema öeldust, üldse nimetada "teoseks"? Kui Sade ei olnud veel autor, mis olid siis tema käsikirjad? Kas paberirullid, millel ta oma vanglapäevade jooksul lõputult keris lahti oma fantasme?

Aga oletagem, et meil on tegu autoriga: kas kõik, mida ta on kirjutanud või öelnud, kõik, mis ta on endast maha jätnud, kuulub siis tema teoste hulka? Probleem on niihästi teoreetiline kui tehniline. Kui võetakse ette näiteks Nietzsche kogutud teoste avaldamine, kus tuleks siis peatuda? Tuleb avaldada kõik, selge see, aga mida see "kõik" tähendab? Kindlasti kõike, mida Nietzsche ise on avaldanud. Tema teoste mustandid? Mõistagi. Aforismide visandid? Jah. Aga kui aforisme täis märkmiku vahelt leitakse mingi viide, märges kohtumisest või aadressi üleskirjutus, pesumajakviitung: kas on see teos või mitte? Aga miks mitte? Ja nii kuni lõpmatuseni. Kuidas eristada teost nende miljoni jälgede seast, mida keegi surres endast maha on jätnud? Tänapäeval puudub veel teoseteooria, eriti jääb seda vajaka neil, kes lihtsameelselt asuvad teoseid välja andma, ja see halvab peagi nende empiirilise töö. Ning võiks jätkata: kas saab öelda, et "Tuhat üks ööd" moodustavad teose? Ja Aleksandria Clemensi *Stromates* ("Vaibad") või Diogenes Laer-

tiose “Kuulsate filosoofide elu ja vaated”³ On näha, milline küsimusterägistik ker-
kib teose mõiste ümber. Nii et ei piisa
üleskutsest: saagem lahti kirjanikust, saa-
gem lahti autorist ja asugem uurima teost
ennast. Sõna “teos” ja üksus, millele ta
osutab, on ilmselt sama problemaatilised
kui autori isiksus.

On veel üks mõiste, mis minu arvates
ei lase lõplikult nentida autori kadumist
ja omamoodi hoiab mõtet autori haihtu-
mise serval kinni, säilitades kavalalt ikkagi
tema olemasolu. See on kirjutuse mõiste.
Rangelt võttes peaks see mõiste niihästi
võimaldama vabaneda viitamisest auto-
rile kui ka lubama määratleda seda uut
staatust, kus autor puudub. Tõepoolest,
staatuse puhul, mis praegu kirjutuse mõis-
tele on antud, ei ole ju küsimus ei kir-
jutamisžestis ega jäljes (sümpptomis või
märgis) sellest, mida keegi oleks öelda
tahtnud; pigem tähistab see mõiste püüd-
lust põhjalikult läbi mõelda teksti tingi-
mused – niihästi need tingimused, mis
iseloomustavad ruumi, kus ta hajub, kui
ka need, mis seostuvad ajaga, milles ta
lahti rullub.

Kuid ma mõtlen, kas see mõiste oma
praeguses tavatarvituses pole lihtsalt
kandnud autori empiirilisi tunnusjooni
üle transtsendentaalsele anonüümsusele.
Tuleb ette, et lihtsalt kustutatakse autori
empiirilise liialt silmatorkavad jäljed ja
mängitakse – kas paralleelselt või üksteise
vastu – välja tema kaks iseloomustamisi-
viisi, kriitiline ja religioosne. Tõepoolest,
kas ei tähenda kirjutusele ürgalge staa-

tuse omistamine seda, et tõlgitakse tagasi
transtsendentaalsesse keelde ühelt poolt
teoloogiline väide kirjutuse sakraalsusest
ja teiselt poolt kriitiline väide tema loo-
vusest? Kui tunnistame, et ajalugu ise
(mille kirjutus võimalikuks tegi) on allu-
tanud kirjutuse omamoodi unustuse- ja
mahasurumisekatsumusele, kas ei tähenda
see siis ühelt poolt (tõlgendamist vajavate)
varjatud tähenduste religioosse printsiibi
ning teisalt (kommenteerimist vajavate)
implitsiitsete tähenduste, vaikivate mää-
ratluste ja hämarate sisude kriitilise print-
siibi taasesitamist transtsendentaalsel ku-
jul? Ja lõpuks: kas pole nõnda, et käsitus
kirjutusest kui puudumisest lihtsalt kor-
dab transtsendentaalses sõnastuses ühelt
poolt muutumatu ja lõppematu tradit-
siooni religioosset printsiipi ning teiselt
poolt esteetilist printsiipi, mille järgi teos
elab autori üle ja jätkub ka pärast tema
surma, omandades mõistatuslikke lisan-
dusi.

Niisiis ma arvan, et kirjutuse mõiste
säärane kasutus säilitab aprioorsuse kat-
tevarjus autori eesõigusi: ta võimaldab
neutralisatsiooni tuhmis valguses jätkuda
sel kujutlustemängul, mis moodustaski
teatud kindla autorikujundi. Autori kadu-
misele, mis on Mallarmést saadik lakka-
matult toimunud, lükatakse ette trans-
sendentaalne riiv. Kas ei lahuta siin mitte
oluline eraldusjoon neid, kes usuvad, et
suudavad tänapäevaseid murranguid ikka
veel mõtestada, lähtudes 19. sajandi aja-
loolis-transtsendentaalsest traditsioonist,
ja neid, kes teevad pingutusi sellest lõp-

³ Nii Aleksandria Clemensi (u 150 – u 215 eKr) kui Diogenes Laertiose (3. sajand pKr) vii-
datud tööd on mahukad kompilatiivsed koguteosed.

likult vabanemiseks?

*

Aga igatahes ei piisa tühipaljast avaldusest, et autor on kadunud. Nii nagu ei piisa ka umbmäärasest korrutamisest, et Jumal ja inimene surid üht ja sedasama surma. Tuleks kindlaks teha autori kadumise järel tühjaks jäänud ruum, uurida lünkade ja lõhede paiknemist ning leida üles need vabad kohad ja vabad funktsioonid, mida see kadumine ilmsiks toob.

Kõigepealt tahaksin mõne sõnaga esile tuua probleeme, mida tekitab autori nime kasutamine. Mis on autori nimi? Kuidas ta toimib? Kaugel sellest, et teile mingit lahendust pakkuda, osutaksin vaid mõnele raskusele, mis temaga seoses tekivad.

Autori nimi on pärisnimi; ja ta tekitab samu probleeme mis seegi. (Toetun siin teiste seas Searle'i uurimustele.) Mõistagi ei ole pärisnimest võimalik teha puhast ja lihtsat osutust [*référence*]. Pärisnimel (ja samuti autori nimel) on muidki funktsioone kui viitav. Ta on midagi enam kui viide [*indication*], žest, kellegi poole sihitud sõrm; teatud määral on ta samaväärne kirjeldusega. Kui öeldakse "Aristoteles", siis kasutatakse sõna, mis on võrdväärne mingi määrava kirjeldusega või terve rea määravate kirjeldustega, nagu "Analüütikate" autor" või "ontoloogia rajaja" jne. Aga vähe sellest: pärisnimel pole ka üksnes pelgalt kirjeldav tähendus; kui selgub, et Rimbaud ei olegi kirjutanud "Vaimuotsinguid"⁴, siis ei saa väita, et tema pärisnimi või autori nimi oleksid sel-

lega oma tähendust muutnud. Pärisnimi ja autorinimi asuvad nende kahe pooluse, kirjelduse ja designatsiooni [*désignation*] vahel; neil on kahtlemata teatud kindel seos sellega, mida nad nimetavad, aga see on eriline seos, mis pole ei täienisti kirjeldav ega ka täienisti designeeriv. Siiski – ja siin ilmnevadki just autori nimega seotud eripärsed probleemid – ei ole pärisnime seos nimetatava isikuga ja autori nime seos sellega, mida tema nimetab, samakuulised ega toimi ühel ja samal viisil. Vaadeldagem mõnd erinevust.

Kui ma ka näiteks taipan, et Pierre Dupont'il ei olegi sinised silmad või ta ei olegi sündinud Pariisis või ta polegi arst vms, viitab see nimi, Pierre Dupont, ikka endistviisi samale isikule; viiteseos sellest suuremat ei muutu. Seevastu autori nime puhul tekivad palju keerukamad probleemid. Kui ma avastan, et Shakespeare polegi sündinud majas, mida tänapäeval selle pähe vaatamas käiakse, siis on tegu muutusega, mis mõistagi autori nime toimimist ei muuda. Aga kui tehtaks kindlaks, et Shakespeare ei olegi kirjutanud "Sonette", mida tema omadena tuntakse, on tegu juba teist laadi muutusega: see ei jäta enam autori nime toimimist mõjutamata. Ning kui tõestataks, et Shakespeare kirjutas Baconi *Organon*'i – lihtsalt sellepärast, et Baconi ja Shakespeare'i teosed kirjutas üks ja sama autor –, siis oleks tegu kolmandat laadi muutusega, mis muudaks täielikult autori nime toimimist. Seega ei ole autori nimi päris samasugune pärisnimi nagu teised.

⁴ *La Chasse spirituelle* – M.-A. Allevy ja N. Bataille' teos aastast 1949, mille autorid esitasid Rimbaud' seniavaldamata loomingut pähe.

Hulk teisigi tõsiasi juhivad tähelepanu autori nime paradoksaalsele ainulaadsusele. Ei ole üks ja seesama, kas öelda, et Pierre Dupont'i pole olemas, või et Homerost või Hermes Trismegistost pole olnud olemas; esimesel juhul tähendab see, et pole kedagi, kes kannaks nime Pierre Dupont; teisel juhul, et ühe nime alla olid kokku pandud paljud isikud või et tegelikul autoril ei ole ühtegi tunnusoont, mida tavapäraselt on seostatud Homeroose või Hermese isikuga. Isegi see pole sama, kui öelda, et X-i õige nimi ei ole Pierre Dupont, vaid hoopis Jacques Durand, või kui öelda, et Stendhali nimi oli Henri Beyle. Tasub mõtiskleda ka seda laadi lausete tähenduse ja toimimise üle nagu "Bourbaki on see-ja-see, see-ja-see jne"⁵ või "Victor Eremita, Climacus, Anticlimacus, Frater Taciturnus, Constantinus Constantius on Kierkegaard"⁶.

Võib-olla on need erinevused tingitud järgmisest tõsiasiast: autori nimi ei ole lihtsalt diskursuse element (nagu näiteks alus või sihtis, mida võib asendada asetsõnaga jne); ta täidab diskursuse suhtes teatud rolli: tal on klassifitseeriv funktsioon; autori nimi võimaldab rühmitada teatud hulga tekste, neid piiritleda, mõned nende seast välja arvata ja väljaarvatuid allesjäänutele vastandada. Peale selle suhestab ta tekstid omavahel; Hermes Trismegistost ei olnud olemas, Hippokratel samuti mitte – selles mõttes, milles võib öelda, et Balzac oli olemas –, kuid

see, et mitmed tekstid on paigutatud ühe ja sama autorinime alla, näitab, et nende vahel kehtestati ühtsuse või põlvnevuse või vastastikuse seletamise või samaaegse käibeloleku suhe või määrati ühtede autentsust teiste järgi.

Lõpuks on autori nime funktsiooniks ka iseloomustada diskursuse teatud olemisviisi: tõsiasi, et diskursus on varustatud autori nimega, et on võimalik öelda "selle kirjutas see-ja-see" või "see-ja-see on selle autor", tähendab, et see diskursus ei ole harilik, suvaline kõne, mis kaob, mööda hõljub ja haihtub, kõne, mis kohe ära tarbitakse, vaid see on kõne, mida tuleb võtta vastu mingil kindlal viisil ja mis peab antud kultuuris omandama teatud staatuse.

Viimaks jõuaksime nii mõtteni, et erinevalt pärisnimest ei ole autori nimi ühele seotud mingi tõelise ja diskursusevälise isikuga, kes on ta esile kutsunud, vaid see nimi teatavas mõttes püüdleb tekstide piirile, lõigustab neid, kulgeb piki lõikejooni, toob ilmsiks tekstide olemisviisi või vähemalt iseloomustab seda. Ta toob ilmsiks mingi diskursusetüübi kasutuse ja viitab selle diskursuse staatusele mingis ühiskonnas. Autori nimi ei asu kodanikeregistris, ta ei asu ka teose fiktiivses maailmas, ta asub katkestuses [*rupture*], mis kehtestab teatud diskursusterühma ja selle ainulaadse olemisviisi. Seega võiks öelda, et kultuuris nagu meie oma on teatud hulk diskursusi, mis on

⁵ Nicolas Bourbaki – Pariisi *Ecole normale supérieure*'i noorte matemaatikute kollektiivne pseudonüüm (1933), mille all avaldati mitmeid mõjukaid teosed (sh mahukas "Matemaatika elemendid").

⁶ Kõik toodud nimed on Kierkegaardi pseudonüümid, mille all ta avaldas oma teoseid.

varustatud “autorifunktsiooniga”, samas kui ülejäänud on sellest ilma jäetud. Era- kirjal võib olla allakirjutanu, tal ei ole autorit; lepingul võib olla käendaja, tal ei ole autorit. Anonüümsel tekstil, mida tänaval seinalt lugeda võib, on kirjutaja, tal ei ole autorit. Niisiis iseloomustab autorifunktsioon teatud kindlate diskursuste olemis-, levimis- ja funktsioneerimisviisi ühiskonnas.

*

Nüüd tuleks analüüsida seda “autori- funktsiooni”. Milline iseloom on meie kultuuris diskursusel, mis kannab autori- funktsiooni? Mille poolest ta vastandub teistele diskursustele? Kui pidada silmas ainult raamatu või teksti autorit, siis võib minu arvates täheldada nelja erijoont.

Kõigepealt, need diskursused on omanduse objektid; omandivorm, millesse nad kuuluvad, on üsna iseäralik, see on kodifitseeritud juba hea hulk aastaid tagasi. Tuleb märkida, et ajalooliselt eelnes sellele omandivormile nn karistatav omandamine. Tekstid, raamatud, diskursused hakkasid endale tegelikke autoreid saama (muid kui müütilised tegelased, muid kui sakraliseeritud ja sakraliseerivad suurkujud) sedavõrd, kuivõrd autorit võidi karistada, st kuivõrd diskursused võisid olla lubatust üleastuvad. Algselt ei olnud diskursus meie kultuuris (ega ilmselt mitmetes teisteski) toode, asi, hüve; see oli põhiliselt tegu – tegu, mis paiknes sakraalse ja profaanse, lubatu ja lubamatu, religioosse ja pühadust teotava bipolaarse väljas. Enne kui temast sai omandiringlusse kaasatud hüve, oli ta riskantne žest. Ning kui tekstidele kehtes-

tati omandirežiim ning loodi ranged reeglid autoriõiguste kohta, autori ja väljaandja suhete kohta, taasavaldamise kohta jne – st 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses –, siis hakkas lubatust üleastumise võimalus, mis oli kuulunud kirjutamisakti juurde, üha enam võtma kirjandusele loomumomase imperatiivi ilmet. Just nagu korvaks autor, alates hetkest, kui ta paigutati meie ühiskonnale iseloomulikku omandisüsteemi, oma muutunud staatust sellega, et ta taasavastab diskursuse bipolaarse välja, harrastab süstemaatilisel lubatust üleastumist, taastab oma kirjutuse hädaohtlikkuse, samas kui teiselt poolt on sellele kirjutusele tagatud omandi eesõigused.

Teiseks ei avaldu autorifunktsioon universaalselt ja pidevalt kõikides diskursustes. Tekstid, mis on meie kultuuris nõudnud omistamist kindlale autorile, ei ole olnud kogu aeg ühed ja samad. Oli aeg, mil neid tekste, mida me tänapäeval nimetaksime “kirjanduslikeks” (jutustused, muinasjutud, eeposed, tragöödiad, komöödiad) võeti vastu, lasti ringlusse, väärtustati, ilma et oleks tehtud mingit küsimust nende autorist; nende anonüümsus polnud probleemiks, nende iidus, tõeline või oletatav, oli neile piisavaks tagatiseks. Seevastu tekste, mida nüüd nimetaksime teaduslikeks ning mis käsitlevad kosmoloogiat ja taevast, arstiteadust ja haigusi, loodusteadusi või geograafiat, võeti keskajal vastu ja nad kandsid tõeväärtust ainult siis, kui nad olid märgistatud autori nimega. “Hippokrates on öelnud”, “Plinius jutustab” ei olnud pelgalt autoriteedile viitavad vormelid; need olid tunnused, millega märgiti diskursusi,

mida tuli vastu võtta kui tõestatud. Pööre toimus 17. või 18. sajandil, teaduslikke diskursusi hakati vastu võtma nende endi pärast, kehtiva või alati uuesti tõestatava tõe anonüümsuses; tagatise annab neile kuulumine mingisse süstemaatilisse tervikusse, mitte viide isikule, kes nad loonud on. Autorifunktsioon ähmastub, leiutaja või avastaja nime on tarvis äärmisel juhul mõne teoreemi, väite, tähelepanuväärse nähtuse, omaduse, keha, elementidekogumi, patoloogilise sündroomi ristimiseks. Aga "kirjanduslikke" diskursusi on võimalik nüüd vastu võtta ainult siis, kui nad on varustatud autorifunktsiooniga: iga luule- või proosakirjandusteksti käest küsitakse, kust ta tuleb, kes on ta kirjutanud, mis ajal, mis asjaoludel või mis kavatsusest lähtuvalt. Täendus, mis neile tekstidele antakse, staatus või väärtus, mis tunnistatakse neil olevat, sõltub viisist, kuidas neile küsimustele vastatakse. Ja kui need tekstid kas juhuse läbi või ka autori sõnaselgel tahtel jõuavad meieni anonüümsena, asutakse jalamaid autorit otsima. Kirjanduse anonüümsus on meile talumatu, me lepime sellega ainult kui mõistatusega. Kirjandusteoste puhul toimib autorifunktsioon tänapäeval täiel määral. (Mõistagi tuleb seda kõike näha nüansseeritumalt: kriitika hakkas juba mõne aja eest käsitlema teoseid lähtudes nende liigist ja žanrist, neis leiduvatest korduvatest elementidest, vaatama neid kui variatsioone ümber invariandi, milleks ei ole enam individuaalne looja. Ja samas, kui matemaatikas on viide autorile veel vaevalt midagi enam kui viis teoreemidele või väideterühmadele nime anda, siis bioloogias ja arstiteaduses mängib autorile

ning tema töö valmimisajale osutamine üsnagi teistsugust rolli: see ei ole lihtsalt viis osutada allikale, vaid ka teatud tunnusemärgi andmine "usaldusväärse" kohta, kuna viitab tehnikale ja katseriistadele, mida vastaval ajajärgul teatavas laboratooriumis kasutati.)

Kolmas autorifunktsiooni tunnusojoon. See funktsioon ei kujune spontaanselt, lihtsalt nii, et mingi diskursus omistatakse mingile indiviidile. Ta on keeruka operatsiooni tulemus, mille käigus konstrueeritakse teatud mõistuslik olend, keda nimetatakse autoriks. Muidugi püütakse sellele mõistuslikule olendile anda reaalsuse staatus: see oleks nagu mingi indiviidis asuv "sügavam" sund, "loov" jõud, "kavatsus", kirjutuse algasupaik. Aga tegelikult on see, mida indiviidis tähistatakse kui autorit (ehk see, mis indiviidist autori teeb), üksnes rohkem või vähem psühholoogiseeriv projektsioon tekstidega sooritatavatest manipulatsioonidest: kõrvutustest, mida vajalikuks peetakse, tunnusojoontest, mida esile tõstetakse, järgluseostest, mida kehtestatakse, välistustest, mida peale surutakse. Kõik need operatsioonid varieeruvad ajastuti ja diskursusetüübiti. "Filosofi autorit" ei konstrueerita samamoodi nagu "poeti" ning romaaniautorit ei konstrueeritud 18. sajandil nii nagu tänapäeval. Ometi võib läbi aegade täheldada autori konstrueerimise reeglites teatud invarianti.

Näiteks tundub mulle, et viis, kuidas kirjanduskriitika kaua aega on autorit määratlenud – või pigem konstrueerinud olemasolevate tekstide ja diskursuste põhjal autorivormi [*forme-auteur*] –, on üsna otseselt tuletatud viisist, kuidas kristlik

traditsioon kinnitas (või vastupidi – lükas ümber) tema käsutuses olnud tekstide autentsust. Teisisõnu, et “leida üles” teosest autorit, kasutab moodne kriitika skeeme, mis on vägagi lähedased kristlikule eksegeesile, kui see tahab tõestada teksti väärtust selle autori pühadusega. Oma *De viris illustribus*’es seletab püha Hieronymus, et kui mitmel teosel on samanimeline autor, siis autorite paikapidavaks identifitseerimiseks on sellest veel vähe: eri isikud võisid kanda sama nime või üks võis õigusvastaselt omastada teise nime. Kui tegemist on tekstitraditsiooniga, pole nimi individuaalsuse markerina piisav. Kuidas siis sel juhul omistada eri tekste ühele autorile? Kuidas panna tööle autorifunktsioon, et saada teada, kas tegu on ühe või mitme autoriga? Püha Hieronymus annab neli kriteeriumi: kui paljude ühele autorile omistatud raamatute seas on üks teistest madalamal tasemel, tuleb ta selle autori teostenimekirjast eemaldada (autor on siis määratletud teatud püsiva väärtustasemenä); samuti kui teatud tekstid on õpetuse seisukohalt vastuolus autori teiste teostega (autor on siis määratletud teatud koherentse kontseptuaalse või teoreetilise väljana); välja arvata tuleb ka teosed, mis on kirjutatud teistsuguses stiilis, sõnade ja väljenditega, mida selle kirjaniku sulest tavaliselt ei kohta (autor ilmneb stilistilise ühtsusena); lõpuks, interpolatsioonideks tuleb lugeda need tekstid, mis suhestavad end pärast autori surma toimunud sündmustega või tsiteerivad pärast teda elanud isikuid (autor võrdub siis kindla ajaloohetkega ja teatud hulga sündmuste lõikumispunktiga). Moodne kirjanduskriitika, isegi kui

ta ei hooli autentsuse tuvastamisest (nii see üldiselt on), defineerib autorit üsna samamoodi: autor on see, mis võimaldab seletada niihästi teatud sündmuste olemasolu teoses kui ka nende transformatsioon, moonutusi, mitmesuguseid teisedusi (ja seda autori biograafia kaudu, tema individuaalse perspektiivi kindlakstegemise, ta sotsiaalse kuuluvuse või klassipositsiooni analüüsi, ta algkavatsuse avastamise abil). Samuti tähendab autor teatavat kirjutuse ühtsuse printsiipi, kusjuures kõigi ebaühtluste seletuseks on areng, küpsemine ja välismõjud. Autor võimaldab ka ületada vastuolud, mis võivad mingis tekstidereas ilmned: kindlasti peab leiduma – tema mõtete või ihade, teadvuse või mitteteadvuse mingil tasandil – üks punkt, millest lähtudes need vastuolud lahenevad, sest ühildumatud elemendid haakuvad viimaks üksteisega või koonduvad ühe põhilise või algse vastuolu ümber. Viimaks on autor ühtlasi teatav väljenduse lähtepunkt, mis rohkem või vähem lõpetatud vormis ilmutab end ühevõrra ja võrdväärtslikult teostes, mustandites, kirjades, fragmentides jne. Püha Hieronymuse neli autentsuskriteeriumi (tänapäeva eksegeetidele näivad need küllaltki ebapiisavad) määravad ka neli modaalsust, mille järgi moodne kriitika paneb tööle autorifunktsiooni.

Kuid autorifunktsioon ei ole tegelikult pelgalt puhtakujuuline rekonstruktsioon, tekstist kui inertsest materjalist lähtuv sekundaarsaadus. Tekst kannab endas alati teatud hulka autorile viitavaid märke. Grammatikutele on need märgid hästi tuttavad: need on isikulised asesõnad, aja- ja kohamäärsõnad, verbide pööramine.

Aga peab ütleva, et autorifunktsiooniga ja autorifunktsioonita diskursustes pole neil elementidel sugugi ühesugune roll. Viimastes viitavad sellised “šiftered” reaalsele kõnelejale ja tema diskursuse ruumilis-ajalistele koordinaatidele (olguigi et võivad toimuda ka mõned modifikatsioonid: näiteks kui diskursus esitatakse esimeses isikus). Esimestes, autorifunktsiooniga diskursustes, seevastu, on nende elementide roll keerukam ja varieeruvam. On hästi teada, et romaanis, mis on esitatud jutustaja tekstina, ei viita esimese isiku asesõna, kindla kõneviisi olevik, kohamäärangud kunagi punktipealt autorile ega hetkele, mil ta kirjutab, ega tema kirjutamistegevusele enesele, vaid *alter ego*’le, kelle distants kirjanikuga võib olla suurem või väiksem ning varieeruda teose käiguski. Ühevõrra vale oleks otsida autorit sealt, kus on reaalne kirjanik, või sealt, kus on fiktiivne jutustaja; autorifunktsioon toimib just selles lõhenemises endas – selles jagunemises ja distantsis. Võidak ju öelda, et see on ainult romaani või ainult poeetilise diskursuse iseärasus – määng, milles osalevad ainult need “kvaasidiskursused”. Tegelikult sisaldavad seda *ego* paljusust kõik autorifunktsiooniga varustatud diskursused. *Ego*, kes kõneleb matemaatilise traktaadi eessõnas ja selgitab selle kirjapanemise asjaolusid, ei ole ei oma positsioonilt ega funktsioonilt seesama, kes kõneleb tõestuse käigus ja väljendab end vormis “Ma järeldan” või “Ma eeldan”: ühel juhul viitab “mina” asendamatu indiviidile, kes teatud kindlas kohas ja konkreetset ajal on valmis teinud teatud töö; teisel juhul tähistab “mina” tõestuse tasandit ja ajahetke, mille

võib hõivata iga indiviid, kui ta vaid aksepteerib sama sümbolitesüsteemi, sama aksioomidekomplekti ja sama kogumi eelnevaid tõestusi. Aga samast traktaadist võib avastada ka kolmanda *ego*, selle, kes kõneleb, et rääkida töö tähendusest, kohatud takistustest, saavutatud tulemustest ja veel ees seisvatest probleemidest; see *ego* asub juba olemasolevate või ka alles tulevikus sündivate matemaatiliste diskursuste väljal. Autorifunktsiooni ei taga mitte see esimene *ego* üksi – arvestamata kaht ülejäänut, nagu oleksid need kõigest tema fiktiivsete kahestumiste tagajärjed. Vastupidi, tuleb öelda, et seda laadi diskursuses toimib autorifunktsioon sel moel, et kutsub esile jagunemise nendeks kolmeks samaaegseks *ego*’ks.

Kahtlemata võiks analüüs päevalgele tuua veel muidki autorifunktsioonile iseloomulikke tunnusoone. Kuid piirdun täna nende neljaga, sest nad paistavad ühtaegu nii kõige ilmsemate kui ka kõige olulisematena. Teeksin sellise kokkuvõtte: autorifunktsioon on seotud juriidilise ja institutsionaalse süsteemiga, mis diskursuseuniversumit tihedalt ümbritseb, määratleb, liigendab; ta ei avaldu kõigi diskursuste puhul, kõigil ajastutel ega kõigis kultuurivormides ühtviisi ega ühel kujul; teda ei määratle mingi diskursuse spontaanne omistamine selle tekitajale, vaid terve rida spetsiifilisi ja keerukaid operatsioone; ta ei viita lihtviisiliselt mingile reaalsele indiviidile, vaid võib luua võimaluse samaaegselt mitmeks *ego*’ks, mitmeks subjektipositsiooniks, mida võivad hakata hõivama erinevad indiviidideklassid.

*

Kuid annan endale aru, et olen seni oma teemat põhjendamatult piiranud. Kindlasti oleks tulnud rääkida sellestki, mis on autorifunktsioon maalikunstis, muusikas, tehnikas jne. Ometi isegi eeldades, et piirdume, nagu ma täna õhtul teha tahaksin, diskursusemaailmaga, olen mõistele “autor” andnud liiga kitsa tähenduse. Olen piirdunud autoriga kui sellega, kellele saab seaduspäraselt omistada mingi teksti, raamatu või teose valmistamist. On aga lihtne märgata, et diskursuse korras [*l'ordre du discours*] võib olla autoriks millelegi palju enamale kui raamatule – teooriale, traditsioonile, teadusharule, kusjuures nende sees võivad endale koha leida teised raamatud ja teised autorid. Ühesõnaga ütleksin, et on autoreid, kes asuvad “transdiskursiivses” positsioonis.

See on püsiv nähtus – kindlasti niisama vana kui meie kultuur. Sellist rolli on mänginud Homeros ja Aristoteles, kirikuised; kuid samuti esimesed matemaatikud ja need, kes seisid hipokraatilise traditsiooni alguses. Aga mulle tundub, et 19. sajandi jooksul ilmusid Euroopas nähtavale üsna ainulaadsed autoritüübid, keda ei tohiks segi ajada ei “suurte” kirjanduslike autoritega, ei kanooniliste religioossete tekstide autoritega ega teaduste rajajatega. Nimetagem neid mõnevõrra meelevaldselt “diskursiivsuse rajajateks” [*fondateurs de discursivité*].

Nende autorite omapäraks on, et nad ei ole ainuüksi omaenese teoste, omaenese raamatute autorid. Nad on loonud midagi enamat: teiste tekstide koostamise

võimaluse ja reegli. Selles mõttes on nad küllaltki erinevad näiteks romaaniautorist, kes on sisuliselt alati üksnes omaenese teksti autor. Freud ei ole lihtsalt tekstide “Unenägede tõlgendus” või “Naljad ja nende suhe mitteteadvusega” autor; Marx ei ole lihtsalt “Manifesti” või “Kapitali” autor. Nemad löid võimaluse lõputuks hulgaks diskursusteks. Mõistagi on sellele lihtne ka vastu vaielda. Ei ole tõsi, et romaani autor on ainult omaenese teksti autor; mingis mõttes valitseb ja käsutab temagi – juhul kui ta on vähegi “oluline” autor – sellest enamat.

Et tuua lihtne näide: Ann Radcliffe ei kirjutanud ainuüksi “Püreneede lossi nägemusi” ja teatud hulka teisi romaane, ta tegi võimalikuks 19. sajandi alguse õudusromaanid ning sellevõrra ületab tema autorifunktsioon ta enese loomingu piirid.⁷ Ent ma arvan, et sellele vastuväitele saab vastata: see, mille muudavad võimalikuks nood diskursiivsuse kehtestajad [*instaurateurs de discursivité*] (tõin näiteks Marxi ja Freudi, sest ma arvan, et nemad on ühtaegu esimesed ja kõige tähtsamad), on midagi hoopis muud kui see, mille teeb võimalikuks üks romaaniautor. Ann Radcliffe'i tekstid löid pinnase teatud hulgaks sarnasusteks ja analoogiateks, mille eeskuju või põhimõte asub tema loomingus. See looming sisaldab iseloomulikke märke, kujundeid, suhteid, struktuure, mida teistel oli võimalik uuesti kasutada. Öelda, et Ann Radcliffe rajas õudusromaanid, tähendab lõppkokkuvõttes öelda: 19. sajandi õudusromaanis leidub nagu Ann Radcliffe'ilgi omaenda

⁷ Ann Radcliffe (1764–1823), üks õuduskirjanduse žanri (*tale of terror*) rajajaid.

süütuse lõksu langenud kangelanna teema, salapärase lossi kujund, mis toimib nagu anti-linn, sünge, äraneetud meeskangelane, kes on kutsutud tasuma maailmale kätte talle tehtud kurja eest jne. Seevastu Marxist või Freudist kui “diskursiivsuse kehtestajatest” rääkides pean ma silmas, et nad mitte ainult ei teinud võimalikuks teatud hulka analoogiaid, vaid tegid (samavõrra) võimalikuks ka teatud hulga erinevusi. Nad löid võimaluse millelegi muule kui nad ise, kuid mis ometi on osa sellest, mille nad rajasid. Öelda, et Freud rajas psühhoanalüüsi, ei tähenda lihtsalt öelda, et libiido mõistet või unenägude analüüsimise tehnikat kohtame me hiljem ka Abrahami või Melanie Kleini töödes; vaid see tähendab, et Freud on teinud võimalikuks ka rea erinevusi võrreldes oma tekstide, mõistete ja hüpoteesidega ning need pärinevad kõik psühhoanalüütilisest diskursusest endast.

Ainult et kohe kerkib esile uus raskus või vähemalt uus probleem: kas ei ole lõppude lõpuks lugu nii kõigi teaduse rajajatega või kõigi autoritega, kes on toonud teadusesse muudatusi, mida võib nimetada viljakaks? Ei saanud ju tänu Galileile lõppude lõpuks võimalikuks mitte ainult need, kes hiljem kordasid tema sõnastatud seadusi, vaid tänu temale said võimalikuks ka avaldused, mis üksjagu erinesid sellest, mida ta ise oli öelnud. Kui Cuvier on bioloogia või Saussure lingvistika rajaja, siis mitte sellepärast, et neid on jälgendatud, mitte sellepärast, et siin või seal on taas tarvitatud organismi või märgi mõistet; see on nii sellepärast, et teatud määral tegi Cuvier võimalikuks evolutsiooniteooria, mis oli täiesti

vastupidine tema fiksismile, ja Saussure tegi võimalikuks generatiivgrammatika, mis on väga erinev tema strukturaalanalüüsides. Niisiis paistab diskursiivsuse kehtestamine vähemalt esmapilgul sama tüüpi nähtusena nagu alusepanemine mis tahes teadusalale. Ometi ma arvan, et nad on erinevad, ja märgatavalt erinevad. Mingi teadusala puhul kuulub selle rajamisakt õigupoolest samale tasandile tulevaste transformatsioonidega; ta on mõnes mõttes osa nendesamade teisenduste kogumist, mida ta võimalikuks teeb. See ühtekuuluvus võib muidugi võtta mitmesuguseid vorme. Tegu, mis ühele või teisele teadusalale aluse paneb, võib selle teaduse hilisemate transformatsioonide käigus osutada kõigest üheks erijuhuks mingis palju üldisemas tervikus, mis siis avastatakse. Võib ka ilmneda, et ta on intuiitsusest ja empiirilisusest rikutud; siis tuleb ta uuesti formaliseerida ja allutada teatavale hulga täiendavatele teoreetilistele operatsioonidele, mis talle kindlama aluse annaksid jne. Lõpuks võib ta osutada ka ennatlikuks üldistuseks, mida tuleb piirata ja sellele uus, kitsam kehtivuspiirkond visandada. Teisisõnu, mingi teadusala rajamisakt võidakse alati uuesti sisestada temast enesest tulenevate transformatsioonide masinavärki.

Seevastu diskursiivsuse kehtestamine minu arvates tema hilisemate transformatsioonidega homogeenne ei ole. Laiendada ja edasi arendada mõnd diskursiivsusetüüpi – näiteks Freudi rajatud psühhoanalüüsi – ei tähenda talle mingi sellise formaalse üldkehtivuse omistamist, mida ta algul justkui poleks võimaldanud, vaid see tähendab lihtsalt talle teatud hulga

rakendusvõimaluste avastamist. Psühhoanalüüsi kehtivusvälja ahendamine omakorda tähendab tegelikult püüdu tõsta tema rajamisaktis endas esile mingi, võimalik, et suhteliselt tagasihoidlik hulk väiteid või ütlusi ning tunnustada üksnes nende alustpanevat väärtust, käsitades mõnesid muid Freudi poolt kasutusele võetud mõisteid või teooriaid neist tuleatuina, teisestena, fakultatiivsetena.

Ja lõpuks, mõnede väidete puhul diskursiivsusekehtestajate loomingus rahuldutakse kehtestamisakti tabada püüdes sellega, et need jäetakse kõrvale kui asjakohatud ning käsitatakse neid kas juhuslikena või "eelajaloolistena" ja teise diskursiivsuseleiki kuuluvatena, kuid tunnistamata neid siiski valeks.

Teisisõnu, erinevalt teaduse rajamisest ei ole diskursiivsuse kehtestamine ise osa noist diskursiivsuse hilisematest transformatsioonidest, ta jääb paratamatult neist kõrvale või nende kohale. Selle tagajärjeks on, et mingi väite teoreetilist kehtivust määratakse vastavalt selle suhtele diskursiivsusekehtestaja töödega, samal ajal kui Galilei või Newtoni puhul määratakse nende esitatud väidete kehtivust just nimelt selle järgi, mis vahekorras nad on füüsika või kosmoloogia sisemise struktuuri ja normatiivsusega. Väga lihtsustatult öeldes: mitte nende kehtestajate tööd ei leia oma kohta vastavalt suhtele teadusega ega asetu ruumi, mille see piiritleb, vaid just teadus ja diskursiivsus suhestavad end nende töödega nagu algskoordinaati-

dega.

Seetõttu on mõistetav, et niisugustes diskursiivsustes kerkib vältimatu vajadusena esile nõudeid "pöörduda tagasi alglatete juurde". Sealjuures tuleb säärased "tagasipöördumised" hoida lahus teaduses nii sageli esinevatest "taasavastamise" ja "reaktualiseerimise" nähtustest. "Taasavastamise" all mõistan ma analoogia või isomorfismi toimet, mis muudab juba ähmastuda või kaduda jõudnud mõttefiguuri lähtuvalt tänapäevastest teadmisevormidest taas tajutavaks.

Ütleksin näiteks, et Chomsky taasavastas oma kartesiaanlikku grammatikat käsitlevas raamatus⁸ teatud mõttefiguuri, mis oli kehtinud Cordemoy'st Humboldtini: see ongi tõtt-öelda taastatav alles generatiivgrammatikast lähtudes, kuna viimane sisaldab endas tema konstrueerimisreeglit.

Õigupoolest on siin tegemist ajalooliselt eksisteerinud vaateviisi retrospektiivse kodeerimisega. "Reaktualiseerumise" all pean ma silmas midagi hoopis muud: mingi diskursuse taaslülitamist tema jaoks uude üldistus-, rakendus- või transformatsioonivaldkonda. Matemaatika ajalugu on sellistest nähtustest rikas (viitan siin Michel Serresi uurimusele matemaatilistest anamneesidest⁹). Mida aga tuleks mõista "tagasipöördumise" all?

Ma arvan, et nii võib määratleda spetsiifilist liikumist, mis iseloomustab just nimelt diskursiivsuste kehtestamisi. Et saaks võimalikuks tagasipöördumine,

⁸ N. C h o m s k y, Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought. New York, 1966.

⁹ M. S e r r e s, Les anamnèses mathématiques (1967). Rmt-s: M. Serres, Hermès ou la Communication. Paris, 1968, lk 78-112.

peab tegelikult enne olema unustus, ja mitte juhuslik unustus ega mõistmatuse alla mattumine, vaid sisuline ja olemuslik unustus. Kehtestamisakt on oma olemuselt õieti selline, et teda saabki ainult unustada. See, mis kehtestamisakti nähtavaks muudab, see, mis temast tuleneb, on ühtlasi see, mis temast lahutab ja mis teda peidab. See mittejuhuslik unustus tuleb vormistada täpseteks operatsioonideks, mida saaks tagasi pöördudes lokaliseerida, analüüsida ja taandada selleks rajamisaktiks. Unustusetaba ei panda ette kusagilt väljastpoolt, ta on osa kõnealusest diskursiivsusest enesest, ja just see annab talle tema seaduse; unustatud diskursiivsusekehtestamine osutub sel moel niihästi taba olemasolu õigustuseks kui ka seda avada võimaldavaks võtmeks, nii et unustust ja tagasipöördumise takistust saab kõrvaldada üksnes tagasipöördumise enese kaudu.

Pealegi on see tagasipöördumine millegi juurde, mis on tekstis olemas, täpsemalt – tullakse tagasi teksti enese juurde, teksti juurde tema alastuses ning ühtaegu ka selle juurde, mis on tekstis markeeritud tühikutega, puudumisega, lünkadega. Tullakse tagasi teatud tühjuse juurde, mille unustus on maha vaikinud või maskeerinud, mille ta on varjanud võltsi ja kahjuliku täiusega, ning tagasipöördumine peab selle lünga või puuduoleku taas nähtavale tooma; siit saabki alguse igavene mäng, mis on iseloomulik tagasipöördumistele diskursiivsusekehtestamiste juurde, – mäng, mis seisneb selles, et ühelt poolt öeldakse: see oli juba seal olemas, tuli ainult läbi lugeda, kõik on seal olemas, selleks peab küll pime ja kurt olema,

et seda mitte märgata ega kuulda; ning vastupidi: ei, selles ega tolles sõnas pole üldse midagi sellist, ühestki sõnast pole näha ega võimalik välja lugeda seda, millest praegu jutt, pigem on tegemist millegagi, mida on öeldud ridade või sõnade vahelt, sõnavahede, sõnu lahutavate vahemike kaudu.

Siit mõistagi järeldeb, et see tagasipöördumine, mis on osa diskursusest enesest, muudab seda diskursust lakkamatult, et tagasipöördumine teksti juurde ei ole ajalooline täiendus, mis just nagu diskursiivsusele lisanduks ja seda mingisuguse, lõppkokkuvõttes ebaolulise kaunistusega varustaks; see on tõhus ja hädavajalik töö diskursiivsuse enese transformatsiooniks. Galilei teksti uus läbivaatus võib küll muuta meie teadmisi mehaanika ajaloost, kuid see ei saa kunagi muuta mehaanikat ennast.

Seevastu Freudi tekstide uus läbivaatus muudab psühhoanalüüsi ennast ja Marxi tekstide uurimine marxismi. Ja nende tagasipöördumiste lõplikuks iseloomustuseks tuleb lisada veel viimane tunnusjoon: nad püüdlevad mingi mõistatusliku sideme poole teose ja autori vahel. Tekstil on tõeliselt kehtestusjõuline väärtus sedavõrd, kuivõrd ta on autori ja just nimelt selle autori tekst; ning just sellepärast, et ta on selle autori tekst, tuleb tema juurde tagasi tulla.

Ei ole vähimatki võimalust, et Newtoni või Cantori mõne tundmatu teksti avastamine muudaks klassikalist kosmoloogiat või hulgateooriat sellistena, milliseks nad arenenud on (parimal juhul võiks selline uus väljakaevamine muuta meie teadmisi nende kujunemise ajaloost).

Seevastu Freudi “Psühholoogia visandi”¹⁰ sarnase teksti päevavalgele tulek – ja just tingimusele, et see on Freudi tekst, – võib alati muuta mitte ainult meie teadmisi psühhoanalüüsi ajaloost, vaid ka psühhoanalüüsi teoreetilist välja, isegi kui sealjuures nihkub üksnes rõhuasetus või raskuspunkt. Sellised tagasipöördumised, mis on osa sellesama kõnealuse diskursiivse välja koest, suhestuvad oma – “fundamentaalse” ja kaudse – autoriga teisiti kui suvaline tekst oma vahetu autoriga.

Pilt, mille ma siin täna “diskursiivsusekehtestamistest” visandasin, on mõistagi väga skemaatiline. Eriti ses osas, mis puudutab vastandust diskursiivsuse kehtestamise ja teaduse rajamise vahel. Võib-olla ei ole alati lihtne otsustada, kas tegemist on ühe või teisega, – ning miski ei tõesta, et nad on teineteist välistavad protseduurid. Selle eristusega taotlesin ainult üht eesmärki: näidata, et autori-funktsioon, mis on juba isegi küllalt keerukas, kui üritada teda jälgida üht kindlat signatuuri kandva raamatu või tekstidesarja tasandil, nõuab uusi, täiendavaid määratlusi, kui püüda teda analüüsida veelgi suuremate üksuste – teoserühmade, tervete teadusalade piires.

*

Mul on väga kahju, et mul ei ole pakkuda nüüd järgneva aruteluks ühtki positiivset ettepanekut, vaid parimal juhul üksnes võimalikke töösuundi, teid edasiseks analüüsiks. Aga lõpetuseks pean ma vähemalt mõne sõnaga ütleva, miks ma

seda analüüsi siiski üsna oluliseks pean.

Selline analüüs, kui teda edasi arendada, võiks ehk saada teatavaks sissejuhatuseks diskursuste tüpoloogiasse. Mulle tõepoolest näib, vähemalt esialgsel lähenemisel, et niisugust tüpoloogiat ei saa luua ainuüksi diskursuste grammatilistest tunnusoontest, vormistruktuuridest või isegi nende objektidest lähtudes; tõenäoliselt leidub omadusi või suhteid, mis on eriomaselt diskursiivsed (ega ole taandatavad grammatika- või loogikareeglitele ega seadustele, mis käsitlevad diskursuste objekte), ning nende poole tulebki pöörduda, kui tahta eristada põhilisi diskursusekategoriaid. Suhe autoriga (või sellise suhte puudumine) ja selle suhte erikujud moodustavad – üsna silmanähtavalt – ühe sellistest diskursiivsetest omadustest.

Teisalt arvan ma, et siit võiks võrsuda ka sissejuhatuse diskursuste ajaloolisesse analüüsi. Vahest on saabunud aeg uurida diskursusi mitte enam ainult nende väljendusväärtuse või vormiliste transformatsioonide seisukohalt, vaid ka vastavalt nende eksisteerimisviisi teisenemisele: diskursuste käibimis-, väärtustamis-, atribuutsiooni- ja omamisviisid varieeruvad kultuuriti ning vahelduvad ka iga kultuuri piires; viis, kuidas diskursused ühiskondlike suhetega haakuvad, on minu arvates hõlpsamini välja loetav autorifunktsiooni toimimisest ja muudatustest selles kui teemadest ja mõistetest, mida need diskursused kasutavad.

Ja kas seda laadi analüüsides toel ei

¹⁰ Freudi 1895. aastal kirjutatud “Psühholoogia visand” (*Entwurf einer Psychologie*) avaldati postuumselt 1950.

võiks uuesti vaatluse alla võtta ka subjekti eesõigusi? Ma küll tean, et teosesisesel arhitektoonilisel analüüsil (ükskõik kas on siis tegemist kirjandusteksti, filosoofiasüsteemi või teadustööga), mis jätab kõrvale eluloolise või psühholoogilise teabe, on juba seatud kahtluse alla subjekti absoluutne iseloom ja alustrajav roll. Kuid võib-olla peaks selle subjekti õiguste seiskamise juurde tagasi tulema – mitte selleks, et taas üles võtta algupärase ja alustpaneva subjekti teemat, vaid et tabada subjekti sekkumispunkte, funktsioneerimisviise ja sõltuvusseoseid. Traditsiooniline küsimus tuleb ümber pöörata. Ei tule enam küsida, kuidas suudab subjekt vabadus juurduda asjade kompaktsuses ja anda sellele mõtte, kuidas saab see vabadus seestpoolt ellu äratada keele reeglid ja nii oma kavatsustest märku anda. Vaid tuleb küsida pigem: kuidas, millistel tingimustel ja mis kujul saab selline asi nagu subjekt avaldada diskursuse korras? Millise koha ta võib hõivata ühes või teises diskursusetüübis, milliseid funktsioone täita ja millistele reeglitele alluda? Lühidalt öeldes, jutt on sellest, et võtta subjektilt (või selle aseainelt) ära tema algupärase alustala roll ja analüüsida teda kui diskursuse muutlikku ja keerukat funktsiooni.

Autor – või see, mida ma püüdsin kirjeldada kui autorifunktsiooni, – on mui-

dugi ainult üks subjektfunktsiooni võimalikest spetsifikatsioonidest. Kas üksnes võimalik või ka hädavajalik spetsifikatsioon? Kui jälgida ajaloo jooksul toimunud muutusi, siis ei hakka autorifunktsiooni juures silma midagi sellist, mille konstantsena püsimine oleks vältimatu – ei tema vormis, keerukusastmes ega isegi olemasolus. On võimalik enesele ette kujutada kultuuri, milles diskursused levivad ja vastuvõttu leiavad, ilma et autorifunktsioon kunagi avalduks. Kõik diskursused, olenemata oma staatusest, vormist, väärtusest või sellest, kuidas neid koheldakse, rulluksid seal lahti häälteümna anonüümsuses. Ei oleks enam kuulda neid nii kaua nämmutatud küsimusi: “Kes tegelikult rääkis? On see ikka tema ja mitte keegi teine? Kui autentne või kui originaalne ta jutt oli jne? Ja mida ta oma diskursuse kaudu väljendas iseene sise- mast?” Küll aga teistsuguseid: “Millised on selle diskursuse eksisteerimisviisid? Kust ta pärit on, mil moel ta võib ringelda, kes võib teda endale omistada? Millised kohad on siin varutud võimalikele subjektidele? Kes võib neid subjekti erinevaid funktsioone täita?” Ning kõigi nende küsimuste tagant kostaks vaid ükskõiksuse müra: “Mis tähtsust on sellel, kes räägib.”

Prantsuse keelest tõlkinud Katre Talviste

TÖNIS KAHU

Tulistage klaverimängijat!

Sex Pistols solvas kuningannat tema sünnipäeval. Judas Priesti laulusõnad innustasid väidetavalt enesetapule kaht teismelist. Frankie Goes To Hollywood'i "Relax" tootis amoraalse video ja isegi BBC raadiokanalid keerati lukku. Ja veel need rap-plaadid, küljes sildike "Parental advisory – explicit lyrics".

Tsensuuri kurjus ja rumalus pole siinkohal tähtis, vaid hoopis üks teine küsimus: mille vastu ta tegelikult võitleb või võitlemata jätab? Tsensuur oskab lugeda ja pilti vaadata, kuid kas ta mitte äkki kurt ei ole? (Oh, muidugi on ju veel need "tagurpidisõnumid" – et kui plaati tagurpidi keerutada, ütleb keegi midagi tunnustavat Saatana kohta. Kuid see pole CD-ajastul enam vist väga levinud õnnestustegevus, või kuidas?) On siis need politsei jõud seal – või oleme meie siin – üldse võimelised tajuma muusikas eneses, puhtalt ja üksi helides, midagi solvavat, ärritavat, poliitiliselt agressiivset? Ja kui see on võimalik, kas seda õnnestuks siis ka tSENSUURI keelde panna?

Vastus on lihtne. Vastus on jaa – muusika võib olla ohtlik. Aga pärast seda vastust tundub mulle, et küsimuses eneses on midagi valesti. Kontseptsioon, mida ma otsisin, see "muusika ise", ilma selle ja teise ja kolmandata, tundub tegelikult kahtlane.

On selge, et pildid ja sõnad representeerivad "päris" maailma. Nende abil konstrueeritud kunstivormid (kirjandus või maalikunst või teater) ei hakka tegelikult ju selliste üldtunnustatud skeemidega töölegi. Muusika seevastu on puhtalt sümboolne. Ja seletades helisid nendega seotud laulutekstide või pildiliste lahenduste kaudu, võtame tööpoolest muusikalt midagi oluliselt eriomast ära. Kuid siin on üks oht. Sedamoodi puhast muusikat otsides kaotame pildilt ära inimesed, kes seda muusikat esitavad ja seda kuulavad.

Lääne muusikatraditsioon on üldiselt alati salanud seost helide ning inimkeha loomuliku liikumise vahel. See ei ole tähendanud mitte ainult rütmi ja tantsumuusika allasurumist. Juba üksi seegi, et muusikat loovad reaalsed inimesed, on midagi varjamisväärset. Ja klassikalise muusika ideaal, partituur, täidab varjajarolli suurepäraselt.

Muusikaline kaanon on alati tundnud mõnesugust ebamugavust oma virtuooside pärast – Liszt, Berlioz, Paganini, meil Rannap. Alati on see olnud pisut liiga kerglane, liiga väline ja vormi suhtes vastutustundetu. Rääkimata sellest, kui pianist rikub müstikat oma esitusele kaasa ümisesdes, nagu näiteks Glenn Gould seda tegi.

Õeldavasti esitati renessansiajal muusikat mõnigi kord nii, et peideti muusikud katte taha. Surelike inimkehade sekkumi-

ne ei tohtinud häirida kontakti Kõrgema Harmooniaga. Ja ka meie tänane juhtiv muusikainstituutsioon, sümfooniaorkester, on toonitatult anonüümne, kehaliselt tasalülitatud masinavärk. Kunsti väärtust ei ole Läänes mõõdetud mitte selle järgi, milline on temast sündinud (kehaline) **nauding**. (Foucault oli selles vallas hiline erand.) Pigem on kunstide ja muusika ajalugu olnud täiusliku vormi ajalugu – tegelikult siis distsipliini (ja omal moel tsensuuri) ajalugu.

See kõik viib muidugi otseteed tagasi Platoni juurde. Muusika, mille eest ta meid hoiatas, oli kahjulik kahel moel. Esiteks, kui ta oli n-ö ilma loata sündinud, hakkas vastu autoriteedile, püüdis vabandada iseolemisse. Polnud hea, kui publik sai omapead muusika väärtuse üle otsustada. Ning teiseks: muusika kehaesuunatus, tema nakatav mürgisus. Keha kaudu tuleb muusikasse subjektiivsus ja rikub mis tahes objektiivse tähenduslikkuse. Püha Augustinus kirjeldas kord, kuidas religioossed tekstid on lauldes hoopis mõjusamad kui lihtsalt lugedes ning just selle pärast tuleb muusikat karta. Usulise harduse segunemine sensuaalse erootilise vibratsiooniga kehas on iseäranis ohtlik. Ning pealegi, autoriteedi kadu on Läänes alati tähendanud **mehelikkuse kadu** – kehaline muusika on alati naiselik muusika. Või midagi veel hullemat – kui meenutada, et Theodor Adorno mõistis Ameerika popmuusikat kui “kastratsiooni”.

Aga mis siis, kui hoopis Lääne muusikakultuur ise on vigane? Teoreetikud nagu Christopher Small on osutanud, et muusika tähendus ei peitu mitte tema

tekstis, vaid kontekstis, tema poolt vallandatavas kommunikatsioonis. Ta pole midagi lõpetatud, ta on protsess. Small väldib europotsentrismi ja loob “primitiivseid” kultuure silmas pidades isegi uue mõiste “muusika” asemele. *Musicking* pole nimisõna, vaid verb. See tähendab muusikat kui sotsiaalset tegevust, kui kontakti inimeste vahel, nii musitseerimist kui sellele reageerimist, olgu kuulates või tantsides või muul moel.

Kuid see loogika annab ainult pooleldi rahuldava lahenduse. Meil on nüüd muusika kui kollektiivne, loominguliselt viljakas protsess, kuid see pole ju muud kui lihtsalt uus lämmitav harmoonia – kehalisus kui tasakaal. Lääne formalism on vähemalt olnud sunnitud tegelema sellega, et inimesed tajuvad muusikat kui metafüüsilist ja salapärast. Eksperdid on alati osanud oma analüüsides näidata, kuidas üks või teine efekt tehniliselt saavutatakse, kuid müstika jääb ikka alles – me ei saa kunagi lõpuni kindlad olla, kuidas muusika oma mõju saavutab. Ikka on oht, et ta oleks justkui sõltumatu kultuurilisest vahendusest ja see on hirmutav. See oli Roland Barthes, kes ütles, et kirjanikuga võrreldes on helilooja alati hull. See, kes kirjutab, on mõistetud toimima läbi tähenduse. Muusika oli aga juba oma olemuselt liialdus ja hullus. Mõistagi siis proovis terve mõistus siin sekkuda.

Ameerika feministlik muusikateoreetik Susan McClary on uurinud naise hullumeelsust ja selle kujutamist muusikas. On iseloomulik, et pildi ja sõna vahendusel sai hull naine harva kõnelda – ta oli objekt ilma keelelise iseseisvusest. Kuid muusika pidi tema hulluse väljatoomiseks

talle sõna andma. Ja see oli ohtlik, sest oli liiga veenev, liiga füüsiline ja liiga vahe- tu – täpselt kõik need asjad, mida Platon nii väga kartis. Ja vähe sellest. McClary räägib veel, kuidas hullu naise kujutamine on lubanud heliloojatel minna oma muusikas uue ja tundmatu teed, vabaneda konventsioonidest ning vormilistest kohustustest – Donizetti “Lucia di Lammermoor” ja Richard Straussi “Salome” on tema keskseid näiteid.

Just nende võimaluste tõttu teispoolest näha pole hullumeelsus muusikalises kujundikeeles mingi erandlik seisund. Tegemist on sellesama efektiga, mida hiljem on üritatud näiteks narkootikumide abil. Ja kui kriitik Ian Penman aastate eest uuris Billie Holiday loojanatuuri näitel, kuidas ametlik džässiajalugu teda (ja iseenast) tsenseerib, jõudis ta just sellesama naiseliku hulluse küsimuseni – on see probleem või privileeg? Lauljatar keha oli neis ametlikes ajalooskeemides tema nuhtlus, tema nõrk koht. Holiday oli narkomaan ja narkootiline kogemus oli peitmist, salgamist väärt. Too puhastatud ajalugu lootis tema vaimu tema keha käest päästa – kujutledes, kuidas “terve” ja “ärkvel” traditsioon tema eest hoolitseb. Kuid milleks meile puhastatud Billie Holiday, küsib Penman.

Rock tunneb end sedasorti konfliktides vähemalt pealtnäha vabamalt. Ameerika laulja Iggy Pop on kirjeldanud, mis temaga toimus: “ma olen kindel, et pidev võimenduse ja elektrikitarride kasutamine ja see, et ma oma häält võimendatuna kuulen, on kõik muutnud keemiat mu kehas.” Kuid tee selles suunas viis kokkupõrkeni väga mitme üldtunnustatud normiga ning siin on võtta üks täiesti unustamatu näide – Bob Dylan ja tema elektrikitarr. Paari aasta eest ilmunud plaat Dylani Royal Albert Halli kontserdiga Londonis sisaldab tõelise draama. Keegi saalis, akustilise tasakaalu kirglik pooldaja, sõimas teda Juudaseks. “*I don’t believe you. You’re liar,*” turtsatas Dylan vastu ja pöördus seejärel oma bändi poole: “*play fucking loud!*” Dylan ei vahetanud pelgalt instrumenti. Keset distsiplineeritud, sõnadest dikteeritud folkkuultuuri elektriseeris ta oma keha ning, nagu ütles kriitik Biba Kopf, hakkas ta sellest hetkest peale kõlama noorelt. Oli ta ju lõppude lõpuks alles 25.

Selline on muusika, mis on tsenseerimist väärt. Liiga jõuline, et lihtsalt kummardada ja lavalt lahkuda. Ja kui temast Saatan välja ajada – kellel teda siis veel vaja läheks?

VAATENURK

PEETER KÜNSTLER

Hando Runnel helges üksinduses

HANDO RUNNEL. MÕISTATUSED. Ilmamaa, Tartu, 2000. 64 lk. Hind 53 kr.

Hando Runneli puhul ärgitas hiljuti seltskondlikku õelutsemiskihku talle kuuekümnendaks sünnipäevaks pühendatud mammutlik retseptioonikogumik. Pole kerge “elava klassiku” saatus, eriti eesti luules, kus päriselt polegi välja kujunenud klassiku malli ega õigupoolest ka mitte kindlalt piiritletud klassikalisi perioode. “Ametlik” luulelugu liigendub muutlike sotsiaalsete tingimuste ja murrangute rütimis, piiritledes tõepoolest ka kirjanduslikke ajajärke ja leides nende keskseid teemasid, kuid peaaegu puudub võimalus viidata nende teemade edasisele omaksvõtvale sihipüüdlikule kultiveerimisele ja kestvale ajakohastavale selitamisele. Mingi klassikalise perioodi võiks ju pingutades visandada arbujaate-keskme ümber – paarikümneaastase eel- ja järellooga, koguni sporaadiliste aktualiseerumistega hilisemas ajas. Kuid kas see väljendaks meie tegelikku luuletaja? Meie “ametlik” luulelugu on pealegi enamikus oma mahust ränga tendentsliku ideoloogilise tõlgenduse surve all, seda lugu on sõna otseses mõttes vähe ja selle puhul on saanud krooniliseks vajaduseks ümberhindamine ja -kirjutamine. Meie “tegelikus” luu-

leloos (päevakajaline retseptioon, filoloogiline päevatöö, kirjanduslikud seltskonnad) nihkuvad esiplaanile loomingu, isiksuste ja olude sellised korrelatsioonid, mis vastanduvad eelnenule, tühistavad või vaidlustavad selle, tegelik õhkkond köetakse ajast aega üles erandlikkuse ja erinevuse otsimisega, modernismi meenutav aktsent (ühes sellele lisanduva hüppelise või katkeliisuse märkamisega) on suisa obligatoorne. Süvenev klassikalisusetaju kodumaise traditsiooni pinnal on meis juurdumata, küll aga toimib pingevabalt nn suurtest kirjandustest “laenamise” puhul. Klassikuhoiak pole köitnud andekaid ja kipub tähendama epigoonlust, kirjandusklassika mõistet on kuritarvitatud ka etalonide pealesurumiseks kirjandusõpetuses ja teatud sorti tobedas kriitikas (halenaljakas näide – Doris Kareva kunagine piinamine “uue Koidula” tiitliga). Klassikuks nimetamises kõlab ka teistlaadi pilget, nagu oleks luuletaja “valmis”, minetanud loovuse.

Runnelile on sedasorti pilget osaks saanud üksjagu, see oleks ta just nagu lootusetult sisse mässinud. Viimase paarikümne aasta jooksul on temast loodud ajairdse jäärapäise nuriseva üksiklase mulje, mis teatud määral võiks adekvaatnegi olla. Eelarvamusi ei maksa ka päriselt ignoreerida. Vahepealsed kogud “Kii-kajon ja kaalepuu” (1991), “Oli kevad, oli suvi” (1992) ja “Üle Alpide” (1997) tundusid väsinud, loidunud ja vist lausa käe-

galööva epigrammitamisena ja kirjanduslike arhetüüpide mängitamisena, osalt millegi juhuluule-sarnasena. "Mõistatusi" lugedes hoomasin äkki intensiivselt, et ta oletatav üksildus on endistviisi produktiivne ja helge. Avastasin, et seda üksildust on juba päris tundlikult kirjeldanud Hasso Krull artiklis "Hando Runnel ja postmodernism" (*Vikerkaar* 1988, nr 11; ilmunud ka raamatus "Katkestuse kultuur", 1996). Runneli loomingu nihutamine postmodernismi konteksti näib toimuvat suurema innuta, rohkem terminoloogilise selitamistöö nimel, kuid Krulli analüüs, kui sellele läheneda eituse piirini, st hea analüüsi tõlgendust oma meele korrigeerida tahtes, selgitab usutavalt, mismoodi Runneli omaetteolek võiks välja näha ja mis mõttes saab temas ära tunda kas või klassiku.

"Mõistatuste"-kogu luuletused on laused ja lausumised (terves raamatus on vaid kaks meetrilist, riimitud ja laululikku luuletust), pöördumised peaaegu eranditult vastassoolise Sina poole, rõhutatult tuttavlikud, intiimsed ja läbinägelikud kõnetamised (*Tere on hõngus. Võta mu tere vastu, luba mul elada. Ma ootan su teretamist vastu*, lk 7), seletamised ja koguni kiusuajamised ja pilked. Need luuletused on väga avalid, avarusse hajuvad, ent ometi jõuliselt aktualiseeruva kontekstiga, enamasti kavalalt sõnastatud. Keel ja grammatika on nii lihtsad, et lugemist ei tajugi toiminguna, öeldu sadeneb nagu iseenesest. Sellel luulel on tolmu kergus ja valguse intensiivsus, luuletuste kontsentreeritus jõuab päralt alles takkajärele, kui mälu annab märku teda haaranud intensiivsusetulvast. Samas

tekitab suuri raskusi tsiteerimisega, nendest lihtlausetest osade eraldamine teeb kurja vaeva, sest Runneli lihtsus on põhimõtteliselt terviklik, tsiteerija tunneb masendust loodu vaesestamise pärast, allasurutud omavolitseja-piinlikkust. (Kuna tervikukadu on absoluutselt korvamat, siis on siin kirjatükis tsiteeritud lausete kaup ja väljajätteid markeerimata. Suurtähed eraldavad värsse niikuinii.)

Lõpetatud lihtlauselisis ei tähenda, nagu oleks tekst vaid formaalselt luulena esitatud. Kõnetamiste sidusus põhineb rõhulisusel, rütmil, mis silmatorkamatult moduleerudes loob kindla struktuuri, vormivat rolli etendavad ka kordused ja gradatsioon – Runnelile omane rahvaluulepärasus, mis aga praegusel juhul on traditsioonilise meetrumiga kinnistamata. Sõnavalik toob kaasa iselaadse tagantsundimatu algriimi, lugemise vaikuses on hõlpus aimata häälevarjundeid. Ja lõpuks iseloomustab pöördumisi sedasorti kaugnägelik ja suure tajuhaardega, kuid konkreetne ja sõnaökonomne kujundiloomine, mis on omane ainult luuletustele (mõjuku proosas pingutatud "luulelisusena").

Runnel kõnetab naist – neidu, vanaeite, armsamat, elukaaslast, harva last ja kaudselt alati iseennast, annab minakeskseid vastuseid, tõlgendusi, loob ja jätkab armastuse- ja ilusuhet (*Tahan puudutada su õlga, Aga kardan kaarleegi tekkimist, Mis põletaks sinu ihu. Kui lahkud, pole ma kuri, Su hääle jääb mängima minuga. Ole rääk, kes räägib mu'ga rukkist – Kõikaeg siin, kõikaeg kadunud...*, lk 31; *Ärme hakkame surmaga spekuloida. Armastust annab halastuseks ümber vahetada,*

lk 20). See mina pole hetkekski roidunud, vaid ikka elevel, jõunäitamise veerel (domineerib tahteavaldus). Valdavad nn talupojasõnad on neis luuletustes segi pühakirjaliku ilmega väljendite ja intellektuaalsete-abstraktsete terminitega, sõnamäng on “harjumuspärase” Runneliga võrreldes vaoshoitum, isegi pisut nagu peidetud. Kohtame palju n-õ lihtsaid “rahvalikke” tõdesid nagu Runnelil ikka – ta ei väsi neid meile meelde tuletamast, kuid, nagu öeldud, on seejuures kavalalt nutikas ütleja. Ka aasides säilitab ta väljapeetult lugupidava hoiaku (*Kes on minu voodikeses maganud? Kellele oled oma neitsilikkuse kinkinud? Tahan teda tervitada!*, lk 38). Runnel ei rõhuta rahvalaolutraditsiooni, ent ometi on see nii ilmselt tunda. Runnel elustab kõnetamise kui rahvaliku tava, algupärase rituaalse fenomeni, annab sellele kujundliku jõu ja igavikuga suhestuva tähenduse, mida võimendab luuletuste ühtne väljapeetud tämber. N-õ külakaevul käimise kõrval meenutab see kaudselt ühtaegu nii Piibli tõlgete kõla kui ka Uku Masingu tõlget Rabindranath Tagore luulest. Viimane seos tundus esmahetkel suisa naljakas, kuid lõppeks taanduvad päheturgatanud assotsiatsioonid täiesti üheselt samale kõnetusrituaalile, selle pühalik-maisele olemusele – inimesed kõnetavad üksteist nagu müütilised pooljumalad ja kõnetamine on ju ühtlasi ka teise mõistatamine. Tegelikult, nagu Krullgi leiab, tunneb Runnel end “laenates” täiesti vabalt.

Luuletaja terviklik erksus kingib “Mõistatuste”-raamatule helge sisefooni, mis katab kinni ka sisu kohatise sünguse ja lootusetusemotiivid (*Homme oleme*

jalamehed. Sinu ukse alla siis suured saksad sõidavad, Hoopis uued isandad tulevad. Täna sulle külla sõidame, Sõjasaa-niga kahekesi kihutame. Rõõmu ja õnne! – Täna kõlisevad m e i e kuljused, lk 33). Ja imelik, kuigi pole tegemist looduslüürikaga, tajub lugedes ometi loodustunnetuse puudutust, loodusmotiividel on metafüüsilise sümboli kaalu. Runneli kõnetatut võibki tõlgendada ka ürgset armastust toitva maemana (*Sinu silmad on tuvikese silmad. Sinu juuksed on täku saba. Sinu keel on põld, millel pehme oras. Sinu hambad on hundi hambad. Sinu õlad on õnnelikud. Sinu sõrmed ei eksi kunagi. Sinu jalad on sambad, mis ei kuku ümber. Sa oled müür, mille varjus jagatakse leiba*, lk 8), kes seostub saatusmüstikaga (*Ikka on veel härrasmajades inimesi, Kes armastavad kodukäsitööd ja armastavad sind Elus pidada, kuigi nad ei mõista, Miks sa, selline, oled, Kangastelgedel kuduja, väike hall varblaseke*, lk 22). Runnel ei sea tihti mingit “natsionalistlikku” piiri siia ette, nii et tundeliselt võiksid mitmedki ta luuletused hõlmata tervet ilma kui viide rahvuste-eelsele ürgsusele, inimolemise lätetele, mis muudab raamatu jällegi üksjagu huvitavamaks. Kuid enamgi veel – Runneli pöördumisobjektis on siiski alati näha ka Runnelile nii olulist kodumaametafoori (*Ma tulen su juurde sinu tütarde pärast. Pean panema hagu ja halgusid nende ahju. Nendel on külm, aga nemad tahavad naerda. Sinu tahtmine ei ole sündinud, nagu sina oleksid tahtnud*, lk 10). Loogiliselt – isamaa ehk isa maa oleks ju paralleel isa naisele ehk emale. Sellise tõlgenduse juures muutub asi isemoodi intiim-

seks ja põnevaks, sest Runneli pöördumistes on üksjagu palju suhtumiste keerukat põimumist, mis ei jäta kahtlust, et luuletaja loome terviklikkus – aga lugeja tajub Runnelit alati väga terviklikuna – sisaldab intiimseid heitlusi enesega, mida ei peeta vajalikuks varjata, samas mitte ka eriliselt rõhutada.

Müütilise ja maise, pühaliku ja argise, ideaalse ja ihuliku kattumised on Runneli luules tavaline nähe. Pisut pilgates väidan, et Runneli kolm põhikujundit on Armas-tus, Ilu ja Kõhumure, seda võimalikult avaras tähenduses. Temas on mässumeest, kes irooniliselt dekonstrueerib eestluse müüti, samavõrra kui idealistist müüdi-uendajat. Selline tasakaal nii kontsentreeritud luules mõjub provotseerivalt familiaarsena: *Sina oled vanaks jäänud tädi, Kellega üheskoos ketrasime siidi. Sa kartsid abielurikkumist, aga unistasid sellest. Sa muretsesid rahva eest ja kinkisid talle lipu. Selle värvid ei tuhmu päikeses ega pimeduses. See on õmmeldud siidist, mille kodusime ammu* (lk 9). Teisalt ilmneb Runneli luuletustes pea alati iselaadne aegade samaaegsus: *Kõhutühjust tunne-me, kui kaisutame. Terve küla on tühi, kusagil ei sööda. Kas on aegade lõpp või aegade algus? – Küsivad kehad teineteiselt tõsisena* (lk 35), mida võimaldab katkestamatu intiimsus: *Oo, telefonid on tehtud nii täiuslikuks, Et ma ei kavatsegi sulle enam helistada. Tõepoolest, ma püüan sind saada oma meelevalda, Aga mul tuleb kasutada teisi teid. Tule õue, tule õhtusse, mul on sinule üht-teist ütelda!* (lk 25). Runnel väljendab küll süngemeelsust “kaotatud aja” või laguneva müütilise tunnetuse pärast, kuid ta ei taju seda

korvamatuna ega püüa midagi otseselt rekonstrueerida. Runnel isegi muigab heatahtlikult, imestades suurte aadete üle, kuid ta peab võimalikuks rääkida “vere häälest” ajal, mil me üldiselt oleme omaks võtnud segaverelisuse kõige avaramas mõttes: *Ma peaksin sulle laulma ilusaid laule, Aga ma ei taha, Et kuuleksid need, kes midagi ei mõista. Minu laul on hinge lend üle vaevatud külade, Nende meelest on see – huvitav kodanikualgatus. Kuid ma tõstan ainult peo sinu pealaele, Et võiksid kuulata vere sosinaid Võimendamata* (lk 36).

Runnel ei ole rahvuslik luuletaja nii võrd kohustusest kui soodumusest, truusjäämise tõttu oma vaimulaadile, tänu kestvale süüvimisele seda toetavas vaimuvaramusse-pärandisse ja siiralt egoistlikule soovile end parimast küljest näidata. Runnel püüab siin teadlikult säilitada loomulikkust. Eespool toodud tsitaatidest peaks piisavalt ilmnema ka see häiriv takistatus, mida ta ego sealjuures peab ületama ja mida ta ei varja, pigem eksponeerib. Täiesti ausameelselt ei võta ta sisse sotsiaalse survestaja, mingi sotsiaalse müüdi eest võitleja poosi, vaid rõhutab oma puhast luuletajaloomust – ta hoiak põhineb lõpuni mõistetud isiklikkusel, ta luuletajateel “laenatud” sõnas-tik korjab tavatähendustele lisaks uusi just ta kõigutamatu ja üha ilmsema individualismi pinnal.

Nii võib Runnelis näha modernisti, kes püüab täiendada müütilist ja klassikalist ainet, kohandada seda moodsate vormidega, temas on ka klassikut, kes rahvalaulu monotoonset poetikat on pieteeditun-dega kaasajastanud (tegelikult oma klas-

sikalise aluse ise konstrueerinud), ja ta on – teksti mingil ainuomasel iroonilisel niivool – *postmodernselt* eelarvamusetu, oma loojavabadusi rõhutav, lugejat etteaimavalt provotseeriv mängumees, ammu enne kui see termin meil aktualiseerus. Kuid ta põhiline taotlus tundub küll olevat oma luuletajapositsiooni erandlikkuse kindlustamine, ainuomase konteksti loomine, mille vastuolud pigem peletaksid järgijaid, kui soodustaksid koolkondlikkust. Ta vastab täielikult meie tavakujutlusele luuletaja erandlikkusest, kuid katsetab olla erandlikust enam, kõiksemat. See pretensioon loob trotsiva üksilduse, mis, nagu “Mõistatustest” näha, ei närvuta. Runneli üksindus on helge, selle ilmsemaks saamine näib tekitavat uue avanemise võimaluse, mis üksildust ei mõjuta – Runneli luule hakkab muutuma nii teravlikuks ja lihvituks, et selle tõlgendamine muutub üldinimlikus kontekstis erakordselt vabaks, üks võib tähendada palju ja erinevat, nimetamine mõistatust. Kas või selles traagilises ja kerges luuletuses:

*Sa oled minu lammas,
Kelle olen andnud aastateks söömale.
Tasuks hoidmise eest saavad nad villa
ja talled.*

*Saan su tagasi sügisel,
Kui lõpevad mu rännuaastad.
Oled kasvanud kogukaks.
Sinu vill lõhnab endiselt mörkjäs.
Sõidan tooma sinu sõime ilusaid hei
nu.*

*Aga näe, metskitsed on rüüstanud
Kõik meie kuhjad!*

SIRJE OLESK

Hääl teisest (paremast?) maailmast

MARI VALLISOO. AINSUSE OLEVIK.
Ilmamaa, Tartu, 2000. 59 lk. Hind 50 kr.

*Aga mina ei riimu
mitte kellegagi
mitte kunagi*

(M. Vallisoo, “Sünnisõnad ja surmasõnumid”, 1991).

Eesti luule on viimase kümne aasta jooksul teiseks saanud. Mis luulest rääkida, kogu maailm meie ümber on teistsugune. Eesti luulesse on tulnud uued autorid ja uued ained, on pööratud uus lehekülg, kus luule ise kõlab teisiti. Aga miski ei kao ju jäljetult ja hääled vanast maailmast sekkuvad vahel ikka veel sellesse uude ellu. Enamasti neid ei kuule, sest nad jäävad võõraks, eraldi ja irdu, aga mõnel imelikul hetkel võib miski vana jääda kõrva kumisema, ja siis ei oskagi nagu olla. Mis on üldse püsiv ja mis ajutine, kas oskame meie seda praegu siin otsustada?

Mari Vallisoo salapärase luuletajaisik on tegelikult kuulunud ühte teise maailma, tema oma mütoloogilisse maailma peaaegu sellest hetkest, kui ta 1970. aastate lõpul luulesse tuli. Tabamatu, sõnuleletamatu kergus, millega liikus Vallisoo värss, igavese ja argise üleminekuteta ühendus, ained, mida pühitses autori hoiak – need kvaliteedid on Vallisoo luules olemas olnud algusest peale. Salapärasus varjub kõige harilikumate sõnade sees ja taga. Vallisoo luuletuste puhul ongi vist tähtsam mitte millest, vaid kuidas ta

kirjutab. Pealkiri “Ainsuse olevik” ühendab kaks grammatilist kategooriat ja on sisuliselt üsna ambivalentne. Ainsus on üks – autoripositsioon? – see, kes *ei riimu mitte kellegagi mitte kunagi*, ja olevik on praegu, on nüüd ja on ilmselt alati. See olevik on püsinud läbi ajastute, mis lähevad – *kambrium, devon, kriit, kakssada aastat, Lembitu vägi, Liivi sõda, hilissügis ja täna kell kolm*. Kõik ajamäärused on võrdsed, kõik on lõppkokkuvõttes olevik. Nõnda tõlgendan ma Mari Vallisoo autorihoiakut selles luulekogus ja samasugune on see olnud varemgi.

Teine raske küsimus on minu jaoks ikkagi, millest luulekogus “Ainsuse olevik” kirjutatakse. See nagu ei oleks puhas lüürika, mille puhul sedalaadi küsimus tunduks mõnevõrra kohatu. Seal on tegelasi, rolle, sündmusi ja dramatismi. Aga ikkagi – mis on luuletuste sisu? Seal on mina, kes esitleb end mõnikord Rahelina (“Öö tule”, “Kutsuvad”, “Kaksikvend”), kuskil tagapingis vilksatab ka Lea (“Kohustus”), kusagil on ka Tiina ja Mari (“Põhjaneid”), ühes luuletuses (“Kangelased omavahel”) kõneleb oma nimel Kalevipoeg, teises on Kolgata kanti teed otsiv poiss, kes ütleb oma nime olevat Kristus (“Üks poiss”). Ühtpidi on luuletuste maailm täiesti igapäevane ja argine, teistpidi võib sellesse argipäeva igal hetkel sekkuda midagi mütolooilist, aeg ja ruum avarduvad, ja *Kõik, keda armastasin / nüüd on surnud // on hilissügis / ma julgen veel* (“Aleksander Levinile mõeldes”).

Ilse Lehiste on 1983. aastal kirjutanud: “Luuletustega, mis esimesel hetkel võivad tunduda petlikult lihtsatena, on Vallisoo loonud maailma, mis kujutab endast usu-

tavat paralleeli – või alternatiivi – elule endale” (*Mana* nr 53, lk 86).

Vallisoo luuletuste imepärusus või kainemalt väljendatuna – poeetiline pinge – ongi pärit sellest kahe-maailma-tundest, piiriloleku pingest.

Vallisoo on nii ehmatavalt ja isepäiselt suveräänne, et küsimus tema luule sobivusest meie nüüdsesse aega tundub lõppkokkuvõttes kohatu. Õigemini on see vastuvõtja küsimus: kes tajub ja tunnistab teiste maailmade võimalikkust, võtab niisuguse luule tänu ja huviga vastu. Ja teised... need loevad midagi muud.

KADRI TÜÜR

Jalutuskäik akvaariumis

KIRSTI OIDEKIVI. AKVAARIUMIS. *Tuum, Tallinn, 2000. 56 lk. Hind 73 kr.*

Istun, Kirsti Oidekivi raamat peos, parkimisplatsi servas ja ootan küüti. Üks mees tuleb autost välja ja läheb kaheks, teine teiselt poolt sinist autot.

Oidekivi jätkab “Akvaariumis” nendesamade asjade kirjutamist, millega ta “Tigudele”-raamatus alustas. Aga sõnade keskkond – vesi – on teine, keerulisem, kummastavam. Selle asemel et moodustada enam-vähem tavalisi lauseid, mille kannul lonkida pole raske, käituvad sõnad nagu pisikesed akvaariumikalad, liiguvad üsna etteaimamatutes suundades, kaovad vahel taimede varju, vahel liginevad neid õhu-maailmast eristavale klaasile, otsekui tuleksid seal teispool vahtijale miskit ütlema, nagu pilkeks hästi il-

mekalt suud liigutades, ja siis jälle oma teed. Et neile natukenegi jälile jõuda, ei piisa pelgalt klaasi taga seismisest.

Kätlin Kaldmaa ütleb "Akvaariumi" lugeda soovitades (*Arter* 01.07.2000), et luule on kui lapsega kõnelemine. Seda ei saa teha distantsilt. Väikesed vihjed raamatuski, näiteks Alice'ile (lk 23, 30), kinnitavad, et see, mis nende siniste kaante vahele kirja pandud, on üks hoopis teine maailm, ja kui tahta sellest õieti osa saada, tuleb läbi saada akvaariumi klaasseinast, *siseneda seintest läbi*, muutuda ise osaks sellest kummalisest akvaariumist. Sedasi siis pääseme ehk teksti ligi, pisut ise võludes, pisut end võluda lastes.

Sellega ei taha ma sugugi öelda, et just lapsemeelsus oleks võti, milles raamatu lugeda. Arvan lihtsalt, et lähenemine Oidekivi luulele kõiksuguste -ismidega varustatult toimib – iseäranis "Akvaariumis" – nagu korkvest, mis ei lase sukelduda teksti sisse. Tuleks ehk luuletaja kaasaviipele reageerida umbes sama hajameelselt kui lillilesele kleidile maanduv mesilane, ja lasta end *veidi endast läbi* kukkuda, julgesti. Raamatu lõpupooles tegelikult läheb lapsemeelsuski julgemaks, näitab end natuke, just niipalju, et näha on, et Kirsti Oidekivi kirjutaja-minal seda ikka veel omajagu alles on – mis ju iseene-
sest ka üks üsna märkimisväärne saavutus –, aga näitab siiski ainult silmaotsast, ei jää kauaks nähtavale. Kogu alguse enesest teadlik olev tekst nihutab end läbi lehekülgede selliseks ausa pilguga lapse moodi ülestunnistuseks, millest on üsna raske aru saada, kui palju selles on siirust, kui palju kavalust. Täiskasvanud, täis-
-kasvanud, need, kes on tarkusest juba

umbes, sedasi ei oska. Ja see ongi ehk üks asi, mis Kirsti Oidekivi luule nii eriliseks muudab. Et temas on sõnadel ruumi peitust ja tagaajamist mängida, sukelduda ja nähtavale tulla, teha seda enesestmõistetava vilkusega, sõnade hullamisest tekib lausete kummalisest rütmis loksumine vastu akvaariumiseinu.

Estonian Literary Magazine'i 9. numbris kirjutab Hasso Krull aga hoopis: *Her writing focuses on feminine experience*, ning küllap teda on põhjust uskuda. Kuidas see kõlakski eesti keeli? Naiselik kogemus? Naise kogemus? Naiskogemus? *Feminine* on naissugupoolega seonduv, ütleb tasku-Webster. On see siis äkki ehk söök, söögitegemine (kalapraadimine!), söömine või sagedamini söömatajätmine, handorunnellik "kõik pere on õhtul kodus"-tunne, mida Kirsti Oidekivi luuletustes statistikupilguga ringi vaadates muude motiivide kõrval suhteliselt tihedasti leida võib? Aga ärgem unustagem, et "Akvaariumis" ollakse olmemailmast teisel pool klaasi, vahest teisel pool peeglitki:

*niimoodi saan seda lugu edasi jutustada,
seda elu, seda tõelist, mida niikaua pidi
õppima,
niikaua, kuni ta pähe kulus, ja siis
vaadata sinna taha, ka peeglite taha*
(lk 10).

See, mis sinnapoole heiastub, on vaevalt *naiskogemus* võitlev-feministlikus mõttes. Ehk siis naise kombel kogemine? Mine tea, äkki ongi selline asi olemas. Ehkki ma pigem arvaksin, et see on Kirsti Oidekivi kombel kogemine, aga üldista-

miseks selline seisukohavõtt muidugi ei kõlba. Luuletaja enda sõnadega: *paras rammus annus / näivuse kuutõbisust*.

Käänulised fraasiseosed "Akvaariumis" meenutavad pisut Marko Kompuse seni avaldamata Jakobiaia-kogu luuletusi, ehkki otseseid mõjutusi siin vaevalt on. Lihtsalt seesama sõnadega mängimise lust? Soov lõplikult üle kavaldada, edasi lükata, siiski käimas hoida. Kirjutada sedasi sopiliselt, et iga kord kirjapandut uuesti üle vaadates veel midagi avastada oleks. Oidekivi luuletuste detailid on nagu kõrvaahargid, kes neist soppidest välja sibavad ja minema jooksevad – aga ainult siis, kui neile ootamatult peale sattuda.

See, kas luuletust lugeda üksikute osade kaupa nokitsedes või ühe silmatäiega, on vist maitseasi. Oidekivi puhul on täitsa huvitav ja tulemuslik mõlemat moodi. "Akvaariumis"-raamatu luuletusi meeleolusid pidi lugedes tekib mitmesuguseid seoseuude, igal lugejal kindlasti omi ja erinevaid. Lk 9 istub Raja Teele lumehanges, sedakorda vist üksi, ilma Arno Talita. Hando Runnelit sai juba nimetatud, pisut Heino Välit (lk 43) ja Aino Kallast (lk 49) ka sekka. Üks terve luuletusetäis (lk 44) on Indrek Hirve, sest kus kuud, seal Hirve, ja mõttekriipsud muidugi ka. Rääkimata Kornei Tšukovskist (lk 56, ei, mitte ainult krokodilli pärast) ning mõnedest Vennaskonna ja Metro Luminali laulutekstide moodi kohtadest (*igaveses eilses päike tiksub / meie peale*, lk 15, või *talvel kell neli*, lk 32). Nendel seostel pole muidugi rohkem tõepõhja all ega tõestust taga kui hulkur Robi ja Üle Linna Vinski pilvevaatlustel, rohkem selline ajakulutamise asi.

Aga Kirsti Oidekivi oskab *keeruliselt vaikida*, just nagu tema *ahju taga elav jumalgi*. Ja sellest omakorda kirjutada, mõistagi, ei ole lihtne. Ehk siis *kunagi ei kohtunud, läbisin su ja olin nüüd teisel pool, läbinuna*.

LAURI SOMMER

Nägemisõpik, mis päris hästi ei paista

REIN RAUD. *PISIASJAD, MIS OMAVAD TÄHTSUST*. *Tuum, Tallinn, 2000. 120 lk. Hind 79 kr.*

Läinud suvel sõitsin bussiga läbi väikse Mordvamaa linna. Ekslev pilk tabas yhe kioski kummalise nime: "Meloči žizni", "Elu pisiasjad". Sõit jätkus, jäigi teadmata, mida lavkas myyakse. Mis on seal see tyhi-tähi, millest "suur elu" olulisena koosneb. Asja saab uurida ka siin. Rein Rauda mõttepudemed toovad mitmeid sympaatseid perspektiive. Muuhulgas sarnaneb see teos ta enda tõlgitud Kenkô "Jõudeaja võrsetega" (LR 43/1988). Klassikalises jaapani kirjanduses kyllalt levinud vormistus – filosoofilise kõrvalmaiguga elujuhtumite kirjeldused – on siin haruldane. Viimasest ajast meenub stiilisugulasena teine Rein – Saluri. Lyhiproosa on praeguses kirjanduspildis paraku kõrvaline nähtus, kuid see selleks. Rauda Kenkô raamatule kirjutatud eessõnast aimub mõnesid rõhutusi, mis "Pisiasjades..." samuti esindatud on. Tsiteerin jaapani märksõnu välja jättes: "Tundlikkus

ja esteetikakeskse maailmapildi väärtustamine on [talle] võrratult olulisemad kui (...) hoolimatus kõige välise vastu" (lk 6). "Teos on kirjutatud ajal, mil seda maailmavaadet ähvardas tõsine oht – ignoreerides väliseid sündmusi, kaitseb [ta] peenust iseendas, kritiseerides madalust ja rumalust enda ümber, säilitab ta "väärt inimeste" maailma läbi aegade" (lk 7). Võiksin lisada, et Raua kriitikas valdab diskreetne mõistukõne. Väliseid sündmusi ta otse ei ignoreeri, kuid räägib nostalgilise soojusega rahvuslikust ärkamisajast, mil "kõiki ühendas õhus hõljuv suurte muutuste hõng" (lk 52). Sellal saanuvat raamatute võlumaailmad teoks, pöördelised sündmused toonud esile eredaid õilishingi ning kaabakaid. "Jah – nüüdseks on see aeg möödunud, üks raamatutesse uuesti sulgunud ning nii ülevale kui alatule taas laskunud madala argipäeva hall loor" (seals.). Mis parata, minu meelest seisab siin üks intelligenti mõtlemise ebakohti. Konstruktid nagu "hall argipäev", "hall mass" jne – ikka need mõtlemise kurjad vaenlased ning vabaduse piirajad, millest vähesed päriselt vabad on. Argine taust hakkab rõhuma – see ju peab ta roll olema. Rikka sisemaailmaga intellektuaal asub muidugi kohe oma trumpe välja käima. Ta pyyab näidata "taset", arutleda targalt, kryptilisi vihjeid täis literatuurses keeles ja poetada loo lõppu iva või pyydlik puänt. Jäiku seisukohti leiab näiteks inimeste ideelise sarnasuse (lk 18), reklaami (lk 8) ja mitmel korral haridussüsteemi vastu. Kuid seda elitaarsuse taaka näeb ja tunnistab Raud endas avalikult (lk 43). Täenduslik on lehekylg 26, kus ta kõrvutab vaimset snobismi

narkomaaniaga. See äärmuslik sõltuvus eruditsioonist, mida tõesti saab vaid labasusega leevendada, on mu meelest üks nyydisintelligentsi arengut takistavaid probleeme. Raud teeb sisse selge vahe snoobi ja esteedi vahel (lk 28): esteet pole dogmaatiline, märkab ka kildkondlikust tunnustatusest väljaspool olevaid asju. Ja see raamat paistab olevat pyyd kasvata da snobist esteeti. Seda nii endas kui ka laiemalt, sest esteet on tema mõistes elujõuline kultuuri kandja, snob aga etteantut läbi mäluv vagel. Nii jagunevad vastuvõtjad, kuid olemuslikke lõhenemisi märkab ka tekstide loojate poolel.

Ma kahtlustan, et kultuuriga loomulikult tegelevate inimeste kiht on Eestis hõrenenud. Vanemad tegijad jätkavad, hoides kinni oma staatusest, kaubamärgist, palgast ning eruditsioonist, mis veel toimib tasuva investeeeringuna. Myygi-mehed loodavad kõmule ja kõrgprofessionaalsele meelelahutusele. Kirjanduse ääremaa täitub väikestest, trotslikult oma asja ajavatest kirjutajatest. Kuid profiiti mitte taotlev tegemine võiks olla vägevami kasutatud muutumisvõimalus. Harva kohtab protsessiga töötamist, performatiivsust, rõõmu ja tegemislusti.

Vaimne ymberkujundamine algab kõigepealt teravatest tähelepanekutest enese kohta. Need on märgatud hästi – näiteks paljastab Raud mitmel pool oma nautlejaloost. Autori loogikas algavadki sisemised pöörded kybemeist. Sest tardunud intellektuaalses systeemist on pisiasjade puhul enim lootust elususele, mõistmisele. Neid pole ju seni tähelepanelikult vaadeldud, neis on uut avastada. "Tähtsad asjad" pysivad paigas, kataloogitud ja

tõeks tunnistatud. Pisasjadega taipamise kaudu liigutakse keskmelise nihutamise poole. Võib-olla ka teises plaanis.

Riiklik-hierarhilises mõttes on ju kesse intellektuaali jaoks suuresti blokeeritud, kultuurilised arutlused ei ole enam yldtähtsad. Intellektuaal on surutud spetsiifiliste probleemide, piasjadega tegelema, kuid ta tahaks avaramat elu nii vaimse kui yhiskondliku staatuse poolest. Raud lubab lahkesti seda, mida tal anda on – vaimset vabadust.

“Ning inimeseks oleku juurde loomulikult kuuluvate asjade kaudu on märksa enamatel võimalik jõuda eneseni kui end külmadele skeemidele allutades” (lk 33), ytleb hiina kaunitar T. autorile yhes tähenduslikus kirjakohas. Selles võtmelise väärtusega loos (lk 29–39) on ka leebet kriitikat eestlaste tõsimeelse kultuuritegemise jms kohta. Tõesti, praeguses ruttamises jääb piasjadega silmas pidamiseks vähe aega ja huvi. Intellektuaalid, jätke kultuuri pärast pabistamine, sinna krampumine ja elage terviklikumalt ning teie tegudest tõuseb uus, elujõulisem kultuur. Yleskutse kõrgkultuuri puhang loomulikku ellu lasta on iidvana. Ja mitte ainult kultuuri – suur osa majandust, rahvussuhteid jms kannatab samasuguse häda all. Selle tõhusust praeguses Eestis ei usu päriselt autor isegi, sest killustatuse all kannatajad “on ühtviisi teispoole seda raskesti tajutavat piiri, milleni veel ulatub abi ja lohtu pakkuv käsi” (lk 46). Kuid kes teab.

Tõsielu ja fiktsiooni tasapisi segades tuuakse näiteid erinevatest terviklikkuseotsingute viisidest. Inimsuhetest õppimisest, söögikultuurist ja kohati päris põnevaks minevatest sisemõtisklustest (lk 75,

108). Vananemine, armastus, kannatusete tähendus – pole veel keegi neist kysimustest pääsenud. See inimlik panoramaaam joonistub kierkegaardliku selgusega välja. Ka mõttetu byrokraatia ja silmaklappide vastu rääkimine on loomulik. Needki piiravad terviklikkust. Intellektuaalsel pinnal võib Rauaga peaaegu kõikjal nõustuda.

Seal, kus ta fantaasia lendu laseb, läheb asi minu jaoks veidi tyytuks. Unelaenajad ja krakofaagid on liiga raamatulikud konstruktid. Idee teenistuses kyll õigustatud, ei kyyni nad selle maagilis-realistliku veenvuseni, kuhu näiteks Öunapuu ja Heinsaar. Ja unenägu poisiea kiindumuse pulmas viibimisest tundub vesipildina Ristikivi “Hingede ööst”. Kuigi sympathyne jutustaja, on Raud siiski enam filosoof kui fantasöör. Ta kujutlused kalduvad õpetlike lugude või yllatuslikkust pyydvate elujuhtumuste poole. Jäägu ikka oma liistude juurde, sest arutlemisel, Jaapaniga tegelemisel ja alternatiivse hariduse edendamisel on ta mees Eesti esirinnast. Raamatu elegantset romantiline lõpupala Aasia kutsesest on eriti nauditav. Tekib tuhin sokutada see teos mõnede matslikumat sorti ärituusade öökappidele. Jah, soovid, mõtted... Kui piasjad ise tuimemaid inimesi kasvataksid, oleks see raamat asjatu. Praegu räägib ta õhus olevatest probleemidest, kuigi ehk liiga haigusalt ja diskreetselt.

MIHKEL SAMARÜÜTEL

Vadi saab vitsa

URMAS VADI. SUUR SEKUND. EK\$, Tartu, 1999. 64 lk. Hind 46 kr.

Ants Juske ütleb, et “Kirjarahvas elab impressionismis” (*Looming* 2000, nr 3). Jah, paistab küll sedamoodi. Ja kas mitte kirjandus ei paista üha igavamaks manduvat? Jah, paistab küll. Kirjanduse lugemine paistab üha lähenevat teatavale masohhismile – pead end segi lugema, üha piitsutama end lugemiseks, et siis noppida pärleid (Mari Sobolev: “Kõike, korruga ja kohe!”). Ei ole kerge olla lugēja ja elada aastal 2000 (tõene lause, ironia, eneseironia). See selleks. Vaatame, milliseid realistlikke pärlike si võib leida sellest raamatukesest.

Urmas Vadi on kahtlemata oodatud kirjanike sekka astuma, ühtviisi kiitvaid ja toetavaid sõnu leiavad kõik jutukogu “Suur sekund” arvustajad – nii Kivisildnik, Berk Vaher, Mati Unt ja teised. Siinkirjutajat jäi painama Undi arvustuse pealkiri – “Üle hulga aja rahvalik kirjanik” (*Looming* 2000, nr 4). Painavaks osutusid sõnad “rahvalik” ja “kirjanik”. Tekib pildike Albert Uustulndi ja Raimond Kaugveri (nüüdisajal on teda vist moekas esile tõsta) mutandist. Nojah. Paistab, et Vadi on sobitunud voolus sellisele kohale, mida küllaltki lai lugejaskond on võimeline tarbima. Loodetavasti ta selle koha hõivamisest õigustab.

Ei salga, et siinkirjutaja on Vadiga tuttav. Loodetavasti see ei sega minu arvustuses antavat hinnangut. Mis ei ole kiitev. Ehkki võibolla toetav. Miks? Olen mõneti

pettunud. Arvatavasti on Vadil head eeldused kirjutada huvitavat teksti. Aga pole midagi parata, selles raamatus avalduvad need eeldused kaootiliselt. On mõni helgem hetk, ja siis vajub ära. Muidugi, üheks mõistmatuse põhjuseks on veregrupi erinevus – nähtavasti Vadigi ei taha hästi seedida siinkirjutaja toodetud proosat. Aga ega “pikk kõhn mees” arene, kui ta ei saa mõnelt valesti mõistjalt ebaõiglaselt vitsa. Ükskord purjuspäi sai Vadile peetud jutlus, milliseid tekste ta peaks kirjutama. Kas ülilühikesi või siis pikemaid. Rohkemat sellest jutlusest ei mäleta. Praegugi peaks vist eksisteerima selline žanr nagu jutustus. No keeraks ta siis ühe pikema jutustuse kokku, äärmisel juhul romaani. Niikuinii lühemate tekstidega ennast maksma ei pane. Aga ei, Vadi jätkab 3–8-leheküljeliste novellide kirjutamist. Kahju, et raamatus on ilmunud seni ajakirjanduses avaldatu, jääb kuidagi kulunud mulje. Pole seda värskeemat tuulekest. Muidugi, on arusaadav, et ta tahtis vanad tekstid kaelast ära saada, veel viimast neist välja pigistada. “Suur sekund” – kokku on 60 lk pikk – paras, et kokku keerata jutustuselaadne tekst (*à la* Jüri Ehlevsti “Elli lend”). Näiteks mis mees see Indrek või Elvis õieti on. Ja Eve kah. Muidugi, vahest see raamat pidigi moodustama ühtse süsteemi. Ei tea. Võibolla peaks keegi Vadi tekstidega samamoodi ümber käima, nagu Janek Kraavi reastas Mehis Heinsaare jutte virtuaalseks raamatuks.

Kas Vadi ise tahab saada kirjanikuks? Paistab küll. On meeles ajalehepildike, kus nad koos Contraga õhinal uurivad Kirjanike Liidu põhikirja. Kindlasti saaks Vadi

puhul rääkida “kirjanduslooliususest kui hoiakust” (vt Aare Pilv rmt-s “Traditsioon ja pluralism”, 1998). Kindlasti proovib ta suhestuda kirjanduslooga, panna ennast paika. Põhimõtteliselt võiksid siinset arvustust asendada ka tsitaadid Vadi eneseretseptioonist (nt *Edasi* 23.11.1999, *Arter* 15.01.2000, *Tervisetrend* 2000, nr 4). Kas Vadi püüab olla üldarusaadav? Jah, muidugi. Jutt peab olema selge ja mingeid tehnilisi vigureid pole mõtet sisse toppida – kõik peab olema reaalselt läbi elatud, kõigel peab olema põhjendus: “Mul on, mille pealt kirjutada.”

Kui Vadi pingutama ei hakka, ootab teda ees reakirjanikuks kujunemine. Berk Vaher: “Noor autor kirjutab, toob toimetusse, tekst lükatakse tagasi, arene veel, noor nõustub, areneb, juba hakkab minema, toob uuesti, juba lähebki, teine veel, nimi meeles, kulkast raha, raamat, nimi gallupis, uued jutud, raamat, preemiad, gallupi võit – ja järjekordne kulka stippi saav reakirjanik on valmis” (*Vikerkaar* 2000, nr 4). Pool teed juba läbitud.

Igal noorkirjanikul peab vist olema mingi imidžiosa, mis leiab kõikjal rõhutamist. Näited – Lauri Sommer on teeninud aega Eesti sõjaväes, Veiko Märka on 20 aastat punkar olnud, Ivar Sild on iluveaga homoseksuaal, Marko Kompus pole eales palgatööd teinud, jne. Vadi on näiteks korra keskkoolist välja heidetud ja aastakese ehitajaks õppinud.

Niisiis, mis on vajalik Vadi järgi hea teksti kirjutamiseks – raamatutarkus on üpriski kasutu, kirjutada tuleks ikka elutarkuse järgi. Kirjutamine on painetest vabanemine, loobumine LSD-st ja baarikaklustest. Lool peab olema vundament,

millele toetuda, ja sellelt saab asja nii pööraseks keerata, kui vähegi tahad. Söök on laiskus, lodevus – energiale vastanduv jõud. Vadi oleks võinud olla ka tuupur – õppida selgeks keerulised konstruktsioonid, viidata ja parafraseerida, ning siis midagi mõistusega valmis kirjutada. Aga selliselt kirjutades puudub valgusesähvatus, pole energiat. Vadiga võib nõustuda, kui ikka tekstis pole energiat, siis on asi mõttetutu. Ja seda mõttetust on enam kui palju meie armastatud kaasaegses kirjanduses.

Kuidas Vadi kirjutab? – “Lugu saab looks siis, kui seal sees on mingi nihe. Lükke sissepanemine tegelikkusele mind tegelikult paelubki. (...) Igal lool olgu algus, keskpaik ja lõpp. Mina topin oma painaja ühest otsast sisse ja siis panen teise otsa koodiga kinni ja mina olen painajatest prii. Aga lugeja jaoks peaks asi kummitama jääma” (*Arter*, 15.01.2000). Pärast selliseid suunavaid mõtteid peaks arvustusekirjutamine üsna mõtetutu olema, kirjaniku juhised juhatavad kõigile õige tee.

Arvustajad on märkinud, et kogu esimese tsükli tekstid on varasemad, teise omad hilisemad. Nojah. Tekstid lähevad pikemaks – kas on siis kirjanikunoorhäräl nüüd pained suuremad, suurem soov reaalsest maailmast pageda – “omada seitset naist, mängida Elvis Presley’ga kabet või lõunatada kuu peal” (*Tervisetrend* 2000, nr 4)?

Kui varem olen Vadi paigutanud Andrus Kiviräha kaugeks järglaseks, siis värs-kema pilguga lugedes kipub ta liikuma Ehlvesti jälgedesse – ehk siis peamiselt meeoleult, mis võiks või Vadi arvates

peaks tekstist õhkuma. Võib nõustuda Hennostega, et kirjutamistehnika on neil sootuks erinev – Vadil on tavaline neutraalstiil, lihtne lühike lause ilma eriliste kujunditeta, mis seostub eelkõige neutraalkeelega; Ehlvestil pigem modernistlik kliše – spontaanne fragmentaarne, paljude kiiludega lause (*Vikerkaar* 2000, nr 7).

Tagasi raamatu juurde. Vadi peab vajalikuks, et kirjutamisel see õige hoog sees oleks. Kui nii võtta, siis tema õnnestunud tekstid algavad juba esimestest lausetest õige vungiga – “Kalal”, “Muna”, “Elvis”, “Automatism”, “Kiim” ja “Suur sekund”. Aga kui on näha, et avalused on “kirjanduseks tehtud”, siis ega midagi säravat välja ei kuku. Justkui töötav kirjanik – tõusen, kell üksteist alustan või jätkan kirjutamist, ja kell kaheksa lõpetan. Siis on naine kodus ja söök laual. Muidugi, kui naine realselt eksisteerib. Vähemalt pole Vadi langenud kirjanike lemmikteemasse – kirjutada kirjanikuks olemisest ja kirjutamisest endast.

Vahel tekib tunne, et Vadi ei viitsi oma teksti kainelt lugeda – no mis segapudru on “Muna” esimeses lõigus? Algab lõõvalt, aga lõigu lõpuks ei saa aru, mis või kes on aastakese teist näinud. Avalugu “Leib” – väga metafoorne uste paugutamine loo lõpus, kas see siis annab lõpuks tekstile sügavuse? Kahtlen. “Puuliimija” – pallid kui pingpongipallid. Niisiis alakeha pallid. Põhjaeestlasele meenub Soome TV, kus soome jorsid istuvad saunas ja sügavad palle. Nilbe. Aga võibolla olen ainus, kes seda nilbena tajub. Igatahes on see jutuke suhteliselt mõttetu, vähemalt minu jaoks. “Pesamuna” – Vadi proovib

kirjutada tõsimeelselt realistlikku kirjandust, lõpuks on vaja üllatav puant välja pigistada – et ikka traditsioonilise novelli mõõdu annaks. Jah, nüüd sai kõik sobaga üle valatud. Aga tõesti – peaaegu iga lugu on liigselt sõnadega üle kuhjatud, võiks asja ikka külmemalt võtta. Ühe tuttava versiooni kohaselt need tekstid muud ei sisaldagi kui sööki, higi ja spermat.

Vähemalt kordki võtab Vadi asja külmemalt – “Kalal”. Ei oskagi öelda, miks see tekst mind vaimustab. Selle teksti on nagu kirjutanud Vadi, keda võib teistega koos kiita. Asi töötab: “Muudkui kät-kät-kät, tulgu ma kalale, kät-kät-kät, värske õhk ja Vadid ka, kät-kät-kät. Ei saanud ma sõnagi suust, kui juba istusin paadis ja aerutasin, kolm naissoost Vadit kiitlemas, kes neist suurema latika kätte saanud. Mina olin vait ja aerutasin. Aga nemad muudkui kät-kät-kät, latikas ja haug ja ahven” (lk 9). Üldse paistab Vadile meeldivat kasutada onomatopoeetilisi sõnu, ja see on igati tervitatav. Pole selles loos midagi tarbetut, mõned sõnad on rõhutatavalt kaldkirjas, aga ega sellest ei pea miskit sügavat otsima. Üheks lugemisvõimaluseks on lihtsalt arvata, et Vadi ajab nende kaldkirjas sõnadega mingit suvalist udu, lõõbib kirjandusega. Jah, hea lugu on.

Veel mõned mõttekesed enne nullhinnangut. Võibolla Vadi pole proosakirjanik, vaid hoopis draamakirjanik. Teatavasti on ta tegev noordramaturgide grupis. On kuidagi tajutav, et ta tegelased tahavad olla lihast ja luust, vaataja hinnata. Üks lastenäidend on tal saanud auhinna, üks näidend peaks sügisel Vanemuises etenduma, mingeid näidendeid peaks

veel teatriinimeste hulgas liikuma. Vadi tegelaste "kehalisust" võib näidata seegi, et tantsutrupp SPA on "Suurest sekundist" inspireerituna teinud tantsuetenduse – kahjuks pole näinud, aga tuleks ikka ära vaadata. Sest moderntants on pahatihti väga huvitav. Berk Vaher (*Sirp*, 17.12.1999) on näidanud, millest selles raamatus teoreetiliselt peaks kirjutatama – inimese loomalikust küljest ja ihadest. Ja on olemas selline tegelane nagu Andro Küün, kes annab loetava kuju vähemalt pooltele nooremate autorite raamatutele ja almanahhidele. Ei taha loobuda kurjustamisest – kõik nooremad autorid on ideoloogia- vabad ja kirjandusse kapseldunud.

Sellised mõttekillukesed tekkisid "Suurt sekundit" lugedes. On ikka jube küll, kui noor kriitik lastakse noore autori peale lahti. Ent tõesti – Vadi peaks olema võimeline kirjutama palju paremat kirjandust kui selles raamatus. Ja selles ma ei kahtle.

VEIKO MÄRKA **Kompott viskiklaasis**

MÕNED EI TAHTNUDKI. (Tallinna Noored Tegijad.) Kupar, Tallinn, 2000. 296 lk. Hind 191 kr.

Raamatu esitlusel Tallinna Kirjanike Majas ütles Toomas Liiv oma ebatavaliselt segases kõnes ka ühe selge mõtte: eesti kirjandus on surnud ja maha maetud, aga tema haul õitsevad lilled ja need lilled ongi TNT. See kõlab umbes nii, et kass on surnud, aga tema saba elab veel.

Mulle tundub pigem, et eesti kirjandus on kanaarilind, kes istub puuris, TNT aga on kass, kes tahab sinna puuri pääseda. Raamatu väljaandmine tundub selleks kõige kavalam viis olevat.

Tegu on Eesti oludes haruldase raamatuga ses mõttes, et kujundus on kaugelt parem kui sisu. Nii karjuvat dissonantsi vormi ja sisu vahel pole ma eesti ilukirjanduses veel kogenud. Karmiinpunased kaaned ja sisekaaned, 30. aastate soliidseid romaane meenutav köide, kaunid sisekaaned ja tiitellehed, maitsekad fotod ning šrift. (Kujundaja on Tiina Tammetalu.) Revolutsioonipunane on TNTle ka igati sobiv värv. On ju põhiliselt sama ringkonna poolt väljaantava almanahhi "Urdu" teise numbriga esikaanel kommunistliku partei manifesti 1951. aasta eestikeelse tõlke kaanekujundus.

Väga hea on ka raamatu kaheti mõtetatav pealkiri: kas mõned ei tahtnudki teiste sarnased olla ja tegid selle raamatu või mõned ei tahtnud end selles raamatus avaldada? Kõlab igatahes hästi.

Klassikaliselt kaunis kujundus (viski-

klaas) tõstab aga eriti esile sisulise laiialivalguvuse (kompoti). Juba nimetatud "Urdu" oma pretensioonitu paberi, kujunduse ja elementaarsegi toimetajatöö puudumisega mõjub harmoonilisemalt ning usutavamalt, tekstid pääsevad seal vahetumalt mõjule.

Raamatus on esindatud tosin autorit, kes kuuluvad rühmitusse Tallinna Noored Tegijad ning õpivad enamjaolt Tallinna Pedagoogikaülikoolis. Seega ei seo neid nimest hoolimata eelkõige mitte linn, vaid õppeasutus.

Käsitlen raamatustatud kuut neidu ja kuut noormeest samas järjekorras, nagu lugesin.

Wimbergil on paremaidki tekste – nii proosas kui luules – kui need kolm juttu, mis siia jõudnud. Erandiks on "Jänes – õllemeister", mis on parim lugu terves raamatus ning peaks küll jõudma eesti huumoriklassikasse, kui see vaid minu teha oleks. Folkloori (pajatuse, muinasjutu, muistendi jne) ning kirjandusklassika võtete ja tsitaatide segamine on Wimbergi omapära ja tugevus, vähemalt tema on filoloogilist kõrgharidust omandades palju kasulikku kõrva taha pannud ja mis peaasi – seda oma tarbeks ja lugeja lõbuks rakendanud. "Jänes – õllemeister" ristab põhiliselt muinasjuttu varblasest, kes õlut keetis, ja Lutsu "Kevadet", aga viiteid on ka teistele rahvajuttudele ning lauludele ("Mutionu pidu"). Wimbergi teine väärtuslik omadus on ajaloolise mälu edasiandmine – vanaisa ja vanaema mahajäetud majast mahajäetud külas on ta palju inspiratsiooni hankinud. Raamatus seda tahku esindav "Fluidum" on siiski eklektiline – üleminek rutiinselt maaelult

bulgakovlikule saatana ballile on liiga järsk ja põhjendamatu, sellele järgnev ajaränd ja kohtumine tulnukatega lausa liig. Ka selle jutu põhiline tugevus on eri tasandite segamine – näiteks vähenõudlik kolhoosirahvas puugile oma lihtsameliseid soove esitamas. Kuna lõpp ja mõned lõigud on väga õnnestunud, võiks "Fluidumist" kui visandist midagi suurejoonelisemat välja arendada.

Marie Myrgi miniatuurid on kenad. Omapärane aines, minimalistlik hästi läbimõeldud kompositsioon. Fantaasiad kontrasteeruvad madala ning jälgi reaalsusega. Emotsioonid on teravad, autori valulävi madal. Lisaks oskab Myrk sõnaga sedavõrd ratsionaalselt ümber käia, et see mõjub iseenesest kummastavalt ("Keegi kelgutab, uisutab, suusatab"). Siinsed seitse lugu mõjuvad siiski visandlikult ja pealiskaudselt. Myrgilt leidsin aga raamatu toredaima lause: "Kui Tabasalus meri on, siis viskasin naise sinna".

Jürgen Rooste areng on olnud üsna äkiline ja tänaseks on temast saanud eesti üks olulisemaid sürrealiste. (Õigupoolest on neid ju nii vähe, et igaüks on oluline.) Paralleelid Andres Ehiniga on möödapääsmatud, eriti suuri sarnasusi on värsi liigestatuses ja – aeg-ajalt sürrealismi pii-rest väljuvas – sõna- ja situatsioonikoomikas ("amouri tiiger"). Kuid Roostes on ka piisavalt omapära: tema üheks liikumapanevaks jõuks on erootika, teiseks mas-sikultuuri sümboolika, sageli mõlemad korraga (Marylin Monroe). Tema lugemine või kuulamine mõjub alati värskelt, kuigi säärase produktiivsuse juures ei pruugi see kaua kesta. Aga tedagi on kogumikus liiga palju, tagumised luuletused

on tühjemad (“kaesin end peeglisse...”, “la dolce vita...”).

Ivar Sild on lootusetu nagu varemgi, ja kui inimesel nii pika üritamise peale midagi välja ei tule, peaks vist oma ambitsioonidele teistsuguse väljundi leidma. Näiteks filmi või teatrit tegema. Nagu meeleheitel haarab ta siit ja sealt valimatult inglise keelt, piiblitemaatikat, loodust ja armastusluulet ning muutub kord hii-reks, kord pähkliplõõsaks, ilma et sel vähi-matki sisulist katet oleks. Kujundite kokkusobimatus on skandaalne (päikesest saab keravälg, mis kiirgab laserkiiri). “Kui ebamuna vaatab kirvendavasse silmapiiri / näeb ta seal vaid abstraktseid maale.” Võimatu on sellele väitele vastu vaielda, aga võimatu on sellisele jamale ka õigus-tust leida. Nähku või teist ebamuna, keda see huvitab? Ja misasi on “kirvendav sil-mapiir”? Miks ebamuna sinna üldse vaa-tab? On ta loll vä? Midagi eriti koledat ka veel: “nüüd istungi tugitoolis / morbelt nüübe / tuunjas pilk ootab vaevu / midagi.” Kõige hullem on see, et morbelt nüü-be Sild võtab luuletamist täiesti tõsiselt, tema maitsetused ei ole poseerimine, nagu näiteks Kivimäe või Bravati tekstid.

Marko Kivimäe tekstid on pikad ja segased, aga süvenemisel huvitavad. Mõ-nigi väärt mõte kaob vahu sisse ära, mõ-nigi salm vääriks omaette luuletuseks edutamist (“kärbes tõstab pea / näe ta ei tapnudki mind / nagu ta alati on teinud / mis mul küll viga on!”). Et heaks rätse-paks saada, ei piisa riidetükkide täpsest väljalõikamisest, need tuleks ka õiges jär-jekorras kokku õmmelda.

Siuts, nagu enamik autoreid, kannatab taas tekstirohkuse all. Proosa meenutab

Myrki, aga on hägusem ja hallim. Süm-bolite metsa tagant pole näha muud kui protesti alaväärtusliku inimmassi vastu, aga see on liiga ärakasutatud teema. Luu-letused on palju paremad, eriti “Dorothea on väike kollane uus...”, “Pilved läksid lennukile üle linna...” ja “Ööliblikas”. Neis on nii kauneid ideid kui ka võluvast sõnas-tust. Aga luuletusigi on liiga palju ja mõ-ned panevad õlgu kehitama. Dekadent-likkust saab õppida.

Hedda Maurer paistab silma keeruliste mõtte- ja lausekonstruktsioonide loojana. Jutud meenutavad autotehase konveierit. Ainult autosid ei tule. Mõned lood, ise-äranis nende lõpud, on vastukaaluks väga lihtsad. Esmapiilgul on see lihtsus lummas, aga tõsisemate järeldesteni Maurerit lu-gedes ei jõua. Kogu aines on liiga isiklik, üksnes “iseenda loo” jutustamine. Seetõ-ttu mõjub Valle-Sten Maiste sissetoomine väga elustavalt.

Raili Ilvese juttudest jäi meelde iseloo-mulik lause: “Ega see ole naljaasi, kurdi vanaema ja kahe lapsepudinaga reisile minna.” Loos on intriig ja puánt, nalja saab väitest hoolimata kah. Aga tekst on üle mõistuse pikaks venitatud, mis eriti koondkogus mõjub halvasti. Ka ei ole õigustust Ilvese teol sisuliselt üks jutt kolme pealkirja alla ära jagada. Ent üldi-selt on tema lapsepõlve ja jabura vanaema maailm väga mõjuv, iseäranis vanaema kuju, mis on raamatus efektsim. Mitmed asjad, nagu kollane mängukaru, siltide kogumise hullus ja vanade nõöpide imet-lemine, tulid mulle oma lapsepõlvest rel-jeefselt meelde. Mõnevõrra häirib sirgjoo-neline koolikirjandilik stiil.

Neeme Põderi juttudes domineerib

naiselik alge – pooleldi ennast imetlev, pooleldi süüdistav autoripositsioon on lähedane Siutsu ja Myrgi, eriti aga Maureri omale. Nende tasemeni ta ei küüni ning vaevalt see meetod perspektiivikas on. Tubli poole tekstidest (“Sõnad”, “Vang”, “kiri homsesse” jne) oleks vähegi tõsine toimetaja pidanud välja praakima. “Ma ei tea, kas sa said mu segasest jutust veidigi aru?” küsib autor. Hea, et ta ise selle peale tuli. Veenvaim oli “Surm bootanikaaias”.

Helen Sandström sarnaneb Wimbergiga ses suhtes, et parodeerib “Novellis” klassikalist kirjandusžanri (19. sajandi lõpu ajalehe joonealust romaani – kas või noort Vildet). Naisparodist on eesti kirjanduses uudne ja teretulnud nähe ning “Novell” ise tõeliselt armas lugemispala..

Kõik kolm juttu on erinevad, omapärased ja huvitavad. Ilvesega sarnaneb Sandström veel rohkem – lineaarselt jutustava humoristliku, veidi kooliplikalikult mõjuva stiili poolest.

Mihkel Bravati luule on vormikindel, kuid sisult õõnsate pooside paraad. Kõik on ilus, aga ebaveenev nagu Jüri Mõisa linnaarendusprojektid. Ja erinevalt viimastest tundub kusagilt juba varem tuttavana. Jana Lepiku kohta pole niigi palju positiivset öelda: sisult sama tühi kui Bravat, aga puudub ka viimase vormipeenus. “Müramürgitus” oli suisa tobe. Vaid “Kinni olen kasvanud...” mõjus helge laigukesena. Pole vist vaja lisadagi, et – mõlemat on raamatus liiga palju.

Kõik tosin autorit on omanäolised (mõne puhul kõlab see termin küll veidi irooniliselt) ning mingit ühist liini TNT ei aja. Aga küllap on see eelöeldutki sil-

mas pidades juba selge. Stiilis mingeid ühisjooni siiski aimub. Silmapaistvalt sageli kasutatakse kõnekeelt (“jumalast armas”, “tegelt”) ja ortograafiliselt väära, kuid häälduspärasest kirjutamist (“kärp-seseen”, “hüiavad”). Küllap on mõlemad Trubetsky mõju – tema on ju ka Tallinnast. TNT naispool (siit tuleb välja arvata Sandström ja Ilves, aga nende asemel võib sisse arvata Põderi) on homogeensem, selle teemadeks on hingevaevad, muundumised, põgenemine madaldava igapäevaelu eest, valu, üksindus, surm. Lugeses valdas mind sageli tunne, et autoril on kirjutamise ajal liiga kitsad riided seljas olnud või kingad pigistanud. Muidugi – ega hea elu panegi kedagi kirjutama, aga üksnes isiklike “raskete psüühikamaastike” (kirjanikeleksikoni termin Lembit Kurvitsa kohta) eksponeerimine viib lõpuks nii sügavale iseendasse, et lugeja tunneb end kutsumata külalisena võõras magamistoas.

“Mõned ei tahtnudki”-raamatu maht, imposantne kujundus ning ülesehitus viitavad sellele, et tegu on TNT antoloogiaga. Iseküsimus on, kas TNT on juba seda väärt, et antoloogiat välja anda. Minu meelest polnud see hea idee, praegusel kujul on tegu siiski raiskamisega. Eelkõige on raisatud paberit ja sõnu. Ning kust on toimetaja võtnud veidra idee, et kõik kaksteist peavad olema suhteliselt võrdset esindatud? Tegu on ju sellesama nivelleerimisega, mille vastu noorkirjanikud ise vihaselt võitlevad. Vähemalt kaheksa autorit oleks jätnud parema mulje, kui nende tekste oleks olnud vähem. Kahel (Wimbergil ja Maureril) on minu teada parematki pakkuda kui raamatus sisalduv

ja ainult kaks (Myrk ja Sandström) on parajas koguses esindatud. Aga kui võrrelda seda raamatut TNT esimese koondkoguga “Kruogan”, mis ilmus poolteist aastat tagasi, on selge, et rühmitus on teinud väga suure sammu edasi. Eelkõige sõnakasutuses ja stilistikas. Heade mõtetega ent on paraku nii, et neid on igal pool ja igal ajal vähem kui vaja. Ja ega Tallinn olegi heade mõtete linn.

Suurejooneline kujundus ei sobi küll sisuga, kuid on iseenesest suur väärtus. Eestis ilmub nii palju viletsa ja maitsetu väljanägemisega ilukirjandusteoseid, et iga vastupidine samm on üksnes teretulnud.

Parem kompott viskiklaasis kui plekkmollis. Küllap innustab see tegijaid edaspidi veelgi suurematele saavutustele.

ANNELI MIHKELEV

Pilt verbaalses süngis

VIRVE SARAPIK. KEEL JA KUNST. ETA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 1999. 336 lk. Hind 65 kr.

Virve Sarapiku möödunud aastal ilmunud raamat on poleemikat ja tähelepanu väärt, sest heidab kunstiuurimisele uut valgust. Nagu küllaltki laia tähendusmahuga pealkiri ütleb ja eeldab, puudutatakse siin loomuliku keele ja kunstikeele ning eri kunstiliikide (valdavalt küll kujutava kunsti, aga ka kirjanduse ja muusika, arhitektuuri jm), samuti folkloori vahelisi suhteid.

Raamat peaks seega huvi pakkuma kõigile, kes tegelevad kultuuriga või on ka lihtsalt kultuurihuvilised. Usutavasti oluks Juri Lotmanilgi hea meel seda raamatut näha – siin tehakse samm edasi semiosfääri sügavama tundmaõppimise teel, täpsemalt öeldes on vaatluse all kultuuri/kunsti toimimisalad semiosfääris. Teatavasti võttis Lotman bioloogiast pärit *biosfääri* mõistega metafoorselt seotud semiosfääri mõiste kasutusele 1984. aastal. Ja olgugi et mitte otsesõnu, vaid õrnalt ja kaudselt, võib selles Lotmani loodud terminis näha teatavat pürgimist interdistsiplinaarsuse poole – on ju semiosfäär inimest ümbritseva märgilise maailma mudel ja Lotman peab oluliseks mõista ja vaadelda semiosfääri kui tervikut, seda tükkideks lahutamata. Samas kirjutab ta, et semiosfäär koosneb erinevatest, kuigi omavahel seotud semiootilistest süsteemidest. Nende märgisüsteemide vahelistel piiridel toimubki tekstide

ja märkide vahetus, tõlkimine, dialoog jms, mis tänapäeva elus nii iseenesest mõistetav ja tavaline tundub. Lotman ütleb eri märgisüsteemide piiri kohta, et see on “ala, kus semiootilised protsessid toimuvad kiiremini; kultuurioikumenei perifeerias kulgevad need alati aktiivsemalt, et söösta sealt siis tuumstruktuuri-desse ning viimaseid välja tõrjuda” (vt “Semiosfäärist”, Tln, 1999, lk 16). Mis kuulub perifeeriasse ja kust läheb mingi kultuuri piir, see sõltub vaateleja asukohast (vt samas, lk 18). Semiosfääris toimub pidev võitlus tuuma pärast, sest tuuma kuuluvad domineerivad semiootilised süsteemid. Need, mis parasjagu ei domineeri, langevad perifeeriasse, et veidi aja pärast seal dominantidelt koht üle lüüa. Ja veel räägib Lotman oma artiklis ühe või teise struktuuri pidevatest sissetungidest võõrastele territooriumidele. Need “anneksioonid” tekitavad aga uusi tähendusi, uut informatsiooni (vt lk 19–20). Seega toimub semiosfääris pidev liikumine ja kohavahetus, piirid selles on tegelikult suhtelised, eri struktuuritasandid segunenud – millegi poolest meenutab see kõik veidi Derrida atsentrilise struktuuriga diskursust, millel on küll olemas struktuur, kuid selle kese ei piira struktuurisest *vabamängu* (vt *Akadeemia* 1991, nr 7, lk 1411–1437).

Virve Sarapik ei lase end samuti kindlast keskmest piirata ja liigub semiosfääris eri märgisüsteemide vahel, sees, piiridel ja tuumades. Kõigepealt on “Keel ja kunst” sõna ja pildi suhetest, autorit tsiteerides: “20. sajandi kunsti kulgu saab kirjeldada võitlusena kunsti nähtava ja sõnalise aspekti vahel” (lk 8). Nii et bi-

naarsed opositsioonid, sõna ja pilt, omavahel (sõbralikus) võitluses, dialoogis, üksteist täiendamas. Autor ise aga seisab valdavalt kahe märgisüsteemi piiril, minnes sealt aeg-ajalt ka kummagi süsteemi sügavusse. Seega – vaatluse all on semiosfääritasandi protsessid ning taotluseks on tõepoolest tervikut mõista. On ju ammu teada, et üks kunstiliik sisaldab endas tihtipeale teise elemente: sõnakunsti täiendavad pildid, noodimärgid jms, fotokunsti täiendab sõna, muusikat samuti jne – võib öelda, et ei ole ühtki kunstiliiki, mis oleks steriilselt enesekeskne. Samas on nende suhete uurimine ikka veel õrn valdkond, sest nõuab mitme distsipliini tundmist. Ja ometi – ümbritsev kultuurielu kogu oma postmodernistlikkuses lausa nõuab senisest mitmekesisemat, interdistsiplinaarsemat lähenemist. Selles mõttes on Virve Sarapiku “Kunst ja keel” meil teedrajav, tõestades ühtlasi, et juba üksnes empiirilise materjali omapära nõuab ka uurimismeetodit, mis võimaldaks ületada ühe, “eraldiseisva” märgisüsteemi piirid. Semiootikal näikse selleks potentsiaali olevat – sedagi näitab Virve Sarapiku raamat.

Oluline on “Keel ja kunst” ka nüüdisaja sotsiaalses kontekstis. Ajal, mil pidevalt räägitakse nn pildilisest pöördest, sellest, et sõnakunst on oma kohta piltidele loovutamas ja et ilma pilditeta polegi nagu võimalik asjadest aru saada, ilmub raamat kunstist, kus pole ühtegi pilti ja kõik on ikkagi arusaadav! Selle raamatu põhjal võiks öelda, et nii aktuaalne pildi võim sõna üle osutub tegelikkuses vaid näiliseks. Pigem on olukord vastupidine – sõnal on kestev võim pildi üle. Tegeli-

kult ei olegi seda vist õige võimuks nimetada. Autorilt taas sõnu laenates: tegemist on hoopis ilusa verbaalse sängiga, mis pilti ümbritseb. Selliselt vaadelduna tekib aga tõepoolest küsimus, kas kumbki neist omavahel nii tihedalt seotud märgisüsteemidest saabki eraldi võetuna olla semio-sfääri tuumas või perifeerias?

Nagu autor sissejuhatuses ütleb, vaatleb ta keele esinemist kunstis laienevate ringidena, alustades peal- ja allkirjadega, signatuuridega, autorinimedega – sellega, mis esmapilgul iga pildi juures nii iseene-sestmõistetav tundub. Ometi mängivad need pealtnäha väikesed keelelised üksused kunstiteose juures suurt rolli. Näiteks pealkiri, millel on mitu funktsiooni ja mis Virve Sarapiku sõnul on vaadeldav tervik-märgina, kuid oma eksistentsis täielikult sõltub teisest märgist – teosest: “Üldjuhul on teos olemas reaalse objektina, pealkiri võib võtta aga erinevaid vorme – olla trükituna vaid kataloogis, sildina seinal, vaskplaadina kohe algselt teose juurde kavandatud raami küljes või hoopis kirjutatuna pildi pinnale” (lk 60). Ja mida pealkiri neis situatsioonides kogu oma muutlikkuses teeb, on ta tähistaja (pildi materialiseerunud vorm) või tähistatav (see, mida pildiga öelda tahetakse, mõte)? Virve Sarapik järeldeb eelnevate arutluste põhjal, et “Tema asetamine sisuga koos tähistatava poolele pole võimalik – pealkiri nimena tähistas ju just teose teksti. (...) Niisiis teose kui terviku seisukohalt saab pealkiri asetuda vaid tähistaja poolele, olles pigem semioosi käivitaja, katalüsaator” (lk 60). Nii et pealkiri on ommoodi vaataja mõtet liikumapanev jõud. Sel moel analüüsitakse läbi teisedki kuns-

titeost vältimatult *saatvad sõnad*, kusjuures võrdlusmaterjalina kasutab autor nii selles kui järgmistes osades ka muid kunstiliike. Näiteks autorimetoonüümiat käsitlevas peatükis puudutab ta ka muusikat, kirjandust, arhitektuuri – esmase ülesande kõrval mõjub niisugune võte ommoodi vihjena, et eri märgisüsteemide vahelistes suhetes on veel palju uurimata ja avastamata maad.

Teine suur peatükk ehk laiem ring kannab pealkirja “Kunst ja sõna”. Kui esimesest peatükist võis jääda mulje, et vaatamata pildi ja sõna omavahelisele sõltuvussuhtele on sõnal siiski miskitpidi domineeriv roll, alates pealkirjast ja lõpetades kunstiteost ja kunstnikku saatvate müütidega, siis nüüd võetakse vaatluse alla, kuidas kunstiteos ise kõneleb, milline on kunsti enda keel ja kuidas loomulikust keelest pärit sõna kirja kujul selle osaks (mitte enam ainult saatjaks) saab, ja loomulikaks osaks, nagu autor järeldeb: “Ideed, et kujutis allub täielikult saatvale kirjale ja sõnalisele kontekstile, võib nimetada postmodernistlikuks müüdiks. Sellega saab nõus olla vaid kindla mõõndusega – sõltuvalt sõnast ei saa mõjutada puhtvisuaalset substantsi. Mingi osa piltkujutisest on silmale antud ja muutumatu. (...) Muidugi on keel kogu aeg kunstis kohal, kuid see vahendab paratamatult mingi astmeni kogu meie tunnetust, see on tegur, mida ei saa ei unustada ega üle tähtsustada. Samal viisil on keel kohal igas valdkonnas” (lk 189–190). Loomulik keel on niisiis alati ja igal pool kohal, olgu siis põhilise kunstimaterjalina või abistavas rollis, nagu see kujutava kunsti puhul olla võib.

Teise osa viimases peatükis jõuabki autor eri märgisüsteeme ühendava narratiivsuse juurde, mille pidepunktiks võtab ta kala kujutamise piltkunstis – autori sõnul on kala eesti kunstis üllatavalt sage kujutamiseobjekt. Jällegi teeb käsitluse eriti huvitavaks võrdlus teiste valdkondadega. Selgub, et samad kala esinemistüübid (kala kui toit, kala kui olend, kala kui sümbol ja kala kui püügiobjekt), mis on aktuaalsed kujutavas kunstis, on seda ka nii keeles kui rahvaluules. Kuna siin tuleb mängu rahvaluule, s.o verbaalne rahvapärinuslik vaimne kultuur – ilmselgelt vanem kui rahvuslik maalikunst, kuid kindel aluspõhi nii kujutavale kunstile kui ka kirjandusele – võib siit taas saada kinnitust Lotmani ideele ühtede kunstide või ka märgisüsteemide võimalikust ekspansioonist teistesse (vt “Semiosfäärist”, lk 23), mis põhjustab uusi kontakte, uusi tähendusi ja lõppkokkuvõttes - arengut. Nii võib sõnast, mis mõtte kujul peas eksisteerib, saada pilt või piltkiri ja vastupidi – pilt tekitab inimese peas verbaalse variandi, milleks võib olla narratiiv.

Et pilt tõepoolest asub sõnade poolt ümbritsetud ja turvatud pehmes sängis, mis saadab teda nii olevikus kui ka tulevikus, isegi pärast kunstiteose hävimist või näituse sulgemist, sellest on Virve Sarapik kirjutanud kolmandas suures peatükis, mis kannabki pealkirja “Verbaalne säng. Kaastekst ja asetekst”. Ei saa kujutav kunst läbi ilma kriitikata, mis võib mängida suurt rolli teose vastuvõtu kujundamisel, kuuludes sellisel juhul konteksti. Virve Sarapiku käsitluses on kriitika aga ka kaastekst, mis võib olla nii vastuvõttev kui ka selgitav: “Kaastekstina on

mõistetud teose verbaalset ümbrust – selleks on nii näituse/teose tutvustused ja arvustused, autoripoolsed selgitused kui ka muu sellega seotud verbaalne liides – see, mida vaatajad omakeskis räägivad, arvavad, mõtlevad, s.t. sõnaline retseptioon” (lk 231). Eriti põnevaks läheb asi siis, kui autor jõuab teemani “Kriitik kui kirjanik” – see on juba otseselt kirjanduse ja kunsti vahekordi lahkav: “...loov arvustus on kindlalt kirjandusspetsiifiline, verbaalne nähtus. Kunstiarvustus saab olla vaid kirjanduse ja mitte kunsti alaliik. (...) Niisiis – kui kirjandusel ja kirjanduskriitikal ehk ongi võimalik pidevskaalana sulanduda, siis kunstikriitikal ja visuaalsel kunstil, isegi kui see esineb sõnalise tekstina, see puudub” (lk 235). See ei välista sugugi sõna suurt rolli kunsti vahendamisel, mille tädeviijateks Eestis on tihtipeale olnud just kirjanikud: Karl August Hindrey, August Alle, Johannes Semper, August Gailit jt. 1919. ja 1924. aasta kunsti- ja kirjanduselu, mida Virve Sarapik lähemalt vaatleb, näib olevat olnud tihedamalt põimunud kui tänapäeval.

Kirjandusnimestele peaks aga erilist huvi pakkuma impressionistliku Tuglase analüüs, kust selgub, kuidas üldse maastikumaali arvustust kirjutatakse ja et see on tõepoolest pigem ilukirjandusse puutuv protseduur: “Impressionism on võõra tungimine kirjandusse, ometi “maalimise” kohalolu kirjanduslikus impressionismis on vaid näiline. (...) Näilikult ja sõna pinnal sobiksid Tuglase looduskirjeldused esitama ka impressionistlikku maali. See tähendab aga, et kui me soovime kirjeldada impressionistlikku maali, oleks seda kõige parem teha samaviisi, nagu Tuglas

kirjeldab loodust. Seda tegigi Kompus – ta ei kirjeldanud mitte otseselt Mäe maastikke, vaid ta kehatust kirjanikuks, kes võiks kirjeldada maastikku samal viisil, nagu Mägi seda kujutas” (lk 292). Ja ilus kokkuvõtte kirjanduse ja kunsti ilusast, uut sünnitavast suhtest: “Maali pole võimalik sõnastada, maastikku tõlkida, saab vaid luua uusi teoseid. Nii ekfraas, Kompuse Mäe maastike kirjeldused kui ka Mäe-Tuglase või -Underi paralleelid pole midagi muud kui abiotsimine teiselt tekstilt, ühe teose kirjeldamine teise kaudu” (lk 293). Sedasama teeb ju ka kirjanduskriitika – kui sõnadest tuleb puudu, võetakse tihtipeale appi mõni teine tekst ükskõik millisest märgisüsteemist, ka näiteks visuaalsetest kunstidest või muusikast, ja probleem saab lahendatud.

Tuglase edasisel analüüsil jõuabki autor kunsti juurest muusikani – Tuglas üritas tõepoolest kirjanduse kaudu jõuda kunstide ideaalse sünteesini, nagu Virve Sarapik oma raamatus üritab jõuda kujutava kunsti kaudu, üks küll kunsti luues, teine seda analüüsis. Lõpetuseks sobiksid Juri Lotmani sõnad raamatust “Semiosfäärist”, mis ehk kõige selgemalt viitavad Virve Sarapiku käsitluse tuumale: “Nagu nüüd võib oletada, pole kindlapiirilisi ja funktsionaalselt tühetahtenduslikke süsteeme reaalses talituses omaette ega isoleeritud kujul olemas. Nende väljaliigendamist tingib üksnes heuristiline vajadus. Eraldi võetuna ei ole ükski neist tegelikult töövõimeline. Nad toimivad ainult paigutatuna teatavasse semiootilisse kontinuumisse, mis on täidetud eritiübiliste ja erisugusel korrastusastmel semiootiliste moodustistega” (lk 10).

TIMO MARAN **Ühes suunas voolaja**

RICHARD DAWKINS. JÕGI EEDENIST. Inglise k tlk Aivo Lõhmus. Ilmamaa, Tartu, 2000. 184 lk. Hind 68 kr.

Oskuslikult valitud metafoor lunastab palju. Ka teaduses. Milline oleks näiteks Jim Lovelocki planetaarse homöostaasi teooria tuntus, kui see ei kannaks müütalise maaema – Gaia nime. Hea metafoor seob uude hüpoteesi või teadmise varasema maailmapildiga, ent samas võib ta endaga kaasa tuua ka mitmeid ettearvamatuid assotsiatsioone. Mõni mõttesuund võib kujundlike analoogiate tõttu saada eelisõiguse, samas kui teised, loogiliselt samaväärsed, jäävad pärsituks.

Richard Dawkins (s 1941) rõhub oma raamatus jõe-kujutelmale. Elu kui DNA-jõgi, kui igikestev ja paratamatu voog, mis kord tekkinuna endale järjepanu voolusängi otsib – säärane on baasmetafoor, mille juurde autor teose kestel korduvalt tagasi pöördub. “Hargnemine”, “harujõgi”, “keerised”, “voog”, “vool”, “voogamine”, “loksumine”, “nõrgumine” on kujundid, millega Dawkins iseloomustab bioloogilise evolutsiooni kulgu, ent seesama metafoorika sobib kirjeldama ka ühe konkreetse liigi – inimese põlvnemist.

Nn Aafrika Eeva hüpoteesi kirjeldus, mille järgi pärinevad kõik tänapäeval elavad inimesed ühisest esiemast, ning selle esiema ligikaudse elupaiga ja -aja väljapakkumine ongi ehk käesoleva raamatu kõige kaasahaaravam osa. Inimliigi vaatlemine võimaldab Dawkinsil näidata üht elujõe olulist omadust, nimelt geneetili-

se info korduvat segunemist. Iga võõras, kellega me juhuslikult tänaval kohtume, on kindlasti mitmeid põlvnemisliine mööda meie kauge sugulane, ent samuti on tõenäollik, et mitmete põlvkondade pärast võivad meie järglased saada ka ühiseid järeltulijaid. Tavateadvuses levinud arusaam sugupuudest kui hierarhilistest struktuuridest variseb siin kokku, Dawkins kirjutab: “Teie ja mina, ükskõik kes te ka ei oleks, mis soost ja millise nahavärviga te ka ei oleks, võime vägagi hästi olla ühised esivanemad. Teie DNA võib olla määratud segunema minu omaga. Tervitus Teile!” (lk 49).

Inimkonna hilisema ühise esiema otsingud annavad Dawkinsile põhjuse tutvustada ka molekulaarse kella hüpoteesi, nimelt et juhuslike mutatsioonide hulga järgi geneetilisest koodis on võimalik hinnata erinevate elusolendite sugulust ning ühiste eellaste vanust. Selle tutvustamine on eestikeelse lugeja jaoks kahtlemata oluline, kuivõrd nimetatud hüpotees on leidnud evolutsiooniuringutes laialdast kasutamist. Molekulaarse kella hüpoteesi rakenduste tagajärjel on seatud kahtluse alla mitmeid seni enesestmõistetavaks peetud tõdesid, nagu näiteks ka idee eestlaste idapoolsest päritolust.

Just molekulaarset evolutsiooni ja geneetikat tutvustavates arutlustes ilmneb Dawkinsi argumentatsiooni külm ilu ja suursugusus. Tekstikohtades aga, kus autor võtab arvamust avaldada evolutsiooni kui tervikprotsessi kohta, püüdes näidata, et ““elus püsimise viisid” tähendab

dab täpselt sedasama, mis “DNA-kodeeritud tekstide tulevikku edasiandmise viisid”” (lk 10), hakkab silma mitmeidki küsitavusi ja ka teoreetilisi nõrkusi, millest Dawkins küll oskuslikult üle libiseb. Muidugi satub sarnaste probleemidega vastakuti iga kaasaegne darvinist, kes näeb evolutsiooni ainsa mehhanismina looduslikku valikut ja selle valiku ainsa relevantse objektina geneetilist informatsiooni, Dawkins on lihtsalt säärase mõtteviisi üks markantsemaid edendajaid kaasaegses teadusilmas¹

Nii näiteks võtab autor ühe lehekülje piires ja veidi üleolevalt kokku kogu probleemistiku, mis seondub füüsikareeglite paratamatu mõjuga elusolendite kujunemisele (nn *Bauplan*²’i osa evolutsioonis, lk 22, 23) – teema, mis Dawkinsile kui radikaalsele darvinistile ilmselgelt ebamugavusi valmistab. Sama elegantselt libiseb ta üle tõsiasjast, et elu arenguloos on olnud perioode, mil evolutsioonilised muutused on olnud keskmisest tunduvalt intensiivsemad (näiteks hulkraksete organismide teke kambriumiajastul ehk nn kambriumi plahvatus, vt lk 24), või ka peaaegu konventsionaalsest teadmistest tänapäeva bioloogias, et lisaks väikestele, graduaalsetele muutustele, mille puhul looduslik valik edukalt toimida saab, omavad evolutsioonis teatavat rolli ka märgatavalt järsemad muutused (nn makromutatsioonid, vt lk 96), mis on oluline võimalus totaalselt uute omaduste ilmneamiseks looduses.

Kõige enam kammitseb Dawkinsit aga

¹ Dawkinsi katsetest seletada darvinistliku evolutsiooniteooria alusel kultuuriprotsesse vt R. M ä n d, Memeetika – darwinismi uus haru. *Vikerkaar*, 1999, nr 2/3, lk 108–115.

ehk elujõe-metafoor ise. Dawkinsil ei tule pähe küsida, mis materjalist on tehtud selle jõe kaldad või milline on nende mõju elujõeale. Seda, et see jõgi voolab, et elu elab või – Dawkinsi sõnadega – et kopeerumispomm on plahvatanud (lk 149), pole ju tarvis kellelegi tõestada. Selles võib igaüks ise veenduda aknast välja vaadates. Kui aga küsida, mis tingib sellise vormi- ja värvirohkuse eluslooduses, miks on loodus just säärane ja mitte teistsugune, osutuvad need “kaldad”, ehk loodusliku valiku kriteeriumid, kahtlemata olulisteks.

Jõe-metafoor tekitab petliku kujutluse, nagu oleks elujõe kaldad midagi kindlakujulist ja püsivat. Säärane kujutus saab rahuldada vaid veendunud darvinisti, kelle meelet valiku mõõdupuuks on abstraktne edukus.

Jesper Hoffmeyer on aga kirjutanud: “... edukus oleneb seosest: miski võib olla edukas ainult teatud konteksti suhtes. Geenid saavad olla edukad ainult konkreetsetes keskkonningimustes...”². Kui edukus avaldub geenide ja keskkonna omavahelise vastavusena, muutub pilt evolutsioonist märgatavalt kirjumaks. Keskkond on ju harva täiesti staatiline, ta muutub nii ettearvatult kui ka tsüklliliselt, teda iseloomustab lokaalsus ja heterogeensus. Kõige sellega peab adapteeruv organism arvestama, kõik see mõjutab ka geenijõe kulgu.

Suur osa elusolendite evolutsioonilistest kohastumustest, mõnede arvamuste

järgi isegi valdav osa neist³, tuleneb sellest, et samas keskkonnas üheskoos elavad liigid saavad üksteisele valiku kriteeriumideks. Säärasel juhul aga evolutsioneerub elu elu tõttu, muutuv mõjutab muutuvat – seega peaksime kujutlema ka elujõe harusid ja ojakesi, mis on saanud omakorda üksteisele kallasteks ja, olguki küll omavahel geneetiliselt segunemata, määravad üksteise voolusängi. Nii hakkab metafoor, mis algselt pakkus uue ja perspektiivika lähenemisnurga, teatavast hetkest alates ise mõtlemist takistama.

Aga küllap teab Dawkins isegi oma raamatu nõrkusi. Mis muu sunniks teda oma teost adresseerima eeskätt kreatsioonistidele ja kristliku teaduse esindajatele, kõige ilmsematele ja samas kergemini tõrjutavatele oponentidele. Vastuolu teatavate kristlike ringkondade ja evolutsionismi vahel ulatub tagasi Charles Darwini aegadesse, ent see ei jää ainsaks sarnasuseks Dawkinsi ja Darwini positsioonide vahel, mida käesolevast raamatust leida on. Silma jääb majandusteooriast laenatud kasulikkusefunktsioon (lk 116), ka Darwin lähtus oma “Liikide tekkimises” majandusteoreetike töödest, täpsemalt Malthuse populatsiooniteooriast. Samuti seob Dawkinsit 19. sajandi inglise ja angloameerika utilitarismiga rõhutatud progressi usk – kui kopeerimisplahvatuse esimeseks astmeks on isekopeeruvate molekulide teke, siis edasised arengujärgud, nagu fenotüüp, hulkraksus, närvisüsteem,

² J. Hoffmeyer, *The Unfolding Semiosphere*. Rmt-s: *Evolutionary Systems*. Ed. G. Van de Vlier jt. Kluwer Academic Publishers, 1998, lk 290.

³ L. M. Van Valen, *Coevolution: how pervasive is it?* Rmt-s: *Proceedings of the Fifth Annual Spring Systematics Symposium: Coevolution*. Chicago, 1983, lk 2.

teadvus, keel, tehnoloogia, raadiosignaalid ja kosmosereisid, näivad ilmnevat vääramatult ja peaaegu põhjuslikus jadas (lk 165–174). Dawkinsi ennustus kosmosekolooniate tekkest kui kopeerumisplahvatuse järgmisest etapist näib jällegi indu saavat veendumusest, et edukus on selles maailmas läbinisti abstraktne mõiste, mingi rahalaadne universaalne ekvivalent, ning et elukeskkond on edukuse seisukohalt läbinisti nõnda ebaoluline, et seda on vajaduse korral võimalik ka hüljata.

Richard Dawkinsi “Jõgi Eedenist” sei-

sab praegusel eesti raamatumaastikul nagu kirik keset küla – küla, mida paraku veel ei ole. Kahtlemata on Dawkins oluline autor ja seda nii tema raamatute rahvusvahelist mõju kui ka kohalikku tuntust arvestades. Ent tema kõrvale tahaks meeldi lugeda ka Steven J. Gouldi tasakaalukaid arutlusi evolutsioonibioloogilistel teemadel või Roger Lewini kirjeldusi elust kui kaootilisest, ent samas iseorganiseeruvast protsessist. Jääb vaid loota, et see Avatud Eesti marmorkaanelises raamatusarjas varsti võimalikuks osutub.

LUULE

Antsov, A. Poisu palve; Valgre ainetel; *lehvitan harakale...; Uduste akende tund (TÜ kohviku mõtteid) // 1, 30.

Ats. *Tuvisilma tarkus mu tarretab...; *Keda ma armastasin...; *Ma olen võlgu, kuid ikka häbitult naeran...; *Jumalanõolisi poegi ma sünnitan sulle...; *Võõrasemagi võõrastas siin mind... // 7, 24.

Auden, W. H. Helilooja; Musée des beaux arts; Kimäärid; W. B. Yeatsi mälestuseks (surn. jaan. 1939); Soolo ja koor poemist "Praegusel ajal" / Inglise k. tlk. ja järels. M. Väljataga // 2–3, 1, 7.

Baudelaire, Ch. Kurja lilled: Önnistamine; Kodukäija; Kassid; Üksiklase vein; Päeva lõpp / Prantsuse k. tlk. A. Kaalep; Palkon; Armastades valet / Tlk. M. Väljataga // 10, 69; Epigraaf keelatud raamatule / Tlk. M. Väljataga // 11–12, 1; "Kurja lilled" koos ärakeelatud luuletust / Järels. M.T.: Kalliskivid; Temale, kes on liiga rõõmus; Äraneetud naised (Delphine ja Hippolyte) / Prantsuse k. tlk. A. Kaalep; Lethe / Tlk. M. Väljataga; Lesbos / Tlk. I. Laaban; Vampiiri metamorfoosid / Tlk. A. Sang // 11–12, 66.

Beier, P. Mida on luuletajal öelda?; Laul malenuppudest; Eesti luule – mu arm; Rakvere luuletus; Igatsus; Liialt tagasihoidlik luuletus, et olla tõsi // 7, 2.

Celan, P. *Taevamüüdi soontesse... / Saksa k. tlk. R. Kattel // 7, 1.

Contra. küülik ja küünik; väike aktsionär; väike telepaat; *vihma küünte vahelt räästa...; jõulud puhjas; kolm sõpra; jaan bergi kroonika; laul rein veidemannist; printsessiabi // 7, 17.

Darwish, M. Mõnus vihm kauges sügises; Meil on õigus armastada seda sügist; Ateena lennuväli; Nad tahaksid, et ma oleksin surnud; Me reisime nagu teisedki; Me läheme ühele maale; Me oleme siin, seal lähedal / Araabia k. tlk. A. Annus // 2–3, 74.

Grass, G. Prohvetiroog / Saksa k. tlk. D. Vaarandi // 10, 1.

Ilves, A. Isiklikku; Ad 2000. In memoriam Veiko Märka, Olavi Ruitlane, Contra // 4, 20.

Kaunissaare, L. *mulle ei jää enam meelde...; unelus number üks; infernaalfantaasia // 4, 59.

Kender, K. Itk // 10, 39.

Kesküla, K. *Need, kes on käest libisenud...; Armastuse kolmjalg; Inimese määratlus; Aja määratlus; Taasleitud Pariis; Dr. Faustus; *Päev, mu tegus tööandja...; *Mõned kadunud asjad...; *Keskealine mees...; *Unustuse keha... // 7, 6.

Kivisildnik, S. *a. haava on...; *aga kust ta...; *j. liiv on...; *kas sa siis tõesti ei leia endale...; *k. e. söödi luuletused...; *seda ma ei tea...; *j. liivi luuletused...; *kas sa siis tõesti ainult sõid...; *j. tamm on...; *tubakat sul...; *l. koidula kõrval on...; *ega meie saagi...; *e. enno värsid on...; *köster ka on ühes...; *g. suits kujunes...; *väga võimalik...; *m. heiberg sündis...; *vaata vanaisa...; *v. grüenthalridala surma...; *peab see aga silm olema... // 7, 13.

Krull, H. Praht; Leopard; Vennad Voitkad; Kütiору päevalilled; Järvetorn;

Myelos; *hyppien, tanssien kuljen // 1, 2;
Reis Marimaale // 8–9, 29.

Kruusa, K. *tulle kinost...; *kui sulle kirjutan...; *sulle olen avanud...; *numbri valin ühekesi...; *tuln sisse...; *kyik viitab eelnenule... // 4, 9.

Künnap, A. Sõnadsõnad; Viendal sekundil; Kujuta ette; Ei ridagi enam; Oma parimatel hetkedel; Püha, püha, püha // 7, 28.

Meyer, C. F. Triumfikaar / Saksa k. tlk. A. Kaalep // 8–9, 1.

Oidekivi, K. Käsi. Taandumine; Valgused, silmamälu järgi; Naas // 1, 52.

Redgrove, P. Laatsarus ja meri / Inglise k. tlk. K. Tüür // 5–6, 1.

Rooste, J. *saarepiiga eit ja taat...; *seisan pimeduses... // 7, 21.

Salvat-Papasseit, J. Puudust ei ole olagi / Katalaani k. tlk. A. Kaalep // 4, 1.

Serpent, F. *lõplik...; *kes me oleme; *on öö. on kylm...; *linad on higised...; *parem kylg vasak kylg...; golfimängija tytär; vaskratsanik; *kolm risti... // 1, 1, 11.

Sommer, L. *nyyd kes tilgastaks öökilud...; äiu välgust löödud...; *laada lõpul eesriiete varjus...; *ma joonistasin selle tähe...; töö juures... // 4, 6.

Soomets, T. *Lahendus...; *Öö ribikardinate vahelt...; *Kui annad...; *Tulgu mis tuleb...; *Jäin magama...; *Pimeduses ujub syda...; Ainus vastus on vaikus... // 4, 3.

Vüiding, E. Asi+Asi; *Kirjanikud on vägivaldsed...; *Minu külmkapp on tühi... // 1, 33.

PROOSA

Barker, M. Tont // 4, 23.

Céline, L.-F. Reis öö lõppu / Prantsuse k. tlk. H. Seitam // 2–3, 15.

Cortázar, J. Keksumäng (Katkend) / Hispaania k. tlk. ja järels. K. T. // 2–3, 40.

Ehlvest, J. Must tramm lõputus tunnelis // 4, 13.

Filosoof Thérèse (Katkend) / Prantsuse k. tlk. H. Sakhai // 11–12, 29.

Guibert, H. Üks naine, tema proosaline elukäik; Saksa sõber; Mees, kes kartis/Prantsuse k. tlk. ja järels. E. Koff // 8–9, 2.

Heinsaar, M. Vaikuse jõu neli ilmingut; Sügis.1972; Õnnelikud päevad // 1, 41.

Hiram. Bassein // 7, 32.

Houellebecq, M. Jääda ellu / Prantsuse k. tlk. T. Tamm, järels. M.T. // 8–9, 18.

Ilves, A. Saaga läheb edasi // 7, 55.

Kaplinski, J. Reaalrõud / Vene k. tlk. K. Pruul // 10, 45.

Kosztolanyi, D. Kleptomaanist tõlkija / Ungari k. tlk. K. Mägi // 2–3, 2.

Kaus, J. Johani ümbersünd // 1, 18.

Raudam, T. Kuidas kirjutada kirjutamist // 5–6, 3.

Sade, D. A. F. de. Justine ehk Vooruse õnnetused (Katkend) / Prantsuse k. tlk. K. Ross // 11–12, 54.

Saumont, A. Teisipäevane kõrvakiil / Prantsuse k. tlk. T. Lepsoo, järels. M.T. // 8–9, 10.

Sauter, P. Naise lõhn, raha lõhn // 10, 2.

Tütarlaste kool (Katkend) / Prantsuse k. tlk. I. Koff // 11–12, 2.

Vadi, U. Vedur PT7589438 // 7, 59.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD, MÄLESTUSED

Annus, E. Üks kask meil kasvas aias: Jüri Ehlvest – traagiline looduskirjanik // 4, 71.

Barthes, R. Semioloogiline seiklus / Prantsuse k. tlk. M. Tamm // 1, 58.

Benjamin, W. Tõlkija ülesanne / Saksa k. tlk. T. Relve, järels. M.V. // 2–3, 97.

Chartier, R. Neli küsimust Hayden White'ile / Prantsuse k. tlk. ja järels. M. Tamm // 8–9, 76.

Foucault, M. Mis on autor / Prantsuse k. tlk. K. Talviste // 11–12, 156.

Hennoste, T. Eesti kirjanduse keelest modernismi, postmodernismi ja postkolonialismi taustal // 7, 69.

Jaanus, M. Eesti ja valu: Jaan Krossi "Keisri hull" / Inglise k. tlk. K. Pruul // 11–12, 138.

Kangilaski, J. Tõlke ja tõlgenduse probleem analüütilises filosoofias // 2–3, 136.

Kaplan, R. D. Muistsete aegade tagasitulek / Inglise k. tlk. M.V., eess. A. Neljas // 5–6, 143.

Kelomees, R. Keha/masin/meedia // 5–6, 91.

Kirss, T. Tsensori katkestus // 11–12, 109.

Kivimaa, K. Keelatud kehad: abjektsioon ja naiselik kunstis // 5–6, 76.

Kivimäe, M. Ajaloourimine ja eneseleidmine // 8–9, 68.

Vestlus Jüri Kivimäega / Küsitles M. Tamm // 8–9, 116.

Kovaljov, S. Putini sõda / Inglise k. tlk. ja eess. M. Väljataga // 2–3, 152.

Krull, H. Suurlinnade pikk vari // 10,

78.

Lipping, J. Leo Strauss (1899–1973) // 11–12, 133.

Lotman, J. Inimesed ja märgid / Vene k. tlk. K. Pruul; eess. M.T. // 1, 85.

Louis, A. M. Jorge Luis Borgese tõlkekäsitlus / Prantsuse k. tlk. H. Krull // 2–3, 125.

Luther, M. Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest / Saksa k. tlk. ja järels. K. Ross // 2–3, 3.

Maimik, A. Keha neli ilmutist // 5–6, 98.

Manent, P. Moodne individualism / Prantsuse k. tlk. ja järels. M.T. ja M.V. // 7, 89.

Marx, K. Märkmeid uusima Preisi tsensuuriinstruksiooni kohta / Saksa k. tlk. P. Lias // 11–12, 84.

Meschonnic, H. Tõlkimise poeetika ajalooline ülevaade / Prantsuse k. tlk. A. Treikelder, järels. M.T. // 2–3, 108.

Mikita, V. Semiootika kui vaevus // 1, 79.

Parhomenko, E. Filosoofia kasutusest // 10, 97.

Pärli, Ü. Vene kirjanduse müüt postmodernistlikul ajastul // 5–6, 135.

Ringvee, R. Kariibi ajalugu ja kultuur: postkoloniaalne lugemine // 7, 80.

Schorske, C. E. Ajalugu ja kultuuriuuring / Inglise k. tlk. ja järels. M. Väljataga // 8–9, 55.

Sebeok, Th. A. Eesti-seos / Inglise k. tlk. K. Lindström // 1, 63.

Seitam, H. Céline: stiil, sõda, surm // 2–3, 30.

Selart, A. Vene ike ja muistne priius // 8–9, 98.

Strauss, L. Tagakiusamine ja kirjuta-

miskunst/Inglise k. tlk. M. Väljataga // 11–12, 121.

Žižek, S. "Sa tohid!" / Inglise k. tlk. K. Pruul, järels. H. Krull // 5–6, 124.

Tamm, M. "Filosoofilised raamatud" 17.–18. sajandil Prantsusmaal // 11–12, 60.

Undusk, J. Mälestus Jacques Derridast (ei kustu) // 5–6, 112; Ideetud eestlased // 8–9, 105.

Urmet, J. Lähemalt ühest legendist // 4, 81.

Valgemäe, M. Madis Kõivu tagasitulek patafüüsikasse // 8–9, 116.

Verschik, A. Ühe tõlke ebaõnnestumise põhjustest // 2–3, 141.

White, H. Vastused professor Chartier' neljale küsimusele / Inglise k. tlk. M. Väljataga, järels. M.T. // 8–9, 88.

ARVUSTUSED

Annuk, E. Äraminevikust äratulevikku (M. Berg. Ära. Tln., 1999) // 4, 93.

Beier, P. Sõnaristi loodud luuletaja (A. Lintrop. Sõnaristi. Trt., 2000) // 8–9, 173.

Grabbi, H. Mardi Valgemäe uus teos teatrist ja kirjandusest (M. Valgemäe. Kaugekõne. Tln., 1999) // 8–9, 162.

Heinapuu Ott. Kaplinski pajatab ehk mis tal ja Väinämöisel vahet (J. Kaplinski. Kevad kahel rannikul. Tln., 2000) // 10, 116.

Hennoste, T. Keskklassi veerukogu (M. Mutt. Muti tabloid. Tln., 1999) // 4, 91; Elu kahes maailmas (J. Kaplinski. Kevad kahel rannikul. Tln., 2000) // 10, 117.

Herkel, A. Maailm on ratsu (J. Lotman.

Semiosfäärist. Tln., 1999) // 1, 92.

Ibrus, I. Tavamõistuse vastu. Media Studies revisited (P. Bourdieu. Televisioonist. LR 1999, nr 10) // 2–3, 172.

Kesküla, K. Kauri raamat (K. Kender. Yuppiejumal. Tln., 1999) // 2–3, 174.

Kivirähk, A. Jumalameeste hukk (E. Õunapuu. Väike palveraamat. Tln., 2000) // 8–9, 169.

Kreem, J. (J.-C. Schmitt. Püha hurda-koer Guinefort – lasteravija 13. sajandist. Tln., 2000) // 8–9, 144.

Kronberg, J. Luulesild Antsla–Parnass (A. Kaalep. Haukamaa laulu'. Võru, 1999) // 8–9, 159.

Krull, H. Madu räägib (F. Serpent. Valgete kaantega raamat. [S.l.], 2000) // 7, 96.

Kulmar, T. Sõnum aastakümnete tagant (E. Tennmann. Varjatud varandus. Trt., 1999) // 8–9, 153.

Künstler, P. Armastus ja irve (J. Ehlvest. Elumask.Trt., 1999) // 4, 96; Ajastus pettunud luuletaja (V. Ränik. Ajast mööda. Trt., 2000) // 8–9, 175; Hando Runnel helges üksinduses (H. Runnel. Mõistatused. Trt., 2000) // 11–12, 176.

Lapin, L. Vapp lipp alle aa (A. Rõuk. Vapp lipp pealinn. Tln., 2000) // 7, 109.

Leete, A. Elu nagu filmis (I. Talve. Kevad Eestis. Trt., 1997; Kutsumatu külaline. Trt., 1998; Kolmas kodumaa. Trt., 1999) // 8–9, 157.

Linnap, P. Täieliku Devalveerimise Aabits (J. Baudrillard. Simulaakrumid ja simulatsioon. Tln., 1999) // 2–3, 169.

Maran, T. Ühes suunas voolaja (R. Dawkins. Jõgi Eedenist. Trt., 2000) // 11–12, 197.

Maurer, H. Kättevõtmise asi (I. Hirv.

Ööpäev. Tln., 2000) // 5–6, 154.

Mihkelev, A. Pilt verbaalses sängis (V. Sarapik. Keel ja kunst. Tln., 1999) // 11–12, 193.

Mikser, S. Tsivilisatsioonist, usust ja konfliktist (S. P. Huntington. Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujundamine. Trt., 1999) // 2–3, 163.

Märka, V. Filoloogia või žurnalism, feminism või seksism? (L. Hainsalu. Kukulokuti. Tln., 1999; M. Juur. Lollipop. Tln., 1999) // 1, 109; Kompott viskiklaasis (Mõned ei tahtnudki. Tln., 2000) // 11–12, 189.

Olesk, S. Hääl teisest (paremast?) maailmast (M. Vallisoo. Ainsuse olevik. Trt., 2000) // 11–12, 180.

Paul, T. Illusoorne autentsus (Ch. Taylor. Autentsuse eetika. Tln., 2000) // 8–9, 164.

Pesti, M. Tee 100 aknaga maja (P. McCabe. Lihunikupoiss. Tln., 1999) // 2–3, 179.

Põldmäe, P. Puškiniga New Yorgis (K. Kender. Ebanormaalne. Tln., 2000) // 10, 121.

Rato, J. Ilmafilosoofia ilma filosoofia-ta? (B. Hoff. Puhh ja Tao. Tln., 1998; Notsu ja Te. Tln., 1999; R. E. Allen, S. D. Allen. Puhh lahendab probleeme. Tln., 2000) // 5–6, 163.

Rooste, J. Kõigi maade jõnglased, yhinege! (J. Isotamm, Mina Johnny B. Trt., 1999) // 1, 102; Ühe mängu aspekte (T. Vint. Nädalavahetusel. Mängides. Tln., 1999) // 5–6, 160.

Samarüütel, M. Vadi saab vitsa (U. Vadi. Suur sekund. Trt., 1999) // 11–12, 186.

Sauter, P. Kes ja mis oli ja on eestlasele Kalevipoeg? (K. Rakke. Kalevipoeg. Tln., 2000) // 8–9, 171.

Serpent, F. Kirves lendab õlipuudeta metsa kohal (E. Õunapuu. Eesti gootika. Tln., 1999) // 5–6, 158.

Sommer, L. Syndmusi ja mõtteid teadvuse lõksus (E. Õunapuu. Teie mälestuseks, kes iganes te olete ja kus asute. Tln., 1999) // 5–6, 156; Corrosion Of Conformity? (J. Rooste. Sonetid. Tln., 1999) // 7, 101; Tuli yle. Ja rääkis asjadest (G. Godinš. Öö päike. Tln., 2000) // 10, 124; Nägemisõpik, mis päris hästi ei paista (R. Raud. Pisasjad, mis omavad tähtsust. Tln., 2000) // 11–12, 183.

Soovik, E.-R. Jooksev Eliot (T. S. Eliot. Ahermaa ja teisi luuletusi. Tln., 1999) // 2–3, 177.

Särg, T. Ruitlane olen ja Ruitlaseks jään (O. Ruitlane. Kaera-Jaan ja mr. Proper. Trt., 1999) // 7, 98.

Tamm, M. Semiootikud elavad edasi. Ka Tartus (SEMEIOTIKE. Nr. 26 ja 27. Trt., 1998; 1999; Tartu Semiotics Library 1 ja 2. Trt., 1998; 1999) // 1, 97; Eesti Bachelard (G. Bachelard. Ruumipoeetika. Tln., 1999) // 5–6, 166; Marginaale Margus Laidrest (M. Laidre. Üks hä tru ja õige sullane. Trt., 1999) // 8–9, 141.

Tannberg, T. Venemaa lähiajalugu: hajamõtteid uuematest tõlkeramaatutest (E. Radzinski. Stalin. Tln., 2000; N. Rubin. Lavrenti Beria: müüt ja reaalsus. Tln., 2000; P. Sudoplatov. Erioperatsioonid. Tln., 2000) // 8–9, 147.

Tüür, K. Jalutuskäik akvaariumis (K. Oidekivi. Akvaariumis. Tln., 2000) // 11–12, 181.

Urmet, J. Johnny B – *Führer* (J. Iso-

tamm. Mina Johnny B. Trt., 1999) // 1, 100.

Velsker, M. Meelega tehtud raamat (K. Kruusa. Meeleolu. Trt., 1999) // 5–6, 149; Varjust välja (Varjatud ilus haigus. Trt., 2000) // 7, 104.

KUNSTIKOMMENTAARID

Kaalep, T. Valeri Vinogradov, ohtlik kōdistaja // 11–12, 80; vt ka Tombach, A. & Kaalep, T.

Kalev Kesküla vs Andres Tali ehk "Romeo ja Julia" explained // 7, 64;

Liivrand, H. Identiteedi leidmine. Mark Raidpere fotoseeria "Io" // 5–6, 73.

Linnap, P. "Force Majeure ja intiimne dokumentalistika". Eric Soovere pildid emigreerumisest 1944–1949 // 8–9, 42.

Mäetam(m)2. Jumal, kurat ja M. Mäetamm. [Mäetamme sloganitest] // 4, 62.

Talvistu, E. Skulptuur hädas Seppetiga // 2–3, 80.

Tombach, A. & Kaalep, T. Teateid pea sisemusest: Erki Kasemetsa kunst // 1, 56.

Undusk, M. Kõitev kõitekunst // 10, 93.

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM, VIKERGALLUP

Grinberga, M. Läti-kiri // 10, 126.

Heinapuu Ott. Kas jälle 40 aastat ajast maas? [Vt. V. Afanasjevile, Kas meil on kuuekümnendad? Vk 1999, nr 10] // 2–3, 182.

Helk, V. Malle Salupere ajalookäsitlus

[Vt. M. Salupere, Inimene jääb inimeseks ehk kõik müüdiiks, Vk 1999, nr 10] // 5–6, 170.

Kahu, T. Tulistage klaverimängijat! // 11–12, 173.

Kasikov, A. [Vt. M. Salupere, Inimene jääb inimeseks ehk kõik müüdiiks, Vk 1999, nr 10] // 5–6, 172.

Kuidas kirjutada ajalugu? / Eess. M.T.; vastavad K. Jaanson, E. Jansen, E. ja P. Piirimäe, P. Prisko, H. Rebas, T. Rosenberg, R. Ruutsoo, J. Undusk // 8–9, 178.

Laidre, M. Minevik ja aeg // 8–9, 137.

Lobjakas, A. Sattumuslikkuse määramatust sõltumuslikkusest // 2–3, 184.

Salupere, M. Keskendume sisule, mitte märksõnadele // 5–6, 172.

Raud, R. Keel ja kultuuriline Teine // 2–3, 148.

Vaher, B. Pingeridade vahel. Ehk miks ma pole tahtnud Vikerkaare ja Loominguga enam tegemist teha? // 4, 111.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1999 / Vastavad E. Annus, T. Kaalep, J. Kaus, V. Kiisler, A. Kivirähk, V.-S. Maiste, H. Maurer, A. Mihkelev, M. Nummert, A. Ruben, O. Ruitlane, F. Serpent, K. M. Sinijärv, K. Tüür, J. Urmet, B. Vaher, A. Walden, M. Velsker // 4, 99.

Väljataga, M. Ainult mitte 'sõltumuslikkus'! // 2–3, 187.

ILLUSTRATSIOONID

Annus, E. Skeem // 4, 71.

Anonymous [Gravüür] // 11–12, 41.

Baudelaire 1857. aasta paiku [Joonistus] // 11–12, 69.

Walter Benjamin [Foto] // 2–3, 105.

- Jorge Luis Borges [Foto] // 2–3, 133.
 Bourgeois, Ajaloomuusa talletab mineviku õppetunde. (Fragment) // 8–9, 78.
 Jacob Burckhardt [Foto] // 8–9, 73.
 Louis-Ferdinand Céline [Foto] // 2–3, 17.
 Julio Cortázar [Foto] // 2–3, 41.
 Dahlstedt, M. [Köide] // 10, esikaas.
 Jacques Derrida [Foto] // 5–6, 114.
 Fujii, K. [Köide] // 10, 90.
 Grünbach-Sein, K. [Köide] // 10, 87.
 Haljasmäe, R. [Köide] // 10, 95.
 Herodotose Historia. (Leyden, 1715.) [Gravüüri fragment] // 8–9, 59.
 Ito, A. [Köide] // 10, 91.
 Kasemets, E. Kell II. (246 metallpurki, värv) // 1, esikaas; Kell I (246 metallpurki, värv) // 34; Kell III (246 metallpurki, värv) // 35; Life-file (4615 maalitud piimapakki) // 38, 39; 20.08.2012. Fragment (1387 metallpurki, värv) // 42; Kodulehekülg. Fragment. (2304 sigaretipakki) // 43; Kümnend (10 metallpurki, värv, fotod) // 46; Jäädvustus (838 metallpurki, värv) // 47.
 Kruuse, K. [Köide] // 10, 86; tagakaas.
 Larsson, A. [Köide] // 10, 82.
 Lestberg, L. Pieta. [Foto] // 5–6, 79, 82.
 Karl Marx noores eas [Foto] // 11–12, 101.
 Mäetamm, M. // 4, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.
 Mänd, L. [Köide] // 10, 83.
 Raidpere, M. Io [Fotod] // 5–6, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.
 Seppet, A. Tööd sarjast “Mumifitseeritud inimene” // 2–3, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.
 Soovere, E. [Fotod] // 8–9, esikaas; Rong rongi järel veeres noori itta tapatalgule // 44; Laadimine Kiltsil 19. septembril 1944 // 45; Peatus Vägeval // 46; Grosslatengis 22. mail 1945 // 47; Lapsetoiduks on ersatskohv // 48; Endised sõdurid magamas vagunite katustel // 49; Baltlaste laager Augsburgis-Hochfeldis // 50; Dr. Riismandel terveid kartuleid valimas // 51; tagakaas.
 Leo Strauss [Foto] // 11–12, 123.
 Slavoj Žižek [Foto] // 5–6, 127.
 Tali, A. Romeo & Julia. (Fragment) // 7, esikaas; Romeo & Julia, V [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 34; Romeo & Julia, VII [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 35; Romeo & Julia, I [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 38; Romeo & Julia, IV [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 39; Romeo & Julia, VIII [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 42; Romeo & Julia, IX [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 43; Romeo & Julia, X [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 46; Romeo & Julia, XII [Digitaaltrükk sügavtrükipaberil] // 47; Romeo & Julia (Eskiis) // tagakaas.
 Therese Philosophe [Tiitelleht] // 11–12, 31.
 Undusk, M. [Köide] // 10, 94.
 Vinogradov, V. // 11–12, esikaas, 82, 83, 86, 87, 90, 91, 94, 95, tagakaas.
 Hayden White [Foto] // 8–9, 91.

Kirjastuse
PERIOODIKA
väljaandeid müüakse:

TALLINNAS

AS Lehepunkt (R-kioskid)

AS Rinder kiosk

Suur-Karja tn 18

Kauplus Rahva Raamat

Pärnu mnt 10

Kauplus Kupar

Harju tn 1

Kauplus Lugemisvara

Tõnismägi 2

Kauplus Akadeemiline Raamat

Narva mnt 27

Kauplus Ateena

Roosikrantsi tn 6

Eesti Akadeemilise Raamatukogu müügipunkt

Rävala pst 10

Kirjastus Perioodika müügiosakond

Voorimehe tn 9

(müügil ka varem ilmunud nr-id)

TARTUS

Ülikooli Raamatupood

Ülikooli tn 11

Postimehe Äri

Raekoja plats 16

OÜ Greif kauplus

Vallikraavi tn 4

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 627 7592

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 44 24 84.

E-mail:

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk:

"Akadeemia Trükk", Niine 11,

Tallinn, tel. 627 7592

"Vikerkaar" nr. 11-12/2000

Vikerkaar

11-12/2000

Когда кончаются переговоры,
Мы подписываем договоры:
Друг - другу руки пожимаем,
Шампанский, это дело, обмываем,
А у меня, как у Ван Гога,
С шампанского вегда изжога...
Напиток этот очен не люблю
И каждый день здоровье гублю.
Жить легче живописцу Валери:
Пьёт "Абсолют"... чорт побери!

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245